

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 32

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 2 від 23.02.2023 р.**

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Габрин П.В., Коч С.В., Остапеч Ю.О. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ОФІСУ УПОВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У СПРАВАХ РОМСЬКИХ ГРОМАД: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	7
Горват М.В., Зан М.П. ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РОМСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	16

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Дем'яненко В.М., Прядко Т.П. ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ.....	24
Tryma K.A., Stadnichenko O.I., Salnikova N.V. EUROSKEPTICISM AND THE POLITICS OF MEMORY: THE CASE OF CZECH REPUBLIC, POLAND AND GERMANY.....	30
Чухрай І.Ю. ПРИЧИНИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В УКРАЇНІ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЦЬОМУ ЯВИЩУ.....	37

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Болотіна Є.В., Стещенко Н.Л., Бородай А.В. ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕТОД АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	41
Горло Н.В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ БАГАТОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ПОЛІТИК ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ВИМІРІ.....	47
Кадук Н.І. ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ.....	52
Клячин А.К. НАПРЯМИ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ЕЛЕКТОРАТУ ЗАБОРОНЕНИХ В УКРАЇНІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: БАЗОВІ МОДЕЛІ.....	57
Ляшенко Т.М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ ПЕРЕД ЛИЦЕМ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ.....	63
Малик І.Р. ЧЕТВЕРТА СТАДІЯ: ДЕГУМАНІЗАЦІЯ. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСТАННЬОЇ ФАЗИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	70
Омельченко С.В. ВИМІРИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДОВИЩА ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ДЕРЖАВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ.....	76
Остапеч Ю.О., Радько А.І. ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УГОРЩИНІ 2022 РОКУ НА АКТОРНИЙ СКЛАД ТА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ.....	81
Хмельников А.О. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....	87

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Герасимчук Т.Ф. СОЛІДАРНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З УКРАЇНОЮ У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ: БЕЗПЕКОВИЙ ЧИННИК.....	91
Івасечко О.Я., Бондар Д.А. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ.....	103
Климчук І.І., Зазуляк З.М. ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ.....	108
Лисянський П.Л., Ястребова В.А. СПЕЦИФІКА СУЧАСНИХ ПРОЯВІВ СЕПАРАТИЗМУ В СВІТІ.....	115

Ліпкан В.А. П'ЯТЕ ПОКОЛІННЯ КЕРІВНИКІВ КНР: ПРИКЛАД ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ЦІНЬ ІАНА.....	123
Палінчак М.М., Андрійв О.Б. ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ПОЛЬЩІ.....	130
Петренко І.І., Салтовський О.І., Федорченко В.М., Коршук Р.М. ПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ДЕСУВЕРЕНІЗАЦІЯ: УРОКИ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	134
Романюк Р.Й., Романюк Н.А. СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ГЕОПОЛІТИКИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД.....	140
Туряниця І.А. АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ ЛИТВИ ЩОДО ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ НА ФОНІ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ У 2022 РОЦІ.....	146

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Костючков С.К. ПРОБЛЕМНИЙ АРЕАЛ БІОПОЛІТИКИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ – ВІД ПЛАНЕТАРНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ ДО МІКРОБІОПОЛІТИКИ.....	152
Яковенко Ю.Л., Болотіна Е.В., Кваша О.П. ІНАВГУРАЦІЙНІ ПРОМОВИ ПРЕЗИДЕНТІВ США Ф. РУЗВЕЛЬТА ТА Д. БАЙДЕНА: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	158

РОЗДІЛ 6

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Палінчак М.М., Бусленко В.В. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ДИПЛОМАТИЧНОЇ ОСВІТИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.).....	164
Пашина Н.П., Іванець Т.М. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄС.....	169
Іщенко І. В. ТЕХНОЛОГІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІЗРАЇЛЮ ТА ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	174
Кривошеїн В. В., Котов І. Д. ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ: ДОСВІД ХАСБАРИ.....	180
Петров П. Г. ТЕХНОЛОГІЧНІ СИСТЕМНО-УТВОРЮЮЧІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	187

CONTENTS

SECTION 1

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Habryn P.V., Koch S.V., Ostapets Yu.O. SPECIFICS OF FUNCTIONING OF THE OFFICE OF THE PLENIPOTENTIARY OF THE GOVERNMENT OF THE SLOVAK REPUBLIC FOR ROMA COMMUNITIES: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	7
Horvat M.V., Zan M.P. POLITICAL, HISTORICAL AND SOCIO-DEMOGRAPHIC FEATURES OF THE ROMA ETHNIC COMMUNITIES FORMATION IN UKRAINE.....	16

SECTION 2

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Demianenko V.M., Priadko T.P. POLITICAL MANIPULATION IN THE POST-TRUTH ERA.....	24
Tryma K.A., Stadnichenko O.I., Salnikova N.V. EUROSKEPTICISM AND THE POLITICS OF MEMORY: THE CASE OF CZECH REPUBLIC, POLAND AND GERMANY.....	30
Chukhrai I.Yu. REASONS OF LEGAL NIHILISM IN UKRAINE AND MEASURES OF COUNTERING THIS PHENOMENON.....	37

SECTION 3

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bolotina Ye.V., Steshenko N.L., Borodai A.V. INSTITUTIONAL APPROACH TO POLITICAL ANALYSIS SYSTEMS OF SOCIETY.....	41
Horlo N.V. PECULIARITIES OF IMPLEMENTING A MULTILEVEL SYSTEM OF IDENTITY POLITICS IN THE SPATIAL AND TERRITORIAL DIMENSION.....	47
Kaduk N.I. POLITICAL SPACE OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF TRANSNATIONALIZATION PROCESSES AT THE MODERN STAGE OF DEVELOPMENT.....	52
Kliachyn A.K. DIRECTIONS OF REDISTRIBUTION OF THE ELECTORATE OF POLITICAL PARTIES PROHIBITED IN UKRAINE: BASIC MODELS.....	57
Liashenko T.M. PECULIARITIES OF THE RULING CLASS IN UKRAINE FACING EXTERNAL AGGRESSION.....	63
Malyk I.R. THE FOURTH STAGE: DEHUMANIZATION. THROUGH THE PRISM OF THE LAST STAGE OF THE RUSSIAN FEDERATION'S ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE.....	70
Omelchenko S.V. INSTITUTIONAL CAPACITY DIMENSIONS IN THE CONTEXT OF POLITICAL SECURITY ENVIRONMENT FORMING IN THE DEMOCRATIC TRANSIT STATES.....	76
Ostapets Yu.O., Radko A.I. THE IMPACT OF THE 2022 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN HUNGARY ON THE CAST AND PARTY SYSTEM CONFIGURATION.....	81
Khmelnikov A.O. SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS AS A FACTOR OF LOCAL POLITICAL MANAGEMENT INSTITUTIONAL CAPACITY INCREASING.....	87

SECTION 4

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Herasymchuk T.F. SOLIDARITY OF THE EUROPEAN UNION WITH UKRAINE IN COUNTERING RUSSIAN ARMED AGGRESSION: SECURITY FACTOR.....	91
Ivasechko O.Ya., Bondar D.A. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE ACTIVITIES OF PRIVATE MILITARY COMPANIES IN ARMED CONFLICTS.....	103
Klymchuk I.I., Zazuliak Z.M. DEMOCRATIC PROCESSES IN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA: CURRENT CONTEXT AND DYNAMICS OF DEVELOPMENT.....	108

Lysianskyi P.L., Yastrebova V.A. SPECIFICITY OF MODERN MANIFESTATIONS OF SEPARATISM IN THE WORLD.....	115
Lipkan V.A. THE FIFTH GENERATION OF THE PRC LEADERS: THE CASE OF QIN GANG'S POLITICAL LEADERSHIP	123
Palinchak M.M., Andriiv O.B. LEGAL FEATURES OF STATE-CHURCH RELATIONS IN POLAND.....	130
Petrenko I.I., Saltovskiy O.I., Fedorchenko V.M., Korshuk R.M. POLITICAL SUBJECTIVITY AND DE-SOVEREIGNIZATION: LESSONS FROM RUSSIA'S HYBRID AGGRESSION AGAINST UKRAINE	134
Romaniuk R.Y., Romaniuk N.A. THE CONTROVERSIAL NATURE OF GEOPOLITICS: THE UKRAINIAN EXPERIENCE.....	140
Turianytsia I.A. ANALYSIS OF THE KEY ASPECTS OF THE INTERNATIONAL POLICY OF LITHUANIA REGARDING THE SUPPORT OF UKRAINE AGAINST THE FULL-SCALE INVASION OF RUSSIA IN 2022.....	146

SECTION 5

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Kostiuchkov S.K. THE PROBLEMATIC AREA OF BIOPOLITICS IN MODERN CONDITIONS – FROM THE PLANETARY ECOLOGICAL CRISIS TO MICROBIOPOLITICS.....	152
Yakovenko Yu.L., Bolotina E.V., Kvasha O.P. INAUGURAL SPEECHES OF THE PRESIDENTS OF THE USA F. ROOSEVELT AND D. BIDEN: HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS.....	158

SECTION 6

TOPICAL ISSUES OF POLITICAL SCIENCE

Palinchak M.M., Buslenko V.V. FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIPLOMATIC SERVICE AND DIPLOMATIC EDUCATION IN THE REPUBLIC OF POLAND (LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURY).....	164
Pashyna N.P., Ivanets T.M. THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RIGHT-WING POPULIST POLITICAL PARTIES IN THE LEADING EU COUNTRIES.....	169
Ishchenko I. V. TECHNOLOGIES OF THE FOREIGN POLICY OF ISRAEL AND NORTH KOREA: COMPARATIVE ANALYSIS.....	174
Kryvoshein V. V., Kotov I. D. PUBLIC DIPLOMACY TECHNOLOGIES OF THE STATE OF ISRAEL: HASBARA'S EXPERIENCE.....	180
Petrov P. H. TECHNOLOGICAL SYSTEM-FORMING FACTORS OF THE FORMATION OF THE FOREIGN POLITICAL IMAGE OF NORTH KOREA: GENERAL CHARACTERISTICS.....	187

РОЗДІЛ 1 ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 342.51:323.15](437.6=214.58:477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.1>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ОФІСУ УПОВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У СПРАВАХ РОМСЬКИХ ГРОМАД: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

SPECIFICS OF FUNCTIONING OF THE OFFICE OF THE PLENIPOTENTIARY OF THE GOVERNMENT OF THE SLOVAK REPUBLIC FOR ROMA COMMUNITIES: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Габрин П.В.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

Коч С.В.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології
Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова*

Остапеч Ю.О.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті наведено основні статистичні дані щодо кількості ромського населення Словацької Республіки та України. Коротко охарактеризовані державні інституції захисту та представлення інтересів національних меншин та етнічних спільнот у Словаччині на прикладі Ради уряду Словацької Республіки з питань прав людини, національних меншин і гендерної рівності та Уповноваженого уряду Словацької Республіки з питань національних меншин.

Розглянуто питання організаційного становлення урядових інституцій Словацької Республіки, відповідальних за розробку та імплементацію урядових політик щодо ромської етнічної меншини, а саме посади Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад та Офісу Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад. Охарактеризовано головні етапи на шляху до формування сучасної політико-управлінської моделі функціонування Офісу Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад впродовж 1995–2021 рр.

Розкрито правові засади діяльності урядового Уповноваженого та його Офісу, а саме їх завдання, організаційну структуру та форми співпраці з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, неурядовими організаціями. Наведені приклади практичної допомоги з боку Офісу Уповноваженого українським біженцями та шукачам притулку у ході російсько-української війни у 2022 р.

Коротко проаналізовано сучасну нормативно-правову базу України, зокрема Закони України «Про національні меншини (спільноти) України», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України, Указ Президента України, так звані «ромські» Стратегії на предмет правових засад, форм, механізмів включення/інтеграції ромської етнічної меншини та реалізації відповідних урядових практик.

Наведено досвід функціонування посади Урядового уповноваженого з питань етнонаціональної політики при Кабінеті Міністрів України впродовж 2014–2015 рр. Зазначено дві інституції в сучасній системі центральних органів державної влади України, які найбільш тісно займаються проблематикою ромської етнічної меншини, а саме – Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Розкрито питання їх діяльності, спрямованої на реалізацію державної етнополітики стосовно ромської етнічної меншини.

Ключові слова: етнополітика, ромська етнічна меншина, Словацька Республіка, Україна, державний орган влади, Уповноважений уряду Словацької Республіки у справах ромських громад, Офіс Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ромська Стратегія.

The article provides basic statistical data on the number of Roma population in the Slovak Republic and Ukraine. State institutions of protection and representation of interests of national minorities and ethnic communities in Slovakia is briefly described on the example of the Council of the Government of the Slovak Republic on Human Rights, National Minorities and Gender Equality and the Commissioner of the Government of the Slovak Republic on National Minorities.

The issue of the organizational formation of the government institutions of the Slovak Republic responsible for the development and implementation of government policies regarding the Roma ethnic minority, namely the positions of the Plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic for Roma communities and the Office of the Plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic for Roma communities, was considered. The main stages on the way to the formation of a modern political-management model of the functioning of the Office of the Plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic for Roma communities during 1995–2021 are characterized.

The legal basis of the activities of the Government Plenipotentiary and his Office, namely their tasks, organizational structure and form of cooperation with other bodies of state power and local self-government, non-governmental organizations, are revealed. Examples of practical assistance provided by the Office of the Plenipotentiary for Ukrainian refugees and asylum seekers during the Russian-Ukrainian war in 2022 are given.

The modern legal framework of Ukraine is briefly analyzed, in particular the Laws of Ukraine «On National Minorities (Communities) of Ukraine», «On the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights», orders and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Decree of the President of Ukraine, the so-called «Roma» Strategies on the subject of legal bases, forms, mechanisms of inclusion/integration of the Roma ethnic minority and the implementation of relevant government practices.

The experience of the position of the Government Commissioner for Ethnonational Policy at the Cabinet of Ministers of Ukraine during 2014–2015 is presented. Two institutions in the modern system of central state authorities of Ukraine that most closely deal with the issues of the Roma ethnic minority are noted, namely the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience, Secretariat of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights. The issue of their activities aimed at the implementation of state ethnopolitics regarding the Roma ethnic minority is revealed.

Key words: ethnopolitics, Roma ethnic minority, Slovak Republic, Ukraine, state authority, Plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic for Roma Communities, Office of the Plenipotentiary of the Government of the Slovak Republic for Roma Communities, State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience, Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, Roma Strategy.

Постановка проблеми. Словацька Республіка, як країна Центрально-Східної Європи та Вишеградської групи, в якій проживають представники багатьох етнічних меншин, у процесах євроінтеграції та демократичного транзиту виробила власну національну модель соціальної інтеграції та політичної репрезентації етнічних меншин [1, с. 88]. У даній системі вагоме місце відведене також забезпеченню прав і політичного представництва ромських громад.

Словацька Республіка та Україна практично синхронно здобули свої незалежності і почали формувати власні соціально-економічні та політичні моделі розвитку. Для України, яка й досі знаходиться на шляху вироблення оптимальної моделі етнонаціональної політики, сучасний словацький досвід щодо правозахисту, політичного та культурного розвитку громад із середовища етнічних меншин є таким, який потребує ґрунтовного наукового дослідження та вироблення рекомендацій щодо впровадження найбільш оптимальних положень в українську систему етнополітики. Адже в спільному словацько-українському ареалі Карпатського регіону проживають у тому числі угорці та роми, які становлять значну частину населення. Більше того, прикордонна соціально-демографічна, мовно-культурна структура ромського населення та поселень Закарпатської області України та східних регіонів Словаччини є дуже подібними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання політико-правових і соціальних аспек-

тів життєдіяльності ромської етнічної меншини Словацької Республіки вивчають такі зарубіжні науковці як: Е. Фрідман у рамках аналізу ідеї введення посади уповноваженого з питань ромської меншини та її практичної реалізації впродовж 1995–2005 рр. [2]; Т. Хрустік у контексті дослідження участі ромів у політичному житті Словаччини [3]; колектив авторів (Д. Клімовський, Т. Елінський, К. Матловічова, А. Мушинка) в контексті аналізу впровадження загальнодержавних, регіональних і локальних політик, спрямованих на подолання бідності у ромських поселеннях [4]; А. Мушинка у форматі різних методик підрахунку чисельності ромського населення Словаччини та підготовки «Атласів ромських громад» [5].

Серед останніх публікацій українських науковців, які звертають увагу на політико-правове та управлінське становище ромської етнічної меншини у Словацькій Республіці та Україні відзначимо наукові праці наступних: М. Зана в контексті політичної репрезентації та етнополітичного менеджменту словацьких ромів [1] та порівняльного аналізу політичного представництва міноритарних етнічних груп, у тому числі ромської, Словаччини та України [6]; М. Горвата у форматі порівняльного аналізу особливостей включення ромів у громадсько-політичне життя країн Центрально-Східної Європи [7] та словацького досвіду включення ромів у політичне життя [8]; М. Драпака в контексті правозахисту меншин, у т.ч. ромської, та управління різноманітним у Словаччині [9], М. Токаря в аспектах аналізу

формування особливостей управлінської культури ромських громад Закарпатської області [10].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У цій науковій розвідці нами поставлене завдання здійснити спробу порівняльного аналізу становища ромської етнічної меншини Словацької Республіки та України в аспекті політико-управлінських моделей, спрямованих на вирішення проблем життєдіяльності ромських громад.

Виклад основного матеріалу. Ромська етнічна меншина у Словацькій Республіці за своєю чисельністю посідає друге місце серед етнічних громад країни, після угорської. Починаючи з 2000-х років у Словаччині були проведені три загальнонаціональні переписи ромського населення – у 2004, 2013 та 2019 роках, результати яких були опубліковані у форматі «Атласів ромських громад» (*Atlas rómskych komunit*). За методикою підрахунку останнього «Атласу ромських громад» 2019 р. ромів у Словацькій Республіці, які проживали у 220 етнічно однорідних поселеннях, офіційно нараховувалося 126 733 особи [5, с. 85]. Водночас, за іншою спеціальною методикою авторів того ж «Атласу ромських громад» в Словацькій Республіці було нараховано біля 400 тис. ромів або 8 % від загальної кількості населення країни [6, с. 133]. Як вказує етнополітолог М. Зан, ромська громада Словаччини розселена в країні дисперсно. Водночас найбільш компактні групи ромів зосереджені на теренах Східної Словаччини: райони Кошице, Спішська Нова Весь, Міхайлове, Требішов, Кежмарок, Прешов, Вранов-над-Топльоу, Рожнява, Сабінов, Бардейов [1, с. 89].

Говорячи про механізми захисту та представлення інтересів національних меншин та етнічних спільнот у Словаччині, експерт М. Драпак виділяє поміж центральних урядових органів такі як: 1) Рада уряду Словацької Республіки з питань прав людини, національних меншин і гендерної рівності; 2) Уповноважений уряду Словацької Республіки з питань національних меншин [9, с. 31–32]. Зокрема, до компетенції Уповноваженого уряду Словацької Республіки з питань національних меншин, яким нині є етнічний угорець Ласло Буковський (*László Bukovszky*), входить підтримка та розвиток прав національних меншин, які проживають в Словаччині і покращення їхнього становища. Допомогає Уповноваженому уряду Словацької Республіки з питань національних меншин створений ним же Апарат під назвою Комітет Словацької республіки з питань національних меншин та етнічних спільнот [9, с. 32].

Із початку 2000-х років у Словацькій Республіці були прийняті два базові стратегічні урядові документи, які стосувалися ромської етнічної меншини – це «Стратегія Словацької Республіки щодо

інтеграції ромів до 2020 року» (*Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020*) [11] від 2012 р. та «Стратегія рівності, інклюзії та участі ромів до 2030 року» (*Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie rómov do roku 2030*) [12] від 2019 р.

Чільне місце у структурі сучасного етнополітичного менеджменту Словацької Республіки в аспекті проблематики ромської етнічної меншини займає посада Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад (*Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity*) (далі – Уповноважений) та підпорядкований йому Офіс Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад (*Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*, скор. – *ÚSVRK*) (далі – Офіс Уповноваженого).

Починаючи з середини 1990-х років посада Уповноваженого та інститут Офісу Уповноваженого пройшли довгі еволюційні етапи на шляху вироблення кінцевої управлінської моделі їх діяльності та функціонування:

1) 1995 р. – призначення спеціального представника уряду Словацької Республіки для громадян, які потребували особливої допомоги; створення організаційного підрозділу на рівні урядового департаменту в організаційній структурі Міністерства праці, соціальних справ та сім'ї;

2) 1998–1999 рр. – після парламентських виборів листопада 1998 р. уряд Словаччини скасував посаду спеціального представника, натомість ввівши посаду Уповноваженого для вирішення проблем ромської меншини. Згодом було створено Управління Уповноваженого уряду Словацької Республіки з вирішення проблем ромської меншини, яке було включено до організаційної структури уряду Словацької Республіки;

3) 2001 р. – урядовим рішенням створений Офіс Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад;

4) 2012 р. – Офіс Уповноваженого було включено до структури Міністерства внутрішніх справ [13];

5) 2021 р. – Офіс уповноваженого виведено зі структури Міністерства внутрішніх справ. Офіс Уповноваженого перетворений на окремий урядовий дорадчий орган з питань ромських громад у Словаччині [14].

Посаду Уповноваженого представляли: у 1999–2001 рр. – Вінсент Данігель (*Vincent Danihel*), у 2001–2007 рр. – Клара Оргованова (*Klára Orgovánová*), у 2007–2009 рр. – Аніта Ботошова (*Anita Botošová*), у 2009–2010 рр. – Людовіт Галбави (*Ludovít Galbavý*), у 2010–2012 рр. – Мірослав Поллак (*Miroslav Pollák*), у 2012–2016 рр. – Петер Поллак (*Peter Pollák*), у 2016–2020 рр. – Абель Равас (*Ábel Ravasz*), у 2020–2021 рр. – Андреа Бучкова (*Andrea Bučková*), з 2021 р. і до тепер – Ян Геро (*Ján Hero*) [15].

У Словацькій Республіці Офіс Уповноваженого також забезпечує свою діяльність через роботу своїх філіалів («регіональних офісів») по всіх країні у таких містах як: Банська Бистриця, Гуменне, Кежмарок, Кошице, Міхайловець, Нітра, Пряшів, Римавська Собота, Спішська Нова Вес та Свидник [13].

Уповноважений у своїй діяльності керується відповідним Статутом (в редакції постанови Уряду Словацької Республіки №. 60 від 27 січня 2021 р.). Розділ 3.1. Статуту так визначає статус Уповноваженого: «Уповноважений як дорадчий орган уряду з питань ромських громад у Словацькій Республіці виконує завдання, спрямовані на вирішення справ ромських громад і здійснює системні заходи щодо покращення їх становища та інтеграції в суспільство, зокрема у сфері створення, реалізації та координації більш ефективної політики та впровадження системної політики, здійснює заходи, спрямовані на запобігання соціальному відчуженню ромських громад та їх підтримку щодо інтеграції в суспільство» [16, s. 1].

Згідно Статуту, Уповноважений в межах своїх повноважень виконує, зокрема, такі основні завдання:

- пропонує та реалізує заходи у взаємодії з центральними органами державного управління, органами місцевого самоврядування, органами територіального самоврядування та громадськими організаціями;

- консультує уряд, Прем'єр-міністра Словацької Республіки та членів уряду;

- координує використання коштів фондів Європейського Союзу, призначених для інтеграції ромів, їх соціальної інтеграції, зменшення та запобігання бідності, соціального відчуження, інтеграції у ринки праці, соціального захисту, захисту сімей, підвищення рівня життя, освіти, житлових умов, рівного ставлення та правозахисту;

- у співпраці із зацікавленими установами та компетентними органами готує, призначає, координує, контролює та оцінює програми щодо покращення становища ромських громад у суспільстві;

- коментує концепції, розроблені органами державного управління, територіальними органами, муніципалітетами та іншими зацікавленими установами, які мають відношення до вирішення питань ромських громад;

- бере участь у виконанні завдань, що закладені у загальнодержавних програмах реформ у відповідному році стосовно сфери інтеграції ромів [16, s. 3].

Організаційна структура Офісу Уповноваженого складається з наступних підрозділів:

1. *Канцелярія Уповноваженого.* До її завдань, зокрема, входять: забезпечення професійної роботи та розпорядок дня Уповноваженого та Офісу Уповноваженого; ведення графіку робочих

зустрічей Уповноваженого; прийом та обробка документів, оформлення кореспонденції; підтримання зв'язків з громадськістю у межах компетенції Уповноваженого; забезпечення комунікації Уповноваженого із масмедіа; координація співпраці з неурядовими організаціями, активістами, релігійними інституціями та іншими суб'єктами, які працюють у середовищі ромських громад, або діяльність яких спрямована на підтримку ромських громад; забезпечення порядку денного, пов'язаного з субвенцією з державного бюджету на підтримку соціальних і культурних потреб, вирішення проблемних питань ромських громад Словаччини.

2. *Відділ концепцій та аналізу.* До його завдань, зокрема, входять: участь у підготовці програм щодо ромських громад, відповідальність за підготовку програм реалізації пріоритетних політик і цілей Стратегії Словацької Республіки щодо інтеграції ромів та «ромських» стратегії Європейського Союзу; надання професійних, аналітичних і консультативних послуг для Уповноваженого та його дорадчих органів; підготовка, координація, контроль та оцінка програм, спрямованих на покращення становища представників ромських громад у суспільстві; підготовка висновків щодо концепцій, розроблених органами державної адміністрації, органами територіального самоврядування та іншими зацікавленими установами, які стосуються вирішення справ ромських громад; забезпечення співпраці з іншими державними органами та державними установами, діяльність яких є актуальною для ромських громад; моніторинг і перевірка у взаємодії з центральними органами державної адміністрації, органами місцевої державної адміністрації, органами територіального самоврядування та громадськими організаціями прийнятих та здійснених заходів, спрямованих на покращення становища ромських громад.

3. *Відділ реалізації проєктів.* Цей відділ здійснює таку діяльність: забезпечує виконання завдань Уповноваженого щодо підготовки та реалізації програм, що фінансуються з фондів Європейського Союзу, наданих Словацькій Республіці та спрямованих на інтеграцію ромів для досягнення цілей Стратегії Словацької Республіки щодо інтеграції ромів; забезпечує управління та координацію реалізації окремих національних проєктів, пов'язаних із ромськими громадами; у співпраці з відділом європейських програм Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки, як посередницький орган, забезпечує постійну оцінку та співпрацю щодо кінцевої оцінки програм, спрямованих на інтеграцію маргіналізованих ромських громад.

4. *Відділ регіональної координації.* Даний відділ у межах своїх повноважень: забезпечує професійну співпрацю та координацію на місцевому

рівні з органами місцевої державної адміністрації, органами самоврядування, шкільними закладами, неурядовими організаціями, юридичними та фізичними особами у сфері програм та політики, спрямованих на покращення становища членів ромських громад в суспільстві; опрацьовує пропозиції, звернення та подання від юридичних та фізичних осіб, які спрямовані на покращення становища представників ромської громади в суспільстві; збирає та опрацьовує статистичні дані про умови життя ромських громад у містах, аналізує передову практику покращення становища ромських громад у суспільстві, пропонує їх узагальнення в програмах і політиках на регіональному та національному рівнях, координує обмін цими знаннями [15].

Із березня 2022 р., фактично з початку російсько-української війни, Офіс Уповноваженого активно займався наданням допомоги біженцям та шукачам притулку з України, а представники Офісу Уповноваженого брали участь у засіданнях словацького Кризового штабу, надаючи допомогу українським ромам. Також Офіс Уповноваженого організував моніторингові патрулі з метою надання екстренної допомоги на прикордонних переходах в Ублї, Великих Селменцях та Вишньому Немецкому [17].

Надалі Офіс Уповноваженого проявив зацікавленість у налагодженні співпраці та координації роботи щодо надання гуманітарної допомоги для громадян України з числа ромських внутрішньо переміщених осіб та шукачів притулку закордоном. Так, упродовж травня-червня 2022 р. відбулись кілька зустрічей офіційної делегації Словацької Республіки, до складу якої ввійшли і представники Офісу Уповноваженого на чолі з Яном Геро, з керівництвом Закарпатської обласної військової адміністрації та ромськими громадськими лідерами Ужгорода та області. Як вказував Ян Геро, предметом переговорів було «досягнення домовленості про надання гуманітарної допомоги людям із вразливих груп, які стикаються з крайньою бідністю та злиднями через триваючу війну» [18]. Однак, з певних суб'єктивних причин, далі розмов про налагодження міждержавної співпраці у напрямку допомоги ромським громадам, справа не дійшла.

Ромська етнічна меншина в Україні вважається найбільш маргіналізованою, стигматизованою й соціально незахищеною етнічною меншиною, яка потребує окремих державних практик щодо ефективного включення/інтеграції у загальні суспільні процеси. Однією з базових проблем є відсутність по сьогоднішній день достовірних статистичних даних щодо чисельності та соціально-демографічної структури ромських громад в Україні. Складність підрахунку чисельності ромів значно зросла у ході російської військової агресії проти України

2022 р., коли ромські громади, переважно з південних та східних областей, вимушені масового мігрувати в інші регіони та закордон. У прийнятій у 2021 р. «Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» наводяться такі загальні статистичні дані: «За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року (станом на 5 грудня 2001 р.) в Україні мешкали 47 587 ромів. Разом з тим за неофіційними оцінками міжнародних організацій і громадських об'єднань, а також відповідно до звіту Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (четвертий цикл моніторингу від 8 грудня 2011 р.) чисельність ромської національної меншини в Україні може становити від 200 тис. до 400 тис. осіб» [19].

Державна етнополітика України, не в останню чергу через вимоги міжнародних інституцій та ромських неурядових організацій, почала звертати посилену увагу на ромську етнічну меншину тільки з початку 2010-х років. Так, першим рамковим державним документом щодо ромів стала «Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» (далі – Стратегія–2020), затверджена Указом Президента України 8 квітня 2013 р. [20]. Стратегія–2020 акцентувала увагу, зокрема, на проблемах правозахисту, соціального захисту, зайнятості, освіти, охорони здоров'я, житлово-побутових умов, культурних потребах ромів. По суті, про питання залучення ромів до органів державного управління, представництва у виборних органах влади, розробки ефективної моделі вирішення питань ромських громад через створення окремого органу/посади/секретаріату у системі органів центральної виконавчої влади у Стратегії–2020 не йшлося. Проблематика ромської етнічної меншини в Україні з прийняттям «ромської» Стратегії–2020 і далі розглядалася в загальному контексті питань національних меншин та корінних народів.

Так, у 2014 р. Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) своєю постановою затвердив «Положення про Урядового уповноваженого з питань етнологічної політики», на якого було покладено повноваження щодо забезпечення взаємодії КМУ з органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства з метою забезпечення захисту прав національних меншин і корінних народів, збереження міжнаціональної єдності та злагоді в українському суспільстві. Посаду Урядового уповноваженого було прирівняно до посади заступника міністра [21].

В уряді тодішнього Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка на посаду Урядового уповноваженого було призначено Геннадія Друзенка [22]. Проблемами ромських громад та шляхами їх

вирішення Г. Друзенко також активно цікавився, зокрема приймав участь у круглих столах, експертних зібраннях, зустрічався з ромськими громадськими лідерами, у тому числі в Закарпатській області.

Однак, практична робота Урядового уповноваженого, через суб'єктивні чинники та недосконалу управлінську модель, показала свою неефективність. Зі слів самого Г. Друзенка «...урядовий уповноважений майже не має інструментів впливу на ухвалення політичних рішень. Це при тому, що створення моєї посади викликало багато очікувань у представників національних спільнот. Але згодом стало зрозуміло, що фінансово-ресурсні питання від мене не залежать, ухвалення правових актів чи вплив на них неможливий – я не маю права розробляти проекти нормативно-правових актів та вносити їх на розгляд Кабміну, ба більше розроблені міністерствами проекти навіть не надходять до мене навіть на погодження чи візування» [23]. Вже 23 квітня 2015 р. посаду Урядового уповноваженого було ліквідовано [24].

Інститутами в сучасній системі центральних органів державної влади України, які найбільш тісно займаються проблематикою ромської етнічної меншини є Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС) та Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Секретаріат).

Активізація діяльності вказаних органів державної влади співпала з прийняттям нового державного рамкового документу щодо ромської етнічної меншини в Україні під назвою «Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» (далі – Стратегія–2030), яка була схвалена розпорядженням КМУ 28 липня 2021 р. [19]. Як і в попередній Стратегії–2020, у новій Стратегії–2030, на жаль, теж не знаходимо положень про доцільність залучення ромів до органів державного управління, сприяння у представництві у виборних органах влади, про наміри розробки ефективної моделі вирішення питань ромських громад, зокрема через створення окремого органу/посади/секретаріату у системі органів центральної виконавчої влади України.

Вже в умовах широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, окремим розпорядженням КМУ у квітні 2022 р. була створена Міжвідомча робоча група з питань координації виконання Стратегії–2030. Статус Міжвідомчої робочої групи був визначений як тимчасовий консультативно-дорадчий орган КМУ (при організаційному та інформаційному забезпеченні з боку ДЕСС). Серед окреслених завдань Міжвідомчої робочої групи можна виокремити такі як «підготовка пропозицій щодо виконання Стратегії; визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що

виникають під час виконання Стратегії», «підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади з виконання Стратегії» та «підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства з питань забезпечення реалізації прав осіб, які належать до ромської національної меншини» [25]. Припускаємо, що Міжвідомча робоча група може стати одним із майданчиків для дискусій та експертних обговорень питання інкорпорації кращого міжнародного досвіду (у нашому випадку Словачької Республіки) щодо доцільності створення та функціонування спеціалізованого інституту у системі центральних органів виконавчої влади України, який би відповідав за ромські громади та реалізацію Стратегії–2030.

ДЕСС була юридично створена у березні 2020 р. «як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури та інформаційної політики і який реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні» [26]. У структурі Апарату ДЕСС питання ромської етнічної меншини координує відділ співпраці з етнічними спільнотами.

Завдання пошуку шляхів практичної реалізації положень Стратегії–2030 у рамках діяльності ДЕСС покладені на тематичні групи, що об'єднали експертів та громадських активістів з метою пошуку оптимальних рішень для планування реалізації Стратегії–2030 та її моніторингу. Загалом було сформовано вісім тематичних груп, зокрема з питань освіти, охорони здоров'я, правозахисту та протидії дискримінації, культури, соціального захисту [27]. Однак, через військову агресію Росії проти України, активна робота в тематичних групах тимчасово призупинена.

Другим владним органом, який тісно займається питаннями ромської етнічної меншини є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Для належного забезпечення діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створений та функціонує Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як юридична особа та постійно діючий орган [28].

Структура Секретаріату складається з відповідних департаментів, управлінь та відділів. У серпні 2022 р. в структурі Секретаріату було створено відділ прав національних меншин, корінних народів та релігійних поглядів при Департаменті моніторингу додержання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів. Відділ очолив Володимир Кондур – відо-

мий ромський громадський діяч, колишній голова ГО «Правозахисний ромський Центр» (м. Одеса), голова Коаліції ромських громадських організацій «Стратегія 2020», призначений також заступником директора Департаменту. Зокрема, одним із теперішніх завдань В. Кондура є «постійний моніторинг додержання прав і свобод представників ромської національної меншини в умовах воєнного стану» [29].

Працівники Департаменту моніторингу додержання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів Секретаріату безпосередньо займаються питаннями додержання прав національних меншин в Україні, зокрема ромів. Так, у грудні 2022 р. представники Секретаріату взяли участь у міжнародній зустрічі – Форумі ромських жінок України «Голос ромських жінок під час війни», організованому Міжнародною благодійною організацією «Ромський жіночий Фонд «Чіріклі» у Варшаві [30].

У прийнятому в кінці 2022 р. Законі України «Про національні меншини (спільноти) України» питання вирішення проблем ромської етнічної меншини з боку органів центральної виконавчої влади, по суті, не актуалізовано [31].

Із огляду на вже існуюче законодавство у сфері етнополітики України, зокрема Законів України «Про національні меншини (спільноти) України» та «Про корінні народи України» [32], ДЕСС у січні 2023 р. представила на громадське обговорення Концепцію державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті», розраховану на реалізацію впродовж 2024–2034 рр. Аналізуючи зміст Концепції програми, зауважимо, що ромська етнічна меншина в ній не згадується та не виокремлюється.

Поряд з цим Концепція програми визначає, що «сфера етнополітики об'єктивно складна й вимагає фахової спеціалізації для адекватного розуміння її процесів, потреб і ризиків, а також її міжнародних нормативно-правових стандартів, а отже, нереалістично очікувати, що профільні фахівці будуть наявні в усіх територіальних громадах, де потрібне прийняття рішень з питань, що стосуються національних меншин (спільнот) і корінних народів» [33, с. 7]. Цю тезу можна розглядати в контексті проблематики ромської етнічної меншини в Україні, як розуміння того, що формат і доцільність створення спеціалізованого державного центрального органу виконавчої влади (наприклад, у формі секретаріату/канцелярії/офісу), який би повністю займався питаннями ромських громад, корелюється з міжнародним досвідом і може бути предметом для обговорення в майбутньому.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Структура етнополітичного менеджменту Словацької Республіки характеризується, на законодавчому рівні, чіткою та демократичною нормативно-правовою базою, направленою на захист етнічних меншин, у тому числі ромської. Значну роль на цьому рівні відіграє Комітет Національної Ради з прав людини та національних меншин, куди входять і представники від ромських громад. Імплементацию нормативно-правової бази у сфері етнополітики Словаччини здійснюють, в першу чергу, такі інституції виконавчої влади як Рада уряду з прав людини, національних меншин та гендерної рівності, Уповноважений представник уряду в справах національних меншин, Уповноважений та Офіс Уповноваженого.

Сучасна політико-управлінська модель діяльності урядового інституту Офісу Уповноваженого та посади Уповноваженого у Словацькій Республіці пройшла довгий шлях свого становлення та пошуку оптимальної форми функціонування. Загалом, цей процес розтягнувся аж на двадцять шість років (з 1995 по 2021 роки). До найбільших практичних досягнень у діяльності Уповноваженого та Офісу Уповноваженого можна віднести: 1) участь у підготовці та виданні трьох «Атласів ромських громад»; 2) участь у реалізації програмних положень «Декади ромського включення» 2005–2015 рр.; 3) активна участь у розробці двох рамкових урядових «ромських» Стратегій та моніторинг стану їх виконання; 4) розробка та реалізація проєктів регіональних ромських платформ, зокрема спрямованих на посилення роботи з ромською молоддю.

На сьогодні в Україні можна виокремити два органи державної влади, які займаються впровадженням практик включення/інтеграції ромів у суспільні процеси, імплементатії законодавчих положень у сфері етнополітики щодо захисту ромських громад, розробками та обговоренням підходів та механізмів по захисту ромської етнічної меншини (Державна служба України з етнополітики та свободи совісті та Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини).

Зауважимо, що наразі в Україні питання щодо виокремлення або створення окремого органу виконавчої влади, який би займався виключно питаннями ромської етнічної меншини та практичної реалізації державної ромської «Стратегії 2030» не обговорюється. Припускаємо, що воно й не з'явиться на порядку денному в найближчій перспективі з огляду на сучасні реалії безкомпромісної російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зан М.П. Інституційні механізми етнополітики та політична репрезентація етнічних меншин Словацької Республіки. *Політикус*. 2019. Випуск 1. С. 88–96.
2. Friedman E. The Slovak Government Plenipotentiary for Romani Communities: From Form to Substance? URL: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/7809f352-ab51-4863-9b9f-df7105d17dee/friedman_2005.pdf (дата звернення: 13.01.2023).
3. Hrustič T. Participatívny výskum politickej angažovanosti Rómov na Slovensku. *Romano džaniben. Časopis romistických štúdií*. 2018. № 2 (25 ročník). S. 15–38.
4. Klimovský D., Elinský T., Matlovičová K., Mušinka A. Roma settlements and poverty in Slovakia: Different policy approaches of the state, local governments, and NGOs. *Anthropological notebooks*. 2016. Vol. 22. Iss. 1. P. 23–42.
5. Mušinka A. Metodika troch atlasov rómskych komunít na Slovensku a politické zastúpenie rómov v mestách a obciach Prešovského samosprávneho kraja. *Annales Scientia Politica*. 2019. Vol. 8. № 2. S. 79–89.
6. Зан М.П. Порівняльний аналіз політичного представництва міноритарних етнічних груп Словацької Республіки та України (за результатами експертного опитування). *Політикус*. 2021. Вип. 2. С. 132–140.
7. Горват М. Особливості включення ромів у громадсько-політичне життя країн Центрально-Східної Європи (на прикладі Румунії, Угорщини та Словацької Республіки). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. Вип. 24. С. 141–150.
8. Горват М. Словацький досвід включення ромів у політичне життя суспільства: уроки для України. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин. Матеріали II міжнародної наукової конференції*. Ужгород, 2019. С. 60–64.
9. Драпак М. Система захисту прав меншин та управління різноманіттям у Словаччині. *Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії: аналіз законодавства та практики*. С. 14–34. Дата оновлення: 06.12.2021. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Ethno_.pdf (дата звернення: 15.01.2023).
10. Габрин П.В., Токар М.Ю. Деякі аспекти формування особливостей управлінської культури у Ромів: на прикладі Закарпатської області України. *Ефективність державного управління: збірник наукових праць*. Львів: НЛТУ України, 2022. № 3 (72). С. 9–14. Дата оновлення: 21.01.2023. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/Archive/72/507201.pdf> (дата звернення: 24.01.2023).
11. Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020. 79 s. *Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. URL: https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1114/strategia_2020.pdf?csrt=5973037787220376376 (дата звернення: 15.01.2023).
12. Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie rómov do roku 2030. 60 s. *Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. URL: https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1135/strategia_rovnosti-inkluzie_a_participacie_romov_do_roku_2030.pdf?csrt=5973037787220376376 (дата звернення: 15.01.2023).
13. Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity / *Úrad. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*. URL: https://www.minv.sk/?ulochy_usvrk (дата звернення: 03.01.2023).
14. *Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity prechádza z ministerstva vnútra pod úrad vlády. SITA. Slovenská tlačová agentúra a.s.* Дата оновлення: 27.05.2021. URL: <https://www.webnoviny.sk/urad-splnomocnenca-vlady-pre-romske-komunity-prechadza-z-ministerstva-vnutra-pod-urad-vlady/> (дата звернення: 10.01.2023).
15. *Úrad splnomocnenca. Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. URL: <https://romovia.vlada.gov.sk/urad/?csrt=2521443660355439184> (дата звернення: 15.01.2023).
16. Štatút Splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity (schválený uznesením vlády Slovenskej republiky č. 759 z 2. decembra 2020, v znení uznesenia vlády Slovenskej republiky č. 60 z 27. januára 2021). 6 s. *Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. URL: https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1135/statut_splnomocnenca_uplne_znenie_na_web.pdf?csrt=5973037787220376376 (дата звернення: 15.01.2023).
17. Ryšavý Z. Slovak Govt Plenipotentiary for Romani Communities joins aid effort for refugees from Ukraine, monitoring patrols will make sure Romani refugees are assisted too. *Romea.cz*. Дата оновлення: 10.03.2022. URL: <https://romea.cz/en/news/world/slovak-govt-plenipotentiary-for-romani-communities-joins-aid-effort-for-refugees-from-ukraine-monitoring-patrols-will-make> (дата звернення: 11.01.2023).
18. Гуманітарна допомога закарпатським ромам від Словаччини. *Інформаційно-аналітичне агентство RomaUA*. Дата оновлення: 12.05.2022. URL: <https://www.roma.ua.org.ua/news/ukraine/1652387591764> (дата звернення: 12.01.2023).
19. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» від 28 липня 2021 р., № 866-р, м. Київ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 28.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2023).

20. Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року». м. Київ, 8 квітня 2013 року, № 201/2013. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 13.04.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013> (дата звернення: 30.12.2022).
21. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Урядового уповноваженого з питань етнополітичної політики» від 4 червня 2014 р., № 164, м. Київ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 23.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
22. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про призначення Друзенка Г.В. Урядовим уповноваженим з питань етнополітичної політики» від 18 червня 2014 р., № 567-р, м. Київ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 18.06.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
23. Геннадій Друзенко: Це – уряд гомеопатів, а потрібна команда хірургів. *Главком*. Дата оновлення: 08.09.2014. URL: <https://glavcom.ua/interviews/126238-gennadij-druzenko-tse-%E2%80%93-urjad-gomeopativ-a-potribna-komanda-hirurgiv.html> (дата звернення: 05.01.2023).
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Секретаріату Кабінету Міністрів України» від 15 квітня 2015 р., № 213, м. Київ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 31.08.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань координації виконання Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» від 19 квітня 2022 р., № 468, м. Київ. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. Дата оновлення: 19.04.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennya-mizhvidomchoyi-robochoyi-grupi-z-pitan-koordinaciyi-vikonannya-strategiyi-spriyannya-realizaciyi-prav-i-mozhlivostej-osib-yaki-nalezhat-do-romskoyi-nacionalnoyi-468> (дата звернення: 05.01.2023).
26. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті» від 12 червня 2019 р., № 503, м. Київ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 12.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
27. Тематичні групи Ромської стратегії 2030. *Державна служба з етнополітики та свободи совісті*. URL: <https://dcss.gov.ua/tematychni-hrupy-romskoi-strategii-2030/> (дата звернення: 12.01.2023).
28. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». м. Київ, 23 грудня 1997 року, № 776/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
29. Моніторинговий візит до місця компактного поселення ромів у с. Корсунці Красносільської сільської територіальної громади Одеської області. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Дата оновлення: 08.11.2022. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/monitoringovij-vizit-do-miscya-kompaktnogo-poselennya-romiv-u-s-korsunci-krasnosilskoyi-silskoyi-teritorialnoyi-gromadi-odeskoyi-oblasti (дата звернення: 03.01.2023).
30. Представники Офісу Омбудсмана взяли участь у Форумі ромських жінок України «Голос ромських жінок під час війни» у Варшаві. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Дата оновлення: 29.12.2022. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/predstavniki-ofisu-ombudsmana-vzyali-uchast-u-forumi-romskih-zhinok-ukrayini-golos-romskih-zhinok-pid-chas-vijni-u-varshavi (дата звернення: 10.01.2023).
31. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». м. Київ, 13 грудня 2022 року, № 2827-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
32. Закон України «Про корінні народи України». м. Київ, 1 липня 2021 року, № 1616-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 23.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
33. Концепція Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. 11 с. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. Дата оновлення: 23.01.2022. URL: <https://dcss.gov.ua/unity-in-diversity-program-concept-2034/> (дата звернення: 24.01.2023).

ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РОМСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

POLITICAL, HISTORICAL AND SOCIO-DEMOGRAPHIC FEATURES OF THE ROMA ETHNIC COMMUNITIES FORMATION IN UKRAINE

Горват М.В.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»,
голова*

Громадської організації «Об'єднання ромів Ужгорода»

Зан М.П.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

У статті проаналізовано специфічні особливості формування ромських етнічних громад України в політико-історичному та соціально-демографічному вимірах. У першу чергу автори звертають увагу на специфіку етнографічної мозаїчності ромського етносу в Україні, серед яких вирізняються: влахи, серви, руска рома, кримські роми, карпатська група ромів, ловари, келдерари/котляри, бесарабці тощо. Водночас на прикладі Закарпаття йдеться про п'ять етнодіалектних груп ромів: 1) угорські роми/«унгріка рома»/роми-ловари; 2) словацькі роми/«сервітіка рома»; 3) келдерари/котляри; 4) марамороські роми/«гажикане рома» 5) румуномовні волохи/«білі цигани».

Розглядаючи політико-історичні аспекти складання ромських громад у регіонах України, дослідники констатують, що перші письмові згадки про ромів на теренах сучасної України відносяться до XV ст. (охоронні грамоти литовських князів і польських королів, актові книги міст Санока та Львова). В урядових документах XVI ст. (постанова польського сейму, сеймова конституція, Литовський статут) містилися норми про заборону ромів на території Речі Посполитої. З середини XVII ст. (Гетьманщина) ромів приписували до козацьких полків. Чисельність ромів збільшилася після приєднання Бессарабії до Російської імперії на початку XIX ст., де були засновані ромські села Каїр та Фараонівка. В XX ст. динаміка ромської етнічної громади на теренах сучасної України корелювалася в залежності від форматів політичних режимів та перебігу двох світових воєн. Переписи населення в повоєнній УРСР засвідчили про збільшення демографічних показників ромського етносу.

Автори статті звертають увагу на те, що офіційна статистика не відповідає реаліям, адже представники ромської етнічності зазвичай при переписах населення ототожнювали себе з домінуючим етнічним середовищем. Це чітко простежується у розрізі соціально-демографічних моніторингів, які були здійснені в різний час неурядовими організаціями в Автономній Республіці Крим, Харківській, Донецькій, Херсонській та Одеській областях. Загалом у ромських громадських діячів наявні підстави твердити про проживання в Україні від 200 до 400 тис. ромів, які репрезентують різні етнодіалектні та соціокультурні ідентичності.

У контексті окремого case study дослідники більш детально висвітлюють політико-історичні особливості та соціально-демографічні параметри ромської громади Закарпаття. Вказано про наявність трьох демографічних кластерів ромського населення у межах колишніх районів Закарпатської області: 1) високий (Ужгородський, Мукачівський, Берегівський та Перечинський райони); 2) середній (Виноградівський та Великоберезнянський райони); 3) низький (Рахівський, Тячівський, Хустський, Свалявський, Іршавський, Воловецький та Міжгірський райони).

Ключові слова: роми, етнічна громада, перепис населення, неурядова організація, Україна, Закарпатська область, Закарпаття.

The article analyzes the specific features of the Roma ethnic communities formation of Ukraine in political-historical and socio-demographic dimensions. First of all, the authors draw their attention to the specificity of ethnographic mosaic of the Roma ethnic group in Ukraine, among which there are: Vlachs, Servs, Ruska Roma, Crimean Roma, the Carpathian group of Roma, Lovari, Kelderars/Kotlyars, Bessarabians, etc. Along with that, on the example of Transcarpathia, there are five ethno-dialectal groups of Roma: 1) Hungarian Roma/«Ungrika Roma»/Lovari; 2) Slovak Roma/«Servitika Roma»; 3) Kelderars/Kotlyars; 4) Maramorosh Roma/«Gazhikane Roma» 5) Romanian-speaking Vlachs/«white Gypsies».

Examining the political and historical aspects of the Roma communities formation in the regions of Ukraine, the researchers state that the first written mentions of Roma on the territory of modern Ukraine date back to the 15th century (protection documents of Lithuanian princes and Polish kings, Deed books of the Sanok and Lviv cities). In government documents of the 16th century (Polish Sejm resolution, Sejm constitution, Lithuanian statute) contained regulations on banning Roma on the territory of Polish-Lithuanian Commonwealth. From the middle of the XVII century (the Hetmanship) Roma were assigned to Cossack regiments. The number of Roma increased after the accession of Bessarabia to the Russian Empire at the beginning of the 19th century, where the Roma villages of Cairo and Faraonivka were founded. In the 20th century the dynamics of the Roma ethnic community on the territory of modern Ukraine was correlated depending on the formats of political regimes and the course of World War I and the Second World War. Population censuses in the post-war Ukrainian SSR testified to an increase in the demographic indicators of the Roma ethnic group.

The authors of the article draw their attention to the fact, that official statistics do not correspond to reality, because representatives of the Roma ethnicity usually identified themselves with the dominant ethnic groups during population censuses. This is clearly visible in the context of socio-demographic monitoring carried out at different times by non-governmental organizations in the Autonomous Republic of Crimea, Kharkiv, Donetsk, Kherson and Odesa regions of Ukraine. In general, Roma public figures have reasons to claim that 200,000 to 400,000 Roma, who represent different ethno-dialectal and socio-cultural identities, live in Ukraine.

In the context of the case study, the researchers highlight in more detail the political, historical features and socio-demographic features of the Roma ethnic community in Transcarpathia. It is indicated that there are three demographic clusters of the Roma population within the former of districts/Raions of Zakarpattia Oblast: 1) high (Uzhhorod, Mukachevo, Berehovo and Perechyn Raions); 2) middle (Vynohradiv and Velykyi Bereznyi Raions); 3) low (Rakhiv, Tyachiv, Khust, Svalyava, Irshava, Volovets and Mizhhiria Raions).

Key words: Roma, ethnic community, census, non-governmental organization, Ukraine, Zakarpattia Oblast, Transcarpathia.

Постановка проблеми. Загальна чисельність ромської етнічної спільноти за даними Ради Європи становить біля 18 млн. чол., з яких понад 60 % проживає у державах Європейського Союзу. Роми займають вагомий частку населення в етнонаціональній структурі країн Центральної та Південно-Східної Європи: Болгарії, Північній Македонії, Словаччій, Республіці, Румунії, Сербії та Угорщині [1, с. 5]. Доволі компактно ромські громади репрезентовані у п'яти територіально суміжних державах Карпатського Євросередині. Тільки за офіційними результатами переписів населення роми є представниками першої за чисельністю етнічної меншини в Угорщині, другої (після угорців) – у Словаччині та Румунії, п'ятої – в Польщі та тринадцятої – в Україні.

Водночас, як засвідчує практичний досвід, офіційна статистика не відображає реальних соціально-демографічних показників стосовно ромів. Представники цієї етнічної групи зазвичай ідентифікують себе на підставі рідної мови або ж за домінуючим етнічним середовищем регіону регіону їх проживання. Власне тому перспективним є компаративне вивчення етнічної ідентифікації ромів у розрізі статистичних показників і етносоціологічних моніторингів населення. Ця проблема, зокрема в Україні, є актуальною як у теоретико-концептуальному (соціогуманітарні науки), так у предметно-практичному (етнонаціональна політика, публічне адміністрування та соціальна робота) вимірах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зауважити, що проблематику політико-історичні та соціально-демографічні аспекти формування ромського населення України вивчали історики Олександр Беліков [2] та Наталія Зіневич [3]. Окремі культурно-антропологічні аспекти формування ромських громад в Україні проаналізував також Олексій Данілкин [4].

Закарпатський регіональний формат етносоціологічних обстежень ромів започатковано ще в радянські часи (1989 рік) [5; 6; 7; 8]. Упродовж 2011–2018 років подворові медичні обходи закарпатських ромів здійснювали працівники Закарпатського обласного клінічного територіального медичного об'єднання «Фтизіатрія» [9; 10].

Розрахункові дані чисельності ромів наводяться в аналітичних звітах щодо соціальних питань життєдіяльності ромського населення України [11–15]. В 2016–2017 роках ромський активіст і дослідник із Херсонщини Януш Панченко здійснив фахове етносоціологічне обстеження ромів Херсонської області [16]. «Соціальні атласи» ромів Харківщини та Донеччини було презентовано в 2018–2019 роках [17, с. 3; 18].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої наукової статті є висвітлення політико-історичних і соціально-демографічних особливостей формування ромських етнічних громад в Україні. В контексті окресленої мети ми прагнемо вирішити наступні дослідницькі завдання: 1) з'ясувати специфіку етнографічної мозаїчності ромського етносу в Україні; 2) окреслити політико-історичні аспекти складання ромських громад у регіонах сучасної України; 3) проаналізувати соціально-демографічні показники щодо ромів у розрізі переписів населення і даних неурядових ромських і проромських організацій України; 4) в рамках окремого case study висвітлити політико-історичні особливості та соціально-демографічні параметри ромської громади Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи «ромську проблематику», в першу чергу варто звернути увагу на те, що серед ромів України вчені виокремлюють значне число етнодіалектних або етнографічних груп. Зокрема, предки сучасних *ромів-влахів* («*влахура*») переселилися на Правобережну Україну з Валахії та Молдови впродовж XVII–XVIII ст. Предки «українських ромів» *сервів* («*сервуря*») прибували з регіону Балкан і Карпат упродовж XVI–XVII ст. *Руска рома* («*халадітка рома*») «є нащадками ромів, які прибули на терени Росії в XVI–XVII ст. із Німеччини через Польщу і Литву. Вони розмовляють діалектом, який належить до балтської або північної мовної групи циганської мови (романі)» [3, с. 12].

Волоських (румунських) лінгвістичних впливів зазнали *етнодіалектні/етнографічні групи ловарів, келдерарів/котлярів, рударів/лінгурарів, бесарабців, кишиньовців та урсарів*.

Роми Криму (дайфа/тайфа, киримітіка рома/кримура) в свою чергу ввібрали тюркські запозичення; сповідують іслам й розмовляють кримсько-татарською мовою. З Узбекистану й Таджикистану до східних регіонів України та м. Київ мігрували невеликі *групи люлі (мугат)*, які ототожнюють себе з таджиками [3, с. 13].

Карпатська група ромів представлена головним чином угорськими (унгріка рома/румунгри) й словацькими (сервітіка рома) ромами та волохами, предки яких прибули з регіону Трансильванії впродовж XVIII–XIX ст. [19].

Необхідно зазначити, що перші письмові згадки про ромів в Україні відносяться до XV ст. Це були охоронні грамоти литовських князів і польських королів, актові книги міст Санока за 1428, 1436 роки і Львова за 1428 та 1455 роки. Загалом на терени сучасних українських земель роми потрапили з князівств Валахії та Молдови. В XVI ст. в урядових документах, зокрема в постановках польського Сейму 1557 та 1565 років, сеймовій конституції 1578 року, Литовському статуті 1588 року містилися норми про заборону присутності кочовиків, зокрема ромів, на території Речі Посполитої [20, с. 42].

Із середини XVII ст. у межах Гетьманщини етнічних ромів приписували до козацьких полків. Зокрема, за переписом слобідських козацьких полків у 1732 році було зареєстровано 4,5 тис. ромів, з яких осілими були всього 11 осіб. У XVIII ст. на Лівобережній Україні створено інститут полкових отаманів, так званих «циган малоросійських». Як зауважили в енциклопедичній статті вітчизняні дослідники В. Наулко та Н. Зіневич, відповідно до Указу Правительствующого Сенату 1783 року передбачалося, щоб роми «в зручних і пристойних місцях поселені були і бездозвільно ніде не вешталися». Відтак їх зараховували до державних селян. Від'їзди з місць проживання дозволялися лише за наявності спеціальних документів [19].

Опис Київського намісництва 1786 року зафіксував 2 068 ромів. Поява села Циганівка в Каміньському повіті та села Цигани в Червоногородському повіті Подільської губернії безпосередньо пов'язана з переходом ромів на осілий спосіб життя. Після приєднання Бессарабії до Російської імперії в Бессарабській області число ромів збільшилося з 221 родини в 1812 році до 1135 родин в 1839 році. На цей період припадає заснування сіл із назвами типових маркерів ромської етнічності – Каїр і Фараонівка. У межах цих поселень 782 ромські родини отримали 9 902 десятини землі. На початку 1850-х років роми становили 22,7 % Дунайського козацького війська, до якого були зараховані разом із землями. За свідченням етнологів, навіть через сотню років, у 1950-х роках, «більшість циган Фараонівки називали себе «козаками», пам'ятаючи, що цей статус давав їм

у минулому соціальні переваги порівняно із закріпаченим населенням» [19]. У 1897 році на теренах України проживало біля 9 тис. ромів, переважна більшість з яких у степових південно-східних губерніях Російської імперії.

У межах УРСР (за винятком територій Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття – М.Г., М.З.) перепис населення 1926 року зафіксував 13 750 ромів, у той час як на Кримському півострові проживало 1 300 ромів [19]. У 1939 році налічувалося 10 443 ромів. Під час Другої світової війни демографічних втрат поряд із євреями зазнали також і роми, які «були віднесені до групи «неповноцінних» народів і, відтак, підлягали винищенню. Радянська влада в 1944 р., разом із кримськими татарами, депортувала («на всякий випадок») також і їхніх єдиновірців – кримських циган» [21, с. 410].

Переписи населення в УРСР засвідчують наступні демографічні показники щодо ромів: 1959 рік – 22 515 чол. (0,05 %); 1970 рік – 30 091 чол. (0,06 %); 1979 рік – 34 411 чол. (0,07 %); 1989 рік – 47 917 чол. (0,09 %). Без сумніву, радянські переписи населення не відображали реальної дійсності. В цьому контексті українських етнолог В. Наулко відзначав, що жителі села Фараонівка Старокозацького району на Одещині в 1959 році були зафіксовані як «молдовани». Поряд із цим «при безпосередньому спілкуванні з ними, під час експедиційних робіт кінця 1950 років, вони за своїм антропологічним виглядом, особливостями господарської діяльності (напівкочівники) і культури виглядали як типові роми» [22, с. 297].

За результатами першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні нараховувалося 47 587 ромів (0,1 %) [23]. У розрізі областей держави значна кількість ромського населення зафіксована в Закарпатській (14 004 чол.), Донецькій (4 106 чол.), Дніпропетровській (4 067 чол.), Одеській (4 035 чол.), Харківській (2 325 чол.), Луганській (2 284 чол.) областях, Автономній Республіці Крим (1 905 чол.), Запорозькій (1 887 чол.), Херсонській (1 752 чол.), Миколаївській (1 449 чол.), Сумській (1 377 чол.) та Черкаській (1 108 чол.) областях.

Поряд із цим, якщо звернутися до даних неурядових громадських організацій, то поточна етнодемографічна ситуація щодо ромів відрізняється від офіційної статистики 2001 року. Зокрема, у звіті Міжнародної благодійної організації «Жіночого Ромського Фонду «Чіріклі» за вересень 2014 року зазначається, що за неофіційними даними чисельність ромів в Україні коливається в межах 100–400 тис. осіб. Вони розселені в Україні дисперсно, водночас найбільша кількість їх представлена на Закарпатті (біля 40 тис. чол.) та Одещині (біля 15 тис. чол.) [14, р. 8].

В аналітичному звіті Галини Богачевої «Роми в Україні – Час для дій: Пріоритети та шляхи

ефективної політики інтеграції», опублікованому Міжнародною групою з прав меншин у 2019 році зазначається, що «по всій країні можуть проживати спільноти від 200 000 до 400 000 ромів, які об'єднують цілий ряд діалектів і культурних ідентичностей» [13, с. 3]; констатовано, що «причому найчисленніші ромські громади розташовані в Закарпатській, Одеській і Харківській областях» [13, с. 8].

Про названі вище кількісні показники – «від 200 тис. до 400 тис. осіб ромської національності» – йдеться у виданні «Дослідження проблем ромського населення (за результатами моніторингу в Автономній Республіці Крим, Одеській та Закарпатській областях)» [12, с. 14]. Поряд із цим укладачка видання Марина Новікова зауважує, що «за даними Національної академії наук України, ця кількість становить близько 200 тис., тоді як низка ромських організацій, які співпрацюють з ERRC (Європейським центром прав ромів), наполягають на кількості орієнтовно 400 тис. осіб. Згідно із оціночними даними Ради Європи, кількість ромського населення в Україні – від 120 тис. до 400 тис. Розбіжність пояснюється частковою відсутністю документів у ромів, а також страхом переслідувань за національною ознакою» [12, с. 14]. Про небажання ромів оформляти документи, оскільки це «дуже складно та здебільшого небезпечно» через можливі контакти з правоохоронцями, йдеться також у звіті про становище ромів за 2012 рік [11, с. 9].

У звіті щодо етнічних груп України за червень 2019 року [15, р. 23] наводяться різні цифрові дані щодо ромів: медіа-компанії «Аль-Джазіра» за 23 листопада 2018 року про проживання в країні 250 тис. ромів; «Радіо Свобода» від 18 липня 2018 року про 260 тис. ромів і повідомлення цього ж радіо від 19 червня 2018 року про близько 300 тис. ромів в Україні. Цю ж інформацію озвучив голова правління неурядової організації «Рома України «Терніпе» Микола Юрченко. Прикметно, що в цей же період (середина 2018 року), за інформацією Національної поліції України, нараховувалося «понад 100 тисяч представників ромів, що живуть у понад трьох тисяч компактних поселеннях у різних регіонах країни» [17, с. 3].

Варто зауважити, що останнім часом у різних регіонах України за сприяння міжнародних організацій та фондів реалізовано ряд проектів етносоціологічного моніторингу ромського населення. Зокрема, дослідження одинадцяти районів Херсонської області та обласного центру, яке провів Януш Панченко впродовж жовтня 2016 – серпня 2017 років, дозволило автору зробити висновок про реальну чисельність ромського населення у межах 2 500–2 700 чол. [16, с. 47]. Домінуюча група ромів регіону – серви, які поділені на п'ять

територіальних підрозділів, а ті в свою чергу на патріродові групи: тавричани (грицьки, дашки/дашківські, саули, щербати, панченки, слинявські, костівські), задніпр'яни (омельченки, тагани), килмиші (каверіни), воронезькі серви (пурики, цибулі) та міські серви (кокулі). Крім сервів, на території Херсонщини проживають кримські роми, влахи (територіальний підрозділ кубанцуря), кишиньовці та ін. [16, с. 47–48].

У жовтні 2018 року презентований перший в Україні «Соціальний атлас ромських громад Харківщини», підготовлений Харківським національно-культурним товариством «Ромен» у співпраці з Харківським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в рамках реалізації проекту «Партнерство для всіх» за підтримки Міжнародної благодійної організації «Ромський жіночий фонд «Чіріклі» та групи захисту прав меншин Європи. Автори видання відзначили, що за різними даними чисельність ромського населення Харківщини «коливається від 3,5 до 5 тис. сімей та осіб». Однак проведене з червня по вересень 2018 року дослідження дало підстави сформулювати соціальні паспорти щодо 1 288 родин, у яких налічується 6 279 осіб та, окремо, 70 осіб [24, с. 5]. З цього числа, «460 сімей та 58 осіб проживають у 20 районах області та 5 містах обласного значення, що становить 38 % від усіх ромських сімей та осіб, щодо яких сформовано соціальні паспорти. 828 сімей та 12 осіб, або 62 %, мешкають у м. Харкові» [24, с. 6].

«Соціальний атлас ромських громад Донецчини» презентовано в м. Краматорськ у травні 2019 року. Дослідження здійснила благодійна організація «Чіріклі» спільно з соціальними працівниками й представниками міських і сільських рад Донецчини. Керівниця проекту «Захист національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні» офісу Ради Європи Земфіра Кондур відзначила, що дослідження проводилося у містах Маріуполь, Торецьк, Краматорськ, Волноваха, Селідове; в межах Ольгинської та Ново-троїцької селищних рад. У проекті сформовано соціальні паспорти 394 родин, у якій налічується 1 645 чол.; окремо опитано 47 осіб [18].

На завершення нашої розвідки як окремих case study розглянемо проблематику формування ромської етнічної громади на Закарпатті. Загалом появу ромів на теренах Європи пов'язують із першою згадкою про них 1219 року в хроніці угорського короля Ондраша II (1175–1235). Очевидно, деякі мігруючі групи ромів перебували на Закарпатті вже в XIII–XIV ст., адже тоді край входив до складу Угорського королівства. Історик Михайло Лучкай у своїй праці «Історія карпатських русинів» пише про те, що в XV ст. на теренах Угорщини майже не було комітату, «який не утримував би 1500 циган» [25, с. 170].

Історичні грамоти й урбаріальні описи кінця XVII – початку XVIII ст. вже добре засвідчують присутність ромів на теренах сучасного Закарпаття. Зокрема, у тексті привілейної грамоти ужгородського графа Другета за 1661 року, подарованої рому Дьордю, йдеться про його хороші здібності в організації життєдіяльності кочової громади [26; 27, с. 157–158]. В 1691 році в сучасних межах м. Ужгорода зафіксовано вулицю під назвою «Циганська» з поіменним переписом її жителів [28, с. 28]. Вона відображена, зокрема, на історичній карті кінця XVII ст.

Через кочовий спосіб життя ромів австро-угорські переписи не фіксували їхньої чисельності. В міжвоєнний період це зробили чехословацькі демографи. Зокрема, під час перепису населення 1921 року в Підкарпатській Русі було офіційно було зареєстровано 444 роми. В 1930 році перепис зафіксував 1 442 представників ромської етнічної групи. Чехословацька влада потурбувалася й про кращі умови соціалізації ромських дітей. Саме в цей час, спочатку в 1923, а згодом у 1926 році на Підкарпатті була відкрита перша ромська школа [29, с. 186–187].

Упродовж 1942–1944 років, як і місцевих євреїв, представників ромської громади ізолювали в таборах і гетто, відправляли на примусові роботи. В результаті для ромського населення це принесло певні демографічні втрати. До недавнього часу ця сторінка історії закарпатських ромів залишалася, а для широкої громадськості й надалі залишається справжньою «білою плямою» історії Закарпаття.

Таблиця 1

**Роми Закарпатської області
за результатами Всеукраїнського перепису
населення 2001 року [30]**

№	Назва району, міста	Чисельність ромів (тис. чол.)
1.	Ужгородський	3 022
2.	м. Ужгород	1 705
3.	Берегівський	2 211
4.	м. Берегово	1 695
5.	Мукачівський	1 314
6.	м. Мукачєво	1 130
7.	Виноградівський	920
8.	Свалявський	800
9.	Великобerezнянський	452
10.	Іршавський	167
11.	Рахівський	163
12.	Перечинський	138
13.	Хустський, м. Хуст	123
14.	Міжгірський	118
15.	Тячівський	45
16.	Воловецький	1
Всього		14 004

Згідно радянських переписів населення чисельність ромів на Закарпатті поступово зростала (1959 рік – 4 970 чол.; 1970 рік – 5 902 чол., 1979 рік – 5 586 чол., 1989 році – 12 131 чол. Водночас, у тому ж переписному 1989 році в Закарпатській області було проведено два масштабні соціально-демографічні обстеження життєдіяльності ромів. Одне з них виявило 20 004 осіб, інше – 20 046 (загалом – 3 697 ромських родин) представників ромської етнічної групи (1,6 %) в загальній етнодемографічній структурі населення краю [5, с. 5; 6, с. 14].

Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував 14 004 представників ромської національності (див. табл. 1). Для більшості з них рідною мовою є угорська (62,4 %); лише 20,5 % визначили рідною ромську мову; 16,7 % – українську, 0,4 % – російську та інші мови [29, с. 188].

Водночас за даними ромських неурядових організацій (2015 рік) в Закарпатській області нараховувалося понад 50 тис. осіб ромської етнічності. Ця інформація співпадає з даними подворових медичних обходів, проведених обласним клінічним територіальним медичним об'єднанням «Фтизіатрія». Зокрема, станом на 31 грудня 2015 року закарпатські медики зафіксували 49 687 представників ромської етнічної групи [9, с. 71]. Прикметно, що з кінця 2011 року до кінця 2015 року чисельність ромів зросла з 39 270 чол. на понад 10 тис. чол. За цими показниками лише у Берегівському районі проживало 7 572 ромів (10 % населення району), Ужгородському районі – 6 981 чол. (8,8 %), Виноградівському 7 152 чол. (5,9 %), м. Мукачєві – 5 489 чол. (6,4 %), м. Ужгороді – 3 673 чол. (3,2 %). Ці цифри також занижені, оскільки за розрахунками керівників ромських національно-культурних товариств в обласному центрі Закарпаття проживало понад 5 тис. ромів.

Зі статистичних показників, отриманих закарпатськими лікарями-фтизіатрами (див. табл. 2), можна констатувати, що чисельність ромів Закарпаття впродовж останніх років має сталу тенденцію до зростання. Відповідно до загальної чисельності в структурі населення можемо вирізнити три групи демографічної репрезентації ромів у межах колишніх (до 2020 року – М.Г., М.З.) районів Закарпатської області: 1) висока (Ужгородський, Мукачівський, Берегівський та Перечинський райони); 2) середня (Виноградівський та Великобerezнянський райони); 3) низька (Рахівський, Тячівський, Хустський, Свалявський, Іршавський, Воловецький та Міжгірський райони).

За даними активіста Закарпатської обласної молодіжної громадської організації «Гідність» («Патів») Віктора Човки, з загальної чисельності ромів України (у межах 200–400 тис. чол.) у Закарпатській області нараховується від 65 до 75 тис. осіб. Як зауважують закарпатські фахівці у галузі

Таблиця 2

Роми Закарпатської області за даними подворових медичних обходів [10, с. 106]

№	Назва району, міста	Загальна чисельність ромів		Загальна чисельність ромів станом на 31.12.2018 року				
		станом на 31.12.2016 року	станом на 31.12.2017 року	усього	у тому числі:			Питома вага ромів серед населення, %
					діти 0–14 років	підлітки 15–17 років	дорослі (18 років і старше)	
1.	Берегівський	7 535	7 832	8 102	3 598	427	4 077	10,9
2.	Великобerezнянський	1 513	1 601	1 601	769	117	715	6,0
3.	Виноградівський	7 616	8 011	8 011	3 527	578	3 906	6,6
4.	Воловецький	264	268	281	141	13	127	1,2
5.	Іршавський	3 060	3 153	3 162	1 405	128	1 629	3,1
6.	Міжгірський	450	454	465	224	22	219	1,0
7.	м. Мукачєво	4 073	7 466	4 073	1 998	308	1 767	4,8
8.	Мукачівський	6 629	4 073	6 976	2 598	1 048	3 330	6,9
9.	Перечинський	3 575	3 575	3 575	1 759	183	1 633	11,1
10.	Рахівський	1 215	1 305	1 276	504	120	652	1,4
11.	Свалявський	1 880	2 082	2 082	939	93	1 050	3,9
12.	Тячівський	429	454	456	230	44	182	0,3
13.	Хустський	2 335	2 055	1 786	821	139	826	1,4
14.	Ужгородський	7 297	6 154	6 201	2 878	277	3 046	7,7
15.	м. Ужгород	3 706	3 731	4 187	1 968	230	1 989	3,7
По області		51 577	52 214	52 234	23 359	3 727	25 148	4,2

державного управління П. Габрин і М. Токар, вочевидь, «ці цифри скоригувались з початком російської агресії у бік зменшення. Цьому негативно сприяють проблеми ромських внутрішньо-переміщених осіб в умовах воєнного стану в Україні, а також масова еміграція ромів за кордон» [31, с. 10].

Таким чином, у супереч даним останнього перепису населення, роми є представниками другої за чисельністю (після угорців), етнічної меншини Закарпатської області. В середовищі ромів краю загалом можна виділити п'ять етнодіалектних/етнографічних груп: 1) *угорські роми/«унгріка рома»/роми-ловари* (Берегівський, Виноградівський, Ужгородський та Мукачівський райони) [32]; 2) *словацькі роми/«сервітіка рома»* (Ужгородський, Перечинський та Великобerezнянський райони; нащадки ромів-переселенців із села Павловце над Угом і міста Кральовски Хлмец (Кошицький регіон Словаччини) [33; 34]; 3) *келдерари/котляри* (поселення в межах селища Королево, села Підвиноградів та міста Виноградів) [35]; 4) *марамороські роми/«гажікане рома»* (місто Рахів) [36]; 5) *румуномовні волохи/«білі цигани»* (село Мирча колишнього Великобerezнянського району, села Кам'яниця та Анталовці Ужгородського району, села Сімер, Тур'я Пасіка, Тур'ї Ремети та Порошково колишнього Перечинського району, села Обава та Верхня Визниця Мукачівського району та село Довге колишнього Іршавського району) [37].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З огляду на сказане вище,

можна констатувати, що на загальнодержавному рівні в Україні поки що відсутня реальна й достовірна інформація про чисельність, співвідношення неінтегрованих та інтегрованих ромів, специфіку їхньої соціальної стратифікації та мобільності. Відтак елементарний брак етнічно чутливих демографічних показників негативно впливає й на реалізацію соціальної політики держави щодо та ромів і повноцінне включення їх в українське суспільство.

Необхідно констатувати, що впровадження загальнодержавних соціально-демографічних і соціологічних досліджень ромських громад є доволі складним завданням за умов гуманітарно-безпекової ситуації під час війни в Україні. Водночас усі дослідження, які реалізовані на цей час, мали різні методичні інструментарії. Про це свідчить досвід проведення соціально-демографічних обстежень на Закарпатті, етносоціологічних опитувань в Херсонській області, формування соціальних атласів ромських громад на Харківщині та Донеччині.

На наш погляд, доцільним є використання досвіду сусідньої Словаччини. Зокрема, враховуючи досвід роботи над Атласом ромських громад Словаччини, в поствоєнній Україні нагальною проблемою постане реалізація соціально-демографічного моніторингу ромських громад у першу чергу поліетнічних регіонів Одещини та Закарпаття. Здійснивши ці студії на фаховому рівні в названих регіонах із найбільш компактною репрезентацією ромів у соціально-демографічній структурі населення, в перспективі можна буде екстраполювати цей досвід і в межах усієї України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лендьел М. Проблеми інтеграції ромів у країнах Центральної Європи: сучасні форми, потенціал та виклики для міжнародного співробітництва. *Ромологія: історія та сучасність: Матеріали Міжнародних наукових читань* / Упорядкування Є.М. Навроцька. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 5–9.
2. Беліков О.В. Циганське населення України (XVI–XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2003. 20 с.
3. Зіневич Н.О. Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. К., 2005. 20 с.
4. Данілкин О. Культурно-антропологічна ідентифікація циганів України. *Роми України: із минулого в майбутнє* / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; редкол.: В. Наулко (відп. ред.) [та ін.]. К., 2008. С. 169–176.
5. Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення [Малик Л. П., Пітюлич М. І., Передрій О. Г., Шинкар В. А.]. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1991. 46 с.
6. Ємець Г.С., Дяченко Б.І. Циганське населення Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1993. 64 с.
7. Ємець Г., Мигович І. Вимираючий етнос? Цигани на Закарпатті: проблеми соціалізації. *Карпатський край*. 1994. № 7–12. С. 16–21.
8. Ємець Г., Мигович І. Цигани на Закарпатті: проблеми соціалізації. *Політологічні читання*. 1994. № 1. С. 140–166.
9. Туберкульоз в Закарпатті (аналітично-статистичний довідник за 2011–2015 роки). Частина 1. Ужгород: Обласне клінічне територіальне медичне об'єднання «Фтизіатрія», 2016.
10. Туберкульоз в Закарпатті (аналітично-статистичний довідник за 2014–2018 роки) / Розробники: В.В. Скрип, Л.Ю. Марковцй, Т.В. Шевчук. Ужгород: Обласне клінічне територіальне медичне об'єднання «Фтизіатрія», 2019. 119 с.
11. Вивчення правових потреб ромського населення в Закарпатській та Черкаській областях / Кол. авт. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2012. 48 с.
12. Дослідження проблем ромського населення (за результатами моніторингу в Автономній Республіці Крим, Одеській та Закарпатській областях) / Укладач: М.В. Новікова. К.: Ромський жіночий фонд «Чіріклі», 2014. 54 с.
13. Богачева Г. Роми в Україні – Час для дій: Пріоритети та шляхи ефективної політики інтеграції. Аналітичний звіт. Травень 2019. 43 с.
14. Monitoring the human rights situation of Roma in Ukraine. Country report. September 2014. The International Charitable Organization «Roma Women Fund «Chiricli». 43 p.
15. Country Policy and Information Note Ukraine: Minority groups. Version 2.0. June 2019. 57 p.
16. Панченко Я.А. Основные статистические показатели цыган Херсонской области 2016–2017 гг. (опыт этносоциологического исследования) / Науч. ред., предисл. И.Ю. Махотина. Днепр: Середняк Т. К., 2017. 54 с.
17. Бакальчук В.О. Актуальні виклики процесу інтеграції ромської спільноти в українське суспільство. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Дата оновлення: 08.12.2018. <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Bakalchuk-5683e.pdf> (дата звернення: 03.04.2020).
18. У Краматорську презентували «Соціальний атлас ромських громад Донеччини». *YuoTube*. Дата оновлення: 30.05.2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Fhe8YtwHMQ0&fbclid=IwAR1c1zNVIZJBrU85Fz9fvEM2D4vpci4e1Z8EgzLO5pMkniNd8gCD4HWYpRw> (дата звернення: 03.04.2020).
19. Наулко В.І., Зіневич Н.О. Цигани в Україні. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tsyhany> (дата звернення: 01.04.2020).
20. Зіневич Н.О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан. *Український історичний журнал*. 2001. № 1. С. 40–52.
21. Крисаченко В.С. Цигани в Україні: сучасні проблеми. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 77. С. 405–426.
22. Наулко В. Етнічна ідентифікація і статистичний облік ромів України. *Роми України: із минулого в майбутнє* / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; редкол.: В. Наулко (відп. ред.) [та ін.]. К., 2008. С. 292–302.
23. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Державний комітет статистики. Всеукраїнський перепис населення 2001. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 02.04.2020).
24. Соціальний атлас ромських громад Харківщини / Громадська організація «Харківське національно-культурне товариство «РОМЕН». Харківський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. 34 с.

25. Лучкай М.М. Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час) написана на матеріалі достовірних авторів, королівських грамот та архівних документів Мукачівської Єпархії Михайлом Лучкаєм, придворним настоятелем храму п. д. м. в італійському м. Лукка, ужгородським священиком, перед тим єпархіальним секретарем: У 6 т. Т. 2: *Містить в собі статус цих країв від приходу мадярів по 1690 рік*. Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 2000. 388 с.: іл.
26. Hommonay Drugeth Györgynek, Ung vármegye főispányának György vájda és kumpániája részére kiállított privilégiumlevele 1661. *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985* / Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István. Budapest: Kossuth könyvkiadó, 1986. O. 96–97.
27. Навроцька Є.В. Історія та культура ромів: Метод. посіб. для вчителів (Факультативний спецкурс за вибором). Ужгород: «Видавництво Олександри Гаркуші», 2007. 312 с.
28. Мигович І.І., Макара М.П. Закарпатський соціум: етнологічний аспект. Ужгород: Патент, 2000. 160 с.
29. Зан М.П. Інтегрована сертифікатна програма «Ромські студії в УжНУ»: етапи впровадження, проблеми та перспективи. *Етнонаціональна політика України: Досвід Закарпаття*. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. С. 186–196.
30. Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Таблиця 5.1. Постійне населення. Абсолютні дані.
31. Габрин П.В., Токар М.Ю. Деякі аспекти формування особливостей політичної культури у Ромів: на прикладі Закарпатської області України. *Ефективність державного управління*. 2022. Вип. 3 (72). С. 9–14.
32. Braun L., Csernicskó I., Molnár J. Merre visz a «cigány út»? Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján. Ungvár: PoliPrint, 2010. 120 o.
33. Beníšek M. Čtyři pohádky «slovenských» Romu ze Zakarpatské Ukrajiny. *Romano džaniben*. 2014. № 1. S. 113–119.
34. Beníšek M., Chovka V. 'Slovak Roma' in Transcarpathian Ukraine. *Factsheets on Roma*. URL: http://romafacts.uni-graz.at/view_pdf.php?t=culture&s=c_3_12&l=en&fbclid=IwAR2J2KCSR1QsJyfNTg_hPYqmwV_Zgc_HKZ4rSGoxgw2IVfbVYqdG3iwtA4I (дата звернення: 31.03.2020).
35. Богар Д., Богар А., Богар Д. Бахталє роменца! / упоряд.: Є.М. Навроцька, П.В. Габрин. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2019. 96 с.
36. Ослон М.В. Короткий опис волоського діалекту циган з м. Рахів. URL: <https://rromanes.org/pub/Oslon/%D0%9E%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%BD%20%D0%9C.%D0%92.%20%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%20%D1%86%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D0%BD%20%D0%B7%20%D0%BC.%20%D0%A0%D0%B0%D1%85%D1%96%D0%B2.pdf> (дата звернення: 04.04.2020).
37. Макара М.П., Марина В.В. Волохи: етнонаціональні та етнокультурні питання. *Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення*: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. С. 102–104.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321.7-049.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.3>

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ

POLITICAL MANIPULATION IN THE POST-TRUTH ERA

Дем'яненко В.М.,

*кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології**Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Прядко Т.П.,

*кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології**Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті розглядаються основні технології політичного маніпулювання в умовах постправди як сучасної суспільної реальності, що сформувалася завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема інтернету та соціальних медіа, разом із друкованими і трансльованими ЗМІ. Доводиться, що постправа може втілюватися через використання технологій маніпулювання масовою свідомістю, а новітні медіа знівелювали різницю між масовими і міжособистісними комунікаціями, надавши користувачам можливість публікувати і поширювати інформацію, не верифікуючи її на істинність. З метою легітимізації певного політичного суб'єкта чи певної політики використовуються механізми змішування правди, її перекозчення, брехні, емоціоналізації, підбір стрічки новин, створення в соціальних мережах адресних дискурсивних кластерів тощо. Безперервний потік інформації, який множить неправди, не дозволяє вчасно перевірити факти і виявити брехню, вирізнити аргументовану думку кваліфікованих експертів чи об'єктивний репортаж журналіста, у результаті чого нереальність робиться непоборною. Найнебезпечнішим для стабільності демократичного суспільства нині бачиться не стільки те, що факти підтасовуються, а те, що поняття об'єктивного факту стає чимось несуттєвим. Наголошується, що найефективніше використовують механізми політичного маніпулювання в ситуації, коли правда стала невловимою, авторитарні режими і популісти, які нині мають достатньо вагомий вплив у демократичних країнах. Висловлюється думка, що нині існує великий запит на правдиву політику, коли політики відкрито говорять із суспільством про проблеми, можливі шляхи їх вирішення тощо і слова при цьому мають бути підтверджені реальними справами, виконаними обіцянками. Тобто, для стабільного функціонування демократії сенси мають набути такого ж значення як і процедури.

Ключові слова: демократія, постправа, інформація, політичне маніпулювання, масова свідомість.

The article examines the main technologies of political manipulation in post-truth conditions as a modern social reality, which was formed due to the development of information and communication technologies, the Internet and social media in particular, together with printed and broadcast mass media. It is proven that post-truth can be realized through the use of manipulation of mass consciousness technologies, while the latest media have blurred the difference between mass and interpersonal communications, giving users the opportunity to publish and distribute information without verifying its truth. Mechanisms of mixing the truth, its distortion, lies, emotionalization, selection of news feeds, creation of targeted discursive clusters in social networks, etc. are widely used in order to legitimize a certain political subject or a certain policy. The continuous flow of information, which multiplies falsehoods, does not allow checking the facts and detecting lies in time in order to distinguish the reasoned opinion of qualified experts or the objective report of a journalist, as a result, unreality becomes irresistible. The most dangerous thing for the stability of a democratic society today is not a falsification of facts but rather the concept of an objective fact becoming something insignificant. It is emphasized that authoritarian regimes and populists, who currently have a significant influence in democratic countries, most effectively use the mechanisms of political manipulation in a situation when the truth has become elusive. The opinion is expressed that nowadays there is a great demand for true politics, when politicians openly talk to society about problems, possible ways to solve them, etc., and the words must be confirmed by real deeds and fulfilled promises. For the stable functioning of democracy, meanings should acquire the same importance as procedures.

Key words: democracy, post-truth, information, political manipulation, mass consciousness.

Постановка проблеми. Завдяки сучасним засобам масової комунікації нині обговорення будь-якого питання/події/проблеми не лише в межах однієї країни, а й у світових масштабах перетворилось у своєрідне контрольоване видовище, яким управляють конкуруючі команди експертів, застосовуючи різні методи переконання, механізми і технології маніпулювання. Сенс

цього – завоювання довіри і популяризація певної системи поглядів серед якомога чисельнішої аудиторії, не переймаючись при цьому рівнем достовірності інформаційного матеріалу, який використовується. Таке явище одержало назву «постправа», підхід до такого висвітлення інформації – «політика постправи», життя суспільства в таких умовах – «епоха постправи». Дослідники акцентували увагу на терміні «постправа» (post-truth) у 2016 р., коли інтернет-портал видавництва Оксфордського університету «Оксфордські словники» (Oxford Dictionaries) назвав його словом року. Oxford Dictionaries визначає поняття «постправи» як обставини, коли об'єктивні факти мають менший вплив на громадську думку, ніж апеляція до емоцій і особистих переконань. Там же зазначається, що «постправа» у розумінні відсутності актуальності істини, уперше з'явилась у 1992 р. в есе драматурга С. Тешиха, опублікованому в журналі «The Nation», а в 2005 р. вийшла книга Р. Кейса «Епоха постправи» [14].

Формування завдяки новітнім засобам масової комунікації нової якості інформаційного простору створює сприятливе поле для політичного маніпулювання не тільки в окремих країнах під час виборчих кампаній, що вже стало звичним. Маніпулювання громадською думкою активно використовується також геополітичними суб'єктами у зовнішньополітичній боротьбі. Російська Федерація першою ефективно скористалася новими реаліями, витрачаючи величезні фінансові й організаційні ресурси для формування потрібних їй суджень і ставлень громадян та політиків країн Європи (і не тільки) до різних аспектів власної внутрішньої й зовнішньої політики, політики урядів різних держав/міжнародних організацій. Перед демократією загалом, таким чином, постали нові реальні загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмисленню феномена постправи присвячено достатньо вагомий масив публікацій. Серед них можна назвати колективні дослідження зарубіжних науковців [9, 11, 13], авторські роботи Л. Макінтайра [4], Т. Ніколса [5], О. Висоцького [2], К. Крауча [10]. Багато авторів розглядають постправду в поєднанні з інформаційно-комунікаційними технологіями маніпулювання масовою свідомістю. Більшість дослідників розглядають постправду як негативне явище, що розхитує основи демократії в сенсі фрагментації суспільства, підризу довіри до політичних інститутів.

Незважаючи на велику кількість публікацій, які в різних контекстах розглядають явища постправи і політичного маніпулювання, виявляється певна нечіткість у їхній взаємовизначеності і взаємозалежності через, насамперед, різні підходи до визначення поняття постправи. Український дослідник О. Висоцький наводить кілька

трактувань явища постправи: це версія реальності, що сконструйована владним дискурсом за допомогою мас-медіа й поділяється суспільством чи окремою соціальною групою; це твердження, що долає важливість фактів чи фактичної точності на користь емоційного переконання; це альтернатива істині для комфортного самопочуття певної соціальної чи політичної групи, особливо маргінального характеру; це суб'єктивна оцінка реальності, спотворена недостатністю знань про неї чи фальшивими новинами; це основа політики деяких держав, зокрема РФ [2, с. 130].

Завдання нашого дослідження – проаналізувати технологічні можливості політичного маніпулювання масовою свідомістю в умовах постправи як нинішньої суспільної реальності, у якій присутньо більше інформації й менше сенсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маніпулятивний вплив транслятора інформації на свідомість реципієнта проявляється в більшій чи меншій мірі в будь-якому спілкуванні. Політичне маніпулювання з'являється водночас із політикою. Розвиваючись, цивілізація удосконалює, серед іншого, і технології, механізми й засоби маніпулювання масовою свідомістю. У другій половині ХХ ст. науковці стали активно вивчати вплив інформації, медіа на суспільно-політичну реальність. Англійський соціолог і політолог Колін Джон Крауч, який у 2000 р. почав розробляти концепцію постдемократії, серед інших викликів демократії звернув увагу на становище в інформаційному просторі, коли розвиток соціальних медіа дозволив кільком заможним особам/установам спрямовувати на громадян велику кількість інформації, створюючи хибне враження дискусії, що насправді є організованою подачею з незначної кількості прихованих джерел [10].

Французький соціолог і політолог Ж. Бодріяр ще в 1981 р. у своєму дослідженні «Симулякри і симуляція» попереджав суспільство про наступ симулякрів, заснованих на інформації, моделі, кібернетичній грі, суть яких полягає в тотальній операційності, гіперреальності, прагненні до тотального контролю. Це стадія соціального взаємозв'язку, коли відходить переконання засобами пропаганди, ідеології, реклами тощо, а починає діяти формула: «Ви – інформація, ви – соціальне, саме ви є подією, це стосується вас, слово належить вам» і т. п. Розвивається таким чином локалізація влади, погляду, засобу інформації, тому що зникає суб'єкт, точка фокусування, залишається лише інформація. У світі стає все більше й більше інформації й усе менше і менше сенсу [1, с. 47].

Науковий співробітник Центру філософії та історії Бостонського університету Лі Макінтайр звернув увагу на те, що постправа руйнує реальність. Витоки постправи дослідник бачить

у постмодернізмі з його розмитістю жанрової парадигми, проголошенням відносності істини і цінностей, недовірою до авторитетів, іронією тощо [4]. Привабливість постмодернізму в тому, що кожен може відчути свою значущість, оскільки немає однієї правильної відповіді, а правда – це відображення досвідів, переконань людини, яка її транслює. А, отже, інтерпретація кожного така ж важлива, як і автора/критика/експерта. Людина формує для себе таку реальність, яка відповідає тому, у що вона вірить, чого бажає, водночас ігноруючи найочевидніші факти, якщо ті небажані.

Сучасні засоби масової комунікації, зокрема соціальні мережі, мають такі алгоритми, які витворюють для користувачів ідеальні інформаційні бульбашки. Створюється зона комфорту, коли людина відчуває себе в оточенні однодумців. Дослідження підтверджують, що люди, які не довіряють «традиційним» медіа, споживачі альтернативних новин, користувачі, які бажають уникнути «масової маніпуляції» у мейнстримних медіа, активніше реагують на вкидання фальшивих заяв. Відкидання аргументів, заснованих на фактах, на користь емоцій, стає добром у собі [6]. Ця своєрідна втеча в бажану «псевдореальність» є також реакцією на економічну й соціальну невпевненість. Безперервний потік інформації, який множить неправди, не дозволяє вчасно перевіряти факти і виявляти брехню, робить нереальність непоборною. До того ж користувачі соціальних мереж неактивні в самостійному пошуку інформації, оскільки вони припускають, що важлива інформація дістанеться їм автоматично (ефект «новини знайдуть мене»).

«Епоха постправди» відкриває нові можливості для маніпулювання громадською думкою, масовою свідомістю. Політичне маніпулювання спирається на основоположні характеристики постправди: інформаційне перевантаження від безперервного потоку новин; звертання до емоцій і власних переконань адресної аудиторії; акцентування уваги лише на необхідній частині інформації, замовчування всієї повноти факту, суперечностей, причин; поєднання правди, перекручування фактів і брехні; вибір вдалого часу подання інформації; провокація бурхливих реакцій та емоцій через штучне надання сенсаційності.

Вибираючи і показуючи новини, редактори, співробітники відділу новин і мовники відіграють важливу роль у формуванні політичної реальності, використовуючи різні технології вони впливають на ставлення людей до того чи іншого політика, до тієї чи іншої політичної події. До традиційних прийомів маніпулятивного впливу ЗМІ на аудиторію відносяться насамперед формування інформаційної повістки дня та фреймінг.

Впливаючи на поінформованість громадян, медіа через, насамперед, обсяг матеріалів з певної

теми формують уявлення про рівень важливості питання для людей. Як відмітив американський політолог Б. Коен, «засоби масової інформації не можуть тривалий час нав'язувати людям, що думати, але вони надзвичайно успішні в тому, щоб розповідати, про що думати» [11]. ЗМІ привертають увагу до певних питань, створюють публічні образи політичних діячів, постійно представляють об'єкти, указуючи на те, про що люди у масі повинні думати, знати, відчувати. Таким чином, неважливими, другорядними питаннями часто відволікається увага громадськості від реальних проблем, які стосуються суспільства, які не вирішує влада. Російські ЗМІ використовували цей прийом, готуючи суспільство до війни з Україною. Упродовж багатьох років створювалося таке інформаційне поле, з якого були майже витіснені внутрішні соціальні й політичні питання, а «найбільшими» проблемами, які мали хвилювати росіян, були українські питання: від викладання історії до євроатлантичного курсу держави. При чому подавалися вони таким чином, щоб принизити, упослідити, дегуманізувати українців, показати їх неспроможними для власного самостійного суспільно-політичного життя. Як наслідок, російське суспільство активно, з ентузіазмом підтримало повномасштабне вторгнення російської армії в Україну 24 лютого 2022 р.

Фреймінг як технологія маніпулювання аудиторією, ґрунтується на припущенні, що, виходячи з того, під яким ракурсом висвітлюється питання/проблема, як вона інтерпретується транслятором, вона буде по-різному сприйматися споживачем інформації. Наприклад, одну й ту ж подію можна подавати як нещасний випадок чи як акт насильства, як поразку чи як перемогу. Так, російські пропагандисти звільнення українськими військовими окупованих російськими військами територій України навесні-восени 2022 р. назвали «жестом доброї волі» з боку військово-політичного керівництва РФ, «щоб запобігти збільшенню жертв серед мирного населення».

Варто визнати, що хоч і не можна повністю змінити позицію індивіда лише за допомогою трансляції повідомлень засобами масової інформації (телебачення, радіо, преса), усе ж можна спрямувати напрямок роздумів споживача за допомогою підбору інформації й способу її подачі. Заданий традиційними ЗМІ вектор сприйняття людиною інформації в нинішніх умовах розвитку цифрових засобів масової комунікації одержує нові можливості для закріплення і навіть формування переконань у значній частині суспільства, які, здебільшого, вибудовуються не на раціональному мисленні, а на вірі. У соціальних мережах дуже легко знайти однодумців і якщо й могли виникати якісь роздуми щодо тієї чи іншої інформації, то колективна думка відкидає будь-які сумніви.

Людині емоційно затишно в колективі однодумців і далеко не кожен здатний докласти зусиль, щоб вийти із зони комфорту й поцікавитись альтернативною інформацією.

Часто засоби масової комунікації допускають суб'єктивне відображення подій, будучи при цьому не лише першоджерелом, а і єдиним каналом одержання інформації. Наприклад, часто вірусний медіаконтент у соціальних мережах (Facebook, Twitter, Instagram, Telegram) є основним джерелом політичної інформації для значної частини громадян молодого й середнього віку. Завдяки колективному характеру розповсюдження інформації, створюється враження її правдивості, зростає рівень довіри до контенту, при цьому не враховується вірогідність розміщення й циркуляції дезінформації (так званих фейків).

Стрімкий розвиток інтернету сприяє не лише поширенню дезінформації, а і зміщенню уваги аудиторії на емоції й почуття. Сприйняття політики через емоції в епоху постправди стає однією з медіатехнологій політичного маніпулювання. Так, одним із найпоширеніших прийомів у висвітленні воєнних конфліктів, протестних акцій є метод «створення загрози». Він використовується здебільшого для формування й підтримки існуючого політичного режиму та дегуманізації політичного (зовнішнього/внутрішнього) суперника, опозиції тощо. Суперники – реальні чи надумані – представляються як провокатори/зрадники/іноземні агенти/вороги вітчизни/убивці/нацисти і т. п. Сюжети про них розраховані на те, щоб викликати живі сильні емоції, коли цільова аудиторія наскільки вражена жажливими історіями, що їй не потрібні ніякі суттєві аргументи. При цьому, якщо інформація відображає картину світу адресної аудиторії, неважливо те, настільки вона правдива.

Конструюючи і розповсюджуючи інформацію з метою маніпулювання масовою свідомістю, нові медіатехнології послуговуються різними засобами: традиційнішими (лінгвістичними, інтонаційними тощо), якщо це стосується текстового контенту (письмового чи усного) і новітніми (пов'язані з можливостями цифрових технологій), які візуалізують події, факти, або ж здійснюють маніпуляції в пошукових системах, стрічках новин, на соціальних платформах тощо.

В епоху постправди розвивається своєрідний тип відносин між транслятором інформації й аудиторією. Описуючи такі відносини, бельгійський учений Х. Перельман описав їх як риторику, яка ґрунтується на тому, що «в аргументації найважливіше залежить не від знання того, що оратор вважає правдивим чи важливим, а від знання поглядів тих, до кого звертається» [12]. Таким чином той, хто використовує таку риторику як маніпулятивний прийом, прагне не до залучення

незгодних за допомогою чіткої аргументації, а, навпаки, до максимального розколу аудиторії на альтернативні групи.

Якщо в епоху друкованих і трансльованих ЗМІ при зборі й поширенні інформації йшлося про певні стандарти об'єктивності та журналістської етики, нині користувачі отримують будь-яку інформацію, яка, зрозуміло, не проходить перевірки, від своїх віртуальних друзів. Індивід може на свій смак і розсуд обирати один із багатьох інформаційних ресурсів, а мережа його контактів у соціальних мережах зазвичай обмежена колом однодумців. Інформація, яка циркулює в цих колах разом із можливістю одночасного коментування й трансляції емоцій, підсилює початкові переконання членів локальної дискурсивної групи. Замість того, щоб створювати майданчик для спільної дискусії та порозуміння, соціальні медіа зумовлюють радше протилежний ефект: вони ще більше віддаляють людей одне від одного і прив'язують до їхніх початкових поглядів [3]. Деякі, як правило, краще освічені й найбільш політично зацікавлені громадяни, активно самотійно шукають інформацію; але більшість, здається, здобуває її, якщо взагалі нею цікавиться, не докладаючи особливих зусиль.

Методи і завдання випуску й розповсюдження фейкових новин, цілеспрямована діяльність «тролів» і «ботів» тощо розмивають правду, руйнують відчуття реальності, породжують зневіру в можливості впливати на формування політичної повістки дня. Авторитарним режимам така ситуація вигідна, оскільки люди живуть у заданому інформаційному коридорі та не мають змоги об'єднатися навколо альтернативних ідей. На прикладі сучасної РФ можна відслідкувати, як у результаті задіяння багатого арсеналу маніпулятивних технологій інформаційне поле задає парадигму маніпулювання всією масовою свідомістю, коли свобода вибору й самовираження опинились у вузькому коридорі викривленої політичної реальності, за межі якої вирватися нелегко.

Зростання доступності інтернету, популярності соціальних мереж дозволяє кожному користувачу стати журналістом, що теж сприяє породженню великої кількості неправдивої інформації. Маніпулятори намагаються використовувати найновіші розробки у цифрових технологіях. Нині нейромережа може створити картинку, яку важко відрізнити від фотографії, візуалізувавши за допомогою спеціальних сервісів текстовий опис [8]. Достатньо легкою також є можливість нарізки і монтажу будь-яких зображень. Таким чином, довірливим громадянам можна не тільки подавати неправдиву інформацію, а й викликавши відповідні емоції (здебільшого негативні щодо політичного опонента чи противника), формувати бажане для транслятора ставлення і, можливо, поведінку.

З цією ж метою застосовується також технологія масової емпатії – формування асоціацій через інформаційні канали реальної аудиторії з подіями чи станами іншої аудиторії, реальної чи уявної [7]. Так, зокрема, на території РФ та тимчасово окупованих районів Донецької й Луганської областей російські медіа впроваджували мотивацію війни проти України через обігрування сюжету «вісім років бомбили Донбас». Усе це міксувалося з культом «переможної Великої Вітчизняної війни», героїзацією «подвигу дідів», з культом армії загалом і міфом про «другу армію світу» (у який зрештою повірили і російські політики, і світове співтовариство), з наративами про недолугість ліберальної демократії, «агресивний прогнилий» Захід і «велику» Росію, яка одна є «рятівником світу від остаточного виродження». Кремлівським пропагандистам удалося таким чином створити новий тип ідеології, побудованої переважно на образах та емоціях, під психологічним впливом яких частина людей готова помирати без будь-яких раціональних причин.

У світі, де прискорюється ритм життя з шаленим валом і калейдоскопом новин, немає місця для пошуку правди і її осмислення. Як результат, основою суспільного запиту стають прості відповіді на складні питання, тактичні рішення, а не стратегічні програми. Таке інформаційне поле активно використовується насамперед популістами для реалізації маніпулятивних технологій. Комп'ютерні (інтернет-мережеві) інформаційні та соціальні ресурси стають потужним фактором впливу на суспільну та індивідуальну свідомість, відкриваючи нові перспективи для дезінформації, зомбування, зондування й корегування змісту та настанов свідомості, навіть підсвідомості, ефективним інструментом конструювання неправдивої реальності, маніпулятивного впливу на масову свідомість, громадську думку. Апеляція до суспільних настроїв, спроба підлаштуватися під стереотипи масової свідомості стають дійовим засобом популістів на шляху до влади в умовах політичної конкуренції, але способи, якими вони діють, розхитують демократію.

Популісти, прагнучи сподобатися стомленому від перенасичення новинами обивателю, доклалися до того, що подача політичної інформації набуває розважального характеру. Американський дослідник Т. Ніколс відмітив, що «намагання бути в курсі новин перетворилося на якусь постмодерністську вправу на іронію та цинічність, де слова «правда» й «інформація» означають, що заманеться». У своєму аналізі він спирається на проведені в США в 2014 р. дослідження про те, якому новинному телепродукту про політику й поточні події американці довіряють найбільше. Результати приголомшили тим, що американці на одному рівні довіри поряд зі CNN і суспільним телебачен-

ням, поставили сатиричне шоу про новини Джона Стюарта The Daily Show [5, с. 134–155]. Ще більша небезпека полягає в тому, що громадяни не довіряють не тільки медіа, а й будь-кому. Фрагментарний медіа ринок фрагментує суспільство, що підриває легітимність політичних інститутів та засадничі основи громадянського суспільства.

У демократичних країнах інформаційні технології політики використовують не тільки для ведення політичної боротьби, а й для спрямування суспільства на дії, які принесуть йому користь. Серед урядів у низці країн набуває популярності практика наджінгу («nudging» – підштовхування). Наджінг – це не пропаганда й не законодавча регуляція, а створення такого психоемоційного фону, який змушує індивіда ніби вільно обрати певну лінію поведінки. Наджінг включає, зокрема, маніпуляцію зі стрічкою новин у Facebook чи результатами, які з'являються в пошукових системах. У Великій Британії за допомогою наджінгу вдалося досягнути успіхів у боротьбі з курінням і поширенням венеричних захворювань серед підлітків через незахищений секс. Тут, по суті, йдеться про «ліберальний патерналізм», коли держава сама вирішує, що є благом для її громадян та керує їхньою поведінкою [3].

Висновки. Постправа стала сучасною суспільно-політичною реальністю, яка сформувалася завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема інтернету й соціальних медіа. Вони знівельовали різницю між масовими і міжособистісними комунікаціями, надавши користувачам можливість, публікувати і поширювати інформацію. Постправа може втілюватись через використання технологій маніпулювання масовою свідомістю. З метою легітимізації певного політичного суб'єкта чи певної політики, використовуються механізми змішування правди, її перекручення, брехні, емоціоналізації, підбір стрічки новин, створення в соціальних мережах адресних дискурсивних кластерів тощо. Безперервний потік інформації, який множить неправди, не дозволяє вчасно перевірити факти і виявити брехню, вирізнити аргументовану думку кваліфікованих експертів чи об'єктивний репортаж журналіста, у результаті чого нереальність робиться непоборною. Найнебезпечнішим для стабільності демократичного суспільства нині бачиться не стільки те, що факти підтасовуються, а те, що поняття об'єктивного факту стає чимось несуттєвим.

Найефективніше використовують механізми політичного маніпулювання в ситуації, коли правда стала невловимою, авторитарні режими і популісти, які нині мають достатньо вагомий вплив у демократичних країнах. Авторитарний режим РФ, скориставшись нинішніми можливостями медіаринку й сучасними комунікаційними технологіями, досить успішно просував власні

ідеологічні й політичні наративи, маніпулюючи не лише масовою свідомістю всередині країни, а й впливаючи на громадську думку західних демократичних країн.

Науково-експертному середовищу й політикам необхідно на основі детального аналізу технологій маніпулювання свідомістю індивіда/групи/суспільства розробляти механізми використання сучасних засобів масової комунікації для підви-

щення інформованості суспільства про політику, його консолідацію, для мінімізації деструктивного її впливу на суспільство. На нашу думку, нині існує великий запит на правдиву політику, коли політики відкрито говорять із суспільством про проблеми, можливі шляхи їх вирішення тощо й слова мають бути підтверджені реальними справами, виконаними обіцянками. Тобто, сенси мають набути такого ж значення, як і процедури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
2. Висоцький О. Ю. Постправда: концептуальні та праксеологічні виміри. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 10. С. 128–133. URL: <https://grani.org.ua>.
3. Ланюк Є. Постправда і постлюдство. URL: <https://zbruc.eu/node/64267>.
4. Макінтайр Л. Постправда. Пер. Р. Свято. Київ : ArtHuss, 2021. 208 с.
5. Нікол Т. Диванні експерти. Як необмежений доступ до інформації робить нас тупішими. Пер. з англ. Є. Кузнєцова. Київ : Наш формат, 2019. 240 с.
6. Після правди. Чому в сучасному світі брехня політиків не має значення. URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69410>.
7. Троян В. Гібридна війна – це не катастрофа, а виклик, відповіддю на який є координація комунікацій. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3238194-gibridna-vijna-ce-ne-katastrofa-a-viklik-vidpoviddu-na-akij-e-koordinacia-komunikacij.html>.
8. Шрайк Р. Обстріли України: як маніпулятори використовують соцмережі в своїх цілях. URL: <https://glavcom.ua/columns/shrajko/obstrili-ukrajini-jak-manipuljatori-vikoristovujut-sotsimerezh>.
9. A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. Philipp Lorenz-Spreen, Lisa Oswald, Stephan Lewandowsky, Ralph Hertwig. URL: <https://www.nature.com/articles/s41562-022-01460-1>.
10. Crouch C. Post-Democracy After the Crises. John Wiley & Sons, 2020. 200 с.
11. McCombs Maxwell E., Shaw Donald L. The Agenda-setting Function of Mass Media. URL: <https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/POQ-1972-McCOMBS-176-87.pdf>.
12. Perelman Ch., Olbrechts – Tyteka L. The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1969, 566 p. URL: <https://philpapers.org/rec/PERTNR-8>.
13. The Capitol Riots: Digital Media, Disinformation, and Democracy Under Attack. Sandra Jeppesen, Michael Hoechsmann, Ioweth Hezel Ulthiin, David VanDyke, Miranda McKee. New York : Routledge, 2022. 222 с.
14. Word of the Year 2016 is... *Oxford Dictionaries*. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.

EUROSKEPTICISM AND THE POLITICS OF MEMORY: THE CASE OF CZECH REPUBLIC, POLAND AND GERMANY

ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ: ПРИКЛАД ЧЕХІЇ, ПОЛЬЩІ ТА НІМЕЧЧИНИ

Tryma K.A.,

PhD in Political Science,

*Senior Researcher at the Department of Interaction Between Universities and Society
Institute of Higher Education, NAES of Ukraine*

Stadnichenko O.I.,

PhD in Political Science,

*Associate Professor at the Department of Advertising and Public Relations
Boris Grinchenko Kyiv University*

Salnikova N.V.,

PhD in History,

*Associate Professor Associate Professor at the Department Social and Humanitarian Disciplines
Donetsk State University of Internal Affairs*

By the beginning of the 21st century, the EU has made significant progress in implementing the United Europe project by introducing a single currency – the euro. It successfully solved the tasks related to the movement toward a "global cosmopolitan memory", the formation of common European identity. At the beginning of the 21st century, more than 67% of EU citizens perceived themselves primarily as Europeans. The pan-European culture of memory, becoming, in fact, cosmopolitan, took a dominant position in the historical narrative of the European space. In 2004, there was a large-scale expansion of the EU at the expense of the countries of the former socialist camp. The expansion carried out for purely political purposes and without economic justification, caused the development of a whole range of negative phenomena for the EU, one of which was the emergence of a conflict of memory. The principles of the policy of memory were adjusted, the transition from a cosmopolitan approach to the principle of agonist, i.e. dialogue based not only on the conflict of interests but also on the mutual respect of the disputants. Within the framework of this approach, key assessments of the historical narrative were corrected. Thus, in 2009, the European Parliament made additions to the previously adopted in 2005. It was a document giving an assessment of the Holocaust and the fascist regime with the inclusion of Soviet totalitarianism in this assessment framework. In subsequent years, assessments of the narrative of the Second World War began to more and more correspond to the concept of the culture of historical memory adopted by the countries of 'Young Europe'. The culture of memory in the countries of Central and Eastern Europe was based on fundamentally different concepts of understanding the experience of the historical past and its most important layer associated with the Second World War – it was a different historical memory.

Key words: Europe, euroscepticism, memory, politics, history.

До початку ХХІ століття ЄС значно просунувся в реалізації проекту Об'єднаної Європи, ввівши єдину валюту – євро. Вона успішно вирішувала завдання, пов'язані з рухом до «глобальної космополітичної пам'яті», формуванням загальноєвропейської ідентичності. На початку ХХІ століття більше 67% громадян ЄС сприймали себе насамперед європейцями. Загальноєвропейська культура пам'яті, ставши, по суті, космополітичною, зайняла домінуючу позицію в історичному наративі європейського простору. У 2004 році відбулося масштабне розширення ЄС за рахунок країн колишнього соціалістичного табору. Розширення, здійснене в суто політичних цілях і без економічного обґрунтування, спричинило розвиток цілого ряду негативних для ЄС явищ, одним із яких стало виникнення конфлікту пам'яті. Відкориговано принципи політики пам'яті, перехід від космополітичного підходу до принципу агонізму, тобто діалогу, заснованого не лише на конфлікті інтересів, а й на взаємоповазі учасників суперечки. У рамках цього підходу були скориговані ключові оцінки історичного наративу. Так, у 2009 році Європарламент вніс доповнення до раніше прийнятого у 2005 році. Це був документ, який дає оцінку Голокосту та фашистському режиму з включенням у цю рамку оцінки радянського тоталітаризму. У наступні роки оцінки наративу Другої світової війни почали дедалі більше відповідати прийнятій країнами «Молодої Європи» концепції культури історичної пам'яті. Культура пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи базувалася на принципово різних концепціях розуміння досвіду історичного минулого та його найважливішого пласта, пов'язаного з Другою світовою війною – це була інша історична пам'ять. Щоб подолати «кризу пам'яті», ЄС та його інституції управління активізують діяльність, спрямовану на її вирішення. Вона набуває системно планового характеру, розрахованого на довгострокову перспективу. Це засвідчує реалізація в зазначений період двох спеціальних програм, метою яких було подолання кризи та зміцнення спільної європейської ідентичності.

Ключові слова: Європа, євроскептицизм, політика пам'яті, історія.

Introduction. The core of historical memory was nationalism, and its key component, the basis of the historical narrative, was the concept of sacrifice [16]. The historical memory of these countries was focused

on recognizing themselves as double victims – the Nazi regime and Soviet totalitarianism. Hence their resolute agreement to take the blame and responsibility for the Holocaust and bear the burden of repent-

ance. It happened so that they considered themselves the same victims as the Jewish people, so they were not going to join the concept of a culture of memory that had been formed by that time within the EU. Moreover, as part of their assessment of the Holocaust, they tried to construct their national narratives of the search for the lost genocide [8]. A striking example in this context is Poland, one of the first to create the Institute of Memory, the purpose of which was to focus historical memory and historical consciousness on what has deep roots in the people, and should take on external forms [10]. Refusing to integrate into the current concept of a pan-European culture of memory, the countries behaved quite aggressively towards it, trying, if not to replace it, then to radically correct it following their concept. In the conditions of a new emerging reality, the situation which was aggravated as a result of the failure of the adoption of the EU Constitution in 2005, Brussels was forced to make adjustments to the policy of memory, to give it dynamism, consistency, make it more effective and understandable for the citizens of the European Union. Under the new conditions, the memory of Europe could not represent a homogeneous master narrative, but the connectedness of concepts in the dialogue and interpenetration of national images in history. A consensus must be reached, the premise of which is shared European knowledge about “executioners and victims” [4, c. 54].

The principles of the policy of memory were adjusted, the transition from a cosmopolitan approach to the principle of agonist, i.e. dialogue based not only on the conflict of interests but also on the mutual respect of the disputants. Within the framework of this approach, key assessments of the historical narrative were corrected. Thus, in 2009, the European Parliament made additions to the previously adopted in 2005. It was a document giving an assessment of the Holocaust and the fascist regime with the inclusion of Soviet totalitarianism in this assessment framework. In subsequent years, assessments of the narrative of the Second World War began to more and more correspond to the concept of the culture of historical memory adopted by the countries of ‘Young Europe’, which is evidenced by the content of the documents adopted during this period.

In 2019, the European Parliament adopted a resolution ‘On the Impact of Historical Memory on the Future Of Europe [20], which spoke about the authoritarianism and totalitarianism of the Nazi and communist regimes. To overcome the ‘crisis of memory’, the EU and its institutions of governance are stepping up their activities aimed at its resolution. It is acquiring a systematically planned character, designed for the long term, as evidenced by the implementation during this period of two special programs, the purpose of which was to overcome the crisis and strengthen the common European identity. An example of such a

program is Europe for Citizens initiative (2006–2013 and 2014–2020) [17].

The development of the second program was preceded by an in-depth analysis commissioned by the Committee of the European Parliament on the topic of European historical memory: politics, problems, prospects [13]. This made it possible to more clearly formulate in it the program for the formation of historical memory in the EU. The correction of the policy of memory assumed the convergence of the two concepts in favor of the approaches of the Eastern European countries, but its implementation did not lead to the achievement of the set goals. Here we have to say that the European historical narrative remains split and develops within the framework of two concepts.

The impact of historical lessons on modern Czech euroskepticism

The way out of the crisis requires a new type of construction of the past, a new type of common European politics of memory. In separate plots, the memory of individual groups, and countries of the regions, can live their own lives in it, being inscribed in the general narrative frame of the EU [13]. The future will show whether Brussels will be able to solve this problem, but the future of the European Union depends on its solution. Most experts and researchers agree on this. The indecisiveness of this problem at the present stage objectively creates the ground for the perception by EU citizens of the program guidelines, rhetoric, demands, and slogans of Eurosceptics who actively oppose the pan-European culture of memory.

Within the framework of the national state, the influence of the historical past, the narrative of national memory on public consciousness, worldview attitudes, and the motivation for choosing political sympathies become the most significant. In several countries, the officially pursued policy of memory is aimed at creating a negative image of the EU by drawing parallels between historical events and processes of the past with the present day. Thus, V. Havel, the leader of the Czech Republic, compared the EU with the USSR, evaluating it as another empire, where the Czech Republic is destined for the role of a province. The Czech Republic is a clear confirmation of the conclusion of a number of researchers that Euroskepticism in most cases is not the result of socio-economic trouble, but its motivation lies in the field of culture, national identity, and the desire to preserve one's identity. Being an economically quite prosperous country, it ranks third in terms of the level of development of Euroskepticism, where $\frac{3}{4}$ of citizens have a negative attitude towards the EU. The dominant factor, in this case, is the national memory of the Czech people [14].

In the Czech Republic, the formation of a national culture of memory is given priority. There are a number of structures operating in the country – for example, the ‘Memory of the People’ project, and the

'Post Bellum' Institute for the Study of Totalitarianism, coordinating the development of the concept of a national culture of memory [11]. They are based on the study of the historical experience of the twentieth century, in the center of which lies the problem of Czech statehood. If the Holocaust played a key role in the pan-European culture of memory, then for the Czechs, the landmark events through which they look into the present and future are the theme of Munich, here we can speak about the events of 1948 and 1968. The lesson that has been learned from history by both the Czech elite and the people is the consciousness of a persistent complex of mistrust toward Western European democracy. This is the so-called 'Munich Syndrome' – a narrative of betrayal by the allies and partly by their government, which did not give the people the opportunity to defend their freedom.

The 'Munich Syndrome' had a strong influence on the historical consciousness and psychology of the Czechs for many years to come, largely determining today the attitude of both the Czech political elite and ordinary Czech citizens toward the EU [8, p. 21]. The tragic history of the Czechs, connected with the problem of the formation of their statehood, determines the core of the national memory of the Czechs, hence the extremely reverent feeling, and deep patriotism concerning their state.

The Czech Republic is a country whose inhabitants practically do not migrate from the country. The preservation of one's identity and national unity within the framework of the nation-state determined the essence of the policy of memory, especially during the presidency of V. Klaus, one of the first leaders of the EU countries, who criticized the EU and the integration model it was implementing. Historical memory and the lessons of the past are firmly on the agenda – especially the tragic events and processes associated with the formation of Czech statehood in the XIX and especially in the XX century: this is its revival on the ruins of the Habsburg Empire, the loss of independence in the 39th, the tragic process of post-war reconstruction, where the events of 1949, 1968, and the collapse of Soviet totalitarianism served as markers.

The lessons of the historical past, their comprehension in refraction to the realities of today, have formed for the majority of citizens of the country and part of its political elite a stable discourse of historical consciousness associated with the reluctance of people to sacrifice hard-won independence for the sake of the vector of development determined by Brussels. This approach was implemented by President V. Klaus, who determined the policy of the Czech Republic from 2003–2013. He considered its main vector to be the strengthening of sovereignty, and not the transformation of the country into an element of a federation, "where we would turn into an insignificant province" [25, p. 11].

Within the framework of the existence of the European Union, the sore point generated by historical memory is the problem of the Sudeten Germans, which has been transformed today within the framework of relations with Germany. V. Klaus, based on the lessons of the past, was the first within the EU to express his fears about the strengthening of Germany, its leadership in the European Union, and its transformation into a new empire.

The ideas of healthy nationalism and pragmatism, and the strengthening of their statehood for today's citizens of the Czech Republic are much closer and dearer than the unity of Europe and common European values, as evidenced by the unwillingness of the Czechs to enter the Eurozone, to accept refugees. Euroskepticism in the Czech Republic is realized both at the level of civil society, ordinary citizens, and the level of political elites, and has a steady upward trend. At the time of joining the EU, 77% of the country's inhabitants trusted Brussels [24].

According to a survey conducted by 'Europeum' (2018), 54% of Czechs were against leaving the EU, while 34% were of the opposite opinion; and 75% think the EU exaggerates its positive aspects. In 2019, 31% of Czech citizens had a positive attitude towards the EU. There is a coincidence of political and public Euroskepticism in the country. Thus, out of 38 political parties, 1/3 is in the positions of Euroskepticism, from 'hard', demanding an exit from the EU, to 'soft', using critical rhetoric against the EU.

At the same time, the Czech Republic demonstrates an extremely passive policy in matters of deepening the integration process in Europe. This was the reason for her sharp criticism from the leadership of Brussels. In May 2018, the European Commissioner for Justice V. Yurov at the conference 'Challenge of Europe' explicitly stated that if the Czech Republic is not active in solving pan-European problems, but confines itself only to criticizing the EU, in the future, it may have problems in the future because of this connection with getting rid of individualist countries as ballast [9]. The nature of Czech Euroskepticism lies precisely in its national specificity, its mentality, its past, politicization, and actualization of the national culture of memory and historical consciousness.

Political memory of Poland and its impact on the modern politics

At the time, the ruling political elite is Euroskeptical, and their policies provoke speculation that after Brexit there will be Poxexit, i.e. Poland will leave the EU. The reason for this paradox lies in the 'right turn', which began in 2005 when the left forces in power in Poland after 1989 suffered a crushing defeat. The victory was won by the right-wing conservative party 'Law and Justice' ('PiS'), standing on the positions of nationalism and traditional values. Finally, the 'right turn' ended with the victory of the PiS party in the parliamentary elections of 2015 and the presidential elections in 2016,

the party repeated its success in 2019, receiving more than 46% in the parliamentary elections. Its candidate A. Duda was again elected president of the country. The current situation in Poland is a clear confirmation of P. Nora's conclusion that "the past has ceased to be a guarantee of the future, therefore memory has become a driving force in the promise of continuity": the past is always aimed at solving the problems of the present and its concept is determined by ideological attitudes, political guidelines of power structures.

The formation of the concept and narrative of historical memory and the policy for the implementation of this task, which in Poland was called 'historical policy', began immediately after 1989. Poland became the first country where the National Institute of Memory was established in 1998. Until 2005, the process of forming a new narrative of memory and historical consciousness was closely connected with the process of de-communization. The dominance of liberals in this period in governmental structures had a decisive influence on the development of basic approaches to solving this problem. The emphasis was placed on the study of the socialist period of Polish history in the context of the de-communization process.

The liberals who were in power during this period saw the future of Poland in United Europe and sought to reform the historical consciousness and study the historical past, which would testify to the common destinies of Poland and Western Europe, the importance and priority of universal human values. The modernization of the past carried out during this period was based on the principle of critical patriotism, the essence of which was to consider the historical past through the prism of universal values, and morality, as well as learn lessons and admit mistakes.

With the coming to power of the PiS party, especially after 2015, a new qualitative stage begins in the formation of new concepts of the historical past, the 'new history of the country'. The model of the historical past, based on the principle of critical patriotism, contradicted the ideological principles of the party and its leaders, for whom the main value was not universal human values and common destinies of European peoples, but traditional national values, Catholicism, family. The party and its leaders could not be satisfied with the understanding of the past, realized in the historical consciousness, which is evaluated as a policy of "national amnesia" [21, p. 2228]. The party leaders saw future Poland as more than just an EU member following the path outlined by Brussels; their goal was to create the Third Polish-Lithuanian Commonwealth as a leader country, playing the same role as the First Polish-Lithuanian Commonwealth once played in the past. Historical memory and historical consciousness are considered by them the most important resource for the realization of this goal.

The PiS party became one of the few parties that, when adopting its program in 2004, included a special

section on historical politics and its goals, considering it to be the most important part of state policy. The essence of historical politics was understood by them as the activation of public discourse about the past through various kinds of institutionalization of this discourse, both at the state and the local level. By 2015, historical politics acquired, according to Burda, the features of 'symbolic violence' – the consistent brutal imposition of a new narrative landscape of memory [8, c. 101].

The very process of the formation of a 'new history', based on which a radical modernization of historical memory and the reformatting of the historical consciousness of Polish society began, was put in a strict framework, the exit from which even meant criminal punishment. Taboo was imposed on the Holocaust issues in Poland, the problem of 'settlers' – the eviction of Germans from Poland. The basic concept was the formation of historical memory, where the past appears as a transparent ball, without the slightest spots and dots on it; the image of the past should only cause pride in one's people and delight.

Such an approach required the rejection of the principle of critical patriotism, replacing it with 'patriotism of tomorrow', based on values in the spirit of ethnic patriotism of the late XIX century, and an integral community – 'Polishness'. Healthy patriotism must resist "distortions of Polish history at home and abroad" [24, c. 78].

The transformation of Poland historical memory into an instrument of struggle

The outline of the narrative of historical memory consisted of such significant events as the Commonwealth, which appeared to be the forerunner of Modern Europe; mythologized images of Polish uprisings, where special significance is attached to the Warsaw uprising of 1944; glorification of the fighters for the national liberation movement, personifying the high morality, morality, conscience and honor of the Polish people, a role model and pride of the present and future generations. A special place in the concept of "new history" is occupied by the history of the twentieth century, where Poland is represented by its main sufferer – a victim of the intrigues of totalitarian states, betrayed by the allies, doomed by them to great torment. This gives it today the right to demand compensation for the horror she endured during the Second World War.

The historical policy of the Polish authorities, consistently based on historical experience, strengthens in the minds of the Polish society the idea of an exceptional Polish nation that has made a significant contribution to the development of European civilization, which gives it the right to a more significant role in modern Europe.

The formation of an extremely negative image of Russia as an enemy of the Polish people is also considered the most important component of historical

politics. Russophobia is one of the significant features that characterize modern Polish society.

The introduction and rooting of all the above concepts in historical memory and historical consciousness is the support that allows the leadership of Poland, its ruling PiS party, not to perceive the existing model of the integration process in the form of the EU and to pursue a policy, both domestically and internationally, that runs counter to with the principles and laws of the European Union.

The historical past and the historical memory formed on its basis today are an important resource for Poland's struggle for a special place within the EU as a regional leader in CEE. The historical policy pursued inside the country is showing its effectiveness: today 49.8% of Poles believe that the Auschwitz concentration camp, the place of extermination of hundreds of thousands of Jews, is a symbol of the martyrdom of the Polish people. The number of those who believe that the Jews suffered the most has drastically decreased, and today there are less than 30%. At the same time, 42% of Polish citizens are convinced that Russia is pursuing an aggressive policy and is an enemy of the Polish people [25, c. 13].

The example of Poland is proof of the politicization of historical memory and demonstrates its close connection with the political agenda. On the example of Poland, historical memory has been transformed into an instrument of the struggle for power within the country: in the past, arguments are being sought to justify a critical attitude towards the EU.

The case of Germany

For a long time, Germany also belonged to the Euroskeptics. The country that initiated the United Europe project has become a locomotive and the main donor. The phenomenon of Euroskepticism on German soil developed only in the second decade of the XXI century, manifesting itself in the activities of political parties and protest movements. A powerful impetus for the development of Euroskepticism in the country was the creation in 2013 of the Alternative for Germany (AfD) party, which proclaimed the need to return to the national currency, and took a tough anti-migrant and anti-European stance. The program of the AfD, adopted at the congress in Dresden, also included a clause on the withdrawal of the FRG from the European Union. Following the results of the elections to the Bundestag in 2017, the AfD became the third political force in the country and has good prospects for the parliamentary elections in autumn 2021 [3, c. 394]. The party is represented in the parliaments of all 16 federal states.

The growing popularity of the party is evidence that Euroskepticism has penetrated the public consciousness and determines the political sympathies of a significant part of the country's population. This is demonstrated by the results of sociological research. Thus, according to a survey conducted in 2017, 62%

of Germans believe that the EU is on the wrong course, while 42% support the idea of a referendum on EU membership (in 2016 there were only 29% of such people), 64% oppose EU enlargement and 82% is against the admission of Turkey into the EU. In 2019, the number of Germans who confirmed their distrust of the EU was 38% [7, c. 388].

The growth of Euroskepticism is the result of a complex set of factors, among which a significant role belongs to the historical memory of the Germans, its concept, which dominates today in society. The memory of Germany, as the researchers note, is the memory of the post-heroic community, which is based on a moral and ethical model [1]. When historical responsibility is considered not at the level of biographical memory, but at the level of belonging to a national identity, as indicated by all researchers of the problems of historical memory, whose work was mentioned in this article.

The concept of the formation of historical memory and historical consciousness of modern German society was slow and difficult in the FRG in the course of tough discussions. From proposals to forget one's past, primarily related to the history of the twentieth century (the Nazi regime and the Second World War) and start one's history from scratch to the recognition of only criticism of Nazism and its leaders, leaving out of its scope an assessment of the role of the German people in the tragedy of Second World War.

By the 90' of the XX century, basic approaches to the problem of the historical past associated with the theme of the Second World War were determined. This is a 'reworking' of experience, its comprehension in the context of the recognition of collective guilt, collective responsibility, collective repentance, and moral condemnation of the past. The emotional component should be the fear of the threat of oblivion of the past, "which must be tempered with sincere repentance" [5]. The principles of collective guilt and collective repentance were defined as 'features of national identity'. The key moment of the historical narrative is the Holocaust.

One of the directions of the policy of memory was the task of perpetuating the memories of what happened and giving them a normative character; a number of laws are adopted that define the framework for assessing the past, primarily the Holocaust as the greatest tragedy in the history of mankind. The accession of the GDR and the unification of Germany required the search for a new consensus in the assessment of their past. The inhabitants of the Eastern lands had a different mentality and perception of the past, where the responsibility for the tragedy of Germany was borne by 'capitalists and fascists', and they were their victims [23]. East Germans refused to take on a complex of guilt and repentance, to consider not national, but pan-European values as a priority, and to put up with the fact that national interests and national

identity remain outside the legal field. The all-German consensus was destroyed. The change of generations also contributed to its destruction: the new generation, which did not know the war and did not understand why it should bear a sense of guilt, does not consider it right to talk about national interests and reduce the entire history of Germany only to the Third Reich, the First and Second World War.

The emerging needs of society and the conflict of concepts were sensitively caught by the Euroskeptics. Representatives of the AfD began to actively develop the theme of the need to revise the concept of historical memory. Holocaust becomes a kind of civil religion: the Holocaust monument in the center of Berlin was seen by AfD representatives as a monument to shame in the heart of their capital [20, p.132]. The party consistently justifies the need for a 180° turn in the politics of memory, and the implementation of a reform in the teaching of history [2, c. 53].

Representatives of the AfD believe that Germany's guilt has long been redeemed, and the concept of guilt only ties Germany's hands in the process of strengthening its influence as a sovereign state. In this regard, the party raises the question of the need to reach a new agreement on the status of allied troops in Germany and raises the problem of 'displaced Germans', which was hushed up for a long time. Thus, Euroskeptics return to the agenda the problem of changing the content of memory, where, along with the articulation of human rights and tolerance, national interests should be present and national identity should be manifested.

Today in German society there is a feeling of fatigue from the constant reference to the topic of the Holocaust, the younger generation has no desire to repent for the sins of their ancestors and bear the burden of guilt on their shoulders. Coming out with a demand to correct the concept of historical memory, the AfD is expanding the number of its supporters, especially among young people, consolidating around itself a part of society that does not want to live with the burden of eternal guilt and repentance. In Germany, historical memory has become a source of both political and public Euroskepticism.

The influence of historical memory on attitudes towards the EU is also clearly visible in the moods of the citizens of candidate countries for EU accession. An illustrative example is Serbia, where distrust of the West, unwillingness to join the EU, and doubts about its success are characteristic of the majority of Serbian society and are rooted in the country's past. There is nostalgia for Yugoslavia in Serbian society, especially during the period of Marshall Tito. For Serbs, the period of the Second World War is a special national pride, when it was the Serbian people who were one of the first to create the resistance movement against fascism. The Serbs link the collapse of Yugoslavia directly with the West. The events asso-

ciated with the bombing of Yugoslavia in 1999 are considered especially painful for Serbian society. The negative perception of the EU is also connected with the verdict of the Hague court Ratko Mladic – some Serbs consider him a national hero. The main reason is the rejection from the Serbs of Kosovo, a territory that has a sacred meaning for these people in their self-identification as a nation [22]. Also, the historical past and historical memory associated with the role of Russia in the history of the Serbian people today largely form the pro-Russian orientation of development as an alternative to relations with the European Union.

Conclusion. Historical memory has a decisive influence on the development of Euroskepticism in almost all EU countries. In addition to the countries discussed above, their influence is especially significant in Britain, where Euroskeptics were able to achieve their goal of leaving the EU and continue to be a significant example for Euroskeptics in France. In the historical memory of the French and their historical consciousness, the past is associated with Greater France – this is how they want to see France in the XXI century. The problem of the influence of historical memory on the growth of the number of Euroskeptics is so multifaceted and multi-vector that it is impossible to fully consider it within the framework of this article. But the influence of France's historical past does not raise doubts that France today is the second country in terms of the development of Euroskepticism.

The strengthening of the importance of historical memory in the life of modern society is associated with the result of a serious temporal shift, the impact of the loss of a clear image of the future, and the loss of the present, which led to an increase in public interest in the past. In parallel, this contributed to the activation of the policy of managing the past, its manipulation through the policy of memory, the formation of historical consciousness following certain political goals and objectives of the state, supranational structures, or even a specific group of people.

Historical memory is politicized, turning into an instrument of political struggle, into the politics of memory – into an element of state and party policy. In the EU space, all actors participating in the political process are actively using it for their purposes, both in confrontation with the EU and in the struggle for power within nation-states. Historical memory has become an important resource for Euroskeptics to expand their influence. States are pursuing a policy of memory aimed at forming priorities related to national values, the perception of the uniqueness and originality of their past, and the significance of these characteristics for the present.

National memory, even in the context of globalization and purposeful activities on the way to its transformation within the EU into a pan-European culture

of memory, turned out to be a priority for EU citizens. The crisis of common European identity associated with the collapse of the desire to create a common European culture of memory has confirmed Sean Carey's conclusions that national attachment with a sense

of national pride has a significant negative impact on support for European integration. This, in turn, proves the close interaction and mutual influence of the sociocultural phenomenon of historical memory and the political phenomenon, which is Euroskepticism.

REFERENCES:

1. Ataç E. The Populist Radical Right in Germany Ideology & Policies of Alternative Fur Deutschland (AfD). *Economic Development Foundation*. Istanbul: IKV. Accessed July 30, 2022. URL: <https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KV-ING-1607.pdf>.
2. Arzheimer K. The AfD: Finally a Successful Right-Wing Populist Eurosceptic Party for Germany? *West European Politics*. 2015. № 38, Vol. 3. P. 535-556.
3. Balabanov K., Karaman K. Historical Memory in Eurosceptic Discourse. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*. 2021. № 5. P. 393-410.
4. Balabanov K., Tryma K., Pashyna N., Hilchenko O. The migration crisis and problems of “soft security” in Germany: political and legal solutions. *Handbook of Research on Ethnic, Racial, and Religious Conflicts and Their Impact on State and Social Security*. Pennsylvania: IGI Global, 367 p. P. 52-69.
5. Barnard M. The Past becomes the Present. German National Identity and Memory since Reunification. The University of Salford. Accessed July 30, 2022. URL: <https://usir.salford.ac.uk/id/eprint/26564/1/10909761.pdf>.
6. Clarke D. “Communism and Memory Politics in the European Union”. *Central Europe*. 2014. № 3. P. 12.
7. Carey S. Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics*. 2002. № 3(4). P. 387-413.
8. Golka M. Pamięć Społeczna i jej Implanty. Warsaw: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2010. – 207 s.
9. Institute of Slavic Studies. Central and Southeastern Europe. The end of the XX – the beginning of the XXI centuries. St. Petersburg: Nestor-Istoriya, 2015.
10. Institute of National Remembrance. Polish Historical Policy. Bulletin of the Institute of National Remembrance. 2006. № 5. P. 2-34.
11. Krzhelina T. Reviving the Memory of the Czech People. Radio Prague International. Accessed May 22, 2022. URL: <https://ruski.radio.cz/ozhivshaya-pamyat-cheshskogo-naroda-8590686>.
12. Levy D., and Sznajder N. Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory*. 2002. № 5(1). P. 87-106.
13. Leggewie C. Seven Circles of European Memory. Eurozine. Accessed June 30, 2022. URL: <https://www.eurozine.com/seven-circles-of-european-memory/>
14. Lauren M. McLaren. Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat? *The Journal of Politics*. 2002. № 64(2). P. 551-566.
15. Lees Ch. The ‘Alternative for Germany’: The rise of right-wing populism at the heart of Europe. Political Studies Association. 2018. URL: <https://doi.org/10.1177/0263395718777718>.
16. Miller A. The Politics of Memory in Post-communist Europe and its Impact on the European Culture of Memory. *Political Culture*. 2016. № 1. P. 80-121. URL: [http://politeia.ru/files/articles/rus/Miller_Politeia-2016-1\(80\).pdf](http://politeia.ru/files/articles/rus/Miller_Politeia-2016-1(80).pdf).
17. Prutsch M. J. Europe for Citizens 2014-2020. The European Parliament. Last modified June 20, 2022. URL: <https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/meleth10102012.pdf>.
18. Pethes N. Cultural Memory Studies: An Introduction. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019. 134 p.
19. Стадніченко О.І. Особливості політичної комунікації у різних політичних системах. Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2018. 112 с. С. 104-109.
20. The European Parliament. Importance of European remembrance for the future of Europe. Accessed May 15, 2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.pdf.
21. Tryma K., Karaman K., Parlyk P., Svetlakova M. Transformation of the Political Parties of the EU Member States. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. № 9, P. 2224-2234.
22. Velikonja M. Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz. Ljubljana: Peace Institute. Accessed July 30, 2022. URL: https://www.academia.edu/41700811/TITOSTALGIA_A_Study_of_Nostalgia_for_Josip_Broz_mitja_velikonja_TITOSTALGIJA.
23. Wangler A. Rethinking History, Reframing Identity. Bremen: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, 2012 URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-3311-0-sample.pdf>
24. Winter J. Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History. Cambridge University Press, 2014. 320 p.
25. Winzen T. Government Euroscepticism and differentiated integration. *Journal of European Public Policy*. 2020. № 27. P. 1-19.

ПРИЧИНИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В УКРАЇНІ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЦЬОМУ ЯВИЩУ

REASONS OF LEGAL NIHILISM IN UKRAINE AND MEASURES OF COUNTERING THIS PHENOMENON

Чухрай І.Ю.,

аспірант кафедри парламентаризму

*Навчально-наукового інституту Публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

В статті автор визначає основні причини масштабування явища правового нігілізму в Україні. Вказує на те, що це явище має глибоке коріння, спричинене комплексом причин, які пов'язані як з особливостями історичного розвитку України (слабкість демократичних державницьких традицій, тривале перебування в межах тоталітарної політичної системи, декларативність і репресивність законодавства, вибірковість правосуддя), так і з суперечностями поточної трансформації нашого суспільства (недосконалість механізмів законотворчості і правозастосування, соціально-економічна та політична перманентні кризи, корупція, зростання злочинності, відсутність консолідуючої ідеології, виваженої правової політики, системи громадянської освіти, яка б формувала політико-правову культуру громадян). Звертається увага на відсутність політичної волі суб'єктів влади покласти край корупції, покращити законотворчу практику, завершити судову реформу, удосконалити систему освіти тощо. Така позиція є дивною, адже правовий нігілізм, в першу чергу, загрожує самій державі, яка побудована і функціонує на основі закону. Крім того, це явище пронизує всі сфери життєдіяльності, безпосередньо впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві, визначає керованість, регульованість та прогнозованість соціальних процесів.

Для боротьби з цим однозначно негативним і загрозливим явищем необхідні системні і синхронні рішення та дії на трьох рівнях: стратегічному (наприклад, суворе дотримання Конституції і законів усіма державними органами, подальша інтеграція в міжнародний правовий простір, формування через систему освіти політичної та правової культури громадян), тактичному (професіоналізація законодавчої діяльності, розширення кола суб'єктів законотворчості, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів, викорінення корупції) та оперативному (ліцензування юридичних професій, правове навчання працівників державних органів).

Ключові слова: правовий нігілізм, недосконалість механізмів законотворчості і правозастосування, якість законів, політико-правова культура, корупція.

In this article, the author identifies main reasons for scaling the phenomenon of legal nihilism in Ukraine. It indicates that this phenomenon has deep roots, caused by a complex of reasons that are related to the peculiarities of the historical development of Ukraine (debilitation of democratic state traditions, a long stay within the totalitarian political system, declarative and repressive legislation, selective justice), and with the contradictions of the current transformation of our society (the imperfection of law-making and law enforcement mechanisms, socio-economic and political permanent crises, corruption, the growth of crime, the absence of a consolidating ideology, a balanced legal policy, a system of civic education that would shape the political and legal culture of citizens). Attention is drawn to the lack of political will of the authorities to put an end to corruption, improve law-making practice, complete judicial reform, improve the education system, etc. Such a position is strange, because legal nihilism, first of all, threatens the state itself, which is built and functions on the basis of law. In addition, this phenomenon permeates all spheres of life, directly affects the state of law and order in society, determines the manageability, regulation and predictability of social processes.

To combat this clearly negative and threatening phenomenon, systemic and synchronous solutions and actions are needed at three levels: strategic (for example, strict compliance with the Constitution and laws by all state bodies, further integration into the international legal space, formation of the political and legal culture of citizens through the education system), tactical (professionalization of legislative activity, expansion of the scope of law-making subjects, improvement of legal expertise of normative legal acts, eradication of corruption) and operational (licensing of legal professions, legal training of employees of state bodies).

Key words: legal nihilism, imperfection of law-making and law-enforcement mechanisms, quality of laws, political-legal culture, corruption.

Постановка проблеми. Останні роки позначені глибинними трансформаціями в соціальній, економічній і політичній сферах українського суспільства, реформується і правова система у відповідності до завдання інтегрувати її в європейський правовий простір. Ці процеси передбачають пошук нових підходів до законотворчості, розбудови сучасної демократичної держави та інститутів громадянського суспільства. Реалізація

зазначених реформ не в останню чергу залежить і від правової свідомості громадян, яка є основою правової та політичної культури та забезпечує здатність громадян захищати свої права, виконувати свої обов'язки, здійснювати моніторинг та контроль діяльності органів влади. Від рівня політико-правової культури політичної еліти, в свою чергу, залежить авторитет влади і довіра до неї. Корупція, зловживання владою, неправомірні

дії представників влади, правова незахищеність пересічних громадян, низька якість законів – головні чинники, які негативно впливають на правопорядок та обумовлюють масштабний правовий нігілізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині вітчизняні вчені різних галузей науки у своїх працях приділяють значну увагу теоретичному обґрунтуванню чинників, що сприяють виникненню та розповсюдженню правового нігілізму, а також пов'язаного з ним явища корупції (В. Бакуменко, В. Баштанник, А. Волошенко, В. Галунько, В. Гаращук, В. Гвоздецький, В. Гладкий, Я. Жаліло, Н. Липовська, О. Макарова, Н. Нижник, А. Новак, С. Серьогін, Ю. Тодика, В. Швачка та ін.). Одними із останніх досліджень, які використані в статті є роботи О. Ткалі, де мова йде про причини поглиблення правового нігілізму в Україні та Д. Стрілко, де аналізуються способи подолання цього явища. Однак ці роботи розглядають правовий нігілізм здебільшого під кутом зору правової науки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ми звертаємося до політичних проблем даного явища, привертаємо увагу до питань, вирішення яких потребує, в першу чергу, політичної волі суб'єктів влади.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В статті ставиться мета визначити комплекс причин масштабування явища правового нігілізму в Україні та знайти напрями подолання цього явища.

Виклад основного матеріалу. Поняття «нігілізм» є багатоаспектне, воно проявляється в різних сферах людського буття. Основними його ознаками є заперечення, відкидання або ігнорування загальноприйнятих норм, правил, цінностей, традицій, ідей тощо.

Правовий нігілізм – це існуюче у масовій чи індивідуальній свідомості негативне ставлення до права, наявність у суб'єктів влади і громадян установки на досягнення соціально значущих результатів у неправовий спосіб, повне ігнорування правових приписів чи дотриманням їх виключно під загрозою примусу, чи з корисливих мотивів.

Правовий нігілізм стосується, однак, не тільки сфери права, позаяк:

- правовий нігілізм є соціальним феноменом і виникає як оціночне ставлення до права, сформоване внаслідок впливу на суспільство та особистість політики, економіки, релігії, культури, освіти, історичних особливостей існування суспільства тощо;
- право регулює практично всі сторони суспільного життя, і, відповідно, несприйняття закону негативно позначається на всіх сферах суспільства;
- постійно відбувається утворення нових соціальних інститутів, які потребують нормативної

регламентації, відсутність якої може спотворювати ці інститути та викликати правовий нігілізм.

Правовий нігілізм не є вузьким, специфічним поняттям, що цікавить лише вузьке коло фахівців. Це явище пронизує всі сфери життєдіяльності, безпосередньо впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві, визначає керованість, регульованість та прогнозованість процесів.

Причини цього явища криються не тільки в сучасних політико-правових колізіях в Україні. Багато дослідників вважають, що правовий нігілізм зародився паралельно з формуванням правової системи на теренах України. Після розпаду Київської Русі правова система, яка щойно почала формуватися зазнала значних випробувань. Внаслідок перебування українських земель під владою різних держав, законодавство було фрагментованим, суперечливим, захищало інтереси багатіїв, титульної нації. Тому довіри до закону об'єктивно не могло сформуватися.

Найбільший поштовх до поширення правового нігілізму пов'язаний з періодом перебування України у складі Російської імперії та Радянського Союзу. Відсутність демократичних традицій, нерівність громадян перед законом, масштабність та жорстокість репресій, декларативність права, боротьба з інакомисленням, маніпулювання правовими нормами можновладців, обмеження свобод пересічної людини, панування в державі свавілля – всі ці проблеми стали чинниками, що негативно позначилися на правовій свідомості та правовій культурі українців, на їх ставленні до закону.

Тоталітарний режим Радянського Союзу мав три основні засади: суспільство, яке повністю підкорялося волі правлячої партії на чолі з вождем; масова пропаганда, яка базувалася на класових ідеях, а також тотальні репресії. Людина, її життя, честь, гідність, недоторканість і безпека не мали жодної цінності. Внаслідок цього право та закон виступали як другорядні явища щодо держави.

Поширеною є думка, що в СРСР правовий нігілізм проявлявся у двох формах:

1) Ідеологічній, коли відповідно до марксистсько-ленінської теорії на державному рівні обґрунтовувалися ідеї:

- про відмирання держави і права при соціалізмі, чим істотно принижувалася роль права;
- про перевагу всесвітньої пролетарської революції над правами людини;
- про перевагу постанов комуністичної партії над законами.

2) Практичній:

- була накопичена величезна кількість нормативних актів, які або застаріли, або містили декларації не забезпечені механізмами реалізації, або не мали ясності і чіткості формулювань і суперечили один одному;

- встановлених правових норм не дотримувалися посадові особи держави;
- правозастосовні та правоохоронні органи діяли відповідно до принципу політичної доцільності [1].

Після розпаду Радянського Союзу явища правового нігілізму не зникли, а навпаки, поглибилися. Водночас дещо змінились передумови, причини зневажливого ставлення до закону в Україні. Серед найпоширеніших сучасних джерел цього явища, можна виокремити такі [2]:

1) Правовий ідеалізм. Переоцінка об'єктивних можливостей права, його ролі у вирішенні найскладніших проблем суспільства.

2) Низька якість законів. Недоліки законодавчої техніки, відсутність механізмів реалізації законів, неоднозначність термінів і трактувань, що приводить до збільшення кількості непорозумінь між населенням та суб'єктами правозастосування, дискредитації права загалом.

3) Низький рівень культури правозастосування. Судова й слідча практика дає численні приклади порушень, котрі свідчать, з одного боку, про некомпетентність правоохоронців, з іншого, про кругову поруку, впевненість у безкарності.

4) Вибіркове правосуддя, відсутність рівності всіх перед законом.

5) Використання закону для «зведення політичних рахунків», боротьби з опонентами.

5) Соціально-економічна нестабільність, безгрошів'я, безробіття, що є поштовхом до скоєння правопорушень.

6) Романтизація злочинного світу в кінематографі, художній літературі. Водночас відсутність системи громадянської освіти, яка б формувала політико-правову культуру (що там системи, – навіть політологія видалена зі списку обов'язкових дисциплін у закладах вищої освіти).

У процесі переоцінки існуючих цінностей, поглядів і стереотипів відбувається не просто зростання правового нігілізму, а й з'являються нові форми його вираження та існування, що відображають сучасний розвиток суспільних відносин [3].

Так у сучасній науковій літературі можна зустріти різноманітні критерії класифікації правового нігілізму, «серед яких можна виділити активний та пасивний правовий нігілізм. Так свідоме ігнорування, недотримання громадянами та посадовими особами встановлених правових норм, а також маніпулювання правом – вибіркове виконання нормативно-правових приписів – залежно від власної вигоди, буде проявом активного правового нігілізму. У той же час недотримання існуючих у суспільстві правових приписів через низький рівень освіченості та правової культури отримало назву пасивного правового нігілізму» [3].

Те, що форми прояву правового нігілізму в Україні, чинники і канали його соціального розповсюдження постійно змінюються вважають і автори монографії «Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні». Він може бути активним і пасивним; стійким і спонтанним; повсякденним, псевдонауковим (теоретичним) і відомчим; виявлятися як групове фрондерство; результатом невдоволеності осіб своїм соціально-правовим статусом, рішенням суду чи ставленням до них правоохоронних органів тощо. Сучасні його чинники – низька якість законодавства, політичні конфлікти й кризи, соціально-економічні та управлінські проблеми, моральні вади і духовні протиріччя, відсутність сталої правової традиції, незрілість попереднього державно-правового досвіду, не досить потужні важелі демократизму в соціумі [4].

Щодо якості законів, то ми вважаємо це однією з найболючіших проблем сьогодення. Аби не бути голослівними, наведемо приклад. У Звіті SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management) зазначено: «Парламент у 2016 році ухвалив 14 нових законів, запропонованих урядом, і зміни до 6 з цих законів (43%) були ініційовані урядом або президентом України протягом одного року після ухвалення. Така висока частота змін до нових законів свідчить про серйозні проблеми щодо якості розробки законопроектів. Це, своєю чергою, негативно впливає на узгодженість і чіткість законодавства. Згідно з опитуванням, проведеним на замовлення програми SIGMA, лише 33% українських суб'єктів господарювання вважають державну політику чіткою та стабільною».

Ситуація на сьогодні істотно не змінилася. Для прикладу, 2019 року до Закону України «Про запобігання корупції» внесено змін вісьмома законами, у 2020 році – 12 законами, у 2021 році – ще 12 законами. Загалом, з часу його прийняття у 2014-му не минало жодного року, коли б не ухвалювалися бодай кілька законів, що вносили зміни чи доповнення до Закону України «Про запобігання корупції» [5].

Через величезну кількість законів та інших нормативно-правових актів, більшість з яких містить неточності та суперечать один одному, неможливо забезпечити і їх реалізацію. Дотримуючись одного правового припису, в той же час можна порушити інший, адже розібратись у такій кількості законів, що існують у нашій державі, і простежити всі зміни, що відбуваються, не можливо.

Таким чином, правовий нігілізм є породженням системи суб'єктивних і об'єктивних чинників. Очевидною є наступність нігілістичних традицій – протягом багатьох століть формувалося нігілістичне ставлення до правових норм, які приймалися на догоду владі і втілювалися в життя з порушенням принципів справедливості.

вості, свободи і рівності. В той же час і сучасна ситуація в країні демонструє відсутність політичної волі правлячої верхівки України активно протистояти правовому нігілізму: покласти край корупції, покращити законотворчу практику, завершити судову реформу, удосконалити систему освіти тощо. Це демонструє невміння влади думати й діяти стратегічно в інтересах держави, адже правовий нігілізм, в першу чергу, загрожує самій державі, яка побудована і функціонує на основі закону.

Усвідомлення джерел та проявів правового нігілізму дає можливість окреслити нам основні напрями його подолання:

– стратегічний – завершення судової реформи, спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, забезпечення економічного зростання та добробуту громадян, реалізація чого, в нинішніх умовах, є вкрай проблематичним, суворе дотримання Конституції і законів усіма державними органами (навіть, під час війни, чи скоріше, – особливо, під час війни), подальша інтеграція в міжнародний правовий простір, формування через систему освіти політичної та правової культури громадян;

– тактичний – професіоналізація законодавчої діяльності, розширення кола суб'єктів законотвор-

чості, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів (це все складові удосконалення та розвитку парламентаризму), викорінення корупції;

– оперативний – ліцензування юридичних професій, проведення навчань для працівників органів публічної влади, створення консультативних рад при юридичних відомствах.

Висновки. Отже, сучасна наука відзначає широкий спектр причин виникнення і умов поширення правового нігілізму, пов'язаних як з історичним спадком України (слабкість демократичних державницьких традицій, тривале перебування в межах тоталітарної політичної системи, декларативність і репресивність законодавства, вибірковість правосуддя), так і з суперечностями поточної трансформації нашого суспільства (недосконалість механізмів законотворчості і правозастосування, соціально-економічна та політична перманентні кризи, корупція державного апарату, зростання злочинності, відсутність консолідуючої ідеології і правової політики, відсутність системи громадянської освіти).

Такий комплекс причин вимагає і комплексного підходу до вирішення проблеми. Вважаємо, що жодні поодинокі рішення і кроки не зможуть вирішальним чином змінити ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ткаля О.В. Витоки правових аномалій, їх історичні причини. *Правова держава*. Вип. № 42, 2021. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232435>
2. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Теорія держави і права* Вип. 3, 2021. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/36.pdf>
3. Швачка В. Ю. Правовий нігілізм у контексті правової соціалізації особистості. *Актуальні проблеми держави і права* URL: <http://apdp.in.ua/v24/58.pdf>
4. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Харків : Право, 2009. – 352 с.
5. Українське законодавство. Як поліпшити якість і до якого міжнародного досвіду звернутися? URL: <https://zn.ua/ukr/internal/ukrajinske-zakonodavstvo-jak-polipshiti-jakist-i-do-jakoho-mizhnarodnoho-dosvidu-zvernutisja.html>

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.01+342.2 Політичні науки
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.6>

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕТОД АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

INSTITUTIONAL APPROACH TO POLITICAL ANALYSIS SYSTEMS OF SOCIETY

Болотіна Є.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Стещенко Н.Л.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Бородай А.В.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті досліджено використання інституційного підходу до аналізу політичної системи суспільства. Неоінституціоналізм як методологічний підхід сприяв залученню до аналізу формальних і неформальних інститутів політичної системи. Неоінституціоналізм – міждисциплінарна область, що вивчає закономірності інституційного розвитку та причини, що викликають або що змінюють цей розвиток. Неоінституціоналізм розглядає суспільство як складно організовану та взаємозалежну систему інститутів. У методологічному плані неоінституціоналізм набагато ближче до постмодернізму, ніж до лібералізму.

Важливе місце у статті займає питання про самозбереження політичної системи, підтримання її стабільності в умовах зовнішнього політичного оточення, що змінюється. Розглядаючи політичну систему суспільства як взаємодію політичних інститутів, можливо припустити, що динаміка інституційних змін здатна запобігати політичних конфліктів. Імпорт політичних інститутів розвинених світових держав надає їй сталого характеру, забезпечує само-регулювання самої системи та зміну якості інституційного середовища.

Західні політологи на підставі аналізу функцій на «вході» та «виході», сутності «зворотного зв'язку» обґрунтовують динамічний характер політичної системи, а не лише механізм взаємодії її структур. У системному підході є свої слабкі місця: він розглядає політичну систему як єдність, а не як сукупність елементів. Однак деякі дослідники називають політичну систему в даній інтерпретації «чорною скринькою», маючи на увазі необхідність розшифрування його змісту. Це ускладнює аналіз ролі та місця в ній конкретних державних та громадських інститутів, їх взаємодія, а також вплив їх на економічну та духовну сфери життя суспільства. Тільки комплексне використання різних концептуальних підходів до дослідження такої важливої категорії, як політична система, забезпечить справді науковий аналіз.

Ключові слова: неоінституціоналізм, концептуальний підхід, методологія, метод, політичні інститути, формальний інститут, неформальний інститут політичний процес.

The article examines the use of the institutional approach to the analysis of the political system of society. Neo-institutionalism as a methodological approach contributed to the analysis of formal and informal institutions of the political system. Neo-institutionalism is an interdisciplinary field that studies the patterns of institutional development and the causes that cause or change this development. Neo-institutionalism views society as a complexly organized and interdependent system of institutions. In methodological terms, neo-institutionalism is much closer to postmodernism than to liberalism.

An important place in the article is the issue of self-preservation of the political system, maintaining its stability in the conditions of the changing external political environment. Considering the political system of society as an interaction of political institutions, it is possible to assume that the dynamics of institutional changes can prevent political conflicts. The import of political institutions of developed world states gives it a stable character, ensures self-regulation of the system itself and changes in the quality of the institutional environment.

Western political scientists, on the basis of the analysis of functions at the "input" and "output", the essence of "feedback", justify the dynamic nature of the political system, and not only the mechanism of interaction of its structures. The systems approach has its weaknesses: it considers the political system as a unity, not as a collection

of elements. However, some researchers call the political system in this interpretation a "black box", implying the need to decipher its content. This complicates the analysis of the role and place in it of specific state and public institutions, their interaction, as well as their impact on the economic and spiritual spheres of society. Only the complex use of different conceptual approaches to the study of such an important category as the political system will provide a truly scientific analysis.

Key words: neo-institutionalism, conceptual approach, methodology, method, political institutions, formal institution, informal institution, political process.

Постановка проблеми. На рубежі останніх століть формується ціла низка якісних змін у політичному житті багатьох європейських країн. Глобалізація транснаціонального капіталу результати вимагає перегляду інституційної ролі великих наднаціональних інститутів, зокрема МВФ, ЄБРР і Світового банку під управлінням світовим економічним простором. Міжнародні інститути, застосовуючи легальні важелі впливу, домінують над національними інститутами: контролюють вільне переміщення капіталу, товарів та послуг на користь ТНК та окремих держав. Інтенсивність інтеграції європейських держав створила ситуацію, яку можна позначити як «кінець національних держав» [1, с. 161-179]. Це скоріше зворотний негативний бік процесу міжнародної інтеграції.

Реформування політичних систем країн Західної Європи має довгу історію, причому 50-ті роки минулого століття можна розглядати як «точку відліку». Починаючи з 1945 р. у низці європейських країн відбувається трансформація політичних режимів. Друга світова війна та нова розстановка політичних сил у світі призвели до інституційних змін у структурі політичної системи. Починається активний процес інституційних змін, вектор яких спрямований у бік формування соціально-орієнтованих економік та демократизації суспільства.

Слід назвати основні чинники інституційних змін:

1) розпад «світового соціалістичного табору» та ослаблення впливу соціалістичної моделі суспільного розвитку в Європі та у світі;

2) прискорення науково-технічного прогресу, що дозволяє перейти до якісно нової стадії розвитку суспільства – інформаційного суспільства;

3) формування Європейського Союзу, який став однією з найвпливовіших світових політичних організацій.

Держава в рамках національної політичної системи все ще зберігає легітимність управління, здатна приймати рішення та нести за них відповідальність, чого не можна сказати про глобальні інститути. «...затвердження легітимності влади, чи вона заснована на загальному виборчому праві чи інших засадах, зрештою, визначається тим, наскільки визнають її законної жителі своєї країни, а стосовно глобального проекту – все світове співтовариство» [2, з. 29].

Аналіз актуальних досліджень. Неоінституціоналізм поєднує різні підходи і можливо виділити

основні напрямки інституціоналізму у вивченні політики, про які писав Б. Гай Пітерс: емпіричний інституціоналізм, нормативний інституціоналізм, інституціоналізм «раціонального вибору», історичний інституціоналізм, соціологічний міжнародні дослідження у рамках інституціоналізму [3].

Жодна з перерахованих версій неоінституціоналізму не забезпечує повного розуміння інституційної діяльності, але відкриває «завісу» неоінституціоналізму.

Політичні інститути взаємодіють на політичній авансцені, впливаючи на політичне життя суспільства та окремих громадян. В українській політології політичний інститут сприймається як «специфічна форма організації владної діяльності та стійкий засіб упорядкованості політичних відносин, які забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливішого структурного елемента політичної системи. Політичний інститут за допомогою різних правил, принципів та санкцій покликаний регулювати сфери життєдіяльності» [4, с. 172].

Відомий дослідник інституціоналізму Д. Норт під інститутами розуміє створені людиною обмежувальні межі відносин між людьми. Іншими словами, інститути – це «правила гри», що передбачають формальні та неформальні норми та санкції і тим самим задають стимули до певної поведінки [5].

Політичні інститути виступають структурними елементами, які задають параметри взаємин у суспільстві, регламентуючи політичну діяльність. Як складові елементи політичного менеджменту, політичні інститути охоплюють систему прийнятих у суспільстві норм, цінностей, засобів, функцій, які виконує цей інститут у суспільстві. Саме тому політичні інституції забезпечують стабільність політичної системи [6, с. 37-38].

У політичній науці щодо процесів інституціоналізації першому плані виходить сама партія як колективний суб'єкт політичного процесу; питання ж правової регламентації розглядається як складова, що розкриває один, хоч і важливий аспект її діяльності. Тому під правовою інституціоналізацією політичних партій розуміється процес формування державою нормативних типів його діяльності, а під політичною інституціоналізацією – процес їхнього структурно-функціонального становлення та розвиток як має власні системні якості, політичний інститут [7, с. 39].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У політичній науці 60-х років ХХ ст. панівним теоретико-методологічним підходом був біхевіоризм, який приділяв увагу переважно політичній поведінці особистості, а чи не політичним інститутам. У 70–80-х роках минулого сторіччя концептуально оформився неоінституціоналізм. Проте у дослідженнях вітчизняної політичної науки він використовувався недостатньо. Виняток становлять роботи Я. Бурдяк [8] та М. Кармазіної та О. Шербакової, в яких розглядаються нові концептуальні підходи до понять «інститут» та «інституція» [9].

Метою даної статті є дослідження використання інституційного підходу до аналізу політичної системи суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичні інститути – це досить тривалі та нормативні зразки зв'язків та взаємовідносин, через які відбувається політичне життя. Політичні інститути можуть бути одночасно формальними та неформальними. У першому випадку інститути створюються відповідно до чинних норм конституції, законів на підставі політичних, адміністративних або судових рішень.

Одночасно інститути можуть виникати внаслідок трансформації політичної системи. Внутрішні та зовнішні політичні виклики середовища зумовлюють специфіку нормативних регуляторів політичної системи, у протиправних випадках утворюються неформальні ненормативні регулятори. Ці системи взаємовідносин здатні набувати стійкого характеру, перетворюючись на неформальний політичний інститут. З наступним нормативним врегулюванням ці інститути здатні перетворюватися на формальні чи відхилятися. При формалізації неформальні інститути перетворюються на формальні.

Політична система охоплює переважно широкий спектр складових, серед яких особливу роль відіграють норми, інститути, цінності та поведінкова складова. Поведінкова складова передбачає не тільки дії інститутів згідно з формальними та неформальними нормами, а й усі взаємовідносини, що виникають між акторами всередині системи та між системою та оточенням.

Сьогодні головними підходами до концептуального трактування поняття політична система є: структурно-функціональний, кібернетичний та інституційний. Структурно-функціональний підхід представлений в наукових дослідженнях Г. Алмонда, Р. Даля, Т. Парсонса тощо [10; 11; 12]. Методологічною основою розвитку цього напрямку був соціальний функціоналізм. Наголос зроблено на аналізі функцій, які виконують у суспільстві структурні компоненти політичної системи та сама система як цілісність.

Становленню кібернетичного підходу та його розвитку значною мірою сприяла запропонована Д. Істоном концепція політичної системи як відкритої системи та матриці активної поведінки політичної системи. Матриці за своїми основними параметрами нагадує комп'ютер, який повинен опрацьовувати вимоги та підтримку на «вході», видавати результати внутрішньої конверсії на «виході» та за допомогою «петлі зворотного зв'язку», коли реакція на «вихід» є ще одним своєрідним «входом», забезпечувати саморегулювання системи [13, с. 29-33].

Інституційний підхід передбачає, передусім, аналіз політичних інститутів у нормативно-правовому полі, що впливає на всі типи взаємин у політичній системі суспільства.

Важливим критерієм приналежності інституту чи групи до політичної системи є індикатор участі цього інституту чи групи у суспільному розподільчому процесі. Ж. Блондель підтримує думку Д. Істона у визначенні політичної системи. Особливість цього підходу можемо розглянути на прикладі підходу Ж. Блонделя, який підкреслив, що положення про те, що головними компонентами політичної системи є інститути, не суперечить іншому баченню, де політична система характеризується своєю активністю, оскільки політична активність не може бути досягнута без інститутів» [14, с. 20].

Отже, політичні інститути та групи структурують політичну систему суспільства. Кожна національна політична система характеризуватиметься присутністю конкретних інститутів та своєю системою взаємозв'язків між ними, відмінні політичні системи характеризуватимуться відмінностями в інститутах та особливостях їх взаємозв'язків.

У сучасній інституціоналізмі актуальним є аналіз імпортування політичних інститутів: чим вищий рівень інституційного реагування у суспільства в цілому, тим більша кількість потенційних винятків можлива і тим простіше підібрати інструмент для вирішення кожної конкретної політичної ситуації. Необхідно враховувати як тимчасові витрати на ознайомлення з новою системою правил, так і витрати, пов'язані з впровадженням нового інституту. Ефективність нового інституту має перекидати й тимчасові та трансформаційні витрати.

Політична система функціонує завдяки імпорту політичних інститутів, нової інформації, різних внутрішніх викликів інституційного середовища.

У результаті на виході із системи ми отримуємо алгоритм політичних дій, вектор яких спрямований усередину системи та до зовнішнього політичного середовища.

Згідно з Г. Алмондом, «вихід» дає підстави оцінити роботу цілої системи, оскільки саме «вихід»

виявляє функції, які виконує політична система – адаптації, інтеграції, регуляції та інновації. Конструкція політичної системи у форматі: вхід, конверсія, вихід, реакція тощо. створює своєрідну модель, що працює на основі саморегуляції, коли єдиною константою є постійна зміна стану структурних елементів з огляду на появу нових елементів: нових партій, міжпартійних об'єднань [10].

Якщо політична система країни задовольняє соціум, він надає державі, легітимно що володіє владою, всляку підтримку, забезпечуючи стабільність і прогрес. Таке трапляється рідко, найчастіше система владних відносин викликає незадоволеність політичних інститутів та виникають протиріччя, боротьба.

Наявність у державного інституту легітимної влади, за допомогою якої будь-який елемент політичної системи (партії, класи тощо) може досягти поставленої мети, надає особливої гостроти політичний боротьбі.

Ці зміни мають різні параметри, від непомітних до відчутних, провокуючи наступні якісні зміни всіх структурних елементів політичної системи. Такий стан динамічної рівноваги органічно зумовлює необхідність систематичного дослідження стану політичної системи кожної конкретної країни і всієї сукупності країн відповідно до плину часу.

Об'єднання Європи спочатку на основі Європейської економічної співдружності (ЄЕС) в Європейський союз (ЄС), що сприяло взаємодії політичних систем різних країн з подальшою інтеграцією і створення загальної європейської політичної системи суспільства [15]. Можливо виділити певні особливості, які притаманні тільки тій, одній структурі політичної системи окремо взятої країни. Дослідимо політичні системи трьох різних країн: Великої Британії, Франції та Італії (див. табл. 1).

Одиницями аналізу будуть виступати структурні елементи політичної системи, а саме: полі-

Таблиця 1

Порівняння політичних систем Великої Британії, Франції та Італії

Одиниці аналізу	Назви країн		
	Велика Британія	Франція	Італія
Політичні відносини	відносини між суспільством та державою відбуваються за допомогою голосування та петицій, шанс на серйозні протиправні дії задля досягнення певних поступок з боку влади дуже низький; курс на прагматизм та консенсус	відносини між державою та суспільством відбуваються шляхом волевиявлення народу на виборах та петиціями, через прагнення до незалежності з історичних причин (революція 1789 року), шанс на протиправні дії задля досягнення мети значно вищий; курс на плюралізм поглядів	відносини між державним апаратом та суспільними верствами хоч і відбуваються шляхом виборів та петиціями, насправді виявлення інтересів народу переростає у травматичні дії, що супроводжуються ламанням інститутів та самої політичної системи; курс намагається стати консенсусним
Політична свідомість	низький рівень партісіпаторності (участі в політичному житті); відношення до монархії, як до символу	рівень партісіпаторності вищий ніж у британців; має наявність заідеологізованість та заангажованість	на півдні рівень партісіпаторності вищий ніж на півночі; в загальноєвропейському контексті він не відрізняється від французького
Політична культура	традиційний стиль лідерства і легітимності влади	фрагментована культура, традиції майже не грають ролі при політичному виборі	культура поєднує в собі такі субкультури: традиціоналістську, католицьку і соціалістичну
Політичні інститути	інститут монархії; двопалатний парламент (розмежований відповідно до соціального статусу); кабінет міністрів (прем'єр назначається монархом); тіньовий кабінет (опозиція, що готова замінити уряд в будь-який момент)	пріоритет виконавчої влади над законодавчою; сильний інститут президентської влади; двопалатний парламент (в обидві палати можна бути обраним); прем'єр може значно впливати на політику, яку проводить президент	сильна парламентська влада; прем'єром стає лідер партії/коаліції, що перемогла на виборах; президент, як символ національної єдності; двопалатний парламент має 11 довічних сенаторів (колишні президенти, чи особи призначені президентом за видатні заслуги перед державою)
Політичні принципи та правові норми	«Неписана конституція» (є писані та неписані акти); принцип «true or not my country, it's my country»	«Наполеонівські кодекси» (розмежування судів цивільного і кримінального права); принцип незалежності приватного життя	Римське право, кодекс Наполеона; принцип «роби сам для себе», так званий індивідуальний кар'єризм

тичну свідомість, політичну культуру, політичні інститути, політичні принципи і правові норми та політичні відносини.

Отже, як бачимо навіть не дивлячись на те, що проаналізовані країни схожі за: типом режиму, формою організації влади, орієнтацією на демократичні цінності. Вони все одно мають свої певні особливості і проблеми [16].

Державі традиційно віддають пріоритет у регулюванні національною політичною системою. Незважаючи на те, що державі необхідно більше часу пристосуватися до інституційних змін, в силу ієрархічної структури, резервів достатньо: держава безперервно розвивається, є легітимним органом управління. Однак з поглибленням соціально-економічних дисбалансів обмежується винятковий інституційний статус держави впливом міжнародних інституцій, що потребує реформ у сфері поділу національних та наднаціональних повноважень.

Проведений аналіз дозволяє нам розглядати політичну систему у форматі неоінституціоналізму як цілісність, що складається з формальних та неформальних інститутів та груп, що відрізняється від оточуючих та постійно з ним взаємодіючих.

За своїми характеристиками політична система є дуже складною освітою, тому ми свідомо виділили її інституційний аспект. Це зумовлено тим,

що транзиту суспільства від однієї конструкції до іншої імпліцитно передбачає формування системи політичних інститутів, які мають виконувати відповідні функції [17].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Політичні системи характеризуються різноманітністю, зумовленою відмінностями в режимах правління, територіального устрою, у конкретно-історичних особливостях розвитку тощо. Неоінституціоналізм – це актуальний концептуальний підхід, що дозволяє вивчати інституційні форми політичного життя. Безперечно, він здатний розширити параметри політичного знання про політичні системи суспільства.

Трансформація політичної системи суспільства, під впливом внутрішніх процесів та імпортом інститутів, передбачає інституційні зміни у системі політичних інститутів. Внаслідок чого ми можемо політичні інститути розглядати як індикатори політичних змін національних політичних систем.

Теоретичне осмислення цих проблем держави в політичній системі суспільства дозволить усунути кризові наслідки, дисбаланси адаптуватись до нових умов. Державним структурам у взаємодії із неієрархічними інститутами громадянського суспільства тут відводиться фундаментальна роль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Duverger M. A new political system model: Semi-presidential government. *European Journal of Political Research*. 1980. Vol. 8, № 2. P. 161–179.
2. Hirst P. Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance / P. Hirst, G. Thompson. UK. : Oxford Polity, 1996. 227 p.
3. Peters B. Institutional Theory in Political Science: The «New Institutionalism». London: Pinter, 1999.
4. Пахарів А. Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України., 2011. 182 с.
5. North D., Thomas R. The Rise of the Western World. *A New Economic History*. Cambridge : Cambridge University Press, 1973. 171 p.
6. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / За заг. ред. В. Бакіров, М. Сазонов. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008.
7. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції. Київ : Знання України, 2014. 543 с.
8. Бурдяк Я. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів: Монографія / Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю. Чернівці: Рута, 2004. 328 с.
9. Кармазіна М., Щербакова О. «Інститут» та «інституція» : проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10-19.
10. Almond G. Comparative Political System. *Journal of Politics*. 1956. № 18(3). P. 391-409.
11. Даль Р. А. Полиархия. Участь у политическом житті та оппозиция / Пер. з англ. О.Д. Білогорського. Харків : Каравела, 2002. 216 с.
12. Parsons T. The Social System. East Sussex.: Academic project., 2018. 530 p.
13. Easton D. Systems Analysis of the Political Life. New York: John Wiley & sons, 1965. 351 p.
14. Blondel J. An Introduction to Comparative Government. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. P. 20.
15. Інститут президенства у світі. Хто є хто? / Упор. А. Романюк, Л. Скочиляс, Ю. Шведа. Львів: ЦПД, 1999. 85 с.

16. Інститут імпідменту: порівняльний політико-правовий аналіз / Кресіна І.О., Коваленко А.А., Балан С.В. К.: Юридична думка, 2004. 176 с.

17. Литвин В.С., Романюк А.С. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. Ред. О.В. Бабкіна]. Вип. 20. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 28-33.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ БАГАТОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ПОЛІТИК ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ПРОСТОРОВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

PECULIARITIES OF IMPLEMENTING A MULTILEVEL SYSTEM OF IDENTITY POLITICS IN THE SPATIAL AND TERRITORIAL DIMENSION

Горло Н.В.,

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету*

Стаття присвячена проблемі узгодження політик ідентичностей, які сприяють формуванню національної, регіональної та локальної ідентичностей. Провідним методологічним підходом дослідження виступає системний, який дозволяє розглянути процес формування ідентичностей на різних рівнях управління (державному, регіональному та локальному) як систему взаємопов'язаних дій політичних еліт та інших суб'єктів. Автор наголошує на необхідності утворення у державі багаторівневої системи політик ідентичностей, яка б унеможливила конкуренцію політик ідентичностей на різних рівнях, а сприяла формуванню гармонійної ідентифікаційної системи індивіда.

Показано, що у запропонованій системі ключова роль повинна належати політиці, яка формує національну ідентичність, адже саме вона сприяє консолідації нації і є запорукою попередження виникнення дезінтеграційних процесів у державі. Доведено, що конкуренція політик ідентичностей на державному і регіональному рівнях є найбільш небезпечною з огляду на проблему територіальної цілісності держави, адже домінування регіональної ідентичності може виступити підставою виникнення сепаратистських настроїв. На прикладі Донбасу і Криму показано, що відсутність послідовного курсу очільників держави щодо засад формування політичної нації і активні дії регіональних еліт призвели до домінування регіональної ідентичності над національною, і за умов впливу зовнішнього актора – російської федерації – в регіонах сформувалися сепаратистські настрої.

Показано, що роль політики локальної ідентичності в Україні зростає в умовах децентралізації влади.

Обґрунтована доцільність закріплення засад багаторівневої системи політик ідентичностей у відповідній концепції. На прикладі козацької тематики аргументовано, що в Україні можна знайти універсальні символи та наративи, які впроваджуватимуться на державному, регіональному та локальному рівнях і однаковою мірою виступатимуть важливими маркерами локальної, регіональної та національної ідентичності.

Ключові слова: політика ідентичності, національна ідентичність, регіональна ідентичність, локальна ідентичність, сепаратизм.

The article is devoted to the problem of coordinating identity politics that contribute to the formation of national, regional and local identities. The leading methodological approach of the study is a systemic one, which allows us to consider the process of identity formation at different levels of government (state, regional and local) as a system of interconnected actions of political elites and other entities. The author emphasizes the need to create a multi-level system of identity politics in the state, which would make it impossible for identity politics to compete at different levels, and would contribute to the formation of a harmonious identification system of an individual.

It is shown that in the proposed system, the key role should belong to the politics that forms the national identity, since it contributes to the consolidation of the nation and is the key to preventing the emergence of disintegration processes in the state. It is proved that the competition of identity politics at the state and regional levels is the most dangerous in view of the problem of the territorial integrity of the state, since the dominance of regional identity can be the basis for the emergence of separatist sentiments. Using the example of Donbas and Crimea, it is shown that the lack of a consistent course of the state leaders on the principles of forming a political nation and the active actions of regional elites led to the dominance of regional identity over national identity, and under the influence of an external actor – the Russian Federation – separatist sentiments were formed in the regions.

It is shown that the role of local identity politics in Ukraine is growing in the context of decentralization of power.

The expediency of consolidating the principles of a multilevel system of identity politics in the relevant concept is justified. On the example of the Cossack theme, it is argued that Ukraine has universal symbols and narratives that can be implemented at the state, regional and local levels and will equally serve as important markers of local, regional and national identities.

Key words: identity politics, national identity, regional identity, local identity, separatism.

Постановка проблеми. Потужні тенденції до інтеграції та глобалізації закономірно викликають супутнє явище – локалізацію, одним з проявів якої є намагання локальних спільнот заявити про свою самобутність, що проявляється у їх намаганні посилити свій вплив на процеси у державі і змусити владу рахуватися з потребами місцевої,

регіональної, етнічної, релігійної, мовної чи іншої спільноти. Саме тому зазначені спільноти ставлять запит на проведення органами влади політики ідентичності, яка б у процесі прийняття рішень враховувала особливості даної групи. Одночасно засобами політики ідентичності у свідомість членів спільноти впроваджуються певні установки та

орієнтації. Можна вести мову про численні політики ідентичності, які реалізуються на різних рівнях і спрямовані на різні спільноти. Важливо, щоб у державі політики ідентичності не конкурували між собою, а сприяли формуванню гармонійної ідентифікаційної системи індивіда. Значною мірою це стосується політик просторово-територіальних ідентичностей, до яких можна віднести національну, регіональну та локальну ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ідентичності та політика ідентичності є актуальним напрямом сучасних суспільствознавчих досліджень. Закордонні вчені першими почали осмислювати сутність політики ідентичності, адже сама політика виникла вперше у США і розглядалася як дії влади з метою врахування особливостей тих чи інших спільнот. У дослідженнях останніх років автори акцентують увагу на здатності політики ідентичності інтегрувати суспільство та подолати сепаратистські тенденції, а також вивчають варіанти взаємодії політик ідентичностей на різних рівнях управління. Наприклад, Т.А. Борзель і Т. Рісе досліджують повноваження державної влади як політичного актора, який проводить політику ідентичності у державі з врахуванням необхідності регіональної інтеграції. К. Терлов ґрунтовно аналізує шляхи і способи узгодження та комунікації дискурсів регіональної ідентичності з дискурсами місцевої (локальної) і національної ідентичності. Вітчизняні вчені також приділяють належну увагу дослідженню ідентичностей та політик ідентичностей, серед них Т. Бевз, Л. Валюх, М. Кармазіна, Л. Нагорна, Г. Невинна, Т. Панченко, Н. Пашина, О. Постельжук, О. Резнік, Т. Самчук, Ю. Тищенко та інші. У зв'язку з реалізацією реформи децентралізації влади в Україні зріс інтерес до локальних ідентичностей, зокрема, Я. Котенко і А. Ткачук досліджують локальну ідентичність на рівні об'єднаних територіальних громад, порівнюють її з регіональною ідентичністю, пропонують механізми, інструменти та практики формування і конструювання локальної ідентичності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд праць дає підстави стверджувати, що поняття «політика ідентичності» розкривається передусім як «політика національної ідентичності», цим самим визнається її ключова роль у формуванні громадянської ідентичності. Політикам локальної (місцевої) та регіональної ідентичностей приділена менша увага у контексті даної проблематики. Разом з тим у практичному аспекті актуальним завданням є узгодження політик просторово-територіальних ідентичностей, які б сприяли формуванню відповідних просторово-територіальних ідентичностей і водночас забезпечували консолідацію нації та унеможливлювали дезінтеграційні процеси у державі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування необхідності формування цілісної та узгодженої системи політик ідентичностей у просторово-територіальному вимірі, які є водночас автономними і взаємозалежними.

Провідним методологічним підходом виступає системний, який дозволяє розглянути процес формування ідентичностей на різних рівнях управління (локальному, регіональному та державному) як систему взаємопов'язаних дій. Враховується, що кожен рівень управління керується суб'єктами, відповідальними за визначення мети, завдань, методів впровадження політики ідентичності, і що до реалізації політики ідентичності долучаються політичні партії, громадські організації, представники інтелігенції, ЗМІ, заклади освіти й культури. Дослідження здійснюється через призму конструктивізму, згідно з яким ідентичність розглядається як динамічне явище, оскільки є результатом постійної взаємодії між певною спільнотою та навколишнім простором. З позицій конструктивізму формуванню та трансформації піддається будь-яка ідентичність, у тому числі етнічна. За влучним висловом К. Терлов, «ідентичність – це історія, яку створюють, розповідають, переглядають і переказують протягом життя» [1, р. 3]. З точки зору Л. Морено, маркери ідентичності дуже мінливі, а інтенсивність їх прояву багато в чому залежить від обставин [2, р. 2]. У центрі уваги постають просторово-територіальні ідентичності, до яких можна віднести локальну, регіональну та національну/громадянську ідентичності, кожна з яких базується на територіальному чиннику і є соціальною за своєю природою. Територію можна розглядати як ту частину географічного простору, яка відображає дану спільноту та представляє індивідуальні і колективні дії громади; чинник території розглядається як соціальний простір, який, на відміну від географічного розуміння, походить від процесу взаємодії між даним співтовариством та навколишнім середовищем [3, р. 107, 108].

Виклад основного матеріалу дослідження. Політику ідентичності доцільно розглядати як комплекс цілеспрямованих заходів, здійснюваних державними і недержавними суб'єктами з метою формування у індивідів таких установок та переконань, які сприяють консолідації певної спільноти навколо запропонованих цінностей та ідеалів. Відповідно до наявності численних ідентичностей існує цілий комплекс «політик ідентичностей», кожна з яких переслідує певні завдання і виконує специфічні функції. Саме тому в умовах зростання впливу регіону на політичні процеси у державі реалізується «політика регіональної ідентичності», яка здатна конкурувати з політикою ідентичності на державному рівні. А в процесі

децентралізації влади виникає потреба в реалізації політики локальної ідентичності в новоутворених ОТГ задля згуртування людей в єдину спільноту.

Без сумніву, провідна роль у процесі консолідації суспільства та його згуртування навколо спільних цінностей належить політиці ідентичності, яка формує національну/громадянську ідентичність. Хоча поняття «нація» є полісемантичним і може означати як етнонацію, так і політичну націю, у більшості випадків національна ідентичність визначається через належність особи до певного громадянства, коли територіальна й політична складова ідентичності є однаково визначальними, тому правомірним також є застосування терміну «громадянська ідентичність». Уявлення про спільне проживання на певній території дозволяє позначати національну/громадянську ідентичність як просторово-територіальну, у той же час її політична складова розкривається через наявність спільних інтересів, символів, цілей, яке розділяють всі члени політичної нації. Саме національна ідентичність, як наголошує Н. Пашина, створює фундамент для узгодження різноманітних, диференційованих інтересів і є основою колективної самоідентифікації суспільства, виступає «цементуючою» основою консолідації громадян і важливим ресурсом стабілізації політичної системи і суспільного розвитку [4, с. 90, 91]. Політика національної ідентичності реалізуються в сферах інформаційної, мовної, освітньої, культурної політики і вимагає залучення численних суб'єктів впливу. Разом з цим у процесі становлення національної ідентичності індивід не є пасивним об'єктом, адже його самоідентифікація зі спільнотою багато в чому залежить від індивідуальних особливостей, від того, як відбувалася соціалізація, від образу власної належності до певної спільноти, які формуються під впливом раніше засвоєних цінностей, стереотипів, міфів, особливо тих, які змальовують контрастність між «нами» і «ними», «своїми» і «чужими» [5].

Так само піддається конструюванню регіональна ідентичність. Дослідник регіональних процесів А. Паасі зазначає, що регіональна ідентичність виступає соціальним конструктом, який виробляється та відтворюється в процесі дискурсів, що є множинними та контекстуальними. Вони генеруються через соціальні практики та владні відносини як у регіонах, так і через відносини між регіонами [6, р. 3]. У регіональній ідентичності можна виокремити стійкий компонент, який включає усталені традиційні дискурси населення регіону, що формувалися протягом поколінь, і динамічний компонент, пов'язаний з діями влади, яка створює нові, орієнтовані на майбутнє і спрямовані ззовні, дискурси ідентичності. Таким чином влада адаптує населення регіону до нових реалій і нівелює острах перед новими загрозами [1, р. 4]. Як

зазначають Я. Котенко та А. Ткачук, регіональна ідентичність більшою мірою конструюється зовнішніми акторами, ніж формується природно, що характерно для локальної ідентичності, і вона не є такою цілісною, як локальна. Вони наголошують, що регіональна ідентичність Донбасу, Буковини, Полісся, Подніпров'я різняться більшістю критеріїв, тобто кожна із вказаних регіональних ідентичностей будується на своєму фундаменті, у той час як фундамент локальної ідентичності має більш універсальний характер [7, с. 33].

Локальна (місцева) ідентичність означає почуття солідарності із жителями населеного пункту – міста чи села. В Україні в умовах децентралізації влади відбувається укрупнення адміністративних одиниць, формуються об'єднані територіальні громади (ОТГ), у тому числі міські, відтак постає завдання згуртувати жителів цих ОТГ в одну спільноту. Саме тому політика ідентичності на локальному рівні по суті є дворівневою, тому що реалізується як у містах, селах чи селищах, так і в ОТГ. Закономірно виникає проблема узгодження локальних наративів на цих рівнях. Процес формування спільного простору ОТГ є інтегральним творенням нової спільноти, базованої на взаємній довірі, спільних цінностях та інтересах. Цей процес відбувається на основі нової ідентичності громади, яка не повинна бути антагоністом до місцевих ідентичностей людей, що проживають у різних поселеннях цієї громади [7, с. 14]. С. Махсма цілком вірно наголошує, що політика локальної ідентичності є соціальним проєктом, який реалізується багатьма учасниками (органи місцевої влади, політичні еліти, політичні партії, громадськість, ЗМІ) і передбачає розробку моделі локальної ідентичності; вироблення стратегії її реалізації, загальних напрямків, визначення суб'єктів та механізмів здійснення; складання конкретного плану дій та заходів щодо формування, зміцнення та розвитку локальної ідентичності [8, с. 43, 44].

Отже, політики, які формують окремі просторово-територіальні ідентичності, на перший погляд, є автономними, проте фактично вони тісно взаємопов'язані між собою, адже об'єктами впливу є індивіди, які водночас є жителями конкретного населеного пункту, регіону і громадянами держави. Може мати місце конкуренція цих політик, яка є цілком об'єктивним явищем, адже будь-яка ідентичність передбачає своє протиставлення «іншому». В контексті просторово-територіальних ідентичностей роль «іншого» може виконувати й регіон, і національна держава. Найчастіше конкурують політики національної і регіональної ідентичностей, тому що за умови більшої впливовості регіональних еліт на формування цінностей та установок жителів регіону може розвинути регіональний сепаратизм. Регіональна ідентич-

ність має тенденцію конкурувати з місцевою ідентичністю. На думку К. Терлов, людям легше ідентифікувати себе з місцевою громадою, в якій вони живуть, ніж з більш абстрактним і віддаленим регіоном [1, р. 6]. Тоді може виникнути «містечковий патріотизм». Саме тому розробка цілісної, узгодженої системи політик просторово-територіальних ідентичностей здатна сформувати гармонійну ідентифікаційну систему індивіда, у якій не буде конфлікту цінностей. Звісно, узгодження цілей та засобів реалізації політики ідентичності на державному, регіональному та місцевому має відбуватися в консенсусній взаємодії еліт.

Неузгоджені політики ідентичності стають причиною того, що цінності місцевої чи регіональної спільноти для індивіда виступають більш важливими, ніж загальнонаціональні. Специфікою України є наявність численних регіональних політичних культур, серед яких особливо яскраво вираженими є культури на Заході та Сході України, тобто у тих регіонах, які займають прикордонне положення. Для жителів західних регіонів України, які свого часу входили до складу Австро-Угорщини, притаманна більш проєвропейська орієнтація, а політична поведінка характеризується як більш активна. Це можна пояснити тим, що соціальна пам'ять жителів західних регіонів зберегла уявлення про можливість впливу громадян на політику, оскільки галичани мали можливість участі у виборчому процесі та формували самоврядні органи управління. Натомість регіони на Сході України тривалий час входили до складу Російської імперії, де придушували все українське і досвіду політичної участі населення не мало. Відтак у соціальній пам'яті жителів цих регіонів відклалися патерналістичні уявлення про владу, якій треба підкорятися, та про небажаність опору владі. Перебування східних українських регіонів у складі Російської імперії ламало українську ідентичність, якій притаманні індивідуалізм, гуманізм, активна життєва позиція. Такий історичний досвід доводилося б враховувати політичним елітам вже в незалежній Україні насамперед у процесі формування національної ідентичності, адже необхідно було запропонувати спільні цінності, навколо яких відбулося б об'єднання в єдину політичну спільноту жителів різних регіонів України. Натомість нестабільний політичний процес, відсутність послідовного курсу очільників держави щодо засад формування політичної нації, нечітка національна ідея, неефективна етнонаціональна політика призвели до того, що регіональні ідентичності виявилися досить яскравими, адже регіональні політичні еліти досить успішно формували у жителів регіону бажані уявлення про свій регіон та про навколишні процеси. Особливо яскраво це проявилось на Донбасі та у Криму, де політичні еліти мали проросійські настрої і впроваджували

в свідомість індивідів проросійські наративи. В умовах тривалого інформаційного впливу російської федерації в регіонах сформувалися сепаратистські настрої з боку політичних еліт та частини населення.

Досвід України приводить дає підстави стверджувати, що політика національної ідентичності повинна бути однією з пріоритетних і проводитися цілеспрямовано й систематично, адже від неї залежить стабільність суспільства. Безумовно також те, що рівень національної/громадянської свідомості зростає у кризові моменти буття народу, як це сталося під час Помаранчевої революції, Революції гідності та в умовах повномасштабного наступу росії на територію України у 2022 році. Показовою є динаміка змін громадянської ідентичності, яка була зафіксована у 1992 році та у період з 2000 року й по теперішній час (за даними Інституту соціології НАН України). Громадянська ідентичність зросла майже вдвічі – з 45,6% до 84,6%, «зробивши тим самим маргінальними усі інші види ідентичності в територіальному та політичному контексті». Зокрема, результати соціологічного опитування, проведеного КМІС у серпні 2022 року, засвідчують, що на питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», яке стосувалося ідентичності в територіальному та політичному контекстах, 84,6% опитаних обрали варіант відповіді «Громадянином України», мешканцем села, району чи міста себе назвали 4,8%, а мешканцем регіону (області чи кількох областей) – лише 1,3% [9].

Таким чином, процес формування локальної, регіональної та національної ідентичностей повинен передбачати узгоджені дії політичних еліт різних рівнів, які б не суперечили одні одним, адже локальна і регіональна ідентичності повинні включати такі цінності, уявлення та орієнтації, які б корелювали із загальнонаціональними цінностями. Наведемо позитивний приклад, який демонструє узгодження трьох просторових політик ідентичностей у питанні залучення ідея козацтва як універсальної для формування відповідно локальної, регіональної та національної ідентичностей. Так, єдність жителів як міста Запоріжжя, так і мешканців всієї Запорізької області ґрунтується, крім географічних та економічних чинників, також на спільних історичних уявленнях про Запорозьку Січ як колиську козацтва та про часи козацької історії. Козацька тема виступає об'єднуючим чинником і належним чином закріплена в історичній пам'яті запоріжців. З козацтвом пов'язана символіка міста Запоріжжя, адже одним із кольорів прапора міста є малиновий – колір козацьких зв'язок, який символізує пролиту кров у боротьбі за волю й незалежність України. На регіональному рівні темі козацтва приділена належна увага у шкільному курсі «Історія рідного краю». На рівні держави також є розуміння визначальної ролі козацтва у націо-

нально-визвольних змаганнях, що відображено в освітній та культурній політиці держави, наприклад, чимало музейних колекцій у різних регіонах України висвітлюють історію українського козацтва. Яскравим прикладом вдалого узгодження політик ідентичностей різного рівня є запровадження державного свята 14 жовтня як Дня захисників і захисниць України, адже ця дата водночас є днем свята Покрови Богородиці – покровительки козацтва, Днем українського козацтва, Днем Української Повстанської армії.

Натомість відсутність зв'язку політик ідентичностей бачимо на Закарпатті. На думку Федора Шандора, на даному етапі Закарпаття недостатньо інтегроване в український контекст, це станеться тоді, коли регіональні герої стануть загальнодержавними [10]. Він зазначає, що Августин Волошин аналізується у підручниках з літератури та історії як регіональний герой, також не згадують вихідців із Закарпаття – американського митця українського походження Енді Воргола, угорця із українським корінням Тівадара Чонтварі Костку та інших. Якраз це підтверджує нашу тезу про необхідність узгодження політик ідентичностей різного рівня з метою пошуку спільних точок, якими можуть бути події, герої, символи, місця, які займуть належне місце в локальній, регіональній та національній ідентичностях одночасно. Звісно, пошук таких універсальних маркерів – досить складний процес, який вимагає залучення зусиль політичних еліт, науковців, культуроло-

гів та інших фахівців. Співробітники Центру Разумкова з 2005 року досліджували стан ідентичностей в Україні й залучали до обговорення питання представників різних галузей. У підсумку у 2017 році було оприлюднено Проєкт Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України [11, с. 89-94]. На нашу думку, доцільно розширити проєкт рекомендаціями щодо формування локальної ідентичності в умовах децентралізації влади в Україні, що означатиме необхідність формування багаторівневої системи політик ідентичностей у державі. Питання узгодження політик просторово-територіальних ідентичностей має стати ключовим у даній Концепції.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, досвід України показує, що недостатня увага держави до процесу формування національної ідентичності за умови одночасної активізації місцевих та регіональних еліт у реалізації політики ідентичності створює тло для виникнення дезінтеграційних настроїв й може обумовити посилення зовнішнього впливу інших держав. Саме тому важливим завданням є формування у державі цілісної багаторівневої системи політик просторово-територіальних ідентичностей, яка б сприяла впровадженню в свідомість представників територіальних спільнот несуперечливих цінностей, установок і орієнтацій. Це потребує розробки механізму узгодження дій суб'єктів на державному, регіональному та локальному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Terlouw K. Regional identities: quested and questioned (In: Anssi Paasi, John Harrison, Martin Jones (Eds.), *Handbook on the Geographies of Regions and Territories*. Cheltenham : Edward Elgar, 2018. URL: <https://home.kpn.nl/c.terlouw5/Terlouw%20regional%20identities%20quested%20and%20questioned%20author%20version.pdf>
2. Moreno L. Multiple territorial identities and multilevel polities. URL: digital.csic.es/bitstream/10261/174856/1/Multiple_territorial_identities_multilevel_polities.pdf
3. Pollice F. The role of territorial identity in local development processes. URL: <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/841/1/b3pollic.pdf>
4. Пашина Н.П. Політика ідентичності: сутність та функції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 17. С. 88-93.
5. Резнік О. Особливості просторово-територіальної ідентифікації населення України. *Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»*. 22 лютого 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/osoblivosti-prostorovo-teritorialnoi-identifikatsii-naselennya-ukraini>
6. Paasi A. Regional planning and the mobilization of 'regional identity': from bounded spaces to relational complexity. *Regional Studies*. 2013. Vol. 47 (8). P. 1-14.
7. Котенко Я. В., Ткачук А. Ф. Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади (видання друге, виправлене та доповнене). Київ : ТОВ Видавництво «ЮСТОН», 2018. 56 с.
8. Махсма С.Г. Політика локальної ідентичності: соціально-політичний аспект. *Політикус*. 2022. Вип. 3. С. 42-45.
9. Показники національно-громадянської української ідентичності. Київський міжнародний інститут соціології. 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
10. Федір Шандор: «Ворог не має існувати як явище географічне, адміністративне й інтелектуальне». *Ukrainer*. 25 січня 2023. URL: <https://ukrainer.net/fedir-shandor/> (дата звернення 26.01.2023)
11. Концепція формування загальнонаціональної ідентичності громадян України / Центр Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2017. № 1-2. С. 89-94.

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

POLITICAL SPACE OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF TRANSNATIONALIZATION PROCESSES AT THE MODERN STAGE OF DEVELOPMENT

Кадук Н.І.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології*

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена аналізу особливостей політичного простору ЄС в під впливом процесів транснаціоналізації в умовах сьогодення. Розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності понять «політичний простір» та «транснаціоналізація»; з'ясовано особливості політичного простору ЄС; охарактеризовано вплив процесів транснаціоналізації на політичний простір ЄС; визначено роль індивідів в суспільно-політичних процесах на наднаціональному рівні. Європейську інтеграцію необхідно розглядати як процес добровільного об'єднання країн на засадах спільних цінностей, інтересів та цілей. Політичний простір ЄС ґрунтується на визнанні транснаціональних акторів у якості легітимних учасників політичних процесів, які діють у політичному, економічному, інформаційному та культурному середовищі, створюючи складну структуру вертикальних та горизонтальних зв'язків. Особливості політичного простору ЄС: 1) боротьба інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій; 2) постійний пошук балансу повноважень в інституційній системі ЄС та вдосконалення процесів прийняття рішень задля узгодження інтересів громадян, національних інтересів країн-членів та спільних інтересів ЄС; 3) набагато вищий рівень інституційної стабільності та складності в ЄС, ніж в інших міжнародних організаціях; 4) прагнення численних груп зацікавлених гравців чинити вплив на інституції ЄС. Обґрунтовано думку, що поглиблення інтеграційних процесів в Європі, з одного боку, є породженням процесів транснаціоналізації політичного простору, а з іншого – створює умови для подальшого посилення взаємодій між інститутами та індивідами крізь кордони національних держав в межах ЄС. Крім того, відзначено, що в політичному просторі ЄС на сучасному етапі спостерігається активізація залучення індивідів до суспільно-політичних процесів на наднаціональному рівні.

Ключові слова: політичний простір, політичний простір Європейського Союзу, транснаціоналізація, глобалізація, європейська інтеграція.

The article is devoted to the analysis of the features of the political space of the EU under the influence of the processes of transnationalization in today's conditions. Theoretical approaches to defining the essence of the concepts "political space" and "transnationalization" are considered; the peculiarities of the political space of the EU are clarified; the impact of transnationalization processes on the political space of the EU is characterized; the role of individuals in socio-political processes at the supranational level is determined. European integration should be considered as a process of voluntary unification of countries on the basis of common values, interests and goals. The political space of the EU is based on the recognition of transnational actors as legitimate participants in political processes that operate in the political, economic, informational and cultural environment, creating a complex structure of vertical and horizontal connections. Peculiarities of the political space of the EU: 1) struggle between integration and disintegration tendencies; 2) constant search for a balance of powers in the EU institutional system and improvement of decision-making processes in order to harmonize the interests of citizens, national interests of member countries and common interests of the EU; 3) a much higher level of institutional stability and complexity in the EU than in other international organizations; 4) the desire of numerous groups of interested players to influence the EU institutions. The opinion is substantiated that the deepening of integration processes in Europe, on the one hand, is a product of the processes of transnationalization of the political space, and on the other hand, it creates conditions for further strengthening of interactions between institutions and individuals across the borders of national states within the EU. In addition, it was noted that in the political space of the EU at the current stage there is an increase in the involvement of individuals in socio-political processes at the supranational level.

Key words: political space, political space of the European Union, transnationalization, globalization, European integration.

Постановка проблеми. В епоху глобалізації спостерігається обмеження суверенітету держав, яке відбувається через появу транснаціональної економіки та швидкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, які стимулюють взаємодію між індивідами та різними соціальними групами крізь кордони країн. Як наслідок, процеси транснаціоналізації охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства та перетворюються

на одну з ознак сучасності. Зростаюча роль недержавних утворень, поширення міграційних потоків, віртуалізація політичного життя розширюють національні кордони комунікації та формують нову реальність, яка вимагає дослідження.

Інтеграційні процеси сучасності характеризуються ускладненням багаторівневої системи зв'язків, в яких, особливу роль відіграє явище політичного простору. Істотно змінюється спів-

відношення зв'язків між внутрішньою та зовнішньою політикою держав, збільшується чисельність нових наднаціональних і неурядових акторів, які залучені до сфери світової політики, поступово зміщуються акценти в процесі прийняття політичних рішень з національного на глобальний та регіональний рівні. На особливу увагу, в цьому контексті, заслуговує питання особливостей політичного простору ЄС крізь призму процесів транснаціоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні значна кількість науковців роблять спроби використати просторовий підхід для аналізу різноманітних явищ та процесів, як мають місце в сучасному світі. Категорія «простір» використовується в географії, економіці, політології, соціології, етнології, психології, культурології, історії та інших науках.

Концептуальна основа «простору» була закладена авторами німецької класичної філософії епохи Просвітництва й Нового часу: І. Кантом, В. фон Гумбольдтом, Ф. Гегелем та ін. Пізніше тема «простору» отримала визнання в працях М. Гайдеггера, Х. Арндта, Ю. Габермаса, Б. Верлена, М. Фуко, Е. Гідденса, М. Понті, Б. Вальденфельса, А. Шуца, П. Бурдьє та ін. [5, с. 21].

Крім того, значна увага цьому поняттю приділялася у межах геополітики, де можна виділити концепцію Ф. Ратцеля про державу як просторовий організм; теорію «хартленда» як стратегічно важливого простору Дж. Маккіндера; теорію морської могутності держав А. Мехена та ін. У геополітичному розумінні простір – це, перш за все, територія, яка визначає силу і міць держави. При цьому «територіальний простір» і «політичний простір» у цих концепціях розглядаються як синоніми.

В контексті даного дослідження особлива увага приділялася роботам наступних авторів: Дж. Ная та Р. Кеохейна як засновників транснаціоналізму в теорії міжнародних відносин [7], К. Дойча, який запропонував концепцію трансакціоналізму (теорія комунікацій) для аналізу європейської інтеграції [6; 8]. Щодо вітчизняних науковців, то заслуговує на увагу дисертаційне дослідження Б. Ференса, яке присвячене проблемі транснаціоналізації політичного простору України та Європейського Союзу [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика політичного простору ЄС як унікального інтеграційного утворення в контексті сучасних процесів транснаціоналізації у вітчизняній політичній науці досліджена не достатньо та вимагає більш ґрунтового вивчення, з огляду, у тому числі, на отримання Україною у 2022 році статусу країни-кандидата на вступ в ЄС.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження політич-

ного простору Європейського Союзу в контексті процесів транснаціоналізації на сучасному етапі розвитку. Для досягнення цієї мети, необхідно було розв'язати низку завдань: розглянути теоретичні підходи до визначення сутності понять «політичний простір» та «транснаціоналізація»; з'ясувати особливості політичного простору ЄС; охарактеризувати вплив процесів транснаціоналізації на політичний простір ЄС; визначити роль індивідів (громадян країн-членів ЄС) в суспільно-політичних процесах на наднаціональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Державоцентричні парадигми, які розглядали держави в якості головних і єдиних гравців на міжнародній арені, і які тривалий час домінували в теорії міжнародних відносин, практично вичерпали свій потенціал в контексті аналізу міжнародних процесів на сучасному етапі розвитку світового співтовариства. Це пов'язане із появою на світовій арені та ствердженням у якості повноправних акторів міжнародних політичних відносин інших учасників, зокрема, міжнародних міжурядових організацій, міжнародних неурядових організацій, інтеграційних утворень, транснаціональних корпорацій, громадських організацій та рухів тощо.

За таких обставин активізується пошук інших підходів до розуміння та пояснення міжнародних політичних процесів та актуалізується поняття «*транснаціоналізація*».

З огляду на це, слід звернути увагу на ідеї американських науковців-транснаціоналістів Дж. Ная та Р. Кеохейна, які були викладені у дослідженні «Транснаціональні відносини та світова політика» (1971 р.). Вони обґрунтовують думку про те, що незважаючи на провідну роль держав у побудові міжнародного співробітництва, значна частина взаємозв'язків припадає на діяльність неурядових акторів, таких як: міжнародні організації, транснаціональні корпорації, регіональні утворення та засоби масової інформації. Новий формат глобальної багаторівневої комунікації у підсумку впливає на позиції та внутрішню політику держав [7]. Іншими словами, Дж. Най і Р. Кеохейн вважають, що різноманіття учасників, видів і «каналів» взаємодії між ними витісняє державу з центру світового спілкування, сприяє трансформації такого спілкування з «інтернаціонального» (міждержавного) в «транснаціональне» (тобто здійснюване без участі держав).

Транснаціоналізм в цілому характеризується численними зв'язками і взаємодіями, що зв'язує не лише інститути, але й індивідів крізь кордони національних держав. Звичайно, роль держав у побудові міжнародного співробітництва залишається ключовою, однак з кожним днем значна частина взаємозв'язків все частіше припадає на діяльність неурядових акторів та визначає траєкторію розвитку держав у майбутньому [4, с. 60].

В контексті цього серед концепцій європейської інтеграції заслуговує на увагу *транзакціоналізм (або теорія комунікацій)*, засновником якої став Карл Дойч. Це теорія досліджує розвиток різноманітних зв'язків у суспільстві як основу інтеграції. Транзакціоналізм висуває тезу про те, що збільшення кількості транзакцій або комунікацій між спільнотами провокує розвиток регіональної інтеграції та створення безпекових спільнот [6].

При цьому термін «транзакція» («комунікація») використовується у двох аспектах: – для опису кількісного збільшення комунікаційних структур у європейських країнах завдяки розвитку телекомунікації, радіо та всіх видів транспорту; – для підкреслення того, що комунікація між індивідами поліпшується завдяки масштабному обміну ідеями та загальнолюдськими цінностями, що призводить до подібного способу мислення. За таких умов інтеграція відбувається природним чином, завдяки чому формуються безпекові спільноти, в середовищі яких військові конфлікти є неприйнятними [6].

Слід відзначити, що К. Дойч виділяв два типи спільнот: 1) *альмагамні* (споріднені, змішані) безпекові спільноти, що мають на меті злиття розрізнених суспільно-політичних одиниць у більш велике об'єднання (наприклад, федеральний устрій сучасної Швейцарії склався із кантонів колишньої Конфедерації); 2) *плюралістичні* безпекові спільноти – це об'єднання, в яких відсутнє злиття та наднаціональне управління, а уряди країн, що беруть участь у таких об'єднаннях, зберігають свій самостійний правовий статус (наприклад, НАТО) [8].

При цьому К. Дойч визначав три умови виникнення співтовариств: – сумісність основних ціннісних орієнтирів учасників об'єднання; – здатність політичних груп давати відповіді на можливі виклики, не застосовуючи насилля; – спільне бажання (воля) створити довгострокове життєздатне об'єднання в політичній, економічній та соціальній сферах [8].

Крім того, усвідомлюючи, що всі актори світової політики взаємодіють у певному полі, в політологічному дискурсі актуалізується питання дослідження феномену «*політичного простору*».

В Енциклопедичному словнику з політології за редакцією В.П. Мельника пропонується наступне визначення цього поняття [3, с. 279]: «*політичний простір*» – мережа політичних полів, що забезпечують політичне керівництво та врядування на всіх територіальних рівнях публічної влади. Його складають суспільно-політичні інститути, що здійснюють владу, управління суспільством, завдяки яким реалізуються політико-владні відносини. Його прояви необхідно розглядати у двох вимірах: *інституційний вимір*, сутністю якого є поділ політичного простору на політичні інститути (органи

державної влади, органи муніципальної влади, партії, суспільно-політичні організації), усередині яких і між якими здійснюються політичні процеси; *регіональний вимір*, сутністю якого є поділ політичного простору на політичні регіони (союз країн, країна, область, місто). У такому контексті передбачається, що політичні інститути та політичні регіони співіснують в одному просторі/часі в режимі взаємозв'язку.

Разом з тим, політичний простір – це не лише реальні географічні межі певної держави, території, де існує влада і громадяни, а ще й абстрактне поняття – середовище спілкування та контакти, що виникають у процесі діяльності особи політичної. Політичний простір не є монополією одного актора, він – зона конкуренції та інституалізованого конфлікту самостійних суб'єктів [1, с. 164].

Таким чином, політичний простір – це територіально-функціональна сфера дії політики, влади, політичних інституцій, відносин, процесів та ідей.

Слід також відзначити, що в умовах сьогодення відбувається зміна підходів до розуміння політичного простору. Якщо раніше головною політичною метою була просторова експансія, то на сучасному етапі на перше місце висувається прагнення гармонізації відносин в політичному просторі задля забезпечення сталого розвитку суспільств.

Політичний простір ЄС ґрунтується на визнанні транснаціональних акторів у якості легітимних учасників політичних процесів, які діють у політичному, економічному, інформаційному та культурному середовищі, створюючи складну структуру вертикальних та горизонтальних зв'язків. Саме це допомагає ефективно відповідати на виклики часу, легітимізувати прийняті на наднаціональному рівні політичні рішення, акумулювати, в разі потреби, або розподіляти певні ресурси тощо.

Особливість політичного простору ЄС полягає у тому, що історія європейської інтеграції – це постійна боротьба інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій, але рухаючись у напрямку створення економічного та політичного союзу, протягом тривалого часу Європейському Союзу вдавалося знаходити баланс між інтересами громадян, національними інтересами країн-членів та спільними інтересами на рівні ЄС, відшукуючи все нові механізми узгодження цих інтересів на наднаціональному рівні.

Це пояснюється, зокрема, тим, що європейську інтеграцію необхідно розглядати як процес добровільного об'єднання країн на засадах спільних цінностей та цілей.

Аналізуючи особливості європейського політичного простору, слід відзначити наявність інституційної системи ЄС, яка включає в себе органи, установи, агенції тощо, діяльність яких спрямована на забезпечення виконання завдань

відповідно до цілей Союзу, закріплених в установчих договорах. При цьому, рівень інституційної стабільності та складності в ЄС є набагато вищим, ніж в будь-яких інших міжнародних організаціях.

В якості прикладу, можна розглянути основні елементи інституційної системи ЄС, де Європейський парламент презентує інтереси громадян країн-членів, тому що євродепутати обираються саме громадянами на загальноєвропейських парламентських виборах; Рада ЄС представляє інтереси держав-членів, тому що в ній представлені країни на рівні міністрів; Європейська Комісія відповідальна за захист спільних інтересів ЄС, тому що кожний єврокомісар опікується певним напрямком спільних політик ЄС і їм категорично заборонено лобіювати інтереси своїх країн. Таким чином, еволюція євроінтеграційних процесів характеризується постійним пошуком належного балансу повноважень між цими інституціями та вдосконаленням процесів прийняття рішень в ЄС (наприклад, Лісабонський договір).

Крім того, оскільки інститути ЄС мають широкі повноваження, рішення, що приймаються ними, є надзвичайно важливими для всіх сфер суспільного життя, а їх дія поширюється на всю територію Союзу, на них намагаються чинити вплив численні групи зацікавлених гравців: від окремих ТНК і бізнес-асоціацій до профспілок, політичних партій та різноманітних неурядових організацій. Разом з тим, слід звернути увагу на наявність в ЄС двох допоміжних інституцій із консультативно-дорадчими функціями: Економічний і соціальний комітет, призначений забезпечити представництво інтересів різних економічних і соціальних груп, та Комітет регіонів, який повинен допомагати місцевим та регіональним органам влади країн-членів представляти їх інтереси в процесі вироблення політичних рішень на рівні ЄС.

Необхідно усвідомлювати, що поняття «політичний простір» не співпадає з поняттям «географічний простір». Зокрема, політичний простір ЄС не обмежується тільки територією 27 країн, які є його повноправними членами. Він також розповсюджується на країни-кандидати, країни-сусіди, колишні члени ЄС та, певною мірою, на країни-партнери. В контексті цього, слід зазначити, що політичний простір ЄС є частиною складного глобального політичного простору.

Особливістю європейського політичного простору є «трансформуючий вплив», який, сприяючи процесам демократизації, чинить ЄС на його країни-члени та інших і який ґрунтується на партнерських засадах та передбачає спільні цілі, дії та зобов'язання.

Рушійною силою процесів взаємопроникнення політичних просторів в Європі є безпекові та економічні пріоритети. Наприклад, головними пріоритетами для ЄС були та залишаються ста-

більність, безпека та передбачуваність партнерів поза його межами. З іншого боку, для країн-кандидатів, зокрема України, основною метою у двосторонніх відносинах є набуття повноправного членства в ЄС.

Транснаціоналізація політичного простору ЄС знаходить своє відображення в інституційному та міжпартійному співробітництві, міжрегіональній та транскордонній співпраці, процесах європеїзації, розвитку громадянського суспільства, активному залученні до політичних процесів соціальних рухів, профспілкових об'єднань, ТНК, лобістів, транснаціональних мігрантів та інших нетипових акторів.

Унікальний за своєю природою, Європейський Союз перетворився на потужного актора міжнародних відносин, зовнішньополітична стратегія якого постійно еволюціонує. Це відбувається не лише заради посилення інтеграційних процесів між його членами, а й для розширення сфер співробітництва та впливу поза його межами, з метою вибудовування надійних політичних, економічних, ціннісних та культурних зв'язків.

Яскравим прикладом, у цьому контексті, є створення *Європейської політичної спільноти* (European Political Community), установче засідання якої відбулося 6 жовтня 2022 року у Празі (Чехія), де були присутні понад 40 глав держав та урядів країн Європи, а також Президент Європейської ради Шарль Мішель, Президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн та Верховний представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель. Цей захід став втіленням в життя ідеї президента Франції Еммануеля Макрона щодо створення платформи, яка дозволить європейським країнам ЄС і країнам, що не входять до ЄС, збиратися разом для обговорення питань, що становлять спільний інтерес у широкому діапазоні політичних сфер, включно з безпекою, економікою та енергетикою [2, с. 2].

Підкреслюючи важливість цього заходу в контексті зовнішньої політики ЄС, слід звернути увагу на те, що наступного дня, 7 жовтня 2022 р., у тому ж місті відбулося неофіційне засідання Європейської ради. Крім того, місце проведення цих заходів теж було обрано не випадково, саме Чехія головує в Раді ЄС у другій половині 2022 року.

Таким чином, Європейська політична спільнота об'єднала країни-члени ЄС, країни, які прагнуть стати членами ЄС (країни Західних Балкан, Грузія, Молдова, Україна та Туреччина), країни, які вийшли з блоку (Великобританія), і країни, які не бажають приєднуватися (Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн і Швейцарія) [2, с. 2].

Розглядаючи перспективи розвитку Європейської політичної спільноти (ЄПС), яку позиціонують як майданчик для сприяння неофіційній співпраці між рівноправними партнерами, слід

відзначити, що засідання ЄПС планують проводити два рази на рік (наступне навесні 2023 р. – у Молдові, восени 2023 р. – в Іспанії, на початку 2024 р. – у Великобританії [2, с. 4].

Визначаючи пріоритети майбутнього співробітництва, лідери країн Європи визначити 6 основних напрямків співпраці, які вимагають спільних європейських підходів: робота із захисту критичної інфраструктури; боротьба з кібератаками; регіональна співпраця та безпека в Чорному, Балтійському та Північному морях; розробка «інтегрованої енергетичної стратегії»; інтегроване бачення молоді в континентальному масштабі [2, с. 4].

Окремо слід відзначити, що на сучасному етапі розвитку у політичному просторі ЄС має місце *активізація залучення індивідів до суспільно-політичних процесів на наднаціональному рівні* та все більшої ваги в процесі прийняття рішень набуває громадська думка. Якщо раніше громадяни більше цікавилися питаннями внутрішньої політики, то сьогодні спостерігається збільшення інтересу до міжнародних питань. Це можна пояснити тим, що все більше людей усвідомлюють взаємозалежність держав в сучасному світі, відчувають вплив глобальних процесів на їх повсякденне життя, а також розуміють нові можливості, які з'являються завдяки процесам транснаціоналізації та глобалізації. Тому, маючи в своєму розпорядженні достатньо інструментів впливу на процеси прийняття рішень, як на національному, так і на наднаціональному рівнях, громадяни країн-членів ЄС перетворюються на

суб'єктів, які активно відстоюють свої інтереси в політичному просторі ЄС.

Складні та тривалі переговори щодо виходу Великої Британії з ЄС яскраво продемонструвати взаємозалежність країн-членів та вплив інтеграційних процесів на життя пересічних громадян, але, разом з тим, і вміння домовлятися та узгоджувати різноманітні інтереси, у тому числі, завдяки безлічі вертикальних та горизонтальних зв'язків між державними та недержавними учасниками в ЄС.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Поглиблення інтеграційних процесів в ЄС, яке слід розглядати як рух від зони вільної торгівлі через митний союз, спільний ринок, економічний та валютний союз до політичного союзу, з одного боку, є породженням процесу транснаціоналізації політичного простору, а з іншого – створює умови для подальшого посилення взаємодій між інститутами та індивідами крізь кордони національних держав межах Об'єднаної Європи.

Разом з тим, слід відзначити, що активізацію діяльності індивідів та інститутів громадянського суспільства у політичному просторі добре усвідомлюють також інші учасники політичного процесу, як всередині ЄС, так і поза його межами, і можуть використати таку ситуацію для просування своїх інтересів, які можуть суперечити спільним інтересам ЄС та його країнам-членам. Саме це питання може лежати в площині подальших досліджень з проблематики перспектив розвитку політичного простору ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коврига С. Детермінанти політичного простору *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 164–171.
2. Підсумки засідань Європейської політичної спільноти та Європейської ради в Празі, 6-7 жовтня 2022 р. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/734671/EPRS_BRI\(2022\)734671_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/734671/EPRS_BRI(2022)734671_XL.pdf)
3. Політологія: енциклопедичний словник / [В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Н.М. Хома]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 279.
4. Ференс Б.В. Транснаціоналізація політичного простору України та Європейського Союзу : дис... канд. політ. наук (доктора філософії) 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку», Миколаїв, 2019. 232 с.
5. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія / О. М. Чальцева. – Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.
6. Karl Deutsch. The Propensity to International Transactions. *Political Studies*. 1960. Vol. 8. № 2. P. 147-155.
7. Nye J.S., Jr., Keohane R.O. Transnational relations and world politics: introduction. *Transnational Relations and World Politics*. 1971. Vol. 25. № 3. P. 329-349.
8. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience. By Karl W. Deutsch et al. Princeton, N.J.: Princeton University Press. 1957. 228 p.

НАПРЯМИ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ЕЛЕКТОРАТУ ЗАБОРОНЕНИХ В УКРАЇНІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: БАЗОВІ МОДЕЛІ

DIRECTIONS OF REDISTRIBUTION OF THE ELECTORATE OF POLITICAL PARTIES PROHIBITED IN UKRAINE: BASIC MODELS

Клячин А.К.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

В статті автором визначені головні напрямки переорієнтації електорату заборонених в Україні політичних партій проросійського спрямування.

Для цього визначення автором було виокремлено три заборонених політичних партій: 1) «Опозиційна платформа – За життя!» (найбільш рейтингова з «проросійських партій», єдина, яка має власну фракцію в парламенті та щільно представлена в місцевих органах влади різних регіонів країни); 2) «Партія Шарія» (брала активну участь у виборних кампаніях до парламенту – 2019, та до місцевих органів влади – 2020, представлена в органах місцевого самоврядування в декількох регіонах країни); 3) «Наші» (була перспективною щодо електорального зростання до березня 2022 року на підставі соціологічних досліджень).

Особливості динаміки електорату цих партій був здійснений автором на підставі аналізу: 1) динаміки партійних вподобань означених груп виборців при голосуванні на парламентських (2019 р.) та місцевих (2020 р.) виборах; 2) виявлення динаміки середніх рейтингових показників цих партій, які були офіційно оприлюднені в межах соціологічних досліджень, проведених різними соціологічними установами протягом 2021 – на початку 2022 р. (до заборони «проросійських» партій). Автором був проведений порівняльний аналіз рейтингових показників обраних партій за цими пунктами: результат голосування 2016 та 2020 і рейтингові показники згідно з середнім значенням соціологічних досліджень. Цей порівняльний аналіз автор здійснив як в контексті держави в цілому, та і по конкретним регіонам (області України).

Автором було охарактеризовано шість базових моделей переорієнтації електорату цих партій: 1) «Ребрендинг» «проросійських партій»; 2) «Абсентеїзм» частини виборців цих партій; 3) «Голосування за партію Президента»; 4) «Хаотична дисперсія» електорату цих партій; 5) «Переорієнтація на існуючі «неідеологічні» партії»; 6) «Нові партійні проекти» як поліваріантна модель для переорієнтації виборців «проросійських партій».

Ключові слова: Партійна система України, проросійські партії, перерорієнтація електорату, парламентські та місцеві вибори, рейтингові показники, моделі переорієнтації виборців.

In the article, the author identifies the main directions of reorientation of the electorate of pro-russian political parties banned in Ukraine.

For this definition, the author singled out three banned political parties: 1) «OPZG (Opposition platform – For life!)» (the highest rated of the «pro-russian parties», the only one that has its own faction in the parliament and is densely represented in local authorities of various regions of the country); 2) «Sharii's Party» (actively participated in election campaigns to the parliament in 2019 and to local authorities in 2020, represented in local self-government bodies in several regions of the country); 3) «Nashi (Our)» (was promising for electoral growth until March 2022 on the basis of sociological research).

The peculiarities of the dynamics of the electorate of these parties were carried out by the author based on the analysis of: 1) the dynamics of party preferences of the specified groups of voters when voting in the parliamentary (2019) and local (2020) elections; 2) identifying the dynamics of the average rating indicators of these parties, which were officially made public within the framework of sociological studies conducted by various sociological institutions during 2021 – at the beginning of 2022 (before the ban of «pro-russian» parties). The author conducted a comparative analysis of the rating indicators of the selected parties on these points: the result of the 2016 and 2020 vote and the rating indicators according to the average value of sociological studies. The author carried out this comparative analysis both in the context of the state as a whole and in specific regions (regions of Ukraine).

The author characterized six basic models of reorientation of the electorate of these parties: 1) «Rebranding of pro-russian parties»; 2) «Absenteeism» among the voters of these parties; 3) «Voting for the President's party»; 4) «Chaotic dispersion» of the electorate of these parties; 5) «Reorientation to existing «non-ideological» parties»; 6) «New party projects» as a multivariate model for reorientation of voters of «pro-russian parties».

Key words: Party system of Ukraine, pro-russian parties, redistribution (channelization) of the electorate, parliamentary and local elections, rating indicators, models of voter reorientation.

Постановка проблеми. До травня 2022 року в політичному спектрі України існувало декілька політичних партій, які в своїх програмних положеннях, законодавчої діяльності, інших практичних діях та заявах своїх лідерів демонстрували лояльне став-

лення до реалізації інтересів іншої держави, а саме Російської Федерації, чи навіть відверте лобіювання цих інтересів на політичних теренах України.

Ці партії мали свій електорат, якій обчислювався більш ніж мільйоном виборців по всій країні

і, хоча більшість цього електорату концентрувалася в певних регіонах України (східні та, частково, південні), але ці виборці не були локалізовані тільки в цих регіонах, а й по всій країні [1, 2]

Під час військового становища 03 травня 2022 року Верховна рада України прийняла рішення заборонити діяльність цих проросійських партій. А саме, «Опозиційна платформа – За життя», «Партія Шарія», «Наші», «Опозиційний блок», «Ліва опозиція», «Союз лівих сил», «Держава», «Прогресивна соціалістична партія України», «Соціалістична партія України», партія «Соціалісти» та «Блок Володимира Сальдо» [3].

На цьому тлі та, розуміючи перспективу проведення наступних парламентських виборів, дуже важливим є питанням, на які політичні сили переорієнтується електорат проросійських партій, бо його кількість значна (більше ніж 1,5 мільйони виборців), вподобання та очікування сформувався, але він буде змушений обирати нові політичні сили для підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базою для даного дослідження були: а) статистичні данні щодо результатів голосування виборців за «проросійські партії» на парламентських виборах в Україні (2019) та в місцеві органи влади (2020) в масштабі країни загалом та в контексті кожної області; б) дані соціологічних досліджень щодо рейтингу політичних партій, оприлюднених в період з жовтня 2021 по 24 лютого 2022 року; в) аналітичні матеріали стосовно динаміки виборців України: в територіальному та електоральному (зміна вподобань) контекстах; г) інформаційні матеріали щодо міграційних тенденцій в Україні в контексті війни з РФ; д) інформаційні матеріали щодо діяльності фракцій заборонених партій в парламенті та місцевих представницьких органах.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Сама проблема – заборона політичних партій та подальша переорієнтація їх електорату є новою для політичного аналізу в Україні. Тому що ми маємо справу не з добровільною (зміна виборцями своїх пріоритетів), а з вимушеною електоральною мобільністю. Тому цей процес електоральної переорієнтації має варіативний характер та потребує постійного аналізу актуальних емпіричних даних та моделювання можливих сценаріїв розвитку ситуації з урахування не тільки внутрішніх пріоритетів виборців, а й чинників зовнішнього середовища таких як: а) неможливість проголосувати непередбачуваного на сьогодні числа виборців в силу зруйнованості місць проживання та міграція; б) складно прогнозована на сьогодні зміна порядку денного до майбутніх виборів; в) невизначена модель виборчої системи та ін. [4, 5, 6]

Метою статті є формулювання основних моделей переорієнтації колишніх виборців «про-

російських партій» для подальшого кількісного та якісного аналізу електоральної динаміки в Україні в контексті наступних парламентських виборів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед переліку заборонених проросійських партій є абсолютний лідер електоральної підтримки та єдина з переліку парламентська партія – «Опозиційна платформа – За життя!» (далі «ОПЗЖ»). Вихідними даними для аналізу електоральної динаміки партій «ОПЗЖ» є її результати на останніх парламентських виборах (2019 р.), місцевих виборах (2020 р.) та рейтингові показники цієї партії згідно з соціологічними дослідженнями кінця 2021 – початку 2022 року (до заборони партії).

На парламентських виборах в 2019 «ОПЗЖ» набрала 12,96% від числа тих, хто проголосував, тобто 1 906 934 голоси (явка – 14 550 621 виборців).

На місцевих виборах (в обласні ради та з урахуванням зведених даних за результатами виборів в об'єднані територіальні громади Донецької та Луганської області, де вибори в облради не проводились) «ОПЗЖ» набрала 12,46%, тобто 1 218 583 голоси (явка – 9 777 158 виборців).

На підставі зведеного рейтингу (за результатами всіх оприлюднених загальноукраїнських соціопитувань за період з листопаду 2021 по 23 лютого 2022 року) «ОПЗЖ» набрав би орієнтовно 13,03% від кількості тих, хто проголосував, тобто 1 917 638 голосів (робоче значення явки ми використали явку на парламентські вибори 2019 року) [1, 7, 8].

Дані по регіонам України викладені в таблиці 1.

Можемо констатувати досить стабільний електорат партії «ОПЗЖ». В 2020 році кількість набраних партією голосів в цілому по країні знизилось на 36,1% у порівнянні з 2019 роком. Але і явка виборців знизилася на третину від попередньої – на 33,6%. Тому в розрахунку на відсотки від кількості виборців, які отримали бюлетені, результат партії був близьким до результату 2019 року.

Така стабільність електорату підтверджується і таким маркером як явка та результати партії «ОПЗЖ» у базовому регіоні – Донецька область. А саме, зниження явки на місцевих виборах порівняно з парламентськими 47,2% і зниження кількості тих, хто голосував за «ОПЗЖ» – на 50,1%.

Інші «проросійські партії» мали невисокий власний рейтинг підтримки. Наприклад, «Партія Шарія», на парламентських виборах 2019 набрала 2,21% від кількості тих, хто голосував, тобто 325 709 голосів (при явці 14 550 621). В регіонах країни найкращі результати в партії були у областях: Донецька – 5,55% (35 007 голосів), Одеська – 4,73% (38 593), Харківська – 4,25% (43 454), Луганська – 3,69% (9 386), Запорізька – 3,61% (24 641), Дніпропетровська – 3,17% (39 941), Миколаїв-

Таблиця 1

	Регіони України (виборчі округи згідно з новим виборчим кодексом)	2019 % / голоси	2020 % / голоси	2022 % / голоси соціологія
1	місто Київ	7,73% / 80 533	7,81% / 54 025	7,85% / 81 038
2	Вінницька область	5,37% / 33 602	6,78% / 30 214	5,45% / 33 813
3	Волинська область	3,76% / 14 923	3,16% / 9 222	3,81% / 15 017
4	Дніпропетровська обл.	15,07% / 91 161	20,29% / 156 796	15,27% / 192 361
5	Донецька область	42,88% / 273 619	40,74% / 137 143	43,69% / 275 336
6	Житомирська область	8,07% / 39 656	11,07% / 35 941	8,22% / 39 905
7	Закарпатська область;	7,81% / 30 270	8,02% / 26 980	8,09% / 30 460
8	Запорізька область	21,62% / 148 837	23,20% / 96 726	21,93% / 149 771
9	Івано-Франківська обл.	1,37% / 6 906	0% / 0	1,39% / 6 949
10	Київська область	6,10% / 45 286	6,89% / 34 627	6,21% / 45 570
11	Кіровоградська область	9,66% / 34 817	15,47% / 35 549	9,8% / 35 036
12	Луганська область	49,01% / 26 873	37,65% / 31 814	50,14% / 127 669
13	Львівська область	1,71% / 17 480	0% / 0	1,78% / 17 590
14	Миколаївська область	18,82% / 77 386	23,41% / 59 436	19,11% / 77 872
15	Одеська область	23,02% / 190 737	26,81% / 151 991	23,5% / 191 934
16	Херсонська область	17,95% / 64 739	20,44% / 48 775	18,09% / 65 145
17	Полтавська область	10,06% / 60 578	10,65% / 41 219	10,19% / 60 958
18	Рівненська область	4,17% / 17 004	5% / 15 260	4,24% / 17 111
19	Сумська область	11,84% / 53 249	17,08% / 47 739	11,98% / 53 583
20	Тернопільська область	1,69% / 7 408	1,11% / 3 717	1,71% / 7 454
21	Харківська область	26,37% / 71 268	21,33% / 130 901	26,72% / 272 971
22	Хмельницька область	5,29% / 28 044	3,91% / 14 645	5,38% / 28 220
23	Черкаська область	6,23% / 31 108	6,36% / 19 686	6,32% / 31 303
24	Чернівецька область	8,79% / 25 371	6,91% / 14 384	8,93% / 25 530
25	Чернігівська область	8,13% / 36 079	7,14% / 21 793	8,28% / 36 305

ська – 2,87% (11 691), Херсонська – 2,41% (8663) та, як не дивно, в місті Київ – 3,11% (32 167 голосів) [1]. Хоча в останньому випадку вірогідно місце не стільки проросійська орієнтація, скільки новизна та «хайповість» самого партійного бренду «Шарій».

На місцевих виборах в обласні ради (плюс зведені дані за результатами виборів в ОТГ Донецької і Луганської області, де вибори в облради не проводились) «Партія Шарія» набрала 1,40% від числа тих, хто голосував, тобто 137 066 голосів (явка 9 777 158 виборців). Але приймати результати місцевих виборів щодо цієї партії за основу дослідження проблематично – в більшості областей України вона не приймала участі у виборах (не реєструвалась чи була знята з виборів). В семи областях, де партія приймала участь у виборах вона показала такі результати: Дніпропетровська область – 4,01% (30 974 голосів), Запорізька – 4,54% (15 286), Київська – 1,4% (7 016), Миколаївська – 3,54% (8 984), Одеська – 5,09% (28 886), Харківська – 4,42% (27 141), місто Київ – 2,71% (18 779) [7].

В період з червня 2021 по лютий 2022 року рейтинг «Партії Шарія» за результатами оприлюднених соціологічних опитувань гоїдався від

показника 4,5% до 0,6%, при цьому і максимальне і мінімальне значення було виявлено різними соціологічними компаніями в червні 2021 року. А середній рейтинг партії за в цей період часу коливався від 2% до 3% [9].

Це вкотре свідчить, що електорат цієї партії нестабільний і залежить від чинників лідера і кон'юнктури, тому мав обмаль перспектив для масштабного зростання. А тому на наступних виборах каналізуватися будуть не більше 2–3% бувших виборців і «Партії Шарія».

Наприклад, ще одна «низько рейтингова» партія «Наші» взагалі не брала участь у парламентських (2019) і місцевих (2020) виборах. Її рейтинг тримався на симпатії к лідеру Є. Мураєву і за період середина 2021 – лютий 2021 коливався від 1% (червень 2021) до «прохідних в парламент» 6,8% (грудень 2021). А середній рейтинг партії в цей проміжок часу в середньому значенні за результатами досліджень різних компаній коливався від 4% до 5% [10]. Саме такий відсоток виборців буде тепер шукати для підтримки інші політичні проекти.

Тобто серед нечисельного електорату дрібних «проросійських» партій важко за допомогою соціологічних методів кристалізувати об'єднуючий

вектор чи, хоча б установку, окрім проросійської орієнтації. Ситуація така, що інші привабливі для цих виборців аспекти – симпатія до лідерів цих партій, ситуативні тригери – наразі зникли. І, зважаючи на незадоволеність «проросійських амбіцій» чи, можливо, розчарування в них, цей електорат буде діяти згідно з моделями, які ми пропонуємо на прикладі електорату «ОПЗЖ» (вливатися в цей рух партійної переорієнтації).

В цій ситуації вимальовується шість базових моделей перерозподілу електорату заборонених в Україні «проросійських» партій.

Модель перша – «Ребрендинг». Намагання використати цю модель – найбільш передбачувана дія для партії «ОПЗЖ». Ребрендинг однойменної фракції в парламенті відбувся під робочою назвою «Платформа за життя і мир» («ПЗЖМ»), [11]. А також в деяких місцевих радах (наприклад, в Дніпровській міськраді під назвою «За Україну! За Дніпро!») [12].

При ребрендингу ця партія збереже відомих для прихильників імідж і лідерів. Однак цей факт гарантує отримання «ребрендованим» політичним брендом у спадок від «ОПЗЖ» її наявної токсичності, враховуючи рейтинг партії після 24 лютого 2022 року перед її заборобою – 1,3% (відповідно до телефонного опитування компанії «Info Sapiens» от 31 березня 2022 [8].

Крім того, повністю успадкувати рейтинг «ОПЗЖ» новому бренду «БЗЖМ» буде складно ще й через потенційні складнощі або зовсім неможливість провести голосування в зруйнованих військами РФ громадах, а також на потенційно небезпечних територіях, які можуть залишитися після війни в безпосередній близькості від кордону з РФ. Наприклад, ще у 2020 році на території Донецької області було скасовано проведення виборів у 10 громадах, а в Луганській області – у 8 громадах [13].

Також визначальним чинником буде наявність величезної кількості внутрішньо переміщених осіб, які за новим місцем проживання не зможуть не забажають зареєструватися на вибори і проголосувати. А кількість таких осіб із «базових» для «ОПЗЖ» та інших «проросійських» партій Донецької та Луганської областей може становити сотні тисяч і навіть мільйони [4, 5].

Модель друга – «Абсентеїзм» електорату заборонених партій в силу емоційних (розчарування) та технічних (складність чи неможливість внутрішньо переміщених осіб зареєструватися та проголосувати за новим місцем мешкання) причин.

Базовий електорат у проросійських партій був у східних областях України. Багато хто не зможе проголосувати фізично. Багато внутрішньо переміщених осіб забажають витратити сили та час на реєстрацію (за кордоном або в регіонах України,

де вони тимчасово переживають), і, тим більше, голосування не маючи партійних орієнтирів. Всього внутрішньо переміщених осіб в Україні близько 6,9 мільйонів [9].

Модель третя – «Голосування за партію Президента В. Зеленського («Слуга народу»).

Тенденцією електоральних вподобань у військовий час стала переорієнтація виборців різних партій на політичну силу Президента «Слуга народу» на рівні 62,15% на підставі зведеного рейтингу за підсумками всіх оприлюднених загальноукраїнських соціопитувань за період 24 лютого 2022 – 01 серпня 2022 (наразі ці показники трохи знижуються).

На користь цього варіанту говорить можливий пошук колишнім електоратом проросійських партій такого собі зручного варіанта, а саме партії, яка не вселяє побоювань (не радикально правого штибу). А також природний конформізм багатьох виборців та голосування у мейн-стрімі – «за Зеленського», «більше не за кого».

Цей показник партії Президента може зазнати значних змін через три чинники. Перше, механічне – опитування не могли охопити всіх по території, а лише активних громадян. Друге, – природна брехня, коли багато респондентів воліли перебувати в мейн-стрімі воєнного часу, тобто висловлюватися «за Президента, а отже, і за його партію». Але зі зміною кон'юнктури вони можуть змінити свою думку. Третій – це контекст війни та образу Президента як глави держави у воєнний час. Цьому впливу харизми В. Зеленського піддалися виборці у всьому світі, а не лише в Україні.

Але у мирний час, тільки з його настанням можлива нова парламентська кампанія, коли страх перед війною почне йти на другий план, ейфорія від дій влади в ході війни спаде, повернеться вимогливе ставлення до держави характерне для українського суспільства у мирний час, неминуче загостряться соціально-економічні проблеми за підсумками війни, з'являться соціальні образи, партію влади та її лідера почнуть атакувати політичні конкуренти [14].

Модель четверта – «Хаотична дисперсія електорату» «проросійських партій» серед інших політичних проєктів. Варіант спонтанного (практично випадковий вибір, зумовлений настроєм виборця) чи протестного («за будь-кого аби проти патріотично налаштованих партій») голосування виключати не можна. [6]. Його можливі показники необхідно вимірювати за допомогою соціологічних досліджень. Проте вірогіднішою у парадигмі переорієнтації на інші політичні партії може бути наступна – П'ята модель.

Модель п'ята – «Переорієнтація на існуючі «неідеологічні» партії» (такі як, наприклад, «За майбутнє!») без яскравої політичної та соціаль-

ної ідеології, які зможуть «дописати» собі привабливі для цих виборців меседжі. Або відносно загальноукраїнські партії («Розумна політика», «Українська стратегія Гройсмана»), які нещодавно з'явилися, і які мають у своєму позиціонуванні або ідеологічних засадах соціально близькі цим виборцям елементи (не проросійські, а радше ціннісні, соціально-економічні).

Перспектива такої моделі переорієнтації полягає в тому, що перелічені партії, особливо «неідеологічні», на кшталт «За майбутнє!», зможуть, без шкоди для свого іміджу, використовувати на різних територіях порядок денний актуальний саме там і для виборців, які там живуть. Тоді як старі загальноукраїнські партії звикли оперувати універсальними для загальнополітичними гаслами, і їм важко буде переорієнтувати свої структури «ткати ковдру з клаптиків – місцевих порядків денних».

Політичні партії, які нещодавно виникли при належному організаційному та ідеологічному забезпеченні, також зможуть мобільно «підлаштуватися» під очікування мешканців на конкретних територіях, і для цього їм не доведеться щось перебудовувати в ідеології чи логістиці – і те й інше у них тільки формується, а тому нічого не доведеться «ламати через коліно».

Крім того, ці нові чи неідеологічні партії зможуть зробити своїм козирем опору на регіональні партійні проекти, які мали підтримку на територіях під час місцевих виборів 2020 року та на лідерів цих проектів, які стануть як їх прийнято називати у політтехнологів та консультантів «ЛЮМами» (лідерами громадської думки) та ВІП-агітаторами за ту чи іншу партію. Успішні регіональні партійні проекти (в певних регіонах України) зможуть використати свій рейтинг та рейтинг своїх лідерів задля того, щоб залучити частину колишніх виборців «проросійських» партій до більш масштабних партійних проектів.

В цю п'яту модель гіпотетично можуть бути інтегровані технології поглинання загальноукраїнськими партіями регіональних партійних проектів, які отримали підтримку виборців на попередніх місцевих виборах, або створення з цих регіональних проектів певного супер об'єднання в національному масштабі, наприклад умовну «Партію мерів міст».

Модель шоста – «Нові партійні проекти». Це найбільш непередбачувана і поліваріантна модель, втілення якої буде залежати від багатьох кон'юнктурних чинників: поява нових політичних фігур за підсумками війни, формування нового порядку денного, зумовленого результатами війни та напрямками відновлення України, виникнення нових суспільних ідеологічних запитів, наявність фінансово-організаційних ресурсів

для формування повноцінних нових партійних проектів, інші економічні, політичні, гуманітарні показники. В межах таких проектів можуть бути використані політико-медійні фігури, які втілюють певні поведінські моделі прийнятні (близькі) групами електорату заборонених політичних партій (наприклад, харизматичний експерт-спікер, що набув рейтингу завдяки військовому контексту і, навіть, «хайпу» на цьому).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. При будь-якій моделі переорієнтації виборців «проросійських» партій безумовно визначальним буде комплекс світоглядних компонентів: ідеологічний, зміст актуального для цих виборців порядку денного, особливості електорального сприйняття цими виборцями політичного процесу, очікувані рольові моделі лідера партії та ін. І те, як в контексті цих компонентів будуть трансформуватися базові установки цієї категорії виборців такі як: а) орієнтація безпосередньо на співробітництво з цією країною в будь-яких сферах і загальна «слов'янофілія»; б) емоційно-ціннісна орієнтація на регіонально-корпоративний контекст – «особлива роль» свого регіону та право (наявність можливостей) на автаркію («ми – героїчний регіон», «ми всю країну годуємо»); в) орієнтація на «стабільність» у актуальному на конкретний час вигляді; г) орієнтація на ірраціональне упередження перед «заходом», «НАТО»; б) лівопопулістське упередження перед «капіталізмом», «націоналізмом» ті ін.

Саме комплекс (взаємодія компонентів), а не один конкретний «визначальний» компонент, може зумовлювати електоральні поведінкові алгоритми цієї аудиторії в конкретному моменті, в нашому випадку цим «моментом» є день голосування. Тому кожний з цих чинників буде потребувати емпіричного вивчення (за допомогою соціологічних методів) саме в динаміці. І за умови цього всі вказані нами шість моделей переорієнтації колишніх виборців заборонених в Україні політичних партій набудуть максимально чітких конфігурацій як об'єкт дослідницького аналізу та як складова політтехнологічного процесу.

Таким чином ми пропонуємо: 1) аналізувати зміни в політичному порядку денному України, появу нових і діяльність існуючих політичних акторів як чинники, що спонукають бувший електорат «проросійських партій» діяти згідно з однією чи, навіть, кількома вказаними нами моделями; 2) на підставі емпіричних досліджень визначати кількісний і якісний склад електоральних груп, які будуть використовувати вказані нами моделі; 3) прогнозувати можливі конфігурації майбутнього українського парламенту (і його рішення) враховуючи кількості виборців, які будуть орієнтуватися на вказані нами моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Позачергові вибори народних депутатів України 21 липня 2019 року. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini/pozachergovi-vibori-narodnih-deputativ-ukraini-21-lipnya-2019-roku.html (10.02.2022)
2. Як популізм наклав Україну. Історія голосувань з 2006 року. URL: Режим доступу https://texty.org.ua/d/2020/elections_history/ (09.07.2020)
3. «ВР остаточно заборонила діяльність проросійських партій». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343743/> (03.05.2022)
4. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 мільйонів людей: звідки і куди їхали найбільше URL.: <https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy> (11.05.2022)
5. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні зросла до 6,9 млн осіб – МОМ. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/856074.html> (02.09.2022)
6. Вибори навиворіт 3. Мобільність виборців в Україні. Як забезпечується право на голос. 02 липня 2020. URL: Режим доступу https://www.opora.ua.org/news/vybory/vybory_navyvorit/20133-mobilnist-vibortsiv-v-ukrayini-iak-zabezpechuietsia-pravo-na-golos (02.07.2020)
7. Місцеві вибори. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori-2.html (19.02.2022)
8. Результати соціопитувань: рейтинги партій URL.: Ukraine Elections Вибори в Україні. URL: https://ukraine-elections.com.ua/uk/socopros/parlamentskie_vybory (01.04.2022)
9. Політична партія Шариї. URL: https://ukraine-elections.com.ua/uk/parties/politicheskaya_partiya/partiya-shariya (20.02.2022)
10. Політична партія «Наші». URL: https://ukraine-elections.com.ua/uk/parties/politicheskaya_partiya/nashi (20.02.2022)
11. ОПЗЖ перейменувала себе у «Платформу за життя і мир» і продовжить працювати у ВР як група. URL: <https://novynarnia.com/2022/04/21/opzzh-perejmenuvala-sebe-u-platformu-za-zhyttia-i-myr-i-prodovzhyt-praczuuvaty-u-vru/> (21.04.2022)
12. «За Україну! За Дніпро!»: в Дніпровському горсоветі створена нова депутатська група з екс-партійців ОПЗЖ. URL: <https://nv.ua/dnipro/novaya-deputatskaya-gruppa-za-ukrainu-za-dnipro-v-dneprovskom-gorsovete-iz-chlenov-opzzh-50229002.html> (28.03.2022)
13. Отмена выборов в ОТГ на Донбассе может быть полем для манипулятивных схем со стороны власти – политолог. URL: <https://hromadske.radio/ru/publications/otmena-v-borov-v-oth-na-donbasse-mozhet-b-t-polem-dlia-manipulyativn-kh-skhem-so-storon-vlasty-polytoloh> (13.08.2020)
14. Бутусов Ю. У Зеленського в крові гаманець та язик. Він брехун. URL: <https://espreso.tv/u-zelenskogo-v-krovi-gamanets-ta-yazik-vin-brekhun> (30.11.2022)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ ПЕРЕД ЛИЦЕМ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСИЇ

PECULIARITIES OF THE RULING CLASS IN UKRAINE FACING EXTERNAL AGGRESSION

Ляшенко Т.М.,

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології

Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса

Національної академії наук України

У статті аналізується вплив інформаційних технологій та нетрадиційних методів комунікації на результати всенародного голосування у 2019 році.

Зазначається, що передвиборча кампанія партії «Слуга народу» стала найбільш вдалою акцією з «пошуку нових облич», в результаті якої до Верховної Ради України XI скликання потрапило близько 80% нових депутатів. Проте, «популістський ліфт» привів до влади фактично кандидатів-невидимок.

Автором аналізується природа популізму в Україні: з одного боку, він характеризується сильним взаємозв'язком політичних партій до персоналій-лідерів, а з іншого – слабкістю політичних партій. На думку автора, специфіка полягає в тому, що більшість українських політичних партій є політичними проектами, які базуються на особистому лідерстві та міцних зв'язках з олігархами. Саме такий формат багатопартійності сприяє виникненню популізму і активізує пошук нових облич та радикальних змін.

В статті досліджується порядок формування команди лідера-популіста і стверджується, що така структура фактично є неформальною та швидкозмінною, оскільки її організаційні основи слабо формалізовані, тобто даються взнаки слабка партійна організація, професійний дилетантизм, організаційний хаос та відсутність цілісної стратегії.

В статті робиться висновок, що загроза для держави полягає не стільки в популізмі, скільки в тому, що він має здатність перерости в авторитаризм. При цьому політичний клас та еліта, які сформуються під час популістського правління, й слабкі інституції не дозволять йти далі шляхом демократії.

На думку автора, майбутні вибори створять реальний шанс на рекрутування кращих представників громадянського суспільства в окрему елітну групу. Під час російсько-української війни в Україні виникла особлива суспільно-політична організація, яка іноді фактично протистояла державній управлінській системі.

Ключові слова: політичний клас, партії, інформаційні технології, вибори, популізм, авторитаризм.

The influence of information technologies and non-traditional methods of communication on the results of the national vote in 2019 are analysed in the article.

It is stressed that the "Servant of the People" party's election campaign became the most successful "search for new faces" action that allowed about 80% new deputies been elected to the Verkhovna Rada of Ukraine of the 11th convocation. However, the "populist elevator" brought virtually invisible candidates to power.

The author analyses the nature of populism in Ukraine: on the one hand, it is characterized by a strong mutual association between political parties and their leading personalities, and on the other hand, by the weakness of political parties. According to the author, this specificity is defined by the fact that the majority of the Ukrainian political parties are political projects based on personal leadership and its strong ties with oligarchs. This kind of the multi-party contributes to the emergence of populism and activates a search for new faces and radical changes.

The course of forming a populist leader's team is examined in the article. It is stressed that such a structure is actually an informal one and rapidly changing, since its organizational ground is weakly formalized, i.e. a weak party organization, professional dilettantism, organizational chaos and an absence of a coherent strategy exert their effect.

As a conclusion it is underscored in the article that the threat to the state lies not so far in populism, but in the fact that it has an ability to turn into authoritarianism. At the same time, the political class and elite, which will be formed during the populist rule, as well as weak institutions will not allow to go further along the path of democracy.

According to the author, the upcoming elections will create a real chance to recruit the best representatives of civil society into a separate elite group. During the Russian-Ukrainian war, a special socio-political organization has arisen in Ukraine, which sometimes has actually opposed the governance system.

Key words: political class, parties, information technologies, elections, populism, authoritarianism.

Постановка проблеми. Виборчий процес 2019 року став прикладом найуспішнішого застосування інформаційних технологій на результати всенародного голосування та стратегій просування нетрадиційних методів комунікації. Під час виборчої кампанії В. Зеленського в Україні вперше було використано найновіші технології, які поля-

гали в широкому залученні соціальних мереж та встановленні завдяки їм прямого зв'язку з виборцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість політологічних досліджень в Україні присвячена формуванню політичного класу та відбору політичної еліти. Зокрема, ці

питання досліджують Р.В. Войтович, Л.О. Кочубей, В.Ю. Маркітантов, О.М. Науменко та інші. Проте дослідження такого явища як популізм ще не знайшло достатнього висвітлення в науковій думці України і потребує ретельного аналізу.

Постановка завдання. Дослідити особливості формування політичного класу в Україні після 2019 року, проаналізувати передумови виникнення популістських тенденцій та шляхи їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беззаперечний факт, що більшість депутатів партії «Слуга народу» завдячують своїм обранням персонально В. Зеленському, а точніше тому бренду, який він представляв. Партійний список був складений за лічені тижні згідно суто формальних умов, окреслених партією, адже нова партія В. Зеленського «Слуга народу» почала набирати голоси ще до того, як оголосила свою платформу чи список кандидатів.

Партія «Слуга народу» запрошувала потенційних депутатів подавати заявки через свій веб-сайт, і обирала кандидатів із середнім віком 37 років із таких сфер, як бізнес, шоу-бізнес, спорт, журналістика тощо. До парламенту потрапили не найкращі представники політичного класу, які мають професійний, політичний досвід та високу суспільну репутацію або статус в бізнесі. Фактично до «соціального ліфту» потрапили випадкові люди, далекі від політики – і від будь-якого розуміння державного управління. Але для того, щоб стати політичним лідером – треба мати хист організатора та володіти необхідним обсягом знань та навичок, натомість, від партії «Слуга народу» до Ради пройшло 17 безробітних – найбільша кількість, що проходила до парламенту від будь-якої партії. Результатом стало швидке створення нової партії, переважна більшість членів якої не мала відношення до політики. Проте, у 2019 році було реалізовано прагнення виборців до «нових облич»: до Верховної Ради України XI скликання потрапило близько 80% нових депутатів.

На кожних чергових виборах українські соціологи говорять про суспільний запит на «нову третю силу», що запропонує «молоді й незаплямовані обличчя». Отже, гасло про нові обличчя не є новим для української політики, але все ще залишається технологічно виграшним. Протягом усієї політичної історії в Україні виникали проекти, які презентували себе саме як «третя сила», що представлятиме інтереси середнього класу. Проте суттєвих успіхів вони не досягали. У 2002 році з «новими обличчями» в Раду намагався зайти Блок «Команда Озимого Покоління». Проект не спрацював, за нього проголосувало 2,02% виборців. «Озиме покоління» не було виразником середнього класу, хоча саме на цьому робили акцент у передвиборчій агітації. Цей проект скоріше був

проектом олігархічного капіталу на чолі з Валерієм Хорошковським та Інною Богословською, які при цьому проголошували лібертаріанські цінності: «Цій «державі» байдуже до нас – тому і нам байдуже до цієї держави», «Сьогодні соромно платити податки – і ми вимагаємо права платити їх відповідально» [9]. Можливо, якщо б лідер групи «Скрябін» Андрій Кузьменко не просто рекламував цей блок, але й балотувався до парламенту, результат був би інший. Але на той момент подібні технології не застосовувались, а сам Кузьма заявив, що відсутність його прізвища в списку блоку пояснюється його «необізнаністю» в політиці.

У 2006 році в парламентських виборах брав участь політпроект «Віче» на чолі з Інною Богословською. У своїх інтерв'ю вона наголошувала, що збирається працювати в інтересах середнього класу і розраховує на його підтримку. Але замість очікуваних 8% партія набрала 2%.

Протягом 2010-х років в Україні з'явилося відразу кілька партій, які стали претендувати на роль виразників інтересів середнього класу. У 2011 році в якості партії був зареєстрований Демократичний Альянс, засновники якого оголосили, що збираються будувати якісно нову політичну силу, яка житиме тільки на пожертвування своїх прихильників. Проривом створення цієї партії і декількох інших не стало.

Суспільний запит на оновлення політичного класу особливо гостро постав під час виборів до Верховної Ради VIII скликання. З ідеєю повного оновлення української еліти, з орієнтацією на середній клас до парламенту увійшла партія «Самопоміч», яка йшла на вибори з гаслом «Візьми і зроби» і насправді привела до парламенту представників інтелектуального середнього класу. «Самопоміч» посіла третє місце, що для новоствореної партії, основним джерелом фінансування якої був бюджет, стало гарним результатом. Найкращий результат політсила здобула в Києві. У місті з високою концентрацією успішних та політично активних громадян ідея висунення успішних та активних кандидатів спрацювала якнайкраще: за неї проголосувало 21,4% виборців.

У Верховній Раді IX скликання приблизно таким критеріям відповідає партія «Голос», яка також дистанціює себе від колишніх критеріїв відбору: «Перестати ділитися на лівих і правих, на націоналістів та лібералів, а об'єднатися навколо людини та її непорушної гідності. Людина, громадянин та громадянка України – понад усе. Держава – на долоні в людини, а не людина у кулаку в держави» [8]. Найпершим пунктом рекрутування до лав партії була вимога не брати колишніх депутатів до своїх списків.

Тим не менш найбільш вдалою акцією з «пошуку нових облич» стала кампанія партії

«Слуга народу». Кандидат в президенти В. Зеленський обіцяв привести разом з собою у владу «нові обличчя» і навіть пропонував виборцям безпосередньо долучитись до підбору кандидатів на високі державні посади. Пізніше він заявив: «Жодного кума чи військового друга я не призначив. Ми запропонували людей дійсно, які були чисті, не запламовані» [7]. Але, прийшовши до влади, В. Зеленський призначив на найвищі посади в державі та офісі президента не лише своїх бізнес-партнерів з «95 кварталу» та друзів дитинства, але й колишніх люстрованих чиновники часів Януковича. Це закономірне явище для лідера, який прийшов до влади на хвилі популізму: «популістські лідери, як правило, демонструють три ключові риси: «спроби захоплення державного апарату, корупцію та «масовий клієнталізм» (торгівля матеріальними вигодами чи бюрократичними послугами в обмін на політичну підтримку), а також зусилля, спрямовані на систематичне придушувати громадянське суспільство» [16].

Команда лідера-популіста складається з його найвідданіших прибічників, а також тих, хто хоче здаватись такими. Останні здобувають популярність, критикуючи правлячу еліту та існуючий політичний порядок. Порядок формування команди Навколо лідера формується не команда професіоналів, а скоріше група «лоялістів». Така структура фактично є неформальною та швидкозмінною, оскільки її організаційні основи слабо формалізовані, тобто даються взнаки слабка партійна організація, професійний дилетантизм, організаційний хаос та відсутність цілісної стратегії.

Новий популізм, що виник в Україні після 2019 року у поєднанні з цифровими технологіями започаткував ще один вид рекрутування, який умовно можна назвати «Lift:Digital», за аналогічною назвою онлайн-платформи, яка пропонує громадянам надсилати ідеї та проекти, подавати заявки на роботу в уряді та місцевих органах влади – і навіть приєднуватися до команди.

Такий своєрідний «цифровий популізм» не є українським відкриттям. Скоріш за все, сценарій в Україні повторює досвід виникнення й прихід до влади італійської партії Рух п'яти зірок (M5S). Партія була заснована одним із найвідоміших коміків Італії Беппе Грілло та веб-стратегом Джанроберто Казаледжо у 2009 році.

«Рух п'яти зірок» став прапором європейського популізму, базуючись на ідеї цифрової революції в політиці, виступав «не за лівих, не за правих, а над обома» [14]. Завдяки Інтернету ми можемо покінути з політичними партіями та корумпованими ЗМІ, говорив Грілло. «Великі рішення можна приймати в моєму блозі через регулярні плебісцити. Звичайні люди можуть створити власні місцеві філії на www.meetup.com і вибрати власних

кандидатів [13]. Як і всі популісти, Грілло протиставляв доброго, чесного, звичайного громадянина професійному політичному класу. Він обіцяв представляти чистих людей, узагальненого «ми», проти морально зіпсованої еліти – «них». Популісти M5S претендували на те, щоб бути голосом народу, борючись із корумпованою, потужною та професійною елітою. Інтернет, на їхню думку, це ідеальний прямий зв'язок з чесними, порядними, працьовитими людьми. Отже гасло «Зробимо їх разом» – також не є українським ноу-хау. Це небезпечний наратив, який може вивести на небезпечний шлях – іменем народу можна виправдати будь-що.

Протягом багатьох років італійський «Рух п'яти зірок» був однією з найуспішніших антиістеблішментських партій у Європі. Проте час довів нереалістичність реалізації цифрової політики, а популістичні гасла втрачають популярність. Насьогодні «Рух п'яти зірок» шукає місце в італійському політичному мейнстрімі. M5S «перетворюється з партії, спрямованої проти істеблішменту, у партію, яка бажає працювати всередині істеблішменту» [12], – зазначає Роберто Д'Алімонте, професор політології в Університеті Луїса Гвідо Карлі в Римі.

В Україні «популістський ліфт» привів до влади фактично кандидатів-невидимок. Формула перемоги популістів дуже проста – погана еліта, гарний, але принижений народ та ворог. Популісти зосереджені на ворогу, а не на створенні чогось, що є корисним для суспільства. Без образу ворога популізм менш життєздатний як політичний підхід. Точна природа цього ворога – «іноземний чи рідний, етнічний чи соціальний» – не має значення. Результат такого специфічного «ліфту» та популістських гасел проявився невдзі після того як Верховна Рада IX скликання запрацювала. Відбулось те, чого варто було очікувати: систематична демонстрація «новими обличчями» відсутності у них мінімальних знань чи навичок, необхідних для виконання обов'язків, покладених на них громадянами України, та скандали, кількість яких переконує в невідповідності цього явища. Упродовж 2021 року 30 народних депутатів фракції «Слуга Народу» опинилися фігурантами гучних скандалів. Серед основних причин скандалів: негідна поведінка депутатів, звинувачення в корупції, одіозні заяви, бійки, спроби використання депутатського статусу у власних цілях. Деякі народні депутати потрапляли в скандальні історії кілька разів за рік» [10].

Проте найжахливіші наслідки залучення до політичної кагорти людей, які не відповідали жодним критеріям політичного класу, а лише стали під знамена популістських гасел та заявили про свою відданість лідеру, проявились під час російсько-української війни. На другому місці серед

партій за кількістю зрадників (перше місце належить ОПЗЖ) опинилася партія "Слуга народу": 12 колаборантів були обрані або балотувались від цієї партії [3].

Як згадувалось вище, партія «Слуга народу» реалізувала прагнення виборців побачити нові обличчя у владі. Проте, якщо розглянути деякі факти, то теза про те, що «СН» отримала більшість в парламенті лише завдяки цьому критерію, викликає сумніви. По-перше, їхній перемозі сприяла потужна агітація в засобах масової інформації. Соцмережі, безумовно, відіграли суттєву роль в рейтингу В. Зеленського та його партії, однак його постійна присутність на одному з найвпливовіших телеканалів – 1+1 – була вирішальною: «Серіал «Слуга народу» ще до початку виборчої кампанії дивилися 50% українців, 85% дивилися виступи 95-го кварталу» [11]. В цілому, «Телебачення було основним інформаційним джерелом (72%) під час виборчої кампанії для виборців майже всіх вікових груп, за винятком наймолодшої» [5].

По-друге, вагомим фактором перемоги на виборах партії «Слуга народу» став високий рівень фінансових вкладень. В 2019 році партія посіла друге місце за витратами, в тому числі на президентські та парламентські вибори. Сума склала 479 млн. грн [5]. Така велика сума йде врозріз з теорію про «нові обличчя», завдяки яким ця політична сила отримала абсолютну перемогу на виборах.

По-третє, «феномен Зеленського» є класичним прикладом протестного голосування – специфічної форми масового протесту, який провідний соціолог Євген Головаха охарактеризував як «виборчий Майдан» [2].

Природа популізму в Україні характеризується, з одного боку, сильним взаємозв'язком політичних партій зі своїми лідерами: «популістські партії особливо схильні до внутрішнього авторитаризму», часто покладаючись на харизматичного лідера в стилі сильної людини, який обіцяє довести справу до кінця» [16]. А з іншого – слабкістю політичних партій. Специфіка в тому, що більшість українських політичних партій є політичними проектами, які базуються на особистому лідерстві та міцних зв'язках з олігархами. Саме такий формат багатопартійності сприяє виникненню популізму і активізує пошук нових облич та радикальних змін.

Найбільш суттєвими факторами, які створили надзвичайну хвилю популізму в Україні є: – низький рівень політичної культури як з боку політиків, так і з боку виборців; – погана обізнаність українців у політичних процесах; – одвічне бажання знайти «месію», який моментально вирішать усі існуючі проблеми. А популістські лідери говорять людям саме те, що вони хочуть почути,

передусім зневажаючи існуючу політичну та економічну владу та створюючи гасла, які є зрозумілими для пересічного виборця і сприймаються ним за власні.

«Культуралістичні» та «інституціоналістські» пояснення популістських рухів мають бути доповнені своєрідними «цільовими проектами», коли популістський рух не виникає самостійно, лише як віддзеркалення потреб широкого загалу виборців, а вибудовується цілеспрямовано зацікавленою групою або особою. Після виборів 1994 року стало цілком «нормальним», що бізнесмени, які допомагали певному політику чи політичній партії перемогти на виборах, призначалися на посади, на яких вони могли ухвалювати рішення на користь власних компаній. А політична партія, член якої перемагає на президентських виборах, має суттєвий, іноді вирішальний вплив на формування політичного режиму. Отже, політична еліта здобула майже необмежені можливості скористатися неформальними засобами для накопичення впливу.

Свідомо відкидаючи довіру та повагу до існуючих «правил політичної участі», популісти «знецінюють» традиційні еліти, поляризують політику та суспільство. Під їх впливом політика стає жорсткою, цинічною, де головним аргументом стає не раціональне, а емоційне. «Поширення критики політичного істеблішменту з боку популістів свідчить про прогресуючий політичний занепад: зниження ефективності держави, занепад верховенства права та послаблення виборчих механізмів демократичної підзвітності. Ці три центральні політичні інституції – зазвичай підтримувані та зміцнювані політичними елітами – зараз підірвані новітніми популістськими лідерами та рухами» [17].

Критика еліт є головною рисою популізму, який розглядає відносини влади як групу змовницьких еліт, які експлуатують хороших людей. Однак популізм також за своєю суттю є елітарним, закликаючи сильного лідера взяти владу та направити волю народу.

Прінстонський політолог Ян-Вернер Мюллер у статті «Що таке популізм?» 2016 року пише: «Популісти стверджують, що вони, і тільки вони, представляють народ. Популісти часто вважають, що справжня воля справжнього народу зосереджена в одному лідері. Уго Чавес, покійний популістський президент Венесуели, прямо сказав: «Чавес більше не я! Чавес – це народ! Чавес – нас мільйони. Ви теж Чавес!» Лідер Туреччини Реджеп Таїп Ердоган одного разу відповів опозиції: «Ми – народ! Хто ти?», не менш драматичною була заява Дональда Трампа: «Я ваш голос!» [18].

Очевидно, що подібне явище ми спостерігали в Україні під час виборів 2019 р. В інавгураційній промові В. Зеленський проголосив наступне: ««Тато! По телевізору кажуть, що «Зеленський – Президент...» Виходить, що... я... теж

Президент?!» І тоді це прозвучало як жарт, але згодом я зрозумів, що насправді це істина. Тому що кожен з нас Президент. Не 73 відсотки, які за мене голосували, а всі 100 відсотків українців. Це не моя, це наша спільна перемога. І це – наш спільний шанс. За який ми несемо спільну відповідальність. І щойно – не тільки я складав присягу. Кожен з нас поклав руку на Конституцію і кожен з нас присягнув на вірність Україні» [4].

Дії популістів заважають процесу раціональної організації, як у політиці, так і в економіці. Крім того, всупереч власним передвиборчим гаслам «Україна – це ти», «Кожен з нас – президент», вони підривають верховенство права в системі правосуддя та державного управління через неспроможність співпраці не лише з опонентами, але й всередині групи. Метою політики стає боротьба з опонентами, змагання у чергових обіцянках та прагнення постійної емоційної підтримки в суспільстві. Верховенство права та формальні процедури, що лежать в основі системи управління державою, поступово послаблюються.

Популістські лідери будують свою кар'єру на критиці існуючих політичних еліт і заперечують суспільно-політичний порядок, сформований цими елітами. Популістські лідери та рухи, які вони очолюють, об'єднані та діють «проти» всього, а не «за» щось. Вони генерують зневагу до еліт та їх політики, звинувачуючи у справжніх або навіть уявних проблемах. Через це і в політикумі, і в суспільстві виникає поляризація: хто не з нами, той проти нас. Але одночасно виникає нестабільність в самих рухах та коливання в діях лідера. Обіцянки популістів щодо швидкого та легкого вирішення всіх нагальних проблем є нереальними. Проте харизма таких лідерів зокрема була забезпечена гучними та яскравими заявами. Підтримка популярності ж залежить від їх здатності досягати обіцянних результатів. І коли це не вдається, популістські лідери не можуть уникнути відповідальності та звинувачень. Однак, всупереч очікуванням ліберальної частини виборців, більшість популістських лідерів в такому випадку схиляються до авторитарних методів.

Отже, загроза полягає не стільки в популізмі, скільки в тому, що він має здатність переростати в авторитаризм. А політичний клас та еліта, які сформуються під час популістського правління, й слабкі інституції не дозволять йти далі шляхом демократії. Дослідниця Еріка Франц у книзі «Authoritarianism: What Everyone Needs to Know» наголошує на двох найпоширеніших способах виникнення авторитарних режимів. По-перше, це з'їдання демократії зсередини. По-друге, ці нові режими часто приймають те, що автор називає «найнебезпечнішою формою диктатури»: персональне (або «персоналістичне») правління» [15].

Популісти можуть прийти до влади демократичними способами, зокрема шляхом всенародних виборів (як це відбулось в Україні), але це не робить їх самих демократами. Популісти, виступають, як правило декларативно, проти корумпованої еліти та проти тих політичних й економічних інститутів, які та контролює. Вони часто виступають проти обмеження влади народу, особливо незалежної судової системи та інших засобів контролю виконавчої влади. В результаті популістські рухи обов'язково створюють колективну ідентичність, діаметрально протилежну «іншому» – попередній владі. Далі популісти стверджують, що вони і тільки вони представляють «народ». Хоча популізм є політично привабливим, він, тим не менш, з часом піддається авторитарним тенденціям. Що призводить до створення особистої диктатури. Особливостями такої диктатури є: вузьке коло довірених осіб; призначення на владні посади відданих осіб; просування членів сім'ї; створення нового політичного руху; використання референдумів як способу обґрунтування рішень; і створення нових лояльних до лідера служб безпеки. Отже, зв'язок між авторитаризмом і популізмом є безпосереднім. Під терміном «авторитарний популізм» розуміється популізм, який «часто обходить, нищить або захоплює демократичні інституції, навіть якщо він використовує їх для легітимізації свого панування, централізації влади та придушення або серйозного обмеження інакомислення. Харизматичні лідери, культи особистості та кумівське, сімейне чи клептократичне правління в поєднанні з безкарністю є загальними, хоча й не суттєвими рисами авторитарного популізму» [16].

У всьому світі останнє десятиліття спостерігається зростання кількості популістських лідерів з виразними авторитарними тенденціями та прогрес авторитаризму та популізму. Вони не завжди пов'язані між собою, але за певних умов політики використовують популістські рухи, щоб захопити владу. Прийшовши на посаду, вони починають процес демонтажу інституцій, покликаніх контролювати їхню владу та захищати права людини, зокрема судову систему та ЗМІ: «...ми входимо в епоху авторитарної «груповості» і що наслідки будуть жакливими для свободи та процвітання» [18].

Висновки та перспективи. Роль лідерів та еліти, безумовно є важливою. Проте побудувати демократичну державу можливо лише за допомогою дієвих інституцій. А виключно еліта, без свідомої участі громадян з високою політичною культурою, цього зробити не здатна. Дві демократичні революції додали позитивних рис поведінці громадян у існуючій політичній культурі, а російсько-українська війна прискореними темпами завершує формування свідомої української нації. Дослідження, що проводилися в Україні протягом

останнього десятиліття, показують, що з 2011 до 2018 років українське суспільство в цілому не було занадто зацікавлене політикою – в середньому 62%–67% громадян у різні роки відповідали, що не дуже цікавляться політикою або взагалі не цікавляться нею [6]. За даними Всесвітнього дослідження цінностей у 2019 році 66,6% українців вважали політику не дуже важливою або зовсім не важливою у своєму житті [19]. Однак, опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова у вересні-жовтні 2022 року, показало, що після початку широкомасштабної агресії Росії рівень інтересу до політики в Україні істотно зріс. За даними цього дослідження, зараз «дуже» або «скоріше» цікавляться політикою більшість (56%) респондентів, не цікавляться лише 43% [6]. Також, порівняно з 2020 роком, в Україні дещо зросла частка респондентів, які вважають, що політична система у нашій країні дозволяє таким людям як вони, «певною мірою» мати вплив на дії уряду – з 18% до 25%. Частка тих, хто вважає, що політична система не дозволяє їм впливати на дії уряду, знизилася з 34% до 26,5% [6]. Проте, за умов придушення свободи слова, несприйняття владою альтернативної/опозиційної точки зору, Україна може піти шляхом авторитаризму.

Майбутні вибори створять реальний шанс на рекрутування кращих представників громадян-

ського суспільства в окрему елітну групу. Під час російсько-української війни в Україні виникла особлива суспільно-політична організація, яка іноді фактично протистояла державній управлінській системі. Формується нова еліта, до якої входять військовослужбовці з рівнем довіри 91% та волонтери – рівень довіри – 77% [1]. Отже створюються умови для відродження справжньої еліти та високофункціонального політичного класу завдяки формуванню міцного громадянського суспільства й активного середнього класу та зростання їхньої ролі в політичному житті країни. Для закріплення цього процесу необхідно здійснити декілька кроків: по-перше, впровадження системної освіти в галузі демократії, виховання критичного мислення та медіа грамотності. Ці складові повинні стати частиною навчальної програми як середньої, так і вищої школи. По-друге, формування ідеї необхідності виховання політичної культури як складової загальної культури суспільства. Адже після президентських виборів 2019 року українська політична культура набула яскравих нових характеристик, які часто є антиподами самому поняттю «культура». По-третє, надзвичайно важливим є відповідальність та інформаційна гігієна засобів масової інформації та належна комунікація між владою та громадянським суспільством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 15 вересня 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi?fbclid=IwAR2YqXB2VhZZaFY3zFWOtguel4oYW3bBxzXPNvK3Yq5tpmEXh0easBvzkAE>
2. Євген Головаха: Феномен Зеленського – своєрідний "електоральний Майдан" Українська правда. 18 квітня 2019, URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/18/7212520/>
3. За даними Руху Чесно. URL: <https://www.chesno.org/traitors/?n=&category=&geoobject=&party=1991>
4. Інавгураційна промова Президента України Володимира Зеленського. 20 травня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>
5. НАЗК опублікувало звіти політичних партій за 2019 рік на Порталі відкритих даних. 27 березня 2020 року. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-opublikovalo-zvity-politychnyh-partij-za-2019-rik-na-portali-vidkrytyh-danyh/?hilit=%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82+%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B9+2019>
6. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>
7. Прес-конференція Президента України Володимира Зеленського / 20.05.2020 URL: <https://phm.gov.ua/?p=89617>
8. Програма Партії Голос URL: <https://goloszmin.org/program>
9. "Програмний Маніфест Команди Озимого Покоління "Озимі люди: з Україною в серці". 17 січня 2002 року.
10. «Рік скандалів»: 30 слуг народу потрапили в гучні скандали в 2021 р. 31-12-2021. КБУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:rik-skandaliv-30-sluh-narodu-potrapiyly-v-huchni-skandaly-v-2021-r>
11. 100 днів після президентських виборів: оцінки та очікування громадян. 28 серпня 2019. URL: https://dif.org.ua/article/100-dniv-pislya-prezidentskikh-viboriv-otsinki-ta-ochikuvannya-gromadyan?fbclid=IwAR0K-ppZNKjoXdvQ1ms7tmS8lQsuQDQbS_55wLQH3fOH_j6uJTL7FxaHXMs
12. Barbero M. Has Italy's Five Star Movement Given Up on Populism? MARCH 17, 2021. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/03/17/italy-five-star-movement-populism-europe/>
13. Bartlett J. Italy's Five Star Movement and the triumph of digital populism. 5 March 2018. URL: <https://www.spectator.co.uk/article/italy-s-five-star-movement-and-the-triumph-of-digital-populism/>

14. Bull M. Whatever happened to the Italian Five Star Movement? The Loop. URL: <https://theloop.ecpr.eu/whatever-happened-to-the-italian-five-star-movement/>
15. Martin W. The rise of the populist authoritarians. URL: <https://www.ft.com/content/4faf6c4e-1d84-11e9-b2f7-97e4dbd3580d>
16. McKay B. M., Colque G. Populism and Its Authoritarian Tendencies: The Politics of Division in Bolivia. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0094582X211052980>
17. Pakulski J. Populism and Political Elites. URL: https://www.researchgate.net/publication/330963255_Populism_and_Political_Elites
18. Palmer Tom G. The Terrifying Rise of Authoritarian Populism. July 24, 2019. URL: <https://www.cato.org/commentary/terrifying-rise-authoritarian-populism>
19. World Values Survey Wave 7: 2017-2022. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

ЧЕТВЕРТА СТАДІЯ: ДЕГУМАНІЗАЦІЯ. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСТАННЬОЇ ФАЗИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

THE FOURTH STAGE: DEHUMANIZATION. THROUGH THE PRISM OF THE LAST STAGE OF THE RUSSIAN FEDERATION'S ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Малик І.Р.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

Події останніх років виявили помилковість визначеної пріоритетності складових національної безпеки України. Звичні «три слони» – як от економічна, політична, екологічна безпека – протягом десятиліть відсували на маргінес інформаційну безпеку держави. А прогалини та недоопрацювання в інформаційній сфері згодом сприяли виникненню численних викликів, небезпек та загроз як у сфері економіки, так і політики, дипломатії, екології. Нехтування загроз у цій сфері призводить до економічних катастроф, дипломатичних криз, військових конфліктів, війн, територіальних втрат.

Стаття присвячена осмисленню терміну, явища та процесу дегуманізації через призму діяльності пропагандистської інформаційної машини РФ щодо України та українців за останні вісім років. Встановлено, що кінцева мета пропаганди – формування негативного сприйняття опонента та педалювання негативних емоцій по відношенню до нього (як от недовіра, ненависті, зневаги), а мета дегуманізації – агресія та знищення. У нашому випадку – українців.

З проекцією на Україну проаналізовано етапи дегуманізації, які довго та ретельно проводила Російська Федерація задля того, щоб звірства та вбивства окупантів стали можливими (створення соціальної дистанції, розлюднення, знищення).

На основі проведеного аналізу автором виведено п'ять особливостей перебігу дегуманізації Російською Федерацією щодо українців у порівнянні з уже відомими в історії та досліджуваними процесами (Німеччина часів II Світової війни, Куба, Руанда). Ще однією особливістю процесу дегуманізації є те, що вона є однією із стадій геноциду (під номером 4). 14-го квітня 2022 р. Верховна Рада України визнала дії, вчинені Збройними силами РФ та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії проти України, геноцидом українського народу. Уже Польща, Естонія, Латвія, Литва, Канада, Чехія та Ірландія визнали геноцид українців у війні 2022 року. Для подальшого визнання міжнародною спільнотою агресії РФ геноцидом українського народу необхідна всебічна підтримка та розголос, аналіз та фіксація процесу розлюднення-дегуманізації, його етапів, розвитку та перебігу.

Ключові слова: дегуманізація, розлюднення, пропаганда, інформаційний простір, геноцид.

The events of recent years have revealed the fallacy of the determined priority of Ukraine's national security components. The usual 'three elephants', such as economic, political, environmental security, had been pushing the state's information security to the margins for decades. And the gaps and incompleteness in the information sphere subsequently contributed to the emergence of numerous challenges, dangers and threats in the sphere of economy, politics, diplomacy, and ecology. Neglecting threats in this area leads to economic disasters, diplomatic crises, military conflicts, wars, and territorial losses.

The article is devoted to the understanding of the term, phenomenon and process of dehumanization through the prism of the Russian Federation's propaganda information machine operation in relation to Ukraine and Ukrainians over the past eight years. It is established that the ultimate goal of propaganda is to form a negative perception of the opponent and pedal negative emotions towards him (such as mistrust, hatred, contempt), and the goal of dehumanization is aggression and destruction. In the present case we mean Ukrainians.

With a projection on Ukraine, the stages of dehumanization, which the Russian Federation has been carrying out carefully for a long time in order to make the atrocities and murders by the occupiers possible (creation of social distance, alienation, destruction) were analysed.

On the ground of the analysis, the author identified five features of the course of dehumanization of Ukrainians by the Russian Federation in comparison with the processes already known in history and researched (Germany during the World War II, Cuba, Rwanda). Another feature of the dehumanization process is that it is one of the stages of genocide (with number 4). On April 14, 2022, the Verkhovna Rada of Ukraine recognized the actions committed by the Armed Forces of the Russian Federation and its political and military leadership during the last phase of armed aggression against Ukraine as genocide of the Ukrainian people. Poland, Estonia, Latvia, Lithuania, Canada, the Czech Republic and Ireland have already recognized the genocide of Ukrainians in the 2022 war. In order for the international community to further recognize the Russian Federation's aggression as the genocide of the Ukrainian people, comprehensive support and publicity, analysis and documentation of the alienation and dehumanization process, its stages, development and course are necessary.

Key words: dehumanization, alienation, propaganda, information space, genocide.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність теми дослідження обумовлена інформаційною складовою

останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої 24 лютого 2022 р. В статті розглядаються терміни, явища та поняття, котрі дають можливість окреслити причини та

особливості формування російського інформаційного простору напередодні та під час активної фази агресії РФ.

Дегуманізація розглядається як метод інформаційного впливу та як агресивніший вид пропаганди. Застосування процедури поєднання пропаганди та дегуманізації має більшу ефективність у випадку підготовки споживача інформації до агресивних дій щодо опонента, аж до військової втручання та знищення. Без підтримки власної аудиторії (тобто внутрішнього споживача) агресивних дій, реалізація експансіоністської політики РФ не видається можливою.

Тож особливістю даного дослідження є спроба поєднання принципів діяльності методів пропаганди, прикладів дегуманізації українців в російському (і не тільки) інформаційному просторі та сприйняття людиною даних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. При дослідженні феномену дегуманізації / розлюднення, а особливо механізму впливу цього явища на психіку людей значної уваги заслуговують дослідження іноземних фахівців, як от Albert Bandura, Bill Underwood, Michael E. Fromson «Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims», Adrienne de Ruiter «To be or not to be human: Resolving the paradox of dehumanization». Сучасних праць українських дослідників, які б проводили комплексний аналіз, поєднуючи психологію, когнітивні функції роботи мозку людини та сучасних пропагандистських технологій через призму процесів дегуманізації, на жаль, немає. Це пов'язано в першу чергу з тим, що аналіз цього явища викликав детальний інтерес у вітчизняній науковій думці лише з початком російської агресії в Україні – трохи менший з 2014 року, а дещо більший – з лютого 2022 року. Тож основою дослідження на базі опрацьованої теорії став власний аналіз російського інформаційного простору, якісний та кількісний склад контенту, основних меседжів та наративів, котрі працювали останні десятиліття на розлюднення, а згодом, і на дегуманізацію українців (як приклад, дослідження аналітичного «Левада-центру»; Конференція під егідою Центру громадських свобод «Геноцид в Україні: поняття, склад злочину та міжнародна відповідальність», котра пройшла у Варшаві 05.10.2022; Цехановська Олександра «Підґрунтя ненависті до усього українського готувалося Росією роками: як працює дегуманізація?»).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Особливістю даного дослідження є те, що дегуманізація розглядається як складова двох глобальніших процесів, а саме:

– пропаганди, де кінцевою метою є формування негативного сприйняття опонента та педалювання негативних емоцій по відношенню до нього (як от недовіра, ненависть, зневага); поряд з цим дегуманізація покликана викликати агресію та бажання до знищення опонента. Тож, дегуманізація – як вищий щабель пропаганди.

– геноциду, де гуманізація є його четвертою стадією (загалом десять: класифікація, символізація, дискримінація, дегуманізація, організація, поляризація, підготовка, переслідування, знищення, вбивств).

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виокремлення з інформаційного пропагандистського російського потоку поняття дегуманізації, аналіз його як явища, та актуалізація в контексті формування агресивного інформаційного контенту як основи експансіоністської політики Російської Федерації щодо України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Автора на написання статті надихнуло бажання дослідити неймовірно розмаїття та «піруети» російської пропагандистської машини а також феномен величезної підтримки населенням РФ військових дій в Україні. Проте, звісно, такий широкий пласт містить величезну кількість предметів дослідження – від політичних чинників, через економічну складову, психологічні особливості, ментальні маркери, історичні передумови. Тому за основну складову в даному дослідженні було виокремлено феномен (як для людини – прихильника ліберальних цінностей та поваги до особистих прав та свобод людини та громадянина), що виділяється по-особливому, спостерігається повсякчас протягом усіх десяти місяців війни та вражає найдужче. А саме те, з якою легкістю на російських пропагандистських каналах говорять про фізичне знищення українців як нації, з якою впевненістю ті ж російські військовополонені розповідають про «нацистів ЗСУ, яких необхідно вбивати». Проте найбільший подив викликає те, що російське суспільство в своїй більшості не тільки не протестує проти такої «справедливості», але й підтримує дії влади, рішення президента та агресію армії РФ. Згідно з дослідженнями станом на грудень 2022 року, проведеними російським аналітичним «Левада-Центром» (визнаний російською владою іноземним агентом, що і зазначено на сайті), тих, хто «підтримує» та «швидше підтримує» дії військових РФ на території України – 71%; надають перевагу воєнним діям – 40%, мирним перемовинам – 40% (10% не визначились) [1].

Які саме методи застосовує російська пропаганда та які маніпулятивні технології, котрі дозволяють з такою легкістю позбавляти іншу людину життя – нехай навіть у власній голові,десь в місті Омськ, сидячи перед телевізором?..

Саме тоді було віднайдено інформацію про експівробітника Держдепартаменту США та президента організації Genocide Watch (Міжнародна асоціація дослідників геноциду) Грегорі Стентона, який представив модель восьми стадій геноциду. Він виділив 8 рівнів, через які пройшли гітлерівська Німеччина (перед та під час Голокосту) та суспільство Руанди (1994 р.). Пізніше автор додав ще дві стадії та запропонував превентивні заходи задля запобігання кожного з етапів [2].

Найцікавішим та найбільш прикладним в контексті даного дослідження виявився четвертий етап, а саме: дегуманізація. Цей термін описаний та досліджуваний у світовій науковій думці, в першу чергу, з точки зору психології.

Тож, дегуманізація у світовій науковій літературі трактується як психологічний процес, у якому опоненти вважають один одного «недолюдьми», а тому не заслуговують на моральність. Такі умови часто призводять до почуття сильної ненависті та відчуження між конфліктуючими сторонами. Чим гостріший конфлікт, тим більше розширюється психологічна дистанція між групами. Згодом це може призвести до морального відчуження. Тих, кого «дегуманізували», зазвичай вважають неповноцінними, злочинцями або просто всесвітнім злом [3]. Поряд з цим автор уточнює: дегуманізація – це психологічний процес демонізації ворога, що робить його «менш ніж людиною», «недолюдиною», а отже, не вартим гуманного ставлення. Це може призвести до зростання насильства, порушень прав людини, військових злочинів і геноциду. В сучасній українській науковій та публіцистичній літературі подекуди вживається термін «розлюднення» як синонім до дегуманізації.

Найбільш широко відома форма дегуманізації, ймовірно, полягає в запереченні людяності шляхом ототожнення людей із тваринами, враховуючи, що багато з найбільш сумнозвісних випадків дегуманізації в історії включали використання аналогій із тваринами чи метафор для виправдання звірств [4, р. 76]. Автор дослідження стверджує, що дегуманізація полягає в запереченні певного морального статусу людей. Поряд з цим, може відбуватись визнання їхнього біологічно людського статусу та факту, що вони мають психологію, типову для людей. Це заперечення морального статусу полягає в повному ігноруванні моральності та людяності жертви. Дослідник зазначає, що коли люди займаються дегуманізацією, вони більше не вважають суб'єктивні переживання своїх жертв моральною причиною, яка заперечує погане поводження з ними, хоча б у мінімальному сенсі.

Ще у 1975 році група авторів-дослідників цього явища стверджувала, що дегуманізація та зниження особистої відповідальності здатні посилити агресивність; причому дегуманізація

була більш потужним прискорювачем цих процесів. Ескалація агресії в умовах дегуманізації ставала особливо помітною, коли методи покарання в суспільстві були неієвними для досягнення бажаних змін. «Висновки щодо внутрішніх супутніх факторів поведінки на різних рівнях відповідальності свідчать про те, що зниження особистої відповідальності посилює агресивність більше через соціальні, ніж особисті джерела розгальмування» [5, р. 254].

Якщо розглядати дегуманізацію через призму інформаційного впливу на людину, особу, суспільство, то це розлюднення, позбавлення людини або певної групи людських якостей, перетворення об'єкта дегуманізації на неприємну істоту. Дегуманізація є найжахливішою технологією пропаганди. Саме вона здатна призвести до найгірших наслідків і уможливити масові вбивства. Так, наприклад, відбулося при третьому Рейху перед тотальним знищенням євреїв, – стверджує голова групи з аналізу гібридних загроз Українського кризового медіацентру [6].

Також автор виокремлює етапи дегуманізації, які довго та ретельно проводила Російська Федерація задля того, щоб звірства та вбивства окупантів стали можливими:

1. створення соціальної дистанції;
2. розлюднення;
3. знищення.

На етапі створення соціальної дистанції відбувається процес поділу на «свій-чужий». Важливою складовою цього етапу, який можна назвати підготовчим, є формування суспільної думки щодо «інакшості» опонента, підкреслення його відмінностей, виокремлення якостей, які негативно характеризують одну сторону та позитивно висвітлюють іншу. Якщо під цим кутом зору препарувати російський інформаційний простір, то можна дійти висновку, що цей «підготовчий» етап почався задовго до так званої «СВО», задовго до захоплення Криму та частин Донецької та Луганської областей у 2014 р. У 2008–2010 роках на російських телеканалах обговорювали, яким саме чином «українці крали російський газ» та скільки саме. Будь-яке російське політичне ток-шоу а-ля «Соловйов-студіо» починалося зверненням до українців з пропозицією повернути викрадене. Поряд з цим російська кіноіндустрія формувала певний образ українця – хитруватого, нерозумного, примітивного, обмеженого, недалекоглядного, неспроможного, пияка (як от фільм «Тарас Бульба», серіали «Слід», «Моя прекрасна няня» і т.д.). Негативними героями часто ставали люди з українським корінням – чи то повія, котра приїхала в Москву на заробітки, щоб прогледувати родину (окрім описаного вище, акцент на тому, що в Україні заробити гроші та прогледувати сім'ю неможливо; далі логічний ряд в голові росій-

ського пересічного споживача інформації повинен «вимальовувати» меседж про те, «...а чи країна взагалі ця Україна, якщо там неможливо себе реалізувати? А от у Москві – можливо!» Тобто посилав такий: «У нас все добре, у вас – ні. Але ми можемо, ба, навіть, хочемо, допомогти вам. Ми ж великодушні... на відміну від вас»), чи то міліціонер-хабарник Петренко – обов'язково огрядний, із маленькими хитруватими очками та спітнілим блискучим обличчям (ці невербальні комунікативні маркери формують його негативне сприйняття глядачем навіть при умові, якщо він протягом фільму не скаже ні слова...).

Етап розлюднення набрав своєї активної фази в кінці 2013 – на початку 2014 року, паралельно з подіями Революції Гідності. Тоді ж російський інформаційний простір заповнили слова «кастріюлетоголовіє», розповіді про «факельніє шествія в Києве» (для аналогій з фашизмом), «українці хотят в гейропу» (відсилання до цінностей, заперечуваних православною церквою – а, отже, вони невірні). Подальший логічний ряд: українці – антихристи та сатаністи).

Як приклад, котрий підтверджує силу цілеспрямованого інформаційного впливу, можна переглянути дослідження, проведені співробітниками Левада-Центру в січні 2014 року, котрі виявили, що події в Україні більша частина росіян пояснювала втручанням Заходу (44%) та націоналістичними настроями в суспільстві (35%), що співвідносилося із векторами інформаційного висвітлення подій у ЗМІ. Значно рідше згадувались інші причини, як от: невдоволення корумпованим режимом Януковича (14%), прагнення звільнитись від диктату Росії (10%), бажання стати європейською країною (8%), громадянська гідність (7%), протест проти жорстких дій «Беркута» (5%) [7].

На тлі подій останніх дев'яти років сприйняття слова «пропаганда» (а також терміну та сутності явища) пересічним споживачем інформації в Україні дещо трансформувалося – від нерозуміння явища як такого – через його усвідомлення – попри несприйняття – через розуміння необхідності захисту – до проведення усвідомлених контр дій. Подекуди саме слово стає ознакою того, що необхідно бути обачним у використуванні тієї чи іншої інформації. І так, – через призму подій останніх років і сам термін, і явище пропаганди сприймається виключно негативно. Але! Це працює при умові її «розпізнання» у прочитаному тексті, побаченому відео чи почутому інформаційному повідомленні. Ті самі принципи та особливості сприйняття інформації «працюють» і у РФ. Тобто, зміни у свідомості громадян країни-агресора відбувались поступово. Тим ці зміни видаються більш небезпечними. Адже якихось вражаючих трансформацій не відбувається вже і зараз – життя і надалі спокійне на розмірене. А в холодильнику

улюблені страви та напої. «Пропагандистська» робота в інформаційному просторі із споживачем може відбуватися роками і десятиліттями (згадаймо період «Холодної війни»), тим самим підвищуючи інформаційну напругу поступово, непомітно для людської свідомості змінюючи спосіб мислення. І те, що видавалось абсурдним і неймовірним людині-споживачу ще доволі недавно, сьогодні може видаватись абсолютною правдою (наприклад, історія про «розп'ятого хлопчика» і т.д.).

Окрім психологічних особливостей сприйняття пропагандистської інформації громадянами РФ (слід пригадати чотири основних правила Геббельсівської пропаганди – тотальність, часта повторюваність, примітивність меседжів, емоційне забарвлення повідомлення) слід виокремити ще й історичні, політичні та економічні фактори. Критичне осмислення інформації можливе лише у суспільстві, в якому існують умови для всебічного розвитку особистості. Окрім того, тяжіння до формування сильної централізованої влади та чіткої владної вертикалі, обмеженість доступу до інформації щодо діяльності самої влади, відсутність інституційного розвитку демократичних владних інституцій та громадянського суспільства – все ці фактори сприяють «проростанню» парадигми в головах громадян щодо «влада – окремо, а народ – окремо», «це все домовились політики, тож, нехай вони і вирішують», «основне, що є робота, сім'я – а що там твориться «зверху» – особливо не цікавить». Така свідомість інформаційна політика виконує декілька завдань: вбиває зародки громадянського суспільства та підтримує суспільний конформізм, що, згодом, призводить до толерування діяльності владної верхівки РФ.

Сучасні дослідження в області соціальної психології демонструють ще одну цікаву тенденцію, котра препарує стан російського суспільства зсередини та дозволяє припустити кореляцію між рівнем агресії в суспільстві та особистісною безпекою / небезпекою людини. Автори статті стверджують: «Під час трьох експериментів ми виявили, що люди, які відчували міжособистісну безпеку, були менш схильні дегуманізувати інших людей і, отже, рідше поводитися з ними жорстоко» [8, р. 170]. Тут йдеться про базові речі – права та свободи – котрі зобов'язана, на основі суспільного договору, забезпечити демократична та правова держава для свого громадянина, а саме: захист, можливості для реалізації власного потенціалу, безпеку існування. У випадку, якщо громадянин не відчуває такого захисту, відбувається процес психологічної сублімації, тобто подолання внутрішньої напруги через перенаправлення енергії на соціально прийнятні цілі – як от пошук ворога, перекладання провини на опонента та ін.

І, згодом, постає третій етап – знищення через насилля, – який видається споживачу тотально

організованого, цілеспрямованого агресивного контенту після усього почутого та побаченого єдиним ймовірним способом поводження з дегуманізованою групою. Саме тому росіяни у своїй загальній масі в лютому 2022 року готові були до фізичного знищення українців.

На цьому етапі виникає потреба аналізу мети дегуманізації загалом та діяльності пропагандистської машини РФ по відношенню до українців зокрема. Тож, ймовірно, що дегуманізація насправді є продовженням менш інтенсивного процесу – формування «образу ворога» свого опонента, що здійснювався через застосування різноманітних методів пропаганди. Тобто, кінцева мета пропаганди – формування негативного сприйняття опонента та педалювання негативних емоцій по відношенню до нього (як от недовіра, ненависть, зневага), а мета дегуманізації – агресія та знищення. У нашому випадку – українців. Пересічному громадянину РФ значно простіше знищувати українців з переконанням, що вони «укропи» (якась трава, безтіла субстанція), «бандерлоги» (видуманий народ буягузливих та нерозумних мавп, що легко піддаються впливу із загальновідомої «Книги джунглів» Р. Кіплінга), «нацики» (відсилання до ідеології нацизму, засудженої на Нюрнберзькому процесі у 1946 р. Тобто, нелюди – без совісті, моралі, емпатії. Навіть навпаки – жорстокі, підлі, агресивні. Отже, співпереживання та гуманність до таких «істот» проявляти не варто).

На простому прикладі пояснює, чому саме російська пропаганда вдається до методів дегуманізації українців А. Архипова (соціальний антрополог за фахом). Вона стверджує, що насправді вбити людину – собі подібну істоту – доволі не просто. Навіть у випадку такої поодинокі агресії обов'язково в оточенні з'явиться хтось, хто зупинить ваші дії. Тож, для того, щоб агресія могла здійснюватись без суспільних рамок та обмежень, об'єкт агресії повинен перестати бути людиною. В такому випадку здійснюється дегуманізація як акт вербальної агресії (наприклад, нацистська пропаганда називала євреїв щурами; Ф. Кастро тих, хто не підтримував революцію та втік до США називав хробачками; Руанда, 1990-ті роки, через «Радіо тисячі пагорбів», як рупор пропаганди, народ тутсі називали тараканами). А істоту, не наділену людськими рисами – як от мораль, людяність, здатність співпереживати – знищити фізично простіше (як підтвердження – відоме усім в українському інформаційному просторі перехоплення розмов російського солдата-агресора з дружиною, яка радить гвалтувати українських жінок. Лише, по можливості, їй не говорити [9]. Тобто, вона не сприймає це як фізичну зраду – адже гвалтуватиме він не українську жінку, а «бандеровку», «нацистську підстилку» і т.д.). В цьому випадку, «денацифікація» для російського суспільства – це свя-

щенна війна, яку російський солдат зобов'язаний довести до кінця. Звідси – відоме гасло «Можемо повторити!» [10]. І, як підтвердження та проміжний підсумок: 20 листопада 2022 року Д. Медведєв (екс-президент РФ) в своєму ТГ-каналі пише: «... Тут різні таргани, що розмножились в київському інсектарії, постійно погрожують «повернути Крим». Ну, цілі зрозумілі: підбадьорити ручних комах навколо та показати господарю інсектарію, що вони ще спроможні на перегони тарганів за куском їжі. Майже як тарган-фаворит Яничар в п'єсі знаменитого киянина М. Булгакова «Біг»». (t.me/Medvedev_telegram).

Тож, до особливостей дегуманізації українців «по-російськи» можна віднести такі моменти:

1. підготовчий етап до дегуманізації, а саме, створення соціальної дистанції, тривав, щонайменше, з початку 2000-х років;

2. активна фаза розлюднення розпочалась із початком 2014 року;

3. особливостями розлюднення українців у цей період є не стільки порівняння та прирівнювання українців до тварин і комах, як це було у попередніх, відомих історії, процесах дегуманізації (Німеччина часів II Світової війни, Куба, Руанда), скільки розлюднення через наділення неморальними та нелюдськими рисами (нацисти, укрофашисти);

4. підсилення процесу дегуманізації українців відбувається паралельно із вдосконаленням та розвитком новітніх комунікативних технологій (кількісних та якісних їхніх показників), що, в свою чергу, сприяє охопленню все більшої аудиторії та забезпечує тотальність її включення у пропагандистський контент;

5. можна з певністю стверджувати, що ще ні один із досліджених та описаних процесів дегуманізації не проходив таких тривалих та ретельних перших двох етапів (створення соціальної дистанції та розлюднення).

Ще один вагомий аспект процесу дегуманізації був зазначений на початку дослідження, а саме: його приналежність до десяти етапів геноциду, окреслених Грегорі Стентоном (класифікація, символізація, дискримінація, дегуманізація, організація, поляризація, підготовка, переслідування, знищення, вбивства). Адже на даному етапі важливою є фіксація усіх злочинів російських військових задля доведення справжньої мети влади РФ – загарбання України та знищення українців. Що, зрештою, є актом геноциду стосовно українського народу [11].

Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, що вступила в силу 12 січня 1951 року, визначає геноцид як будь-які з наступних дій, здійснені з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- вбивство;
- нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень;
- навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення;
- дії, розраховані на унеможливлення народження дітей;
- насильницька передача дітей цієї групи іншій [12].

14-го квітня 2022 р. Верховна Рада визнала дії, вчинені Збройними силами РФ та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії проти України, геноцидом українського народу. Станом на жовтень 2022 р. декілька держав (8 держав – Україна, Польща, Естонія, Латвія, Литва, Канада, Чехія, Ірландія) визнали геноцид українців у війні 2022 року [13].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, дегуманізація через розлюднення є одним з ключових факторів формування агресивного

інформаційного простору РФ по відношенню до України та українців. Основною складовою дегуманізації є позбавлення людських рис, якостей, ментальних особливостей та переживань опонента, що дає можливість широкому загалу (російський споживач контенту), втягнутому у відповідне інформаційне середовище, сприймати українців як істот-недолюдей. Це, в свою чергу, підкріплюється відповідними пропагандистськими технологіями та меседжами («України як держави ніколи не існувало – її придумав Ленін», «українці не здатні побудувати державу», «українська мова – це неправильна російська» і т.д.). Суміш тотальної пропаганди, спрямованої на дискредитацію України та дегуманізації українців сформувала агресію та ненависть у російського споживача інформації, що, в кінцевому результаті, втілюється у численні військові злочини армії РФ на території України – безчинства, грабунки, згвалтування, мародерства та вбивства цивільного населення. Зрештою, за великим рахунком саме тому ця війна стала можливою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конфликт с Украиной: оценки декабря 2022 года 23.12.2022. Аналитический центр Юрия Левады. URL: <https://www.levada.ru/2022/12/23/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-dekabrya-2022-goda/>
2. Данилюк Олена. На конференції вели мову про Голодомор-геноцид. *Свобода*. 19 квітня, 2019. URL: <https://svoboda-news.com/svwp/На-конференції-вели-мову-про-Голодомо/>
3. Michelle Maiese. Dehumanization. Beyond complexity. Edited by Guy Burgess and Heidi Burgess. *Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder*. Published: July 2003. URL: <https://www.beyondintractability.org/essay/dehumanization>
4. Adrienne de Ruiter. To be or not to be human: Resolving the paradox of dehumanization. *European journal of political theory*. Vol. 22(1). P. 73–95. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1474885120984605>
5. Albert Bandura Bill Underwood Michael EFromson. Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality Volume 9, Issue 4*. December 1975, P. 253–269. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/009265667590001X>
6. Цехановська Олександра. Підґрунтя ненависті до усього українського готувалося Росією роками: як працює дегуманізація? *Громадське радіо*. 2 серпня 2022. URL: https://hromadske.radio/podcasts/myslennia-bazova-funktsiia/pidgruntia-nenavysti-do-us-oho-ukrains-koho-hotuvalosia-rosiieiu-rokami-tsekanovs-ka-pro-dehumanizatsiiu_Ана_Моє_Олександра_Цехановська
7. События в Украине («Майдан») 29.01.2014. Аналитический центр Юрия Левады. URL: <https://www.levada.ru/2014/01/29/sobytiya-v-ukraine-majdan/>
8. Hong Zhang, Darius K.S. Chan, Fei Teng, Denghao Zhang. Sense of interpersonal security and preference for harsh actions against others: The role of dehumanization. *Journal of Experimental Social Psychology*. Vol. 56, January 2015, P. 165–171. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022103114001504>
9. Дружини російських загарбників закликають своїх чоловіків ґвалтувати українських жінок. *Служба безпеки України*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KCoxLZ8T4Jo>
10. ТВ смеється над мученнями українців. Михайл Фишман о новых методах пропаганды URL: https://www.youtube.com/watch?v=-9_numQALPg
11. Межуев Георгий. 10 стадий российского геноцида. Как пропаганда подготовила россиян к массовым убийствам украинцев и что делать российскому оппозиционеру после фотографий из Бучи. *Доха, 23 мая 2022г.* URL: https://doxajournal.ru/stagesofgenocide?utm_source=tg&utm_medium=soc&utm_campaign=dlya-podgotovki-genotsida-gosudarstvo-dol&utm_content=61892865
12. The Genocide Convention. Office of Genocide prevention and the responsibility to protect. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide-convention.shtml>
13. Геноцид в Україні: поняття, склад злочину та міжнародна відповідальність. *Центр громадських свобод. Варшавська конференція з людського виміру. “Геноцид і відповідальність: відповідь спільноти громадських організацій”*. 05.10.2022. URL: <https://ccl.org.ua/news/genocyzd-v-ukrayini-ponyattya-sklad-zlochyynu-ta-mizhnarodna-vidpovidalnist/>

ВИМІРИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДОВИЩА ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ДЕРЖАВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

INSTITUTIONAL CAPACITY DIMENSIONS IN THE CONTEXT OF POLITICAL SECURITY ENVIRONMENT FORMING IN THE DEMOCRATIC TRANSIT STATES

Омельченко С.В.,

аспірант кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Вивчається інституційна спроможність як інтегральний показник можливостей захисту прав людини, функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки та впровадження цілей сталого розвитку. Розглядається специфіка базових параметрів політичної безпеки та виявилися порушень їх відновлення. Схарактеризовано аналіз перспектив усунення зовнішньої загрози та відповідності демократичних інститутів світовим стандартам та вимогам. Розкривається взаємодія публічного управління і місцевого самоврядування на принципових засадах інституційної доцільності. Встановлюються вимоги до рівня політичної взаємодії між центром та периферією. Обговорюються уявлення про міжнародний рівень інституційної спроможності та його випробовування в межах взаємодії дії держав, які мають між собою торгівельні та соціально-культурні зв'язки. У статті використані апробовані методи сучасної політичної науки (ретроспективний та нормативний) та загальнологічні підходи (синтетичний, гіпотетико-дедуктивний). З'ясовуються особливості порівняння інституційних моделей різних країн, що слугує критерієм для корекції розвитку національних політичних інститутів. Досліджується невідповідність розвитку навколишніх країн, яка породжує взаємне непорозуміння та неможливість забезпечити адекватні механізми зростання. Розкрито основи середовища політичної безпеки та його залежність від функціональних можливостей конкретних складових політичної системи. Виявляється значення спроможності конкретних складових політичної системи, наприклад, громадського сектору, залежність функціонування системи від спроможності її конкретних елементів. Встановлено специфічні умови демократії, які висувують перед владою виклики комунікаційної спроможності та відкритості, які нехарактерні для розвинених демократій. Досліджується об'єктивне оцінювання та відкрита критика суспільства, що виявляє їх неспроможність. З'ясовуються ступінь відповідності умовам політичної трансформації, яку слід вважати вирішальною для затвердження норм і стандартів інституційної функціональності. Вивчено виклики для подолання міжінституційних протиріч та налагодження міжінституційної співпраці. Зроблено висновок про значення послідовності політичних дій та проєктів щодо підвищення інституційної спроможності та їх вплив на економічні та соціальні аспекти суспільного розвитку.

Ключові слова: політична безпека, інституційна спроможність, демократичні реформи, права людини, належне врядування.

Institutional capacity is studied as an integral indicator of the possibilities of human rights protection, the functioning of a socially oriented market economy, and the implementation of sustainable development goals. The specifics of the basic parameters of political security and the revealed violations of their restoration are considered. The analysis of prospects for the elimination of external threats and compliance of democratic institutions with world standards and requirements is characterized. The interaction of public administration and local self-government is revealed on the fundamental principles of institutional expediency. Requirements for the level of political interaction between the center and the periphery are established. The idea of the international level of institutional capacity and its testing within the framework of the interaction of states that have trade and socio-cultural ties are discussed. The article uses proven methods of modern political science (retrospective and normative) and general logical approaches (synthetic, hypothetical-deductive). The peculiarities of the comparison of institutional models of different countries are clarified, which serves as a criterion for correcting the development of national political institutions. The inconsistency of the development of the surrounding countries, which gives rise to mutual misunderstanding and the impossibility of providing adequate growth mechanisms, is investigated. The foundations of the political security environment and its dependence on the functional capabilities of specific components of the political system are revealed. The importance of the capacity of specific components of the political system, for example, the public sector, the dependence of the functioning of the system on the capacity of its specific elements is revealed. Specific conditions of democracy have been established, which pose challenges to the authorities in terms of communication ability and openness, which are uncharacteristic of developed democracies. Objective assessment and open criticism of society, which reveals their incapacity, is studied. The degree of compliance with the conditions of political transformation, which should be considered decisive for the approval of norms and standards of institutional functionality, is clarified. Challenges for overcoming inter-institutional contradictions and establishment of inter-institutional cooperation are studied. The conclusion is made about the importance of the sequence of political actions and projects regarding the increase of institutional capacity and their impact on the economic and social aspects of social development.

Key words: political security, institutional capacity, democratic reforms, human rights, good governance.

Постановка проблеми. Сучасна політична об'єктивних властивостей конкретних політичних інститутів, які мають забезпечувати подальше наука розглядає політико-інституційні передумови розвитку демократії в світлі концепцій просування демократичних реформ. Для країн

розвиненої демократії інституційна спроможність є інтегральним показником можливостей захисту прав людини, функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки та впровадження цілей сталого розвитку. В умовах політичних трансформацій критерії інституційної спроможності вступають аналітичною рамкою оцінювання здатності політичної системи та окремих її елементів реалізувати рух суспільства до демократичних орієнтирів. Середовище політичної безпеки є одним з базових передумов для дієздатної демократії. Воно визначає межі дозволеного в рамках політичної конкуренції, а також забезпечує вихідні позиції для представництва інтересів реалізації довгострокових проєктів, формування консolidованої державної політики тощо. В умовах жорстокої російсько-української війни базові параметри політичної безпеки або виявилися порушеними. Тому їх відновлення вимагає аналізу не лише перспектив усунення зовнішньої загрози, але й відповідності демократичних інститутів світовим стандартам та вимогам. Нагальною потребою є формування завдань для політика-інституційної еволюції на період післявоєнного відновлення України.

Аналіз публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці активно розробляють тему інституційної спроможності у міждисциплінарній перспективі. Е. Гуськова встановлює роль інституціональної спроможності громадських рад у формуванні довіри до органів виконавчої влади [1], Ф. Фукуяма надає дефініцію урядування в політико-інституційній площині [8], П. Хілі розглядає виклики інституційної адаптації та нова політика простору під час трансформації управління [9], Г. Хайден звертає увагу на питання «чутливості» держави на основі переосмислення теорії та практики управління [10]. Однак в предметному полі інституційної спроможності ще необхідно з'ясувати її параметри в контексті формування середовища політичної безпеки.

Метою статті є виявлення концептуальних особливостей інституційної спроможності та реалізації її параметрів на основі наявних ресурсів трансформаційної демократії та в контексті формування середовища політичної безпеки. Завданням статті є з'ясування можливостей підвищення інституційної спроможності сучасних перехідних держав.

Основний зміст. Рівень інституційної спроможності демократичного суспільства, який виступає базовим для середовища політичної безпеки – це рівень організації державно-владних відносин. Взаємодія публічного управління і місцевого самоврядування має принципові засади. З точки зору потреб сучасного безпекового середовища, вони вимагають ретельної розробки та налаштування механізмів стримувань і противаг, подібних до балансу між гілками

влади на загальнонаціональному рівні. Т. Кравченко аналізує світовий досвід, який свідчить, що «система регулювання суспільно-економічних відносин у державі складається з двох базових складових: державного управління і місцевого самоврядування. Рівень і перспективи розвитку країни, перш за все, залежать від того, наскільки досконалі зазначені складові. Всі інші елементи цієї системи, включаючи господарське управління, є похідними і функціонують відповідно до заданих нею правил гри. Таким чином, місцеве самоврядування належить до головних факторів соціально-економічного розвитку суспільства. Країна не може бути демократичною, мати стійку соціально-економічну базу без розвинутого інституту місцевого самоврядування» [2, с. 153].

Інституційна спроможність в умовах політичних трансформацій має багато вимірів. Одним з найбільш важливим з них є рівень взаємодії між центром та периферією. В цілому інституційна спроможність на макрорівні залежить від рівня розвитку віддалених територій. Згідно з позицією Т. Кравченко, «в умовах нерівномірності територіального розвитку тільки об'єднання зусиль держави, органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадських організацій здатне вивести ті чи інші сільські території на траєкторію сталого соціально-економічного розвитку. Нагальною потребою є застосування комплексного підходу до розвитку сільських територій, заснованого на визначенні їх пріоритетності на сучасному етапі державотворення» [2, с. 156].

Міжнародний рівень інституційної спроможності випробовується в межах взаємодії дії держав, які мають між собою торгівельні та соціально-культурні зв'язки. Порівняння інституційних моделей різних країн слугує критерієм для корекції розвитку національних політичних інститутів. В умовах сучасної України значення набуває транскордонна співпраця. Вона демонструє рівень розвитку вітчизняних державно-політичних установ та їх ресурсне забезпечення. Н. Мартинюк слушно зауважує, що «відмінності в рівні й темпах економічного розвитку регіонів Європи справляють негативний вплив на розвиток транскордонного співробітництва. Слід зазначити, що зменшення диспропорцій у розвитку регіонів є одним з пріоритетних завдань діяльності як національних урядів, так і Європейського Союзу» [3, с. 30].

Порівняльний крос-національний контекст розвитку політичних інститутів дозволяє збагнути етапи еволюції трансформаційної політичної системи. Невідповідність розвитку навколишніх країн породжує взаємне непорозуміння та неможливість забезпечити адекватні механізми зростання. Це вимагає глибинних перетворень в інститутах державної влади та місцевого врядування, оскільки

інакше вони будуть вважатися слабкими й нерозвиненими для зовнішнього спостерігача. Н. Мартинюк вважає фінансову автономію місцевих влад умовою до «наявності достатнього обсягу власних ресурсів для фінансування значної частини витрат, пов'язаних з виконанням їх функцій відповідно до положень чинного законодавства» [3, с. 31].

Розуміння внутрішньої логіки та динаміки розвитку політичних інститутів дає змогу встановити їх значення для середовища політичної безпеки. Доцільно розділити градації спроможних інститутів натрій на три нерівні зони: спроможні, неспроможні та обмежено спроможні. У випадку домінування останніх держави визнаються як впровадженні або неспроможні. М. Міненко справедливо стверджує, що «інституціональні передумови впливають на те, які саме організації виникають, і на те, як вони розвиваються. Але у свою чергу й організації впливають на процес зміни інституціональних рамок. Інститути розвиваються: одні сприяють росту, інші падінню продуктивності. Тим самим вони формують можливості, якими користуються члени суспільства. Організації створюються для того, щоб використовувати ці можливості, і у міру свого розвитку організації міняють інститути» [4, с. 43].

Визначення інституційної спроможності як функціональності веде до аналізу внутрішньої структури інститутів та спроможності їх окремих елементів. Цей погляд є дещо однобічним, проте він дозволяє виявити слабкі і сильні сторони політичних інститутів з нормативної точки зору. Відтак середовище політичної безпеки залежить від функціональних можливостей конкретних складових політичної системи. М. Міненко обґрунтовано вважає, що «державні органи законодавчої і виконавчої гілок влади, професійні об'єднання та всі заінтересовані сторони повинні створювати належні умови, щоб забезпечити необхідний збалансований еквівалент між інституційною спроможністю, рівнем фаховості та необхідністю саморегулювання окремих сфер чи галузей діяльності. Розуміння необхідності такого збалансованого еквіваленту призведе до об'єктивного розмежування повноважень всіх учасників процесу та законодавчонормативного закріплення цих повноважень зачіткою визначеними правами і обов'язками» [4, с. 44].

Спроможність конкретних складових політичної системи, наприклад, громадського сектору, залежить від спроможності його конкретних елементів. Водночас в демократичних умовах громадсько-політичні актори не можуть мати рівний рівень спроможності. Відповідно, і їх значення для середовища політичної безпеки буде різним. М. Міненко характеризує фахові громадські об'єднання як такі, що мають достатньо високий ступінь організаційного розвитку, мають ефек-

тивну структуру керівництва, необхідне ресурсне забезпечення, прозорі у своїй діяльності, співпрацюють з державними органами законодавчої і виконавчої влади та іншими заінтересованими сторонами [4, с. 44].

Наступним рівнем осмислення інституційної спроможності в умовах становлення демократії є взаємодія інститутів врядування та громадськості. Якщо перші мають відносно «нормальну» функціональність та поширюють своє реноме як спроможних, то другі перебувають у фазі становлення і можуть мати обмежену ефективність. Умови демократії висувають перед публічною владою виклики комунікаційної спроможності та відкритості, які нехарактерні для розвинених демократій. Таким чином, відкривається новий вимір спроможності/неспроможності, здатний вплинути на середовище політичної безпеки. О. Чемерис не зважаючи на те, що існує правове забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, вважає, що державні органи влади і державні службовці демонструють неготовність враховувати думку громадськості при розробленні політики. Інформація, яку влада доносить до громадянського суспільства часто є декларативною, а не конкретною, стверджує вчений [5].

Перевірка інституційної спроможності інститутів публічного врядування відбувається на основі вирішення конкретних суспільних завдань та виділення прийнятих політичних рішень. У зв'язку з цим виявляється ще один вимір інституційної спроможності: «прихована неспроможність». В умовах політичної трансформації це означає публічне визнання інститутів спроможними, дієвими та ефективними. При цьому об'єктивне оцінювання та відкрита критика суспільства виявляє їх неспроможність. Такий стан є небезпечним для інтересів формування сталого середовища політичної безпеки. О. Чемерис робить справедливий висновок, згідно з яким «при оголошенні політичних рішень суспільна проблема, на вирішення якої спрямовані ці рішення, не розглядається взагалі, або описується не конкретно без ідентифікації заінтересованих осіб і причинно-наслідкових зв'язків, без формулювання моделі причинності. Це призводить до прийняття таких політичних рішень, які не усувають причини проблем, що розглядаються. Іншими словами, державний апарат працює, рішення виробляються і приймаються, бюджет використовується, а суспільні проблеми залишаються та в окремих випадках ще й загострюються» [5].

Справжнім випробуванням для середовища політичної безпеки в умовах політичної трансформації слід вважати затвердження норм і стандартів інституційної функціональності. Цей процес відбувається досить повільно та вимагає практики

спроб та помилок. Водночас якщо суспільство пододало певні прояви неспроможності, рівень його стійкості до зовнішніх загроз буде більш високим. О. Чемерис підсумовує, «що інституалізація – це процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби. З огляду на це, ми пропонуємо розглядати інституалізацію спроможності влади до взаємодії з громадськістю як систему, що складається зі стратегії, структури, процесів і шаблонів, вмінь та навичок персоналу та має за мету покращення якості публічної політики за допомогою залучення громадськості до її формування» [5].

Інституційна спроможність політичних інститутів вимірюється на основі взаємодії різномірних інституційних акторів. В цьому контексті важливим є подолання міжінституційних протиріч та налагодження співпраці. Прикладом слугує комунікаційна взаємодія, яка вимагає відкритості та інклюзивних моделей спілкування. О. Чемерис слушно вважає, що «стратегія покращення якості публічної політики за допомогою залучення громадськості має розроблятися після формування образу майбутнього (бачення) стану комунікативного зв'язку «влада – громадськість». Наприклад, це може бути такий стан, коли в державі буде запроваджено обов'язкове інформування владою громадськості на всіх стадіях циклу вироблення публічної політики та прийняття стандартів такого інформування щодо змісту, якості та строків» [5].

Таким чином, оцінювання рівня інституційної спроможності формує аналітичну структуру для виявлення базових чинників середовища політичної безпеки (про це, зокрема, йдеться в матеріалах «Агенства із співпраці в галузі безпеки», яке співпрацює з Міністерством оборони США – див.: [11]). Ними стають адекватні способи оцінювання спроможності, ефективні комунікаційні зв'язки,

координація планування та спільні принципи розбудови держави, зокрема принципи демократії та відкритості.

Висновки. Таким чином, інституційна спроможність виступає вихідною точкою для прогнозування майбутнього успіху реформ та цілей демократичного державотворення. На відміну від нормативно-правових критеріїв успіху демократії, оцінка конкретних інституційних підсистем дає змогу зрозуміти потенційні кризові виклики до моменту їх емпіричного прояву. Інституційна спроможність демократичних політичних інститутів впливає на успішність конкретної держави і суспільства у світовому рейтингу демократичного розвитку. Відповідно до цього формується перспективне бачення завдання і ресурсів, які визначають національний порядок денний.

Послідовність політичних дій та проєктів підвищення інституційної спроможності впливає на економічні та соціальні аспекти суспільного розвитку. Безпекова складова інституційної спроможності визначається на основі можливості подолання руйнівних політичних конфліктів на стадії представлення інтересів та позицій сторін. На умовах військової агресії, в яких перебуває сучасна Україна, показниками інституційної спроможності громадянського суспільства слід вважати рівень консолідації населення підтримки діючої влади та концентрації ресурсів щодо підтримки обороноздатності. Вони є подальшим напрямком розвитку демократії в Україні й очищення політичних інститутів від впливу колобарантських політичних мереж, формування середовища відстоювання національних інтересів та досягнення успіхів у процесах євроінтеграції. Перспективи подальшого розвитку теми, порушеної в даній статті, є виявлення загроз політичній безпеці України з боку несистемних політичних партій та громадських рухів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуськова Е. О. Роль інституціональної спроможності громадських рад у формуванні довіри до органів виконавчої влади. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2014. Вип. 1. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_8.
2. Кравченко Т. А. Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування в сільській місцевості Держава та регіони. Сер. : Державне управління. 2013. № 2. 152-158.
3. Мартинюк Н. І. Зміцнення інституційної спроможності євро регіонів та інших суб'єктів транскордонного співробітництва Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. 2013. № 5. 28-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2013_5_7.
4. Міненко М. А. Інституційна спроможність фахових об'єднань в Україні Маркетинг в Україні. 2009. № 3. 42-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mvu_2009_3_13.
5. Чемерис О. М. Інституалізація спроможності влади до взаємодії з громадськістю у контексті формування і реалізації державної політики. Демократичне врядування. 2015. Вип. 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_16.
6. Fioretti C. Pertoldi, M, Busti, M, et al. (eds) (2020) Handbook of Sustainable Urban Development Strategies. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

7. Forester J. The Deliberative Practitioner: Encouraging Participatory Planning Processes. London: MIT Press 1999.
8. Fukuyama F. What is governance? *Governance*. 2013. 26(3): 347–368.
9. Healey P. Transforming governance: Challenges of institutional adaptation and a new politics of space. *European Planning Studies*. 2006. 14(3): 299–334.
10. Hyden G. Making the state responsive: Rethinking governance theory and practice. In: Hyden, G, Samuel, J (eds) *Making the State Responsive: Experience with Democratic Governance Assessments*. 2011. New York: UNDP. 5–28.
11. Institutional capacity building. URL: <https://www.dsca.mil/50th-anniversary/institutional-capacity-building>

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УГОРЩИНІ 2022 РОКУ НА АКТОРНИЙ СКЛАД ТА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

THE IMPACT OF THE 2022 PARLIAMENTARY ELECTIONS IN HUNGARY ON THE CAST AND PARTY SYSTEM CONFIGURATION

Остапеч Ю.О.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Радько А.І.,

студент II курсу

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Охарактеризовано результати та особливості парламентських виборів в Угорщині 2022 року. Зазначено, що у виборах брали участь шість політичних партій та виборчих блоків: виборчий блок «Фідес»-ХДНП; коаліція партій «Об'єднані за Угорщину»; «Угорська партія двохвості собаки»; партія «Наша Батьківщина»; «Партія нормального життя»; партія «Рух рішень».

Підкреслено, що особливістю виборчої кампанії 2022 р. було проведення об'єднаною опозицією («Об'єднані за Угорщину») у вересні – жовтні 2021 р. передвиборів (праймериз). Ініціатором об'єднання опозиційних сил був экс прем'єр-міністр Ф. Дюрчань, який програвши парламентські вибори 2010 р. лідеру партії «Фідес» В. Орбану не залишав спроб отримати реванш. Ідею Ф. Дюрчана підтримав мер Будапешту Г. Карачонь, який також вважав, що перемогти В. Орбана можна лише об'єднавши зусилля різних політичних сил.

За результатами виборів виборчий бар'єр подолали виборчий блок «Фідес»-ХДНП, коаліція партій «Об'єднані за Угорщину» та партія «Наша Батьківщина». При чому блок «Фідес»/ХДНП здобув перемогу на парламентських виборах четвертий раз поспіль.

Констатовано, що тип партійної системи Угорщини за результатами виборів не змінився, вона залишилася партійною системою з домінуючою партією, про що свідчить показник індексу ефективної кількості парламентських партій – 1,8. В той же час відбулися деякі зміни в її ідеологічній конфігурації, які пов'язані з утворенням ліволіберальної об'єднаної коаліції «Об'єднані за Угорщину», зміною ідеологічних пріоритетів партії «Йоббік» у бік націонал-консерватизму та появою нової ультраправої партії «Батьківщина». Конфігурація партійної системи має такий вигляд: ліволіберальна (лівоцентристська) об'єднана коаліція «Об'єднані за Угорщину» – правочентристська коаліція «Фідес»/ХДНП – ультраправа партія «Наша Батьківщина».

Підсумовано, що у політико-безпековому вимірі перемога В. Орбана ставить під сумнів ефективність роботи регіональних форматів співпраці у Євросоюзі (йдеться про Вишеградську четвірку та Бухарестську дев'ятку). Неможливість офіційного Будапешта відмовитися від подальшої співпраці з Росією як наслідок матиме довгострокове обмеження політичного діалогу з Україною та ускладнення відносин з іншими демократичними країнами на Європейському континенті.

Ключові слова: Угорщина, Національна Асамблея, парламентські вибори, політичні партії, «Фідес», коаліція «Об'єднані за Угорщину», «Наша Батьківщина», «Йоббік».

It is estimated the results and features of the parliamentary elections in Hungary in 2022. It is noted that six political parties have took part in the elections and inter-party blocs: electoral bloc «Fidesz»-HDNP; coalition of parties «United for Hungary»; «Hungarian party of the two-tailed dog»; the party «Our Home»; «Party of normal life»; party «Solutions Movement».

It is emphasized that the special feature of the 2022 election campaign was the holding of primaries by the united opposition («United for Hungary») in September – October 2021.

The initiator of the alliance of opposition forces was exPrime Minister F. Dyurchan who lost the parliamentary elections in 2010. The idea of F. Dyurchan was supported by the mayor of Budapest, G. Karachon who also believed that it is possible to defeat V. Orban only by consolidation the efforts of various political forces.

According to the results of the elections, the «Fidesz»-HDNP electoral bloc overcame the electoral barrier – the coalition of parties «United for Hungary» and the party «Our Home» get strategic defeat. Moreover, the «Fidesz»/HDNP bloc won on parliamentary elections for the fourth time in a row.

It was established that the type of party system of Hungary according to the results of elections did not change, it remained as a system of dominant party, evidenced by the indicator of the index of effective quantity parliamentary parties – 1.8.

At the same time some changes took place in it ideological configuration which are associated with the formation of the left-liberal of the united coalition «United for Hungary», changing ideological priorities the «Jobbik» party towards national conservatism and the emergence of a new far-right party of the «Our Home» party. The configuration of the party system looks like this: left-liberal (center-left) united coalition «United for Hungary» – center-right coalition «Fidesz» / HDNP – far-right party «Our Home».

It is concluded that in the political and security dimension, the victory of V. Orban questions the effectiveness of regional cooperation formats in the European Union (we are talking about the Visegrad Four and the Bucharest Nine). The impossibility of official Budapest to refuse further cooperation with Russian Federation.

As a result, Russia will have a long-term limitation of political dialogue with Ukraine and the complication of relations with other democratic countries European continent.

Key words: Hungary, National Assembly, parliamentary elections, political parties «Fidesz», «United for Hungary», «Our Home», «Jobbik».

Актуальність дослідження. Війна Росії проти України має вагомий вплив на суспільно-політичні процеси в країнах Європейського Союзу (ЄС), в тому числі і на виборчі процеси, які відбулися у 2022 році. Адже відношення політичних сил, які приймають участь у виборах, до війни Росії проти України, як правило, відображається у їх передвиборчих програмах.

Крім вказаного чинника на електоральні процеси та процеси партієтворення в країнах ЄС впливають і загальносвітові тренди розвитку політичних партій, серед яких, наприклад, Ю. Копинець виокремлює «трансформацію політичних партій: від масових з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережових / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури» [3, с. 44–45].

Парламентські вибори 2022 р. в Угорщині також відбувалися як під впливом вказаних чинників так і особливостей функціонування національного політичного режиму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета нашої статті показати вплив парламентських виборів 2022 р. на акторний склад і конфігурацію партійної системи Угорщини. Для досягнення мети необхідно вирішення таких дослідницьких завдань: а) охарактеризувати результати парламентських виборів 2022 р. в Угорщині; б) вивчити зміни в конфігурації партійної системи Угорщини за результатами виборів; в) показати вплив російсько-української на виборчий процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика електоральних процесів у країнах Європейського Союзу стала предметним полем дослідження низки вітчизняних науковців: В. Бусленка (електоральні процеси в країнах Вишеградської четвірки), А. Ключковича (вибори в Словацькій Республіці), Ю. Копинця (вибори в країнах Європейського Союзу), Ю. Остапця (електоральні процеси в країнах ЄС), А. Романюка (вибори в країнах Центральної Європи) та інших. Відтак наша стаття – це продовження аналізу виборчих процесів у країнах Європейського Союзу, зокрема парламентських виборів в Угорщині у 2022 р.

Методи дослідження. Теоретична модель нашого дослідження побудована на підставі робіт політологів в яких аналізується вплив електоральних процесів на партійні системи та їх конфігурацію: М. Дюверже, Р. Далтон, Г. Кітчелт, Дж. Сар-

торі, Г. Зеленько, В. Лебедюк, А. Романюк та інші. Електоральна стратегія політичних партій, на нашу думку, обумовлюється соціокультурним та інституціональним середовищем, в якому вони знаходяться. Для кожної політичної системи / країни такий вплив має свої особливості, які продиктовані своєрідністю історичного розвитку, соціально-демографічною структурою, неповторністю демократичного транзиту тощо.

Результати дослідження. Чергові (дев'яті) вибори до Національної Асамблеї Угорщини відбулися 3 квітня 2022 р. Угорський парламент складається з 199 депутатів і обирається за змішаною виборчою системою: 106 депутатів – в одномандатних виборчих округах за системою відносної більшості, а 93 – за закритими партійними списками у територіальних округах. Партія, яка бажає представляти загальнонаціональний список повинна висунути кандидатів у 71 виборчому окрузі. Електоральний бар'єр для партій – п'ять відсотків, для двопартійних виборчих блоків – десять відсотків, а для блоків із трьох і більше партій – п'ятнадцять відсотків. Розподіл депутатських мандатів для політичних партій і виборчих блоків відбувається за формулою Д'Хонта. Для списків національних меншин виборчий бар'єр становить четверту частину квоти Хейра від усіх голосів, які підраховуються на національному рівні. Якщо таку кількість голосів список національної меншини не набирає, то тоді перший кандидат із списку представляє її в угорському парламенті без права голосу [5, с. 322–323].

Загальнонаціональні партійні списки на парламентських виборах 2022 р. вдалося висунути лише шести партіям і виборчим блокам (на попередніх виборах було 23). Основними суб'єктами виборчої кампанії були такі політичні сили:

1) Виборчий блок «**Фідес**»-ХДНП. Партія «Фідес» була заснована в 1988 р. як «*Fiatalk Demokraták Szövetsége*» (Федерація Молодих Демократів) і була перейменована на «Фідес» у 1995 р. Партію заснував В. Орбан, який керував нею з моменту її створення, окрім короткого періоду на початку 2000-х рр.

З моменту виникнення «Фідес» еволюціонувала з молодого лібертаріанської партії (до 1993 р. членство було обмежено особами віком до 35 років) з антикомуністичною платформою, яка сприяла розвитку ринкової економіки та європейської інтеграції до правонаціоналістичного утворення.

«Фідес» є правлячою партією в Угорщині з 2010 р., очолюючи при цьому уряд у 1998–2002 рр.

Християнсько-демократична народна партія (ХДНП) була заснована в 1989 р. Виборчий альянс із «Фідес» для участі у виборах християнські демократи утворюють, починаючи з 2010 р. [9, с. 7].

2) **Коаліція шести партій «Об'єднані за Угорщину»** була утворена 20 грудня 2020 р. До коаліції увійшли такі партії: «Демократична коаліція», «Діалог за Угорщину», «Рух за кращу Угорщину» («Йоббік»), Угорська соціалістична партія (УСП), «Рух імпульсу» (угор. «Momentum Mozgalom», скорочено партія «Momentum»), «Політика може бути іншою».

«Демократична коаліція» була утворена в жовтні 2010 р. колишнім прем'єр-міністром Ф. Дюрчанем як фракція Угорської соціалістичної партії. А вже за рік «Демократична коаліція» стала самостійною лівоцентристською партією. Під час її створення Ф. Дюрчань описав партію як «лівоцентристське формування, яке відкрите до центру», і сказав, що його метою є «боротьба за Угорщину, яка керується ідеалами 1989 року – вільної, справедливої та західного типу демократичної країни» [9, с. 8]. На виборах до парламенту у 2018 р. вона посіла п'яте місце з результатом 5,6 % голосів виборців.

Угорська соціалістична партія є однією з найбільших політичних партій Угорщини. Раніше відома як Угорська соціалістична робітничка партія, яка на з'їзді у 1989 р. була перейменована на Угорську соціалістичну партію. УСП була правлячою партією з 1994 по 1998 р. та з 2006 по 2010 р.

«Рух за кращу Угорщину» («Йоббік») заснований як молодіжний рух до складу якого спочатку входили переважно студенти університетів та коледжів. У червні 2003 р. «Йоббік» перетворився на політичну партію, яка позиціонувала себе як «консервативна національно-християнська партія, радикальна у своїх методах, і яка виступає за захист угорських цінностей та інтересів» [9, с. 10]. «New York Times» назвала «Йоббік» «крайньою правою, антиімміграційною, популістською і економічно протекціоністською партією». У серпні 2007 р. партія створила «Magyar Garda» («Угорську гвардію») – воєнізовану організацію. «Угорська гвардія» була оголошена поза законом 2 липня 2009 р., коли апеляційний суд ухвалив рішення про те, що організація залякувала громадян і порушувала права людини серед ромських селян у 2007 р. Також цій партії перед'являють звинувачення в антисемітизмі та гомофобії, хоча останнім часом партія прийняла більш м'які та менш екстремальні тони політики з метою залучення виборців [9, с. 10]. Спочатку вона позиціонувала себе як ультраправа організація, а після 2020 р. змінила ідеологічні маркери і називає себе консервативною поміркованою правою партією.

Партія «Momentum» заснована 4 березня 2017 р. одразу стала подією в політичному житті Угорщини. Ця партія, з одного боку, позиціонує себе як опозицію чинному режиму владної партії «Фідес» та В. Орбану, який з кожним днем дедалі більше скочується до авторитаризму, а з іншого – як альтернативу безсилій угорській опозиції [1]. Початкова мета руху полягала в тому, щоб запобігти В. Орбану подати заявку на проведення Будапештом Олімпійських ігор 2024 р., стверджуючи, що країна ще не є настільки багатою, аби прийняти такий масштабний захід. «Momentum» подав петицію з 266 000 підписами з вимогою про референдум з цього питання, і в лютому 2017 р. В. Орбан відкликав угорську заявку, звинувативши рух у «вбивстві олімпійської мрії» [1]. Асоціюється партія з молодістю і прагненням до змін.

«Діалог за Угорщину» – це «зелена» політична партія Угорщини, що відносить себе до лівого крила угорської політики. Утворена 17 лютого 2013 р. вісьмома депутатами, які вийшли з партії «Політика може бути іншою». «Політика може бути іншою» – політична партія, яка заснована на базі декількох неурядових організацій 26 лютого 2009 р. Партія підтримує розвиток громадянського суспільства, захист довкілля і боротьбу з корупцією. Її ідеологічною основою є політика сталого розвитку, екологізм. Угорські аналітики порівнюють її з «новими лівими», які проголошують «третій шлях» розвитку і не відносять себе ні до «правого», ні до «лівого» політичних таборів.

3) **«Угорська партія двохвості собаки»** – це екзотична, пародійна партія, яка де-факто існує з 2006 р., а офіційно зареєстрована у 2014 р. напередодні парламентських виборів. Ідеологія партії – гостра політична сатира, інколи абсурдна, в якій пародіюються типові лозунги політичної еліти Угорщини. Наприклад, партія заради гумору включила такі елементи у свою передвиборчу програму: вічне життя у всьому світі, один робочий день на тиждень, безкоштовне пиво, два різнокольорові заходи сонця і т. д. В той же час ця партія, не маючи концептуальної програми і з сумнівною назвою набрала на виборах 2022 р. 3,27 % голосів виборців, що свідчить про втому виборців від мейнстрімних політичних партій.

4) **«Наша Батьківщина»** – це ультраправа популістська політична партія, яка виникла внаслідок розколу партії «Йоббік». Виборча програма партії мала назву «Світанок», в основу якої був покладений міф про належність угорців до великої кельтської раси, яка дала світу великі досягнення цивілізації. Лідери партії підтримують співпрацю в рамках Вишеградської групи, війну Росії проти України трактують як зіткнення інтересів США і Росії, виступають за вихід з Європейського Союзу або його кардинальне реформування. Значна увага у передвиборчій програмі приділялась

проблемі міграції: «ніякого мультикультуралізму, Угорщина повинна належати угорцям» [7, с. 76].

5) **«Партія нормального життя»**, яка виникла як реакція на особливості соціально-політичного розвитку в умовах пандемії, використовуючи при цьому незадоволення і втому громадян від локдаунів, карантинів та інших обмежень. Лідер партії Д. Гьодені виступав проти необхідності вдягати маски, робити вакцинацію, а COVID-19 вважав змовою, яка дозволяє тримати людей у покорі.

6) **Партія «Рух рішень»** була створена підприємцем Д. Гаттян, який свої статки нажив створивши сайт для дорослих, відвідування якого було не меншим ніж аудиторія CNN. Партія утворена в 2021 р. і позиціонує себе як центристська політична сила, яка сповідує ліберальні ідеї, цінності громадянського суспільства та виступає проти проявів тероризму. Головний лозунг партії на виборах – «серце, розум і мужність» [7, с. 76].

Особливістю виборчої кампанії 2022 р. було проведення об'єднаною опозицією («Об'єднані за Угорщину») у вересні – жовтні 2021 р. передвиборів (праймериз). Ініціатором об'єднання опозиційних сил був екс прем'єр-міністр Ф. Дюрчань, який програвши парламентські вибори 2010 р. лідеру партії «Фідес» В. Орбану відтоді не залишав спроб отримати реванш. Ідею Ф. Дюрчана підтримав мер Будапешту Г. Карачонь, який також вважав, що перемогти В. Орбана можна лише об'єднавши зусилля різних політичних сил [6; 7].

Сутність «праймерізу» опозиційних сил полягала в тому, щоб в кожному одномандатному окрузі за результатами збору підписів виборців висунути лише одного кандидата. А також визначитись з претендентом на посаду прем'єр-міністра. За результатами «праймерізу» перемогу отримав П. Маркі-Зай (мер м. Ходмезьовашархей), який і очолив об'єднану опозицію.

На загальний хід виборчої кампанії суттєвий вплив мала війна Росії проти України. Під час виборчої кампанії В. Орбан позиціонував себе як захисник Угорщини, гарант миру і стабільності,

акцентуючи на тому, що Угорщина здійснює для України гуманітарну допомогу. При цьому він категорично виступав проти надання озброєння і переміщення в Україну зброї через угорсько-український кордон. «У російсько-українській війні Угорщина стоїть на боці Угорщини», – так звучала офіційна позиція уряду В. Орбана щодо цього питання [2, с. 12].

«Об'єднана опозиція проводила вибори під гаслом «Орбан або Європа», а її лідер П. Маркі-Зай виділив такі пріоритети виборчої кампанії: мир у Європі та країні; безпека та передбачуваність; зростаючі можливості для всіх громадян країни, незалежно від їхнього кольору шкіри, походження, політичних поглядів та сексуальної орієнтації. При цьому він додав, що для підйому Угорщини необхідно зламати методи В. Путіна; необхідно порвати з політикою, через яку країна зрадила своїх союзників і навмисно зруйнувала єдність Євросоюзу, потураючи глобальним владним прагненням військового злочинця Володимира Путіна» [7, с. 75; 8]. Інші політичні сили не мали суттєвого впливу на перебіг виборчого процесу.

За результатами парламентських виборів четвертий раз поспіль (з 2010 р.) перемогу здобув блок «Фідес»/ХДНП, отримавши при цьому дві третини депутатських місць. Результати виборів подано в таблиці 1.

Отже, В. Орбан зі своєю політичною силою черговий раз здобув перемогу на виборах. Виступаючи перед своїми прихильниками в Будапешті після того, як стали відомі попередні результати, він зазначив, що «ця перемога запам'ятається на все життя, тому що так багато людей ополчилися проти нас: ліві вдома, ліві за кордоном, бюрократи в Брюсселі, всі фонди та організації імперії Сороса, іноземні ЗМІ і, зрештою, навіть український президент» [6].

За правоцентристську коаліцію «ФІДЕС/ХДНП» проголосувало 53,1 % виборців, які взяли участь у голосуванні. За об'єднану опозицію «Об'єднані за Угорщину» віддали свої голоси

Таблиця 1

Результати виборів до Національної Асамблеї Угорщини 3 квітня 2022 року

Партія / виборчий блок	Одномандатні округи, к-ть мандатів	Загально-державний округ, к-ть голосів (%), к-ть мандатів	Загальна к-ть мандатів	Відсоток мандатів, %
Виборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП	88	(53,1 %) 47	135	67,8 %
Об'єднана опозиція «Об'єднані за Угорщину»	18	(35,0 %) 39	57	28,6 %
Партія «Наша Батьківщина»	0	(6,1 %) 6	6	3,0 %
Список німецької національної меншини	0	1	1	0,6 %
Всього	106	93	199	100

Джерело: [8]

35,0 % виборців, а нова ультраправа партія «Наша Батьківщина» отримала 6,1 % голосів. Один депутатський мандат дістався представнику німецької національної меншини [8].

Таким чином, ідеологічний профіль угорського парламенту виглядає наступним чином: ліволіберальна об'єднана коаліція «Об'єднані за Угорщину» – правоцентристська коаліція «Фідес»/ХДНП – ультраправа партія «Наша Батьківщина». Конфігурація партійної системи може бути названа як партійна система з домінуючою партією.

Визнавши результати парламентських виборів 2022 р. і привітавши «Фідес»/ХДНП з перемогою, лідер альянсу «Об'єднані за Угорщину» П. Маркі-Зай відзначив, що «опозиція зазнала історичної поразки, але все одно ми ставимо під питання демократичність і свободу проведення виборів. Упродовж 12 років перебування при владі В. Орбан провів конституційну, судову, виборчу, інформаційну реформи і нав'язав суспільству ультраконсервативні ідеали» [8].

А вже через деякий час після виборів (15 вересня 2022 р.) депутати Європарламенту підтримали резолюцію про те, що країна під керівництвом В. Орбана стала «гібридним режимом виборчої автократії», посиляючись на ерозію демократії, основних прав і верховенства закону [4]. Йдеться про те, що під керівництвом В. Орбана в Угорщині сформована держава «неліберальної демократії».

Висновки. За результатами виборів до Національної Асамблеї Угорщини перемогу п'ятий раз здобула партія «Фідес» на чолі з В. Орбаном. Для

того, щоб показати, які зміни відбулися в партійній системі Угорщини після парламентських виборів 2018 р., нами зроблена порівняльна характеристика парламентських виборів 2018 та 2022 рр. (див. Табл. 2).

Перш за все зазначимо, що тип партійної системи Угорщини за результатами виборів не змінився, вона залишилася партійною системою з домінуючою партією, про що свідчить показник індексу ефективної кількості парламентських партій – 1,8.

В той же час відбулися деякі зміни в її ідеологічній конфігурації. Так за результатами парламентських виборів 2018 р. ідеологічна конфігурація угорського парламенту виглядала наступним чином: ультраправі – партія «Йоббик»; праві – партії «ФІДЕС» та ХДНП; центристи – партія «Демократична коаліція»; лівоцентристи – УСП, партія «Політика може бути іншою» [3]. Зазначимо, що домінування правоцентристських партій у партійній системі вказує на авторитарність політичного режиму, який В. Орбан назвав «неліберальною демократією».

Натомість за результатами виборів 2022 р. у конфігурації партійної системи відбулися деякі зміни, які пов'язані з утворенням ліволіберальної об'єднаної коаліції «Об'єднані за Угорщину», зміною ідеологічних пріоритетів партії «Йоббик» у бік націонал-консерватизму та появою нової ультраправої партії «Батьківщина»: ліволіберальна (лівоцентристська) об'єднана коаліція «Об'єднані за Угорщину» – правоцентристська коаліція

Таблиця 2

Порівняльна характеристика парламентських виборів в Угорщині 2018 та 2022 рр.

Порівняльні критерії	Парламентські вибори 2018 р.	Парламентські вибори 2022 р.
Кількість партій/виборчих коаліцій, які внесені в бюлетень для голосування	23	6
Явка виборців	68,1 %	68,7 %
Кількість партій/виборчих коаліцій, які подолали виборчий бар'єр	2 виборчі коаліції, 4 політичні партії	2 виборчі коаліції, 1 політична партія
Результат переможця виборчої кампанії	виборча коаліція «Фідес»/ХДНП – 133 депутатські мандати (67,0 %)	виборча коаліція «Фідес»/ХДНП – 135 депутатські мандати (67,8 %)
Результат опозиційних партій в загальнодержавному виборчому окрузі	партії, які утворили об'єднану опозицію у 2022 р. – 49,2 %	об'єднана опозиція «Об'єднані за Угорщину» 35,0 %
Індекс ефективної кількості партій (Лааксо і Таагапери)	1,81	1,84
Індекс електоральної волатильності М. Педерсена	–	3,0
Індекс диспропорційності Галлахера	17,3	10,7
Кількість голосів, відданих за старі партії	–	88,1 %
Конфігурація партійної системи	партійна система з домінуючою партією	партійна система з домінуючою партією

Джерело: побудована авторами на основі [3; 8]

«Фідес»/ХДНП – ультраправа партія «Наша Батьківщина».

Розрахунок індексу волатильності (3,0), індексу диспропорційності (10,7) та високий показник голосування за «старі» партії вказують на високий рівень стабільності партійної системи Угорщини.

У політико-безпековому вимірі перемога В. Орбана ставить під сумнів ефективність роботи

регіональних форматів співпраці у Євросоюзі (йдеться про Вишеградську четвірку та Бухарестську дев'ятку). Неможливість офіційного Будапешта відмовитися від подальшої співпраці з Росією як наслідок матиме довгострокове обмеження політичного діалогу з Україною та ускладнення відносин з іншими демократичними країнами на Європейському континенті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гашпар М. Рух Momentum: хлопці з Пешта. URL: <https://politkrytyka.org/2017/08/12/ruh-momentum-hloptsi-z-peshta/> (дата звернення 23.11.2022)
2. Давимука О. Парламентські вибори в Угорщині: переобрання Орбана і наслідки для України та Європи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vibori_ugorschina.pdf (дата звернення 12.09.2022).
3. Копинець Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал*. 2020. № 3. С. 44–51.
4. Кудрін Ф. Європарламент постановив, що Угорщина більше не може називатись демократією. URL: <https://tyzhden.ua/News/255696> (дата звернення 17.10.2022).
5. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
6. Сидоренко С. Антиукраїнський Орбан: що робитиме Угорщина після виборів «під знаком війни». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/4/7137219/> (дата звернення 12.10.2022).
7. Шишлина Л. Парламентские выборы в Венгрии 2022 г. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/parlamentskie-vybory-v-vengrii-2022-g> (дата звернення 12.12.2022).
8. The European Elections Monitor (Результати парламентських виборів в Угорщині 2022 р.). URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/eem/1969-viktor-orban-wins-for-the-fourth-time-in-a-row-in-hungary-s-general-elections> (дата звернення 21.11.2022)
9. Walker N. Hungary: 2022 general election. *Commons Library Research Briefing*. House of Commons Library: London, 2022. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9519/CBP-9519.pdf> (дата звернення 25.09.2022).

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS AS A FACTOR OF LOCAL POLITICAL MANAGEMENT INSTITUTIONAL CAPACITY INCREASING

Хмельников А.О.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри публічного управління та митного адміністрування

Університету митної справи і фінансів

Вивчається сучасний контекст соціально-економічного розвитку, який визначає умови цифрової технологізації, пошуку особливої економічної моделі локального рівня тощо. Розглядаються можливості сучасної України на тлі російської агресії, в яких актуалізується спроможність локального політичного менеджменту відповідати на виклики багатовимірного соціально-економічного розвитку. Розкривається значення локального політичного менеджменту щодо участі у виробленні особливого цифрового профілю громади. Встановлюються причини відсутності реальних реформ щодо інтеграції в цифрову реальність та поява ефекту втрати можливостей. Обговорюється досягнення локальним політичним менеджментом значної ресурсної та прогностичної спроможності. У статті обґрунтовано, що сучасні соціально-економічні та технологічні трансформації визначають необхідність реконструкції соціальних відносин. З'ясовуються зміст моделі оптимальної соціально-демографічної структури, яка формується на основі можливості технологічного удосконалення та ціннісного зростання. Досліджується здатність моделі оптимальної соціально-демографічної структури формуватися на основі можливостей технологічного удосконалення та ціннісного зростання. Розкрито основи оптимальних моделей подолання кризового сценарію які вимагають від локального політичного менеджменту ініціативності та усвідомлення інтересів громади. Виявляється специфіка проєктного мислення та менеджменту на основі співвідношення результатів та витрат, які стають основними імперативами сучасної локальної політики. Встановлено специфіку правової легітимності локального політичного менеджменту, яка надає змогу реалізації функції модерзації економічних та політичних інтересів громадян. Досліджується бачення функцій локальної публічної влади в утвердженні захисту прав і свобод громадян, підвищення темпів сталого розвитку, забезпечення національної згоди та формування політичної нації. З'ясовується здатність локальних політичних менеджерів виступати посередниками в діалозі громадських та соціально-економічних груп, які висувують альтернативні пропозиції розвитку громади. Вивчено значення функціонування громади у мінливому зовнішньому середовищі, яке вимагає зосередження ресурсів, ухвалення оптимальних рішень, дотримання визначеного вектору та досягнення запланованих результатів. Зроблено висновок про формування особливого економічного профілю громади, участі поселення або міста в глобальному розподілі праці, у формуванні локального інвестиційного клімату тощо.

Ключові слова: локальний політичний менеджмент, цифрова трансформація, соціально-економічна трансформація, локальні політичні актори, соціально-економічний розвиток громади.

The modern context of socio-economic development is studied, which determines the conditions of digital technology, the search for a special economic model at the local level, etc. The possibilities of modern Ukraine against the background of Russian aggression are considered, in which the ability of local political management to respond to the challenges of multidimensional socio-economic development is actualized. The importance of local political management regarding participation in the development of a special digital profile of the community is revealed. The reasons for the lack of real reforms regarding integration into digital reality and the emergence of the effect of the loss of opportunities are established. The achievement of significant resource and prognostic capacity by local political management is discussed. The article substantiates that modern socio-economic and technological transformations determine the necessity of reconstruction of social relations. The content of the model of the optimal socio-demographic structure, which is formed on the basis of the possibility of technological improvement and value growth, is clarified. The ability of the model of the optimal socio-demographic structure to be formed on the basis of the possibilities of technological improvement and value growth is investigated. The basics of optimal models for overcoming the crisis scenario, which require local political management to be proactive and aware of the community's interests, are revealed. The specificity of project thinking and management is revealed based on the ratio of results and costs, which become the main imperatives of modern local politics. The specifics of the legal legitimacy of local political management have been established, which enables the implementation of the function of moderating the economic and political interests of citizens. The vision of the functions of the local public authority in affirming the protection of the rights and freedoms of citizens, increasing the pace of sustainable development, ensuring national harmony and forming a political nation is being studied. The ability of local political managers to act as mediators in the dialogue of public and socio-economic groups that put forward alternative proposals for the development of the community is revealed. The significance of the functioning of the community in a changing external environment, which requires the concentration of resources, the adoption of optimal decisions, the observance of a defined vector and the achievement of planned results, has been studied. A conclusion was made about the formation of a special economic profile of the community, the participation of the settlement or city in the global division of labor, in the formation of the local investment climate, etc.

Key words: local political management, digital transformation, socio-economic transformation, local political actors, socio-economic development of the community.

Постановка проблеми. Сучасна політична наука виступає чинником концептуалізації розбіжностей між політичним та державним врядуванням. Локальний політичний менеджмент з точки зору сучасних науковців є ланкою демократичного політичного управління, яка здійснюється в межах територіальної громади на засадах політичної конкуренції та взаємодії з групами, які представляють різноманітні соціальні спільноти на локальному рівні та здійснюють очікування оптимальних рішень на основі консенсусу. В інтересах громади суб'єктами локального політичного менеджменту можуть бути як інститути публічного врядування (місцевого самоврядування), так і політичні партії, громадські рухи тощо. Сучасний контекст соціально-економічного розвитку визначають умови цифрової технологізації, пошуку особливої економічної моделі локального рівня тощо. До цього додається специфічний контекст політичних трансформацій на національному і регіональному рівнях, який вимагає належної відповіді та чіткої політичної відповідальності. В сучасній Україні на тлі російської агресії актуалізується спроможність локального політичного менеджменту відповідати на виклики багатовимірного соціально-економічного розвитку. Вона виступає важливим питанням національного порядку денного.

Аналіз публікацій. Значущі аспекти сучасних соціально-економічних трансформацій розглядає низка вітчизняних науковців. Зокрема, О. Баранов надає оцінку соціальній та цифровій трансформації як джерелам правових проблем [1], М. Васильченко виявляє організаційно-функціональні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій [2], О. Желай встановлює специфіку аналізу економічних трансформацій на базі матеріалів ЗМІ [3], В. Захарченко з'ясовує співвідношення суспільно-економічних трансформацій і «вісьового часу» промислового розвитку [4]. Поряд з цим, існує потреба подальшого вивчення тенденцій розвитку сучасного локального політичного менеджменту в контексті багатовимірних соціальних, економічних та технологічних трансформацій.

Метою статті є встановлення змісту викликів соціально-економічної трансформації для розвитку сучасного локального політичного менеджменту. Завданням є ідентифікація викликів соціально-економічної трансформації та оптимальних підходів до регулювання розвитку громади.

Основний зміст. Можливості розвитку локальних громад в умовах світових технологічних перетворень ґрунтуються на здатності пристосуватися до нових викликів та можливостей. Перехід багатьох видів соціальної та економічної активності у віртуальну сферу спонукає до пошуку підходів до адаптації локальної

політичної активності. Локальний політичний менеджмент при цьому повинен брати участь у виробленні особливого цифрового профілю громади. На слушну думку української фахівчині І. Якушко, «цифровізація є процесом, який приводить до трансформації окремих систем, включаючи економічні, зміни звичайної моделі їх функціонування. У багатьох наукових працях при визначенні змісту цифровізації науковці також стверджують, що вона призводить саме до виключно якісних змін у функціонуванні систем. Проте, на нашу думку, це відбувається не завжди» [11].

Спроможність політичного середовища локальної громади сприйняти основні аспекти цифровізації визначає її успіх у сучасному світі. За відсутності реальних реформ щодо інтеграції в цифрову реальність з'являється ефект втрати можливостей. Це стосується кредитування технологічного оновлення, доступу до ресурсів компетентності тощо. І. Якушко з'ясувала, що «1) цифрова трансформація – безперервний процес зміни окремих систем у результаті впливу на їх функціонування інформаційно-комунікаційних технологій; 2) цифрова трансформація можлива лише за наявності складного процесу створення та розвитку інноваційних інформаційних технологій; 3) цифрова трансформація може відбуватися виключно на основі залучення нових інформаційно-комунікаційних технологій, їх імпорту до різних суспільних систем» [11].

Цифрова трансформація суспільно-політичного життя детермінована економічною трансформацією. Можливість перетворень політичного середовища залежить від рівня задоволеності економічних потреб та інтересів. Означене вимагає від локального політичного менеджменту значної ресурсної та прогностичної спроможності. Згідно з позицією І. Якушко, «категорія є міждисциплінарною та використовується в межах фактично всіх наук. Також визначено, що в економіці трансформація розглядається як безперервний процес зміни економічних систем, їх окремих компонентів» [11].

Сучасні соціально-економічні та технологічні трансформації визначають необхідність реконструкції соціальних відносин. Конфліктність має поступатися консенсусу. Так само поведінка еліт покликана створювати середовище політичної згоди та співпраці на локальному рівні. Д. Кундельський справедливо вказує, що «у різних сферах суспільного життя конфлікти постійно супроводжували життєдіяльність людини. Конфлікт має соціальну природу, оскільки учасниками конфлікту завжди є люди або певні соціальні групи та спільноти. Історія засвідчує, що безконфліктного розвитку суспільства не існує, а екстремальні форми прояву конфліктів (війни,

революції, теракти) мають місце в міжнародних відносинах у XXI ст. Тому актуальним є питання пошуку оптимальних шляхів розв'язання конфліктів, зокрема їх мирної трансформації» [7].

Успіх суспільно-політичних трансформацій залежить від вірного розуміння цифрових ефектів у розбудові громади. Модель оптимальної соціально-демографічної структури формується на основі можливості технологічного удосконалення та ціннісного зростання. Це вимагає застосування синергетичного підходу. Український науковець О. Баранов обґрунтовано зазначає, що «наявність фундаментальної проблеми обмеженості когнітивних здібностей людства робить досить проблематичною своєчасну реакцію на зміни параметрів зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на соціальні процеси, а це, в свою чергу, є причиною: погіршення якості соціального моделювання, різкого скорочення часового горизонту впевненого прогнозування, особливо в частині середньо- і довгострокових стратегій розвитку, неприпустимого зниження якості і швидкості прийняття рішень» [1].

Оптимальні моделі подолання кризового сценарію на сучасному етапі вимагають від локального політичного менеджменту ініціативності та усвідомлення інтересів громади. Економічна криза в умовах глобалізації є досить імовірним явищем. Тому на локальному рівні слід постійно модифікувати механізми адаптації. На аргументовану думку О. Баранова, «постійні “позапланові” світові, національні та галузеві економічні кризи, неефективні рецепти виходу з них є яскравим свідченням недосконалості методів, способів і механізмів моделювання та прийняття рішень як при складанні прогнозних моделей економічного розвитку, так і в процесі практичної реалізації цих моделей. У реальному житті корекція або зміна економічних моделей розвитку, як правило, відбувається лише після факту встановлення наявності кризи або в цілому в економіці, або в окремому її сегменті, тобто іншими словами, реакція на кризові явища практично завжди відбувається з запізненням» [1].

Комплексність процесу прийняття рішень вимагає від суб'єктів локального врядування отримання компетенцій, якими визначається міждисциплінарність та увага до різних галузей. Проєктне мислення та менеджмент на основі співвідношення результатів та витрат стають основними імперативами сучасної локальної політики. Згідно з О. Барановим, «до сучасних цивілізаційних викликів можна віднести наступні: невисока якість стратегічного планування розвитку окремих галузей, країн і цивілізації в цілому; різке підвищення взаємозв'язку і взаємозумовленості об'єктів, суб'єктів, процесів і явищ як в локальному, так і в світовому вимірі через всепоглина-

юче проникнення глобалізації; необхідність наявності великих обсягів інформації та врахування великої кількості об'єктів і суб'єктів для релевантного опису соціальних процесів і прийняття рішень; необхідність приймати рішення в режимі реального часу; обмеженість когнітивних здібностей людини для прийняття рішень адекватних сучасному стану соціальних процесів, внутрішніх і зовнішніх впливів; обмеженість фізичних і біологічних можливостей людини для реалізації великої кількості сучасних і майбутніх видів соціальної діяльності» [1].

Нормативно-правова аргументація політичних та суспільно-економічних трансформацій формує правила гри та основи функціонування локального політичного середовища. Саме правова легітимність локального політичного менеджменту надає змогу реалізації функції модерації економічних та політичних інтересів громадян. О. Баранов справедливо визначає виявлення та вирішення правових проблем, що супроводжують процеси трансформації або які виникають внаслідок цих процесів як «надскладне системне завдання, що потребує інтеграції зусиль представників не лише різних галузей права, але й залучення науковців, експертів та фахівців, які представляють різноманітні сфери практичної суспільної діяльності та різноманітні галузі знань» [1].

Спроможність локального політичного менеджменту досягти успіхів в артикуляції потреб громади на національному рівні залежить від усвідомлення ролі конкретної громади загальнонаціональні трансформації. Ідеться про бачення функцій локальної публічної влади в утвердженні захисту прав і свобод громадян, підвищення темпів сталого розвитку, забезпечення національної згоди та формування політичної нації. О. Романюк доречно викриває роль сталості та характеру державності у процесі посткомуністичних трансформацій: «усі посткомуністичні країни зі сталою національною (не імперською) державністю мають демократичне врядування. Домінуючою тенденцією серед сталих держав є консолідація політичних режимів на демократичній основі, серед новоутворених держав тенденції демократичної та авторитарної консолідації є рівноважними» [10].

Інтеграційна місія локального політичного менеджменту в процесах суспільно-політичних трансформацій полягає в підвищенні рівня інклюзивності політичного середовища локальної громади. Локальні політичні менеджери виступають посередниками в діалозі громадських та соціально-економічних груп, які висувують альтернативні пропозиції розвитку громади. Узгодження цих інтересів інтегрує загальний вектор сталого розвитку локальної спільноти. О. Романюк з'ясовує вплив чинника сталості державності на

перебіг трансформаційних процесів через опосередкування ступеня національної єдності країни: «у тих країнах, де сформувалися політичні нації, лібералізація та демократизація суспільних систем відбувається значно швидше, ніж у тих, де маються проблеми з інтеграцією населення у єдину громадянську спільноту» [10].

Остаточна ліквідація спадку комуністичної радянської державності та врядування на локальному рівні спонукає локальний політичний менеджмент до використання нових форм діалогу в громаді та підвищення рівня політичної участі. Що більш політично активною є локальна громадськість, то більш сталою є пряма демократія на локальному рівні. Також більш швидкою стає й посткомуністична трансформація. О. Романюк слушно стверджує, що «протягом трьох десятиліть в посткомуністичних країнах утвердились нові різні, але не комуністичні моделі соціальних відносин. За цей час у суспільно-політичне життя увійшла нова генерація населення, яке не зазнала впливу старої системи та зомбування комуністичною пропагандою» [10].

Таким чином, пристосування локальних громад до викликів цифрової соціально-економічної нормативно-правової трансформації залежить від спроможності локального менеджменту досягнути обсяг можливостей та загроз і викликів. Водночас функціонування громади у мінливому зовнішньому середовищі вимагає зосередження ресурсів, ухвалення оптимальних рішень, дотримання визначеного вектору та досягнення запланованих результатів. За таких умов локальної політич-

ний менеджмент здатний «вбудувати» громаду до складної системи національних та глобальних трансформацій.

Висновки. Сучасні соціально-економічні трансформації наповнюють політичний порядок денний локальних громад викликами технологізації усіх соціальних та економічних процесів. Це вимагає від локального політичного менеджменту узгодження інтересів у цифровому середовищі. Цифрова трансформація формує особливий локальний політичний дискурс, який артикулює проблеми та потреби локальних політичних та соціальних груп, що своєю чергою, вимагає реакції від політичних менеджерів локального рівня. Глобальна трансформація економіки також формує середовище вибору для локального політичного врядування. Зокрема, йдеться про формування особливого економічного профілю громади, участі поселення або міста в глобальному розподілі праці, у формуванні локального інвестиційного клімату тощо. За цих умов локальний політичний менеджмент перетворюється з директивно-розпорядчого інституту управління на прагматичну структуру, яка здійснює широкий спектр комунікації із стейкхолдерами локальної громади та соціально економічними і політичними акторами локального, регіонального, національного і навіть глобального рівня. Це вимагає від локального політичного менеджменту додаткових компетенцій та ресурсного забезпечення. Вказаний аспект є основою для подальших досліджень в напрямку теми, порушеної в даній статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранов О.А. Соціальна та цифрова трансформації: джерело правових проблем. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_21.pdf
2. Васильченко М. Організаційно-функціональні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій. Вісник Книжкової палати. 2012. № 6. С. 47-51.
3. Желай О. Специфіка аналізу економічних трансформацій на базі матеріалів ЗМІ. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2009. Вип. 23. С. 186-198.
4. Захарченко В. Суспільно-економічні трансформації і "осьовий час" промислового розвитку. Вісник Національної академії наук України. 2002. № 11. С. 17-28.
5. Іванова Н. Удосконалення експертно-правового супроводу демократичних трансформацій в умовах розвитку електронних технологій. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2009. Вип. 23. С. 164-172.
6. Крайнікова Т. ЗМІ в умовах глобальної трансформації медіа споживання. Вісник Книжкової палати. 2012. № 6. С. 38-42.
7. Кундельський Д. В. Теорія мирної трансформації конфліктів й. Гальтунга та її потенціал. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/198129/198374>
8. Пазиніч С. М. Інтегруюча роль філософії і мистецтва в системі трансформації суспільства. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2007. № 4. С. 151-156.
9. Пахомов Ю. Ринкові трансформації в Україні у контексті світового досвіду. Вісник Національної академії наук України. 2001. № 3. С. 11-14.
10. Романюк, О. (2021). Посткомуністичні системні трансформації: особливості, результати та перспективи. Дриновський збірник. 14. URL: <https://doi.org/10.7546/DS.2021.14.13>
11. Якушко І. Сутність та особливості цифрової трансформації URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/262608/259013>

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК [327:061.1ЄС+327-049(477)]:355.4(470+571)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.15>

СОЛІДАРНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З УКРАЇНОЮ У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ: БЕЗПЕКОВИЙ ЧИННИК

SOLIDARITY OF THE EUROPEAN UNION WITH UKRAINE IN COUNTERING RUSSIAN ARMED AGGRESSION: SECURITY FACTOR

Герасимчук Т.Ф.,
*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук
Рівненського державного гуманітарного університету*

У статті проаналізовано солідарність Європейського Союзу з Україною у протидії російській збройній агресії, вплив безпекового чинника на прийняття важливих політичних рішень ЄС та надання військової допомоги Україні. Повномасштабна збройна агресія Росії проти України спричинила кардинальні зміни геополітичного ландшафту Європи та архітектури європейської безпеки і поставила ЄС перед необхідністю перегляду підходів у формуванні безпекової політики та пошуку ефективних механізмів протидії ескалації на східних кордонах. У нових геополітичних реаліях безпековий чинник став ключовим у формуванні зовнішньої політики ЄС та визначенні стратегії і тактики відносин ЄС та його держав-членів з Україною. Консенсус західних політичних еліт та солідарність з Україною у протидії військовій агресії Росії важливі для перемоги України у екзистенційній війні. Це важливо і для ЄС, адже, захищаючи суверенітет та демократичні цінності, Україна є «безпековим щитом» для всієї Європи. З перших днів війни Україна отримує військову допомогу і політичну підтримку від ЄС та його держав-членів. Війна поглибила політичний діалог та пришвидшила прийняття ЄС важливих політичних рішень: надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС; визнання Росії державою-спонсором тероризму; визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом Українського народу; прийняття Резолюції про створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України. Солідарність ЄС з Україною виражена і наданням військової допомоги через Європейський фонд миру і Місію ЄС з військової допомоги Україні (EUMAM Ukraine), що має на меті посилення військового потенціалу Збройних Сил України для ефективного ведення бойових дій. Окрім того, військова допомога надходить окремо від держав-членів ЄС та партнерів по НАТО. По суті, відносини Україна-ЄС виходять на новий стратегічний рівень. Це є чітким сигналом для Кремля, що Україна не одна у боротьбі з окупантом, безпека України не може бути без ЄС і НАТО, а воєнні злочини Росії та збройна агресія проти України мають бути покарані в інтересах миру та глобальної безпеки.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, європейська інтеграція, європейська безпека, безпековий чинник, солідарність, військова допомога, війна, російська збройна агресія.

The article analyzes the European Union's solidarity with Ukraine in the countering Russian armed aggression, the impact of the security factor on the adoption of important EU political decisions and the provision of military aid to Ukraine. Russia's full-scale armed aggression against Ukraine has caused radical changes in the geopolitical landscape of Europe and the architecture of European security, and presented the EU with the need to review approaches in the formation of security policy and the search for effective mechanisms for countering escalation on the eastern borders. In the new geopolitical realities, the security factor has become a key factor in shaping the EU's foreign policy and determining the strategy and tactics of the EU and its member states' relations with Ukraine. The consensus of Western political elites and solidarity with Ukraine in countering Russia's military aggression are important for Ukraine's victory in the existential war. This is also important for the EU, because, protecting sovereignty and democratic values, Ukraine is a "security shield" for the whole of Europe. As early as of the war, Ukraine has been receiving military aid and political support from the EU and its member states. The war deepened the political dialogue and accelerated the adoption of important political decisions by the EU: granting Ukraine the status of a candidate for EU accession; recognizing of Russia as a state sponsor of terrorism; recognizing of the Holodomor of 1932-1933 as genocide of the Ukrainian people; adopted of the Resolution on the establishment of a special international tribunal for the crime of aggression against Ukraine. The EU's solidarity with Ukraine is also expressed by providing military aid via the European Peace Fund and the EU Military Assistance Mission to Ukraine, that is aimed to strengthen the military potential of the Armed Forces of Ukraine for the effective conduct of hostilities. In addition, military aid comes separately from EU member states and NATO partners. In essence, Ukraine's relations with the EU are reaching a new strategic level. This is a clear signal to the Kremlin that Ukraine is not alone in its fight against the occupier, that Ukraine's security cannot exist without the EU and NATO, and that Russia's war crimes and armed aggression against Ukraine must be punished in the interests of peace and global security.

Key words: European Union, Ukraine, European integration, European security, security factor, solidarity, military aid, war, Russian armed aggression.

Постановка проблеми. Гібридна війна Росії проти України з 2014 р. і повномасштабна збройна агресія з 24 лютого 2022 р., волонтаристське порушення РФ норм міжнародного права, спричинені масові втрати і поранення серед цивільного населення, енергетичний шантаж, ядерна риторика, геноцид і ракетний терор в Україні спричинили глобальний зсув у європейській та глобальній безпеці. Війна РФ проти України – це і міжцивілізаційне протистояння різних культур, цінностей, ідеологій, управлінських моделей. «Це не лише про Україну, це зіткнення двох світів, двох полярних наборів цінностей», – сказала Президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн у інтерв'ю «Kyiv Independent». Війна показала різочу відмінність і глибокий ціннісний розрив між українцями і росіянами, розвіяла міфи про «братні народи» і «другу армію світу». Україна довела всьому світові, що цивілізаційний вибір зроблено на основі демократичних цінностей і поваги прав людини. За свій геополітичний вибір Україна платить непомірно високу ціну. Стійкість і спротив Збройних Сил України (ЗСУ) та всього українського суспільства розвіяли сумніви західних політиків та експертів щодо перемоги України. Україна стала форпостом безпеки у глобальному протистоянні між цивілізованим демократичним та авторитарним світом. Але наодинці Україна навряд чи змогла б протистояти російській військовій агресії, геноциду і тероризму. Лише спільними зусиллями можна подолати ворога. Відтак міжнародна солідарність, політична і військова підтримка, партнерська допомога є життєво необхідними для України в умовах війни. Виникнення нового геостратегічного ландшафту та вороже середовище безпеки вимагають від Європейського Союзу (ЄС) виважених політичних рішень та гарантій безпеки для держав-членів та посилення безпеки на східних кордонах. Безпековий чинник став ключовим у поглибленні політичного діалогу ЄС з Україною, впровадженні нових механізмів солідарності й підтримки України, що і визначає актуальність наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових доробках солідарність здебільшого аналізується в мирних умовах як відносини всередині ЄС, з країнами-кандидатами, включаючи і дослідження процесу розширення на Схід, Середземномор'я та на Балкани. Проблема солідарності в Європейському Союзі досить добре розроблена європейськими дослідниками В. Волесом, Г. Волесом, Дж. Ітвеллом, М. Еллманом, Е. Холлнейглом та іншими. Наукові доробки в основному стосуються різних аспектів співпраці й взаємодії як між державами-членами, країнами-кандидатами, так й іншими державами в межах Східної політики ЄС, Європейської політики сусідства та політики Середземноморського ді-

логу. Європейські вчені М. Кайдінг, Й. Поллак, П. Шмідт аналізують європейську солідарність як відповідь на геополітичні зміни ХХІ ст. та роздумують над майбутнім Європи як «проєкту миру» [36]. Дж. Демпсі, старша наукова співробітниця Carnegie Europe¹ і головна редакторка блогу Strategic Europe, у своїх публікаціях та аналітичних оцінках полемізує про те, як російсько-українська війна має змінити ЄС [27].

Українські вчені С. Віднянський, І. Вовканич, Є. Кіш, В. Копійка, М. Лендел, А. Мартинов, С. Мітряєва, С. Мотрук, Ю. Палагнюк, В. Посельський, Н. Романюк, О. Рудік, Т. Сидорук, О. Федунь та багато інших досліджують політичні відносини України з ЄС, програми співпраці України з ЄС, надання технічної допомоги Україні в межах реалізації тих чи інших діючих програм. Найбільший масив досліджень стосується співпраці України з ЄС в межах Східного партнерства, імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС, програм Horizon 2020 / Horizon Europe, Interreg Europe, Cosme, «Креативна Європа», Еразмус+ та багатьох інших проєктів. Донедавна солідарність ЄС з Україною в умовах повномасштабної війни практично не досліджувалася. Але поступово з'являються наукові статті з даної проблематики в царині політичних, соціальних та гуманітарних наук. З'явилися перші наукові праці про відносини ЄС з Україною в умовах російсько-української війни українських політологів О. Брусиловської, Є. Горюнової, Т. Каменчук, С. Наумкіної. Нещодавно вийшла друком колективна монографія вчених соціологів «Українське суспільство в умовах війни. 2022» за ред. Є. Головахи, С. Макеєва, в якій автори на основі емпіричних даних моніторингу Інституту соціології НАН України аналізують глобальні та локальні аспекти війни, трансформації інституціональної та соціально-групової структури, зсуви в настроях, очікуваннях, ціннісних орієнтаціях тощо [11]. Українська політолог Н. Хома досліджує технології миробудівництва на прикладі допомоги Україні, аналізуючи унікальність та особливості українського кейсу антивоєнного, миробудівничого краудфандингу [12]. Проблеми національної стійкості України та солідарності ЄС з Україною, функціонування Платформи солідарності ЄС задля підтримки громадян України, що шукають захисту від війни² в ЄС досліджено у наукових доробках авторки даної статті [2; 3].

¹ Carnegie Europe – центр аналізу європейської зовнішньої політики та політики безпеки.

² Станом на 20 грудня 2022 р. 7,863,339 громадян України зареєструвалися в ЄС як шукачі притулку, з яких 4,862,560 осіб отримали тимчасовий захист в ЄС. Ця цифра незначно, але все ще зростає. Ці дані не є сталими, цифра постійно змінюється і не означає, що всі вони знаходяться в ЄС. адже статус тимчасового захисту дає право повернення в Україну зі збереженням статусу тимчасового захисту протягом одного року, а у разі необхідності продовження його ще двічі по шість місяців [3, с. 29].

Основною джерельною базою для написання статті є рішення, висновки, резолюції, директиви інститутів ЄС: Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Європейської Ради, Ради ЄС, а також виступи, інтерв'ю, звернення лідерів ЄС, що складає емпіричну базу даних для контент-аналізу, статистичного і порівняльного аналізу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Співпраця ЄС з Україною досліджувалася загалом та в контексті імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС, що з 2014 р. відбувалося в умовах гібридної війни РФ в Україні. Але в умовах повномасштабної війни така співпраця суттєво відрізняється за напрямками і змістом. Адже йдеться не просто про співпрацю, а про солідарність з Україною, як з кандидатом на вступ до ЄС, у протидії російській збройній агресії. Окрім того, Україна є важливою у новій архітектурі європейської безпеки і це добре розуміють в ЄС. Відтак на порядок денний ЄС постало питання надання Україні військової допомоги та забезпечення України летальною зброєю, чого не було раніше. Суттєво розширилися механізми надання гуманітарної допомоги та збільшилися масштаби підтримки України задля збереження національної стійкості та здатності давати відсіч ворогові. Змінилися механізми співпраці, адже додалася проблема майже 5 мільйонів біженців з України, які шукають прихистку в ЄС. Українські соціологи і демографи зазначають, що це найбільша міграція з часів Другої світової війни [11]. Гострота проблеми та відсутність допоки системних досліджень з даної теми актуалізує студіювання проблеми міжнародної солідарності ЄС з Україною та ролі безпекового чинника у протидії повномасштабній збройній агресії Росії, наданні військової допомоги Україні. Важливо зауважити, що є низка інших форматів підтримки і допомоги, такі як гуманітарна, економічна та макрофінансова, але це предмет подальших наукових пошуків і досліджень.

Методологія дослідження базується на системному, синергетичному та діалектичному підходах, що поглиблює концептуальне осмислення ролі безпекового і політичного чинників у міжнародній солідарності та партнерській допомозі України у боротьбі з російською збройною агресією. Водночас політичний чинник визначає і особливості трансформації європейської безпеки та побудови нової безпекової моделі, що має стати протидією агресивній геополітиці РФ. Системний підхід обґрунтовує роль партнерських відносин всередині ЄС та солідарність з Україною у боротьбі за мир і демократичні цінності й свободи; поглиблює дослідження солідарності в межах ЄС як стійкої функціональної системи міжнародних відносин між державами-членами, інститутами ЄС та європейськими громадянами. Синергетична парадигма

спрямована на дослідження партнерських відносин в умовах безпекових викликів і загроз, пошуку правових механізмів солідарності, підтримки та допомоги, посилення ролі консультаційних механізмів та впливу міжнародних інституцій на протидію агресивній політиці РФ. Діалектичний підхід поглиблює наукові пошуки та роздуми щодо поглиблення партнерських відносин України з ЄС та солідарності ЄС з Україною у протидії безпековим загрозам і боротьбі за мир, демократичні цінності і свободи. Компаративний і статистичний методи у поєднанні з контент-аналізом сприяють виокремленню безпекового чинника як ключового у солідарності ЄС і його держав-членів з Україною.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз впливу безпекового чинника на прийняття важливих політичних рішень ЄС щодо солідарності з Україною у протидії російській збройній агресії та надання військової допомоги Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабна війна Росії в Україні показала, що система європейської та міжнародної безпеки потребує перезавантаження. Для ЄС гострою потребою стало створення більш гнучких систем безпекової взаємодії, що зможуть швидко й ефективно реагувати на нові виклики і загрози на східних і південних кордонах. Ще з початком гібридної війни РФ в Україні було зрозуміло, що проблеми європейської безпеки виходять за межі кордонів ЄС. Але лише повномасштабне вторгнення в Україну змусило європейських політиків публічно визнати, що «в терміновому порядку потрібно швидше та сильніше поглибити зв'язки та співпрацю з сусідами» [14], про що сказав Голова Європейської Ради Шарль Мішель у Зверненні до послів ЄС на Щорічній конференції 10 жовтня 2022 р. Це означає, що війна особливо загострила низку безпекових питань, які довго замовчувались, але вимагали і ще довго вимагатимуть політичної волі та дієвих політичних рішень європейського політикуму.

В умовах війни європейські політичні еліти постали перед випробуванням на свою солідарність і стійкість. Павел Зерка³, провідний аналітик Європейської Ради з міжнародних відносин, аналізуючи війну в Україні, зазначає, що «Європа об'єдналася у солідарності з Україною, і це є тестом на стійкість європейської солідарності» [45]. Допоки їм це вдається, але війна в Україні показала, що «відповідь Європи на агресію Росії вимагає від європейських лідерів розвитку нового

³ Павел Зерка – політичний співробітник Європейської Ради з міжнародних відносин, провідний аналітик з питань європейської громадської думки. Європейська рада з міжнародних відносин, ЄРМВ (англ. European Council on Foreign Relations, ECFR) – європейська фабрика думок, яка аналізує проблеми зовнішньої політики та політики безпеки.

мислення» [27] щодо трансформації системи європейської і міжнародної безпеки, готовності надати військову та іншу підтримку Україні відповідно до геополітичної ситуації. Глобальне середовище безпеки вимагає від ЄС посилення стійкості та солідарності, швидкого прийняття рішень та збільшення спроможності рішуче діяти. А геноцид і ракетний терор Росії в Україні, жорстоке «знищення українських міст і містечок допомогло сформувати спільне сприйняття загрози серед більшості європейських урядів» [27]. В ЄС визнають, що війна Росії в Україні вимагає нових підходів і стратегічних рішень щодо надання військової допомоги Україні та чіткого визначення ролі України у новій архітектурі європейської і глобальної безпеки. Підтримка України у боротьбі з РФ з мотивів безпеки є актуальною як для ЄС, так і НАТО, що виступає гарантом безпеки і оборони для держав-членів ЄС⁴ та всього демократичного світу. «Цей бій дуже важливий для нас, бо те як ми сьогодні відповімо на те, що робить Росія, визначатиме майбутнє міжнародної системи», – сказала Урсула фон дер Ляєн [44].

Про серйозність намірів ЄС у сфері безпеки свідчить прийняття 21 березня 2022 р. нової оборонної стратегії ЄС «Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, який захищає своїх громадян, цінності й інтереси та сприяє міжнародному миру і безпеці» [15]. Стратегічний компас – це стратегія зміцнення партнерства, стійкості ЄС, посилення його безпеки і обороноздатності з урахуванням виявлених стратегічних недоліків. У Північноатлантичному Альянсі 29 червня 2022 р. на саміті у Мадриді також затвердили нову Стратегічну концепцію НАТО – 2022 [9]. По суті ЄС стає реальним геополітичним гравцем у глобальній безпеці та обороні разом з НАТО.

Окрім того, створено нові механізми координації дій демократичних держав щодо підтримки України у боротьбі з російською агресією, куди входять держави-члени ЄС і НАТО та інші демократичні держави Європи і світу. Найбільш дієвою є Контактна група з питань оборони України (формат «Рамштайн»), що об'єднує 54 демократичні держави (загалом запрошено 60 держав світу). З 26 квітня 2022 р. по січень 2023 р. відбулося вісім зустрічей у форматі «Рамштайн», остання – 20 січня 2023 р., результатом якої є надання Україні не лише оборонної, а й наступальної зброї. Процес лише набирає обертів і цілком ймовірно, що формат «Рамштайн» може еволюціонувати до нової моделі глобальної безпеки. Також започатковано Європейську політичну спільноту (перша зустріч 6–7 жовтня 2022 р.); Координаційну платформу донорів (G7 створена

12 грудня 2022 р.). Ці дві платформи поки на етапі становлення. Такі механізми демонструють солідарність з Україною і є консультативними майданчиками для вироблення важливих політичних рішень. У межах даної статті обмежимося лише згадками про них, позаяк це предмет окремого наукового дослідження. Але в жодному випадку ці платформи не можна розглядати як альтернативу інтеграції України з ЄС та НАТО. Членство України в ЄС і НАТО – безальтернативний шлях розвитку.

Нова архітектура європейської безпеки неможлива без України, так само як безпека України неможлива без ЄС і НАТО. Підтримка України у протидії військовій агресії РФ відповідає інтересам ЄС як «проекту миру» [36] та національним інтересам України, адже стратегічним напрямом зовнішньої політики України є набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному Альянсі (НАТО), що закріплено у ст. 85 (п. 5), 102, 116 Конституції [5] та низці стратегічних документів, які визначають як зовнішню [7], так і безпекову [8] політику України. «Без вільної України не може бути вільної Європи», як неодноразово у своїх промовах і зверненнях справедливо зауважує Президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн.

Розширення і поглиблення солідарності ЄС з Україною відбувається на основі партнерських відносин, що вибудовуються з 2014 р. з підписанням Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з одного боку, та Україною, з іншого⁵. Основою є політичний діалог, про що предметно йдеться у розділі II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» Угоди про асоціацію [10]. Ратифікація Угоди про асоціацію відбувалася в умовах гібридної війни в Україні, що, з одного боку, загострила проблему європейської безпеки, а з іншого – активізувала політичний діалог України з ЄС та заклала основи для співпраці у сфері зовнішньої та безпекової політики. З початком повномасштабної війни досвід співпраці України з ЄС у сфері Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) та узгодження з Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки (СЗППБ) визначає низку рішень ЄС щодо надання військової допомоги Україні.

З перших днів війни ЄС та його держави-члени не стоять осторонь і роблять все можливе, щоб

⁴ Гарантом колективної безпеки і оборони для держав-членів ЄС виступає НАТО. З 27 держав-членів ЄС 21 (після завершення процедури набуття повноправного членства Фінляндією і Швецією буде 23) є членами Альянсу.

⁵ Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з одного боку, та Україною, з іншого підписана в 2014 р., ратифікована Верховною Радою України у вересні 2014 р. Процес ратифікації Угоди всіма державами-членами та інституціями ЄС завершено 11 липня 2017 р. До цього діяли перехідні положення. Окремі розділи Угоди про асоціацію почали діяти тимчасово з 1 листопада 2014 р., з 1 січня 2016 р. почала функціонувати поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною та ЄС. В повному обсязі Угода набула чинності з 1 вересня 2017 р.

підтримати Україну та її громадян. Основу солідарності ЄС з Україною складають політико-правові рішення, що дають поштовх державам ЄС зберігати стійкість та єдність у підтримці України. Попри всі протиріччя, що виникають, політичні еліти ЄС та уряди європейських держав сміливо і відносно швидко відреагували на звернення Президента України та представників Уряду України про допомогу, які лунали з перших днів цієї страшною війни по декілька разів на день на різних міжнародних комунікаційних майданчиках. 25 лютого 2022 р. Уряд України звернувся до ЄС з терміновим запитом про допомогу щодо забезпечення військовою технікою. У відповідь на звернення Уряду України, проявивши солідарність, Рада ЄС підтримала Україну й прийняла низку рішень щодо механізмів надання військової допомоги Україні (28 лютого, 23 березня, 13 квітня, 23 травня, 21 липня, 17 жовтня 2022 р., 23 січня 2023 р.).

Вже 28 лютого 2022 р. Рада ЄС прийняла 2 рішення: Рішення (CFSP) 2022/339 щодо заходів допомоги в рамках Європейського фонду миру для підтримки Збройних Сил України [18] та Рішення (CFSP) 2022/338 про заходи допомоги в рамках Європейського фонду миру для постачання Збройним Силам України військової техніки та платформ, призначених для доставки летальної зброї [19]. Важливо наголосити, що в історії ЄС вперше прийнято рішення про надання летальної зброї третій країні, що зазнала нападу і не є членом ЄС. Це ще раз підтверджує гостроту проблем безпеки та вплив безпекового чинника на солідарність ЄС з Україною у боротьбі з російською агресією.

Обидва рішення ((CFSP) 2022/339 і (CFSP) 2022/338) про надання підтримки і допомоги Україні були прийняті на основі статті 28(1) і 41(2) Договору про Європейський Союз [16] та пропозиції Високого представника Союзу із закордонних справ і політики безпеки Ж. Борреля. У ст. 1 обох рішень зазначено, що метою надання підтримки Україні є «сприяння зміцненню спроможності та стійкості Збройних Сил України для захисту територіальної цілісності та суверенітету України та захисту цивільного населення від військової агресії, що триває» [18; 19]. Рішенням (CFSP) 2022/339 передбачено надання Збройним Силам України обладнання та матеріалів, не призначених для доставки смертоносної зброї, наприклад, засобів індивідуального захисту, аптечок першої допомоги та пального. Ст. 2 передбачено базове фінансування допомоги у сумі 50 млн євро [18]. Рішенням Ради (CFSP) 2022/338 від 28 лютого 2022 р. передбачена допомога у розмірі орієнтовно 450 млн євро в рамках ЄФМ для надання військового обладнання та платформ, призначених для доставки летальної зброї Збройним Силам України [19].

Військова допомога надається Україні в рамках Європейського фонду миру⁶ (ЄФМ), що був створений у 2021 р. відповідно до Рішення (CFSP) 2021/509 (1) [17] для фінансування державами-членами дій Союзу в рамках СЗППБ для збереження миру, запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до пункту (с) частини 2 статті 21 Договору про ЄС [16]. У Рішенні Ради ЄС було зазначено, що допомога Україні «повинна мати право на фінансування в рамках ЄФМ, позаяк гібридна війна в Україні триває з 2014 р., а у лютому 2022 р. розпочалося неспровоковане вторгнення в Україну збройних формувань Російської Федерації» [18]. ЄФМ дозволяє ЄС швидко фінансувати військові операції, запобігати конфліктам та посилювати міжнародну безпеку відповідно до пункту (b)(i) статті 1(2) Рішення (CFSP) 2021/509. ЄФМ є позабюджетним інструментом, його фінансова стеля становить 5 млрд євро (ціни 2018 р.) на період 2021–2027 рр. Для України важливо, що ЄФМ може фінансувати заходи щодо зміцнення потенціалу третіх держав, регіональних і міжнародних організацій, пов'язаних із військовими питаннями та обороною. 12 грудня 2022 р. Рада ЄС досягла політичної домовленості щодо забезпечення фінансової стійкості ЄФМ, позаяк 86% загального обсягу фінансування на 2021–2027 рр. вже було виділено в 2022 р. Крім того, Рада ЄС вирішила збільшити загальний обсяг фінансування ЄФМ у 2023 р. на 2 млрд євро (у цінах 2018 р.) з можливістю подальшого збільшення на наступному етапі. Повна сума збільшення загального обсягу фінансування ЄФМ до 2027 р. становить 5,5 млрд євро (у цінах 2018 р.) [31]. Ж. Боррель, Високий представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки, наголосив, що «менш ніж за два роки Європейський фонд миру довів свою цінність» [31]. Угода буде офіційно оформлена на початку 2023 р., коли Ж. Боррель представить пропозицію щодо внесення змін до Рішення Ради ЄС (CFSP) 2021/509. Рішення про збільшення фінансування на користь України і надсилає чіткий сигнал про незмінну солідарність ЄС у військовій підтримці України.

Порядок денний ЄС щодо солідарності з Україною та вироблення стратегії ЄС у відповідь на неспровоковану агресію Росії обговорено на неформальному саміті глав держав і урядів ЄС 10–11 березня 2022 р. Результатом саміту стало прийняття Версальської декларації [43], в якій засуджено російську агресію та визначено подальший план дій. 23 березня 2022 р. Рада ЄС прийняла

⁶ Європейський фонд миру – це позабюджетний інструмент, спрямований на посилення спроможності Союзу запобігати конфліктам, розбудовувати мир і зміцнювати міжнародну безпеку, сприяючи діяльності зі зміцнення потенціалу військових, а також забезпечуючи навчання, обладнання та інфраструктуру для цілей безпеки в межах Спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Рішення (CFSP) 2022/471 (2) [20] про внесення змін до Рішення (CFSP) 2022/338, що збільшило базову суму фінансування ЄФМ до 900 млн євро. 13 квітня 2022 р. Рада прийняла Рішення (CFSP) 2022/636 (3) [21] про внесення змін до Рішення (CFSP) 2022/338, яке збільшило базову фінансову суму до 1 млрд 350 млн євро. 23 травня 2022 р. Рада прийняла Рішення (CFSP) 2022/809 (4) про внесення змін до Рішення (CFSP) 2022/338 [22], яке збільшило базову суму фінансування до 1 млрд 840 млн євро.

Але важливою і переломною подією щодо солідарності з Україною та надання військової допомоги став саміт Європейської Ради 23–24 червня 2022 р., де було прийнято важливе геополітичне рішення про надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС⁷. Політична підтримка України полягала в прийнятті висновків Європейської Комісії (ЄК) щодо заявки України на членство в ЄС, поданої 28 лютого 2022 р.⁸. Це історичне для України і важливе для ЄС політичне рішення було позитивно сприйняте громадянами України та держав-членів ЄС, що додало Українській нації стійкості у боротьбі з ворогом, незламної віри у перемогу та європейську перспективу. З отриманням статусу кандидата на вступ до ЄС для України відкрилися нові можливості розширення допомоги та приєднання до ініціатив і програм ЄС для країн-кандидатів. На думку авторки, безпековий чинник в умовах військової агресії РФ вплинув на такий важливий політичний крок з боку ЄС і пришвидшив прийняття рішення щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Так відбулося в 1999 р., коли Європейська Рада з мотивів безпеки (події в Косово) прийняла рішення щодо процесу розширення на Схід і можливості одночасного вступу всіх країн-кандидатів; тоді на зміну принципу «розширення хвилями» прийшов принцип «принцип регати». І саме з огляду на безпекові загрози з боку РФ, як зазначив у Зверненні до послів ЄС Президент Європейської Ради Ш. Мішель, «Європейська Рада, ймовірно, викликала деякий подив, ухваливши рішення про надання статусу кандидатів Україні та Молдові та визнання європейської перспективи Грузії» [14]. Для України це було доленосне рішення, яке визначало солідарність

ЄС з Україною у боротьбі з агресором. Але для ЄС це також не менш важливо, адже «рішення про надання Україні статусу кандидата Європейський Союз прийняв насамперед у власних інтересах, що визначає його як важливого гравця на світовій арені», – зазначила Віце Прем'єр-міністр України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції О. Стефанішина у інтерв'ю «Kyiv Independent» [39]. Україна зробила свій цивілізаційний вибір і в умовах війни, виборюючи свою незалежність та відстоюючи державність, продовжує євроінтеграційні перетворення. На даному етапі відбувається інтенсивний політичний діалог щодо виконання Україною вимог для вступу в ЄС та початку переговорного процесу в 2023 р.

З наданням Україні статусу кандидата на вступ до ЄС актуалізується питання збільшення військової допомоги. У своїх висновках від 23–24 червня 2022 р. Європейська Рада вкотре заявила, що «ЄС залишається твердо відданим надання подальшої військової підтримки Україні, щоб вона могла здійснити своє невід'ємне право на самооборону від російської агресії та захистити територіальну цілісність і суверенітет» [28]. Європейська Рада закликала Раду ЄС швидко опрацювати питання подальшого збільшення військової підтримки. У зв'язку з триваючою збройною агресією Рада ЄС затвердила ще два механізми в межах ЄФМ, що спрямовані на посилення підтримки з боку ЄС спроможності та стійкості ЗСУ. По-перше, Рішенням Ради ЄС (CFSP) 2022/1284 від 21 липня 2022 р. про внесення змін до Рішення (CFSP) 2022/339 було додатково збільшено базову суму фінансування на 490 млн євро і активовано 5-й транш допомоги [23]. По-друге, Рішенням Ради ЄС (CFSP) 2022/1285 від 21 липня 2022 р. про внесення змін до Рішення (CFSP) 2022/338 внесені зміни і базова сума фінансування, що призначена для покриття витрат, пов'язаних із заходами допомоги, з 21 липня 2022 р. становить 2 млрд 330 млн євро» [24]. 17 жовтня 2022 р. Рада ЄС ухвалила додаткові заходи допомоги в межах ЄФМ для подальшої підтримки спроможності ЗСУ і погодила 6-ий транш допомоги обсягом 500 млн євро. Загальний внесок ЄС у межах ЄФМ на кінець 2022 р. склав 3,1 млрд євро [41]. Таким чином, ЄС посилює свою солідарність з Україною, а відтак посилює ЗСУ та захищає цивільне населення України від російської агресії. Обсяг техніки, що вже надається в новому пакеті підтримки, відповідає поточним пріоритетам, що визначені Урядом України. Заходи допомоги включають 490 млн євро на військову техніку летальної дії для оборонних цілей та 10 млн євро на покриття витрат щодо передачі техніки та матеріалів (засобів індивідуального захисту, аптечок і пального) [25]. В межах цього пакету допомоги дозволено забезпечення технічного обслуговування та ремонту військової

⁷ Європейська Рада надала статус країни-кандидата Республіці Молдова, визнала європейську перспективу для Грузії і готова надати Грузії статус країни-кандидата після того, як будуть розглянуті пріоритети, зазначені у висновку Комісії щодо заявки Грузії на членство.

⁸ 28 лютого 2022 р. Україна підписала заявку про вступ до Європейського Союзу. Європейський Парламент підтримав заявку України 1 березня 2022 р., затвердивши резолюцію, якою рекомендував державам-членам ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата на вступ. 11 березня 2022 р., за результатами саміту у Версалі Рада ЄС попросила Єврокомісію подати висновок щодо заявки України на вступ до Європейського Союзу. Надалі Україна отримала від Європейської Комісії дві частини опитувальника для вибраного кандидата (відповідно 08 та 13 квітня) та заповнила його в дуже довгі строки (відповідно 17 квітня та 09 травня). 17 червня 2022 р. Європейська Комісія рекомендувала надати Україні (а також Молдові) статус кандидата в члени Європейського Союзу.

техніки, що була передана Україні державами-членами ЄС раніше у межах ЄФМ.

Кожне наступне рішення дозволяло збільшити об'єми військової допомоги, яка призначалася Україні. На засіданні Ради ЄС із закордонних справ 23 січня 2023 р. досягнуто політичної домовленості щодо 7-го траншу військової підтримки в рамках ЄФМ з додатковим фінансуванням 500 млн євро. Таким чином, станом на кінець січня 2023 р. допомога через ЄФМ складає 3,6 млрд євро [34]. Всі кошти в межах ЄФМ спрямовуються на покриття витрат держав-членів ЄС на забезпечення Збройних Сил України амуніцією та військовим обладнанням. Окрім того, держави-члени ЄС надають військове обладнання з національних резервів і фондів. Але це не є предметом дослідження даної статті.

Продовженням військової підтримки України у протистоянні російській збройній агресії є створення Місії ЄС з військової допомоги Україні (The EU Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine))⁹. Власне щоб розширити допомогу Україні Рада ЄС на саміті 17 жовтня 2022 р. схвалила рішення щодо створення Місії EUMAM Ukraine на 2 роки з можливістю її пролонгації. Місія є безпосередньою відповіддю на запит України від 30 вересня 2022 р. (інформація з сайту Міністерства оборони України), що адресований Високому представнику ЄС із закордонних справ і безпекової політики Ж. Боррелю. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба та Міністр оборони України О. Резніков спільно попросили ЄС про військову підтримку та підтвердили, що потреби України в цьому відношенні включають індивідуальну та колективну (аж до рівня бригади), а також спеціальну військову підготовку.

Місія EUMAM Ukraine спрямована на посилення спроможності Збройних Сил України, включно з Силами територіальної оборони, захищати територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів, а також стримувати й реагувати на можливі майбутні військові наступи Росії та інших потенційних агресорів. «Це найбільша військова місія, яку ЄС коли-небудь розпочинав для будь-кого зі своїх партнерів», – сказав Ж. Боррель [25].

Метою Місії є сприяння зміцненню військового потенціалу ЗСУ щодо ефективного ведення воєнних дій через забезпечення індивідуальної, колективної та спеціалізованої підготовки ЗСУ, а також координації та синхронізації діяльності держав-

членів, які проводять таку підготовку. Навчальна місія забезпечує координацію двосторонніх дій держав-членів ЄС з оборони України, а також з іншими міжнародними партнерами, є відкритою для участі третіх держав. Аби продовжувати підтримувати Україну в російській загарбницькій війні, EUMAM Ukraine вже розпочала свою роботу 15 листопада 2022 р. Місія з надання військової допомоги Україні вирішує термінові та довгострокові потреби в навчанні Збройних Сил України, що дозволить тренувати 15 тис. українських військових. Це обійдеться бюджету ЄС у 100 млн євро [13]. За словами Ж. Борреля, в рамках Місії EUMAM Ukraine на початок 2023 р. навчаються близько 1100 українських військових. Місія тісно співпрацює з усіма іншими міжнародними партнерами-однодумцями, щоб забезпечити підтримку в навчанні Збройних Сил України. Вся діяльність Місії здійснюється на території ЄС. Наразі 24 держави-члени ЄС запропонували навчальні модулі та персонал. EUMAM Ukraine відкрита для участі третіх країн. Зі слів Ж. Борреля, Норвегія, яка не є членом ЄС, пожертвує 50 млн євро на підтримку Місії [25]. Навчання супроводжується наданням ЗСУ техніки летального та нелетального призначення. Це обладнання надається державами-членами та фінансується ЄФМ [13]. На цьому ж саміті 17 жовтня 2022 р. Рада ЄС схвалила надання допомоги в межах ЄФМ обсягом 16 млн євро на тренувальне обладнання для підтримки розбудови потенціалу ЗСУ в рамках Місії EUMAM Ukraine з урахуванням операційних потреб України [25]. На засіданні Ради ЄС із закордонних справ 23 січня 2023 р. прийнято додаткові заходи допомоги на суму 45 млн євро для українських військових, які проходять військові навчання у рамках Місії EUMAM Ukraine [34].

Допоки достеменно не відома загальна сума допомоги Україні від ЄС та його держав-членів, але, виступаючи на прес-конференції Ради ЄС із закордонних справ 23 січня 2023 р., Високий представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррель у своєму виступі назвав загальну суму підтримки України, що складає 49 млрд євро [34]. Ця сума включає всі види військової, фінансової, економічної і гуманітарної допомоги та макрофінансової підтримки України не лише з бюджетних та позабюджетних коштів ЄС, а й від держав-членів ЄС. «Це означає, що Європейський Союз займає перше місце – країни-члени та європейські інституції, усі разом – ми займаємо перше місце у нашій підтримці України», – з гордістю підсумував Ж. Боррель [34]. Як витікає з вищезазначеного, ЄС мобілізував свої зусилля і держав-членів у солідарності з Україною та у боротьбі з російською збройною агресією.

Надання військової допомоги невіддільне від політичної підтримки України. Одним з найваж-

⁹ The EU Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine) – Місія ЄС з військової допомоги проводить навчання особового складу Збройних Сил України на базовому, середньому та спеціалізованому рівнях з медичної допомоги, розмінування, логістики та зв'язку, технічного обслуговування та ремонту, серед іншого. Вона також забезпечує підготовку молодшого керівництва від рівнів секцій/відділення та взводу до роти, включаючи оперативну підготовку: підготовка рот, батальйонів і бригад до колективних маневрів і тактики до рівня батальйону; а також поради щодо планування, підготовки та проведення навчань з бойовими стрільбами.

ливіших для України політичних рішень було рішення Європейської Ради про надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, про що йшлося вище. Передував важливим політичним рішенням складний переговорний процес, потужна робота Українського дипломатичного корпусу в державах-членах ЄС щодо підтримки України. Але понад усе вплинули візити європейських дипломатів до Києва і побачена жорстокість російсько-української війни. Низка візитів європейських очільників (Урсули фон дер Ляєн, Ш. Мішеля, Р. Мацоли, Е. Макрона, О. Шольца, М. Драгі, А. Дуди, а також Б. Джонсона та багатьох інших європейських політиків і урядовців) на звільненні від російської окупації території Бучі, Бородянки, Гостомеля, Ірпеня, Чернігова та багатьох інших міст і містечок України підтвердили жакливі воєнні злочини російської армії проти цивільного населення України та знищення всього, що траплялося на шляху агресора. Перед європейськими дипломатами відкрились усі масштаби трагедії в Україні, що проявилася в тотальному знищенні російською армією населених пунктів та геноциді Української нації. Відбулося усвідомлення жорстокості неспровокованої війни, що вплинуло на зміст політичного, публічного і суспільного дискурсів в ЄС щодо солідарності з Україною та прийняття Європейським Парламентом (ЄП) низки важливих для України політичних рішень, які протягом тривалого часу були предметом дипломатичного і політичного діалогу України з ЄС.

Усвідомлюючи всю глибину трагедії в Україні і безпекових загроз для Європи, Європейський Парламент визнав Росію «державою-спонсором тероризму і державою, яка застосовує засоби тероризму», про що йдеться у Резолюції ЄП від 23 листопада 2022 р. про визнання Росії державою-спонсором тероризму та державою, яка використовує засоби тероризму [29]. Депутати ЄП підкреслили, що «навмисні напади та звірства, вчинені російськими військами та їхніми союзниками проти цивільних осіб в Україні, руйнування цивільної інфраструктури та інші серйозні порушення міжнародного та гуманітарного права є терористичними актами та військовими злочинами». Резолюція була прийнята 494 голосами «за», 58 «проти» і 44 «утрималися» [29]. Важливо зауважити, що оскільки ЄС наразі не може офіційно визнавати держави спонсорами тероризму, то ЄП закликав держав-членів ЄС запровадити належну правову базу та розглянути включення Росії до такого списку. Це призведе до низки значних обмежувальних заходів проти Москви та матиме серйозні обмежувальні наслідки для відносин ЄС із Росією. Попри те, що Резолюція не має юридичних наслідків, але вона має важливе політичне і моральне значення, що дозволяє розширювати санкції проти

Росії. Станом на грудень 2022 р. держави-члени ЄС заморозили 19 млрд євро активів, що належать особам, які підтримують Путіна, заблоковано близько 300 млрд євро резервів Центрального банку РФ [6]. 16 грудня 2022 р. Радою ЄС ухвалено дев'ятий пакет санкцій проти РФ, як «відповідь ЄС на постійну ескалацію Росії та її навмисні атаки на мирне населення та цивільну інфраструктуру» [38]. В січні-лютому 2023 р. йде підготовка десятого санкційного пакету для РФ.

Ще одним важливим політичним кроком є визнання Європейським Парламентом Голодомору 1932–1933 рр., заподіяного в Україні радянським режимом, геноцидом Українського народу. У Резолюції, яка прийнята 15 грудня 2022 р., депутати ЄП рішуче засудили дії радянського режиму, які призвели до загибелі мільйонів українців, і закликають усі держави та організації, які ще не зробили цього, наслідувати їхній приклад і визнати Голодомор 1932–1933 рр. геноцидом Українського народу. Резолюція була прийнята 507 голосами «за», 12 «проти» і 17 «утрималися» [35].

Повідомлення про звірства, вчинені російськими збройними силами в Бучі, Ірпіні та багатьох інших українських містах під час російської окупації, розкривають жорстокість загарбницької війни РФ проти України і підкреслюють важливість скоординованих міжнародних дій для встановлення відповідальності за злочин агресії та всі порушення міжнародного гуманітарного права. Європейська Рада закликала Європейську Комісію та держав-членів ЄС підтримати повну відповідальність Росії за всі вчинені нею та її союзниками злочини у агресивній війні проти України. 30 листопада 2022 р. ЄК представила альтернативні варіанти того, як створити механізм відповідальності за злочин агресії проти України, але будь-яке рішення щодо такого механізму повинно прийматися в тісній співпраці з Україною. 19 січня 2023 р. Європейський Парламент прийняв Резолюцію про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України (2022/3017(RSP)) [30]. Текст прийнято 472 голосами «за», 19 «проти» і 33 «утрималися» [42].

В Резолюції чітко визначено, що Росія веде незаконну, неспровоковану та невинуватану агресивну війну проти України з лютого 2014 р., яку вона відновила 24 лютого 2022 р. шляхом масованого вторгнення в Україну. Засуджені дії РФ щодо оголошення 30 вересня 2022 р. в односторонньому порядку, під час так званих псевдо референдумів, анексії частково окупованих Росією Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької областей України. У прийнятій Резолюції депутати ЄП закликають держави ЄС у тісній співпраці з Україною та міжнародним співтовариством домагатися створення спеціального міжнародного трибуналу та притягнути політичне та військове керівни-

цтво Росії і Білорусі до відповідальності за злочин агресії проти України [30].

З 2 березня 2022 р. прокурор Міжнародного кримінального суду (МКС) проводить розслідування ситуації в Україні у зв'язку з минулими та теперішніми заявами про злочини, вчинені РФ з 21 листопада 2013 р., включаючи геноцид, військові злочини та злочини проти людяності. Але цей процес має низку правових колізій, які потрібно врегулювати через певні юридичні процедури. Хоча МКС, згідно з двома спеціальними заявами України, має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду, вчиненого на території України з листопада 2013 р., але МКС не має юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого проти України, позаяк ні Україна, ні Російська Федерація, ні Республіка Білорусь не ратифікували Римський статут та поправки, пов'язані зі злочином агресії. Але Україна визнала юрисдикцію МКС і співпрацює з ним, хоча і не є стороною МКС, що є підставою для співпраці щодо створення спеціального міжнародного трибуналу. Створення трибуналу має заповнити вакуум у міжнародному кримінальному правосудді та доповнити слідчі зусилля МКС, оскільки він наразі не може розслідувати злочин агресії, коли йдеться про Україну. Власне це є причиною, чому необхідно створення спеціального міжнародного трибуналу.

Наразі в цьому процесі зроблено лише перші кроки. Резолюцію мають підтримати міжнародні інституції та держави ЄС і не тільки. ПАРЕ вже підтримала Резолюцію ЄП про створення трибуналу 26 січня 2023 р. Ще раніше парламенти Чехії, Естонії, Франції, Латвії, Литви, Нідерландів і Польщі ухвалили резолюції, які підтримують створення спеціального міжнародного трибуналу. Питання за іншими міжнародними організаціями та державами-членами ЄС та іншими демократичними державами світу. Для України важливо ратифікувати Римський статут МКС та поправки до нього, офіційно набути членства в МКС, зосередитись на створенні механізмів для спеціального трибуналу. Важливою є підтримка українських органів влади та міжнародних органів у забезпеченні доказів, які будуть використані в майбутньому.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Повномасштабна збройна агресія РФ проти України з 24 лютого 2022 р. спричинила кардинальні зміни у європейській та міжнародній безпеці. Європейський Союз висловлює свою непохитну підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, рішуче засуджує агресивну війну Росії проти України. За таких умов ЄС, більше ніж будь-коли раніше, об'єднався перед загрозою неспровокованої та

невиправданої військової агресії Росії проти України. Гострою потребою для ЄС стало створення більш гнучких систем безпекової взаємодії, що зможуть швидко й ефективно реагувати на нові виклики і загрози на східних кордонах. Спільні безпекові загрози визначають стратегію і тактику відносин ЄС з Україною в нових геополітичних реаліях, а безпековий чинник є ключовим у визначенні зовнішньої політики ЄС та європейських держав щодо України.

Перемога у екзистенційній для України війні визначається не лише національною стійкістю України та готовністю ЗСУ дати відсіч ворогові, а й значною мірою консенсусом західних політичних еліт, міжнародною солідарністю з Україною. Війна суттєво поглибила політичний діалог та пришвидшила прийняття ЄС важливих політичних рішень, що виводить відносини Україна-ЄС на новий стратегічний рівень. Солідарність ЄС з Україною в умовах повномасштабної війни та політична підтримка України визначається такими політико-правовими рішеннями: по-перше, наданням Україні статусу кандидата на вступ до ЄС (ЄР, червень 2022 р.); по-друге, визнанням Росії державою-спонсором тероризму (ЄП, листопад 2022 р.); по-третє, визнанням Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом Українського народу (ЄП, грудень 2022 р.); по-четверте, прийняттям ЄП Резолюції про створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України (ЄП, січень 2023 р.). Важливі політичні кроки ЄС обумовлені: кризою європейської системи безпеки та загрозами, що постали на кордонах ЄС і потребують термінового вирішення; усвідомленням того, що Україна, у боротьбі за демократичні цінності та свободи, створює «безпековий щит» для всієї Європи, а відтак є важливою складовою нової архітектури європейської безпеки.

Солідарність ЄС з Україною у боротьбі з РФ з мотивів безпеки є актуальною як для ЄС, так і для НАТО, як гаранта безпеки і оборони для держав-членів ЄС та визначає перспективи формування нової моделі глобальної безпеки, контури якої закладені у форматі «Рамштайн», де Україна є суб'єктом. Безпековий чинник визначає важливі політичні рішення ЄС та зміст і масштаби солідарності з Україною у протидії російській збройній агресії та наданні військової та інших видів допомоги, яку Україна отримує з перших днів війни як від ЄС, так і додатково від держав-членів ЄС. Зі слів Високого представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки Ж. Борреля загальна сума підтримки України складає 49 млрд євро [34], що включає всі види військової, фінансової, економічної та гуманітарної допомоги.

Стійкість і мужність ЗСУ та української нації, непохитна воля вистояти і захистити демократичні цінності та свободи спонукали європейські

політичні еліти до підтримки України та надання військової допомоги, включно з летальною зброєю для оборонних і наступальних операцій. На інституційному рівні ЄС прийняв низку рішень щодо надання Україні військової допомоги, що продиктовано геополітичними реаліями і, відповідно, потребами України та можливостями ЄС і його держав-членів забезпечити такі потреби. Хоча цього поки-що недостатньо для швидкої перемоги України, але процес запущено й інших шляхів, окрім силового, зупинити агресію РФ раз і назавжди не існує. Військова допомога від ЄС надається через Європейський фонд миру і станом на кінець січня 2023 р. Україна отримала 3,6 млрд євро військової допомоги. Окрім того, допомога надходить від держав-членів ЄС, які надають ресурси та військове обладнання, підтримують програми навчання і тренування українських військових.

Для розширення допомоги Україні та посилення спроможності ЗСУ, включно з Силами територіальної оборони, створена найбільша за всю історію ЄС Місія ЄС з військової допомоги Україні

(EUMAM Ukraine), що має на меті сприяння зміцненню військового потенціалу ЗСУ щодо ефективного ведення воєнних дій через забезпечення індивідуальної, колективної та спеціалізованої підготовки українських військових, а також координації та синхронізації діяльності держав-членів, які проводять таку підготовку. Навчання супроводжується наданням Збройним Силам України техніки летального та нелетального призначення. Це обладнання надається державами-членами та фінансується Європейським фондом миру.

Російська збройна агресія проти України є міжнародним злочином і не може залишитися без відповіді міжнародної спільноти в інтересах глобальної безпеки. Надзвичайно важливо знайти юридично обґрунтований механізм створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії, вчиненого на суверенній території України. Ці проблеми визначають перспективи наукових пошуків, позаяк воєнні злочини, геноцид РФ на території України та злочини агресії обов'язково мають бути покарані, щоб історія не повторилася ніколи знову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брусиловська О. Російсько-українська війна: попередні уроки для ЄС та сценарії майбутнього. Науковий журнал «Politicus». Спецвипуск, 2022. С. 15-22. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-спец.2>
2. Герасимчук Т.Ф. Національна стійкість як детермінанта європейської інтеграції України. Науковий журнал «Politicus» № 4, 2022. С. 18-28. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-4.3>
3. Герасимчук Т.Ф. Платформи солідарності Європейського Союзу з Україною у протидії російській збройній агресії. Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. VII. Київ, APREI, 2022. 81 с. С. 23-43. URL: <http://yearlybook-aprei.com.ua/archive/>
4. Горюнова Є. Зовнішня політика ЄС щодо російсько-української війни (2014-2022 рр.). Науковий журнал «Politicus». Спецвипуск, 2022. С. 45-51. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-спец.7>
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Росія/Україна: Виступ Високого представника Жозепа Борреля на заході «Спільні дії для припинення безкарності Росії та забезпечення справедливості для жертв». 02.12.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/423288_en?ettrans=uk
7. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, введено в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>
8. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
9. Стратегічна концепція НАТО – 2022 ухвалена главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_197281.htm?selectedLocale=en
10. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page
11. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlyatipografiivse.pdf?fbclid=IwAR2wSRICowSyt6wHhXQ73Z5mup6poENbjkEQCec879MsrF8MJHXd_djA
12. Хома Н. М. Співфінансування в системі технологій миробудівництва: на прикладі допомоги Україні під час російської військової агресії. Науковий журнал «Politicus». Випуск 3. 2022. С. 52-59. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.8>
13. About EU Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). URL: https://www.eeas.europa.eu/eumam-ukraine/about-eu-military-assistance-mission-support-ukraine-eumam-ukraine_en?s=410260#57537
14. Address by President Charles Michel to the annual EU Ambassadors' conference/ European Council. 10 October 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/10/discours-du-president-charles-michel-lors-de-la-conference-annuelle-des-ambassadeurs-de-l-ue/>

15. A Strategic Compass for Security and Defence for a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. Brussels, 21 March 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>
16. Consolidated version of the Treaty on European Union. Document 12012M/TXT. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/oj
17. Council Decision (CFSP) 2021/509 of 22 March 2021 establishing a European Peace Facility, and repealing Decision (CFSP) 2015/528. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021D0509>
18. Council Decision (CFSP) 2022/339 of 28 February 2022 on an assistance measure under the European Peace Facility to support the Ukrainian Armed Forces. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.061.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A061%3ATOC
19. Council Decision (CFSP) 2022/338 of 28 February 2022 on an assistance measure under the European Peace Facility for the supply to the Ukrainian Armed Forces of military equipment, and platforms, designed to deliver lethal force. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.060.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A060%3ATOC
20. Council Decision (CFSP) 2022/471 of 23 March 2022 amending Decision (CFSP) 2022/338 on an assistance measure under the European Peace Facility for the supply to the Ukrainian Armed Forces of military equipment, and platforms, designed to deliver lethal force. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/471>
21. Council Decision (CFSP) 2022/636 of 13 April 2022 amending Decision (CFSP) 2022/338 on an assistance measure under the European Peace Facility for the supply to the Ukrainian Armed Forces of military equipment, and platforms, designed to deliver lethal force. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0636>
22. Council Decision (CFSP) 2022/809 of 23 May 2022 amending Decision (CFSP) 2022/338 on an assistance measure under the European Peace Facility for the supply to the Ukrainian Armed Forces of military equipment, and platforms, designed to deliver lethal force. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.145.01.0040.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A145%3ATOC
23. Council Decision (CFSP) 2022/1284 of 21 July 2022 amending Decision (CFSP) 2022/339 on an assistance measure under the European Peace Facility to support the Ukrainian Armed Forces. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.195.01.0091.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A195%3ATOC
24. Council Decision (CFSP) 2022/1285 of 21 July 2022 amending Decision (CFSP) 2022/338 on an assistance measure under the European Peace Facility for the supply to the Ukrainian Armed Forces of military equipment, and platforms, designed to deliver lethal force. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.195.01.0093.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A195%3ATOC
25. Council Decision (CFSP) 2022/1968 of 17 October 2022 on a European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine) URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/1968/oj>
26. Council of the EU Foreign Affairs Council, 18 July 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2022/07/18/>
27. Dempsey J. Russia's War in Ukraine Must Change the EU. Carnegie Europe. 05 May, 2022. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/87074>
28. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/>
29. European Parliament declares Russia to be a state sponsor of terrorism. 23.11.2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221118IPR55707/european-parliament-declares-russia-to-be-a-state-sponsor-of-terrorism>
30. European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_EN.html
31. European Peace Facility: Council agrees €2 billion increase of the financial ceiling in 2023. Council of the EU. 12 December 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/12/european-peace-facility-council-agrees-2-billion-increase-of-the-financial-ceiling-in-2023/>
32. EU Solidarity with Ukraine. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/factsheets-eu-solidarity-ukraine_en
33. Factsheet: The European Union and Ukraine. 25 January 2023.Brussels. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS_22_3862
34. Foreign Affairs Council: Remarks by High Representative Josep Borrell at the press conference. Brussels. 23.01.2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/foreign-affairs-council-remarks-high-representative-josep-borrell-press-conference-3_en?s=410260

-
35. Holodomor: Parliament recognises Soviet starvation of Ukrainians as genocide. Press Releases PLENARY SESSION AFET. 15 December 2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221209IPR64427/holodomor-parliament-recognises-soviet-starvation-of-ukrainians-as-genocide>
36. Kaeding M., Pollak J., Schmidt P. European Solidarity in Action and the Future of Europe. 2022. 201 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=3ydgEAAAQBAJ&pg=PR19&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false
37. Naumkina S., Kamenchuk T. Changes priorities in the concepts of regional policy and tools for its implementation on the path to European integration. Науковий журнал «Politicus». Спецвипуск, 2022. Р. 85-89. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.13> URL: <http://politicus.od.ua/index.php/2022-ukr?id=57>
38. Sanctions adopted following Russia's military aggression against Ukraine. URL: https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en
39. Sorokin O. Deputy PM in charge of Ukraine's EU accession: 'A decade is far too long'. November 24, 2022. URL: <https://kyivindependent.com/national/deputy-pm-in-charge-of-ukraines-eu-accession-a-decade-is-far-too-long>
40. Speech of President von der Leyen at the Conference of EU Ambassadors. 10.10.2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_6133
41. Ukraine: Council agrees on further support under the European Peace Facility. Council of the EU Press release 17 October 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/17/ukraine-council-agrees-on-further-support-under-the-european-peace-facility/>
42. Ukraine war: MEPs push for special tribunal to punish Russian crimes. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230113IPR66653/ukraine-war-meps-push-for-special-tribunal-to-punish-russian-crimes>
43. Versailles Declaration. Informal meeting of the Heads of State or Government. (10 and 11 March 2022). Versailles, 11 March 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>
44. Von der Leyen: 'I'm deeply convinced that Ukraine will win this war'. September 16, 2022. URL: <https://kyivindependent.com/national/von-der-leyen-im-deeply-convinced-that-ukraine-will-win-this-war>
45. Zerka Pawel. War in Ukraine: A resilience test for European solidarity. URL: <https://ecfr.eu/article/war-in-ukraine-a-resilience-test-for-european-solidarity/>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE ACTIVITIES OF PRIVATE MILITARY COMPANIES IN ARMED CONFLICTS

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Бондар Д.А.,

*студентка II курсу магістратури факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано діяльність приватних військових компаній під час військових конфліктів, які мали місце на різних континентах. Закінчення холодної війни призвело до інтенсивного зростання кількості збройних конфліктів. Кілька десятиліть тому більшість країн світу вирішували подібні проблеми за допомогою збройних сил, які приймалися на службу за призовом або на військово-професійній основі. Проте в сучасних військових конфліктах їх місця почали займати підрозділи неурядових структур. Сьогодні приватні військові компанії виступають як рівноправні суб'єкти права поряд із збройними силами окремих держав, які в міжнародній практиці вважаються широко поширеними структурами, створеними для вирішення спеціальних завдань. Деякі аналітики наводять докази на користь переваг приватизації війни, тоді як інші висловлюють стурбованість широкою присутністю приватних військових компаній у всьому світі. Ці тривожні чинники можуть змінюватись через відсутність прозорості, підзвітності, недотримання міжнародного права та договорів, загрози державному суверенітету та підриву демократії в усьому світі та, зрештою, зміни у безпеці, стабільності держав та поширення регіональних конфліктів. У зв'язку з відсутністю ефективного регулювання приватних сил та наявністю прогалин у чинному законодавстві варто акцентувати увагу на тому, чи можуть ці фактори спричинити дестабілізацію світової системи безпеки. Усі вищезазначені аспекти, а також практичне використання приватних військових компаній у конфліктах останніх років в Іраку, Сирії та Афганістані роблять аналіз політичних і практичних аспектів діяльності підрядників надзвичайно актуальним як у теоретичному, так і в сучасному міжнародному контексті. Дослідження також актуалізовано фактом використання приватних військових компаній Росії в умовах збройної агресії в Україні, таких як: «Група Вагнера».

Ключові слова: приватні військові компанії, ПВК, найманство, збройні конфлікти, міжнародна безпека, правове регулювання.

The article analyzes the activities of private military companies during military conflicts that developed in the world. The end of the Cold War led to an intense increase in the number of armed conflicts. A few decades ago, most of the countries of the world solved similar problems with the help of the armed forces, which were accepted for service by conscription or on a military-professional basis. However, in modern military conflicts, their places began to be occupied by units of non-governmental structures. Today private military companies act as equal legal subjects alongside the armed forces of certain states, which are considered widespread in international practice as structures that were created to solve special tasks. Some analysts argue for the benefits of privatizing war, while others express concern about the widespread presence of private military companies around the world. These alarming factors can range from a lack of transparency, accountability, non-compliance with international law and treaties, threats to state sovereignty and the undermining of democracy around the world, and ultimately changes in the security stability of states and the spread of regional conflicts. Due to the lack of effective regulation of private forces and the presence of gaps in the existing legislation, it is worth focusing attention on whether these factors can cause destabilization of the world security system. All the above-mentioned aspects, as well as the practical use of private military companies in the conflicts of recent years in Iraq, Syria, and Afghanistan, make the analysis of political and practical aspects of the contractors' activity extremely relevant both in theory and in the modern international context. The research is also updated by the fact of the use of private military companies of Russia in the conditions of armed aggression in Ukraine, such as: "Wagner Group".

Key words: private military companies, PMC, mercenary, armed conflicts, international security, legal regulation.

Постановка проблеми. Сьогодні у збройних конфліктах, міжнародних миротворчих операціях, постконфліктному відновленні регіонів, та загалом у процесі діяльності збройних сил, країни дедалі частіше користуються послугами приватних військових компаній. Військові аналітики та представники наукових кіл наголошують на тому, що подібні формування будуть й надалі все активніше залучатись у збройні конфлікти. Думки експертів щодо залучення приватних військових компаній у збройні конфлікти є неоднозначними. Одні стверджують про користь приватизації війни, тоді як інші висловлюють занепокоєння щодо широкого поширення діяльності таких компаній у світі. Ці побоювання, головню, пояснюються низкою факторів, з-поміж яких виокремлюємо наступні: брак прозорості та підзвітності, недотримання міжнародного права та договорів, загроза суве-

пертів щодо залучення приватних військових компаній у збройні конфлікти є неоднозначними. Одні стверджують про користь приватизації війни, тоді як інші висловлюють занепокоєння щодо широкого поширення діяльності таких компаній у світі. Ці побоювання, головню, пояснюються низкою факторів, з-поміж яких виокремлюємо наступні: брак прозорості та підзвітності, недотримання міжнародного права та договорів, загроза суве-

ренітету держав, підриє демократії в усьому світі та, зрештою, зміни стабільності безпеки в державах та розповсюдження регіональних конфліктів. Через відсутність ефективного регулювання приватних військ та наявність прогалин у сформованому законодавстві, варто зосередити увагу на тому чи можуть ці фактори стати причиною дестабілізації світової системи безпеки.

Усі вищезгадані аспекти, а також практичне використання приватних військових компаній у конфліктах в Іраку, Сирії, країнах Африки роблять аналіз політичних та практичних аспектів діяльності підрядників вкрай актуальним як у теоретичному плані, так й у сучасному практичному міжнародному контексті. Актуалізує дослідження й факт застосування приватних військових компаній росії в умовах збройної агресії в Україні, як-от: «Групи Вагнера», «РСБ-Груп», «E.N.O.T. Corp».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь силових підприємств у збройних зіткненнях постійно залишається важливим проблемним питанням. Враховуючи потенційний результат наданих послуг, з'ясування змісту діяльності приватних формувань, дослідження особливостей міжнародного досвіду їх застосування, а також можливих загроз та викликів вважається досить актуальним.

Акцентовано увагу на працях зарубіжних аналітиків таких, як-от: Міхалаке О. [11], Сінгера П. [13], Капаріні М., Ф. Шраєранда [5].

Кац Б., Сет Г., Гаррінгтон Н., та Доксі К. [9] є авторами дослідження, що висвітлює залучення російських приватних військових компаній у збройні конфлікти, а також виокремлюють цілі та завдання, якими керується російська федерація приймаючи такі рішення.

Також, доречно згадати, про те, що свій внесок у дослідження цієї теми зробили й такі зарубіжні науковці, як Бірґін Ф. [4], Елсі Дж., Серафіно Н. [6], Фолкнер К., Пліхта М. [7], Гідрайтіс А. [8], Макфрейт С. [10], Скехілл Дж [12].

Варто відзначити й дослідження сучасних українських науковців, а саме: Горovenко В., Тютюнник В. [1], Кириченко С. [2], Кохан Г. [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мета статті полягає у дослідженні міжнародного досвіду діяльності приватних військових компаній у збройних конфліктах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети необхідно розв'язати низку завдань, а саме: охарактеризувати підходи щодо потрактування приватних військових компаній та з'ясувати причини їх виникнення; виокремити основні ознаки ПВК та репрезентувати класифікацію приватної військової діяльності; виділити основні загрози та виклики, перспективи та можливі сценарії щодо залучення приватних військових компаній у збройні конфлікти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні рівноправним правовим суб'єктом поруч зі збройними силами тих чи інших держав виступають приватні військові підприємства, які вважаються поширеними у міжнародній практиці структурами, що були створені для розв'язання спеціальних завдань. Слід підкреслити те, що наразі ПВК виконують роботу на рівні з регулярними військами. До того ж, судячи з висновків аналітиків, подібні формування будуть поширюватись та відігравати значно більшу роль у збройних конфліктах та війнах.

Зауважимо, що станом на сьогодні немає єдиного формулювання поняття «приватних військових компаній», оскільки кожен аналітик пропонує та використовує авторське трактування подібних компаній. До прикладу, автор найбільшої наукової праці, що стосується приватної сфери безпеки П. Сінгер трактує ПВК як «zareєстровані комерційні структури, що надають замовникам широкий спектр військових послуг, які раніше вважались виключно державними» [13, с. 8].

Зокрема, деякі аналітики вважають сучасних підрядників продовженням застарілого явища під назвою «наймання» та не виключають аморальний характер їх діяльності. Інші ж автори вважають, що нова форма «безпеки за контрактом» набуває нових особливостей у порівнянні з колишньою формою військового делегування. Основною відмінністю є те, що сьогочасні приватні сили – це корпоративні структури, які охоплюють не лише силову складову, а й комерційну компоненту, що дозволяє їм долучитися до системи світового бізнесу та отримати загальне визнання [5, с. 15].

Для кращого розуміння сутності та вироблення якісної систематизації приватних військових компаній виникає потреба у виокремленні конкретної характеристики приватних підприємств, спираючись на своєрідність їх діяльності. Варто почати з існування відмінностей між ПВК різних країн за походженням. Зокрема, британські компанії досить часто наголошують на місцевих військових кадрах, завдяки чому іноді уникають участі в конфліктах у деяких проблемних регіонах. Американські компанії діють більш рішуче, доволі часто їхні співробітники залучаються до бойових дій та створюють сили швидкого реагування. Російські компанії можна вважати «приватними» лише на підставі їх офіційної реєстрації та підтримуваного дискурсу. На перший погляд вони можуть здатися частиною приватного сектору, однак у разі потреби підприємства стають силою для забезпечення потреб держави. Зауважимо, що подібні псевдоприватні компанії досягають поставлених Кремлем цілей не лише в росії, а й у конфліктах за кордоном [8, с. 138].

Слід враховувати той факт, що приватні війська перебувають у досить вузьких рамках діяльності, порушення яких автоматично перетворює їх на

незаконне формування або на інструмент зовнішньої політики держави. Для повного охоплення їхньої діяльності та виділення характерних рис підрядників як самобутніх суб'єктів підприємницької діяльності необхідно визначити низку ознак ПВК як явища в цілому.

Варто почати з того, що кожне силове підприємство – це юридична структура, зареєстрована відповідно до законодавства держави походження. За відсутності цієї ознаки організацію не можна віднести до ПВК, а можна визначити її виключно незаконним формуванням. Наступною ознакою є те, що діяльність приватних сил має комерційний характер, оскільки їх основною мотивацією є отримання доходу. Отже, у разі відсутності цієї мети або наявності інших, таке формування з високою ймовірністю може бути інструментом непрямой політики держав. Не менш важливим є те, що для приватних військ характерна постійність, оскільки вони створені для безперервного надання військових послуг. Відповідно, тимчасова функція створення таких структур може свідчити про спробу легалізації воєнізованого злочинного угруповання, або про намір замовників використовувати підрядників як інструмент здійснення своїх цілей [1, с. 32-33].

Однією з ключових ознак приватних формувань є договірна основа надання послуг, відповідно до якої мета, завдання та характер діяльності підрядників ґрунтуються на укладеному контракті. Такий договір обов'язково повинен охоплювати такий перелік необхідних умов, як-от: сторони підписання; перелік послуг, тривалість їх надання; умови та розміри оплати виконаних задач; заходи реагування на загрози та непередбачувані обставини, які здатні розірвати договір; положення, що допоможуть вирішити підсудність спорів. У разі відсутності договору, який буде контролювати відносини сторін, існує ймовірність злочинного характеру функціонування аналізованих компаній. Варто зауважити, що об'єднання приватних військ та держав офіційним шляхом через прямий контракт є характерною рисою західних підприємств, тоді як неофіційні способи зв'язку акторів через контракти з іншими відповідальними особами є типовою характеристикою діяльності приватних сил російського походження [8, с. 130].

Зауважимо, що завершення холодної війни призвело до інтенсивного збільшення кількості озброєних зіткнень. Ще кілька десятиліть тому подібні проблеми більшість держав світу вирішували за допомогою збройних сил, яких прийняли на службу за призивом або на військово-професійній основі. Однак у сучасних військових конфліктах їх місця почали займати підрозділи неурядових структур.

Одна з найвідоміших фірм – постачальників військових послуг ПВК «Blackwater» потрапила в поле зору громадськості під час війни в Іраку.

Однак компанія починала свою діяльність не як операційний постачальник, а як підрядник з навчання. Зокрема, маючи у розпорядженні оперативні об'єднання, ресурси літаків та інших транспортних засобів, спорядження та озброєнь, а також багаторічну практику та можливості в галузі підготовки кадрів, компанія «Blackwater» є однією із найпотужніших підприємств сучасного зразка. Як результат, зазначена компанія функціонувала практично в усьому світі, об'єднуючи широкий арсенал ресурсів та послуг, що надавались їхнім замовникам [12].

Обізнаність громадськості про те, якою мірою приватні підрядники використовувалися в цілях безпеки, підтвердилась смертями чотирьох охоронців «Blackwater» у Фаллуджі у березні 2004 року. Вбивство співробітників компанії сунітськими повстанцями стало відоме завдяки трансляванню у ЗМІ. Охоронцями були колишні армійські рейнджери та морські піхотинці. Вони були вбиті під час супроводу вантажівок, що перевозили продукти для приватної компанії, яка надавала послуги харчування військовим закладам в Іраку. Сунітські повстанці помилково прийняли їх за агентів ЦРУ та заманили у засідку, водночас здійснюючи зйомку. Тіла співробітників демонстративно тягнули вулицями та вивішали для привселюдного огляду. Зазначений випадок порушив серйозні питання стосовно відсутності взаємодії між ПВК та військовими, а також ефективності використання приватних військових сил в умовах, коли вони не виконують низки вимог безпеки для власних працівників [6, с. 10].

Інший гучний інцидент з персоналом «Blackwater» відбувся у квітні 2004 року у місті Наджаф. З одного боку, працівники компанії стали учасниками вдало відбитої атаки, показавши себе як фахівців високого рівня. З іншого боку, компанії звинуватили в розстрілі мирних жителів. Ці події спровокували дебати в Конгресі щодо ролі приватних підрядників у військових операціях США, бажаності використання таких підприємств та відповідної правової та договірної бази для їх контролю [6, с. 10].

Компанія зіткнулася з серйозною критикою в середині республіки за жорсткі методи роботи, які призводили до смертельних випадків серед цивільного населення Іраку. Зі свого боку співробітники «Blackwater» трактували здійснене насильство як неминучий захід для збереження власної безпеки та безпеки об'єктів, що охороняються. З цією метою влада повинна серйозно подумати про прийняття детального плану на випадок непередбачених ситуацій, який допоможе впоратися з будь-якими потенційними дипломатичними наслідками після інцидентів за участю військових підприємств. Як показали уроки війни, такі випадки не є виключеними.

Зі свого боку протягом останнього десятиліття росія почала значною мірою покладатися на ПВК як на військово-політичний дієвий інструмент державного впливу. Слід зазначити те, що країна стала наслідувати тенденцію приватизації державного насильства порівняно пізно, здебільшого через внутрішній опір збройних сил, а також через економічні труднощі. Однак, попри те, що в країні діють тисячі приватних фірм, які охороняють інфраструктуру та надають послуги збройної охорони, такі структури все ще не можуть бути легально створені на їх території [7].

Відображаючи уроки, отримані з попередніх розгортань, нарощуючи експансіоністські настрої та прагнення до економічних та військових здобутків, росія різко збільшила використання таких підприємств за останні роки. Україна стала одним із перших полігонів для випробування російських приватних сил. Згодом росіяни удосконалили модель ведення бойових операцій, працюючи з місцевими силами в таких країнах, як Сирія та Лівія [9].

Варто підкреслити те, що Кремль використовував ПВК в межах своєї зовнішньої політики більше десяти років, але їх помітність різко зросла під час вторгнення в Україну 2022 року. Зокрема, найбільш сумнозвісною з них є «Група Вагнера». Зазначена компанія досягла майже міфічного статусу завдяки своїй глобальній присутності та потужним медійним кампаніям [7].

Вищезазначена структура надала Москві ідеальний інструмент для досягнення своїх геополітичних та ідеологічних цілей в Україні, а саме: дестабілізації та консолідації контролю над Донбасом, підриву та тиску на країну та її прихильників з метою отримання дипломатичних поступок. Як результат, всі дії підприємство виконувало, заперечуючи будь-яку офіційну причетність Кремля.

Варто зауважити, що головним фактором, що розкриває діяльність російських ПВК, є загибель їхніх бойовиків. Зіткнення з підрядниками в Луганському аеропорту дозволило розвідці встановити окремих працівників «Групи Вагнера». Водночас спецслужби викрили ідеї Д. Уткіна збити літак ІЛ-76 над Луганськом. Такі події чітко показали зв'язок приватних військ з росією, але не доводять її до відповідальності за дії найманців [8, с. 151].

Слід зауважити, що репутація організації «Вагнера» також підтримується потужною присутністю в ЗМІ та пропагандою. Партнерські компанії приватних сил створили фільми про їхні подвиги в країнах Африки та продовжують працювати над стрічкою про триваючі бойові дії в Україні. Крім легкої розваги, фільми продовжують продавати «Групу Вагнера» як силу, яка «захищає» слабкі держави від повстанців та екстремістів, яких підтримує Захід [7].

Найімовірніше, росія продовжить використовувати бійців приватних структур після закінчення

конфлікту, незалежно від його результату. Навіть якщо війна в Україні зменшила привабливість російських ПВК, держави, які шукають альтернативи допомозі сил безпеки від Сполучених Штатів та їхніх партнерів, все одно користуватимуться послугами їхніх компаній [7].

Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що останнім часом приватні силові структури у різних формах присутні майже у кожній країні світу. Підрядники одночасно задіяні у військовій сфері та безпеці, причому не як сторонні споглядачі, а як активні учасники, від дій яких певною мірою залежить реалізація чийхось інтересів. Насправді, через безперервне зростання та видозміну вважається досить проблематичним визначити повний перелік задач та операцій, які виконують силові підприємства.

Найімовірніше, тенденції розвитку та збільшення кількості ПВК, а також масштабів їх функціонування та різноманіття наданих ними послуг у сфері безпеки, збережуться й в майбутньому, адже військові підприємства є невіддільною частиною світового порядку, що гнучко та швидко відповідає на попит з боку різних замовників. Як приклад, зауважу, що менш ніж за двадцять років приватна сила поширилася в усіх сферах, окрім космічного простору, однак це також може змінитися. Космос вже приватизований такими підприємствами, як «SpaceX», та цілком можливо, що колись приватні супутники будуть обертатись навколо Землі [10, с. 6].

Такі підприємства продовжать додавати нових завдань, включаючи створення професійних підрозділів розвідки, спеціального флоту та навіть удосконалених повітряних сил. До прикладу, сьогодні одна з компаній надає послуги з навчання та підготовки до війни маючи у своєму арсеналі понад 80 винищувачів компанії «Draken». Французька компанія, що розташована в ОАЕ, придбала літаки Mirage-2000 та за допомогою них почала надавати послуги радіоелектронної боротьби та тактичної підготовки [4, с. 17].

Слід зазначити те, що схильність до зростання кількості силових фірм у більшості випадків пов'язана з довготривалою хаотизацією в певних регіонах світу. Це означає, що поки існують конфлікти та проблеми, які заважають діяльності держав та великих корпорацій, які є основними замовниками подібних послуг, то ПВК спробують закріпитися у світі та далі нарощувати свій потенціал. Як результат, власники військових формувань вже зараз активно вивчають силові ринки, відкривають для себе нові ніші, а також прагнуть інтегруватися у масштабні операції, які виконуються під керівництвом найбагатших держав.

З огляду на викладене, варто виокремити декілька сценаріїв розвитку функціонування приватного військового підприємництва. Зазначений прогноз відображає те, як подальше зростання

«приватних військ» може вплинути на забезпечення та підтримку світової безпеки.

З одного боку, найкращий розвиток подій передбачає те, що приватні силові структури стануть дієвим інструментом забезпечення порядку, стабільності та економічного піднесення у менш розвинених частинах світу, оскільки зараз ПВК здебільшого доступні лише для найбагатших країн, однак згодом ця тенденція може змінитися.

З іншого боку, найгірший варіант перебігу справ передбачає, що надмірне поширення та повномасштабне застосування силових підприємств може суттєво послабити демократичний контроль над військовою сферою та національною обороною. В таких умовах безпека може стати приватним благом та призвести до хаосу та безвладдя, зниження громадського порядку та підвищення рівня злочинності. Як результат, тенденція використання приватних військ тільки економічно розвиненими країнами та великими корпораціями може докорінно змінити світовий порядок та майбутнє.

Висновки. Отже, цілком можливо, що кінець ХХІ століття ознаменує той час, коли приватні військові формування замінили збройні сили в питаннях відстоювання та захисту державних інтересів. Хоча доведено, що приватні війська можуть спричинити певну дестабілізацію в міжнародній системі, все ще не вистачає розуміння масштабу шкоди, яку вони можуть завдати. Під час оцінки можливостей підрядників науковці та дослідники доволі часто покладаються на досить незначну кількість інформації, яка з'являється

після публічних скандалів, зокрема, добре озброєної та не менш небезпечної компанії «Blackwater». Силові підприємства російського походження досі виконують різні ролі, щоб підірвати вплив США та підтримати розширення геополітичних інтересів росії. Зокрема, найбільш сумнозвісною з них є «Група Вагнера», яку переважно використовують як заміну державної армії, щоб не допустити новини про загибель військовослужбовців та забезпечити відсутність доказів того, що міноборони взагалі причетні до цих контрактів. Також визначено, що зазначена компанія досягла майже міфічного статусу завдяки своїй глобальній присутності та потужним медійним кампаніям. Як підсумок, доведено, що нове покоління ветеранів війни викликає потребу в створенні та вжитті активних заходів для стримування ПВК «Вагнера» та інших російських підприємств до, а не після завершення агресії в Україні. Ці заходи повинні знизити здатність підрядників надавати свої послуги та зменшити попит світових лідерів на приватні сили рф.

Оскільки характер ведення війн невинно змінюється, подальші дослідження мають включати не лише теми традиційної літератури з міжнародних відносин, які охоплюють питання військового потенціалу, влади та світового порядку, але й розгляд нових способів втручання у конфлікти та прогнозування того, як військові підприємства діятимуть, використовуючи нові інструменти під час своїх операцій. Безумовно, реальний розвиток приватної військової індустрії покаже тільки час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горовенко В., Тютюнник В. Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні. *Наука і оборона*. 2013. № 3. С. 32–39.
2. Кириченко С. Роль приватних військових компаній у воєнних конфліктах. *Центр воєнно-стратегічних досліджень*. 2021. № 1(71). С. 12–17.
3. Кохан Г. Правові питання діяльності приватних військових компаній: міжнародний аспект. *Юридичні науки*. 2020. № 2. С. 190–200.
4. Birgin C. Privatization of security: private military companies in the security of the future. *South Security School*. URL: <https://www.gencdiplomatar.com/awareness/articles/privatization-of-security-private-military-companies-in-the-security-of-the-future.html> (дата звернення 11.11.2022).
5. Caparini M., Schreier F. Privatizing Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies. Geneva, 2005. 184 p.
6. Elsea J., Serafino N. Private Security Contractors in Iraq: Background, Legal Status, and Other Issues. Congressional Research Service, 2007. 40 p.
7. Faulkner C., Plichta M. Win, Lose, or Draw, the Wagner Group Benefits from the War in Ukraine. URL: <https://www.lawfareblog.com/win-lose-or-draw-wagner-group-benefits-war-ukraine> (дата звернення 11.11.2022).
8. Giedraitis A. Private Military Companies in the Foreign and Security Policy of the Russian Federation in 2014–2019. *Lithuanian Annual Strategic Review*. 2020. № 18. P. 123–162.
9. Katz B., Seth G., Jones Harrington N., Doxsee C. The Expansion of Russian Private Military Companies. URL: <https://russianpmcs.csis.org/> (дата звернення 11.11.2022).
10. Mcfate S. Mercenaries and War: Understanding Private Armies Today. National Defense University Press, 2019. 51 p.
11. Mihalache O. The Army of Tomorrow: Private military and security companies' contribution to the military and security landscape. *Finabel*. 2019. P. 2–20.
12. Scahill J. Blackwater. The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army Revised and Updated. New York, 2008. 561 p.
13. Singer P. Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Industry. Connel University Press, 2003. 360 p.

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ

DEMOCRATIC PROCESSES IN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA: CURRENT CONTEXT AND DYNAMICS OF DEVELOPMENT

Климчук І.І.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Зазуляк З.М.,

*кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розкрито особливості реалізації та захисту громадянських й політичних прав і свобод на прикладі Таджикистану, Туркменістану, Киргизстану та Казахстану. Досліджувана проблематика є актуальною в умовах сьогодення, адже у країнах Центральної Азії уряди продовжується масштабний наступ на права людини, зокрема свобода слова, громадські об'єднання чи мирні зібрання регулярно порушуються, економічні та соціальні права ігноруються, а дискримінація жінок, етнічних меншин та інших вразливих груп триває й надалі. Систематизовано спільні та відмінні характеристики у формуванні громадянського суспільства у досліджуваних Центральноазійських республіках. Автори проаналізували здобутки і невдачі на шляху демократичних перетворень обраних держав за певними критеріями, зокрема, частота зміни влади, прозорість виборів, наявність опозиції, зловживання змінами у законодавстві на користь влади, забезпечення прав жінок, дітей, ув'язнених, свобода слова, доступ до інформації, таємниця кореспонденції, забезпечення належного медичного обслуговування, доступ до освіти, необхідних продуктів харчування та питної води, забезпечення права на проведення зборів та мітингів, ратифікація міжнародних договорів у сфері забезпечення прав людини тощо. Зокрема, з'ясовано, що однією з найбільш суттєвих перешкод у реалізації та захисті прав людини в республіках Центральної Азії є вразливість політичних систем до сімейно-кланових і родових політичних зв'язків та їхня залежність від них. Встановлено, що лідери у досліджуваних республіках змінюються, проте режими не трансформуються. Водночас будь-які авторитарні зміни чи поправки до конституцій у досліджуваних республіках створюють поле для зловживань і порушень свобод громадян. Крім цього, право на свободу думки і слова зазнає подальших обмежень та утисків в умовах збереження авторитарного владного апарату, націленого на створення виключно позитивного іміджу глави держави. Це призведе до того, що у подальшому майбутньому даний регіон зазнаватиме потрясінь в умовах соціального і національного тиску щодо реального здобуття прав і свобод та усунення від влади не лише існуючої політичної еліти, а й усіх чиновників на регіональному та місцевому рівнях.

Також визначено потенційні виклики та загрози у сфері подальшої демократизації досліджуваних держав. Перш за все це подолання економічних труднощів, зокрема продовольчих нестач, викликаних пандемією COVID-19, боротьба з дитячою смертністю. Крім цього, зловживання фальсифікацією кримінальних звинувачень та судове переслідування профспілкових лідерів чи політичних опонентів, можуть спровокувати гнів та акції протесту, а отже і нестабільність у регіоні. Також невирішеною залишається проблема захисту прав найбільш вразливих прошарків населення, зокрема жінок, людей з інвалідністю, представників ЛГБТ-спільноти, релігійних об'єднань та вірян.

Ключові слова: демократичні процеси, громадянське суспільство, права і свободи людини і громадянина, країни Центральної Азії, демократизація.

The article reveals the peculiarities of implementation and protection of civil and political rights and freedoms on the example of Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Kazakhstan. In these countries, governments prohibit public associations or peaceful assemblies, limit freedom of speech, economic and social rights of citizens, and actively practice discrimination against women, ethnic and other minorities. Decreasing living standards, falsification of election results, persecution of dissidents, contribute to the fact that this region is becoming more and more unstable, and the monopoly on rights and freedoms by the authorities of each of these countries is only getting stronger. With this in mind, it is important to find out what processes aimed at the democratization of Central Asian countries exist in each state and what are the prospects for their development in the future.

Also, common and distinctive characteristics in the formation of civil society in the Central Asian republics are systematized. The authors analyzed the achievements and failures on the path of democratic transformation of the selected states according to certain criteria, in particular, the frequency of change of power, transparency of elections, presence of opposition, abuse of changes in legislation in favor of the government, ensuring the rights of women, children, prisoners, freedom of speech, access to information, confidentiality of correspondence, provision of proper medical care, access to education, availability of necessary food and drinking water, provision of the right to hold meetings and rallies, ratification of international treaties in the field of human rights, etc. In particular, it was found out that one of the most significant obstacles in the implementation and protection of human rights in the Central Asian republics is the vulnerable political system to family, clan and tribal political ties and its inability to function without them. At the same time, any authoritarian changes or amendments to the constitutions in the studied republics create a field for abuses and violations of citizens' freedoms.

In addition, the right to freedom of thought and speech are subject to further restrictions and oppression in the conditions of preservation of the authoritarian power apparatus aimed at creating an exclusively positive image of the head of state. Leaders change, but the regime remains the same, and therefore further upheavals can be predicted for Central Asia under the conditions of social and national aspiration for the real acquisition of rights and freedoms with the removal from power not only of the political elite, but also of all employees at the regional and local levels.

Potential challenges and threats in the field of further democratization of the studied states are also identified. First of all, it is overcoming economic difficulties, in particular, food shortages caused by the COVID-19 pandemic, the fight against child mortality. In addition, the misuse of falsified criminal charges and the prosecution of trade union leaders or political opponents can provoke anger and protests, and thus instability in the region. Also, the problem of protecting the rights of the most vulnerable sections of the population, including women, people with disabilities, representatives of the LGBT community, religious associations and believers, remains unresolved.

Key words: democratic processes, civil society, human rights and freedoms, Central Asian countries, democratization.

Постановка проблеми. Перед пострадянськими державами, які прагнуть розбудувати незалежні сучасні державні інституції, сьогодні постає величезна кількість викликів, зокрема в контексті демократизації, у першу чергу – реалізації задекларованих прав і свобод людини і громадянина. Порушення принципів проведення виборів підтримують також захист інших прав всередині регіону та пришвидшують міграцію населення в інші країни. У країнах Центральної Азії уряди забороняють громадські об'єднання чи мирні зібрання наступ, обмежують свободу слова, економічні та соціальні права громадян, а також активно практикують дискримінацію жінок, етнічних та інших меншин. Поряд з тим, населення регіону долучалося до мирних протестів з вимогами дотримання своїх прав та свобод. Зниження рівня життя, фальсифікації результатів виборів, переслідування інакомисльців сприяють тому, що цей регіон стає все більш нестабільним, а монополія на права і свободи з боку влади кожної з цих країн лише міцнішає. З огляду на це, важливо з'ясувати які процеси спрямовані на демократизацію країн Центральної Азії існують в кожній державі та які перспективи їхнього розвитку у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень з обраної проблематики, пов'язані із питаннями демократизації та формування громадянського суспільства у регіоні виявилися комплексними та актуальними. Зокрема, К. Яворська розглядає захист прав і свобод громадянина у цих країнах та наголошує на перешкодах для їх належного дотримання [12]. Важливою працею з аналізом процесів суспільно-політичної модернізації країн колишнього Радянського Союзу є монографія А. Бульвінського [6]. Водночас, Г. Ісакова акцентує увагу на демократичному транзиті держав колишнього СРСР та відзначає, що перехідні системи від тоталітаризму до демократії проходять через стадію авторитаризму. Трансформації режимів у країнах із радянським минулим аналізували також такі дослідники, як Т. Ляшенко [5], І. Осадчук [7], О. Фисун [11], К. Боконбайєв [2] З. Урманбетова [27] тощо. Не меншу наукову вагу мають дослідження політико-правових трансформацій в окремо взятих країнах колишнього Радянського Союзу. У дослідженнях

К. Колінза [14], І. Кушнарьова [4] йдеться саме про окремі держави Центральної Азії як осередки порушень прав і свобод. Також Шейн та Сміт у своїй роботі «Перехід головування у Казахстані та Узбекистані: наслідки для політики і стабільність в Центральній Азії» [23] присвятила увагу стану опозиційних рухів.

Постановка завдання. У цій статті ми зосередимося на окресленні спільних та відмінних рис в контексті розбудови громадянського суспільства в країнах Центральної Азії, аналізі ключових викликів та загроз, що перешкоджають існуванню демократії в цих країнах, і на основі цього окреслимо ключові тенденції процесу демократизації країн регіону.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до конституцій Центральноазійських республік, усі вони є демократичними (окрім Узбекистану) та декларують себе правовими державами (Киргизстан і Казахстан – соціальними). При цьому жодна з розглянутих країн не була визнана недемократичною у щорічному рейтингу рівня розвитку демократії «Democracy Index», сформованого журналом «The Economist» у 2022 р. Так, Киргизстан посів 110 місце в рейтингу, а режим країни було визначено гібридним; 139 місце посідає Казахстан і 141 – Узбекистан, як помірні автократії; 161 місце було надано Таджикистану та 164 – Туркменістану як жорстким автократіям [22].

Сучасний контекст розвитку громадянського суспільства в країнах Центральної Азії. Ключовим у розвитку громадянського суспільства є чесність і прозорість виборів, а також вільне існування і діяльність політичних партій. Власне, ці складові є найбільш важливими в контексті існування та розвитку демократії цих країн. Однак, на практиці, у країнах Центральної Азії часто можемо стверджувати про заперечення пунктів щодо демократичності, що вказана у конституції.

Отож, в Таджикистані згідно звіту міжнародної правозахисної НУО Freedom House за 2021 рік, президентські вибори, що відбулися в жовтні 2020 року, були впорядкованими але не проведені згідно з рекомендаціями ОБСЄ щодо ЗМІ та політичного середовища. Президент Рахмон переміг на цих виборах, отримавши 90,9 відсотка голосів.

Повідомлялося про випадки очевидного вкидання бюлетенів і виборців.

За даними Радіо Озоді у Таджикистані офіційно зареєстровані та діють 7 політичних партій. Усі партії, за винятком СДПТ, експерти називають «кишеньковими» та «проурядовими, тому для опозиції немає реальної можливості для опозиції перейняти владу [15].

12 березня 2022 року у Туркменістані було проведено позачергові вибори під гаслами тодішнього президента Гурбангулі Бердімухамедова щодо того, що треба дати дорогу молодим. Охочі, котрі балотуватися мали підпадати під низку суворих вимог, які визнали суперечливими до міжнародних стандартів. За даними Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ строки і процедура проведення виборчого процесу не були прийнятними [21]. Оскільки в країні розвивається культ особи президента, діяльність опозиції всередині країни неможлива і злочинна.

За даними БДПІЛ, президентські вибори в Киргизстані 2021 року відбулися належним чином із дотриманням основних свобод. Відсутність критичних звітів ЗМІ обмежувала здатність виборців зробити усвідомлений вибір [20]. Варто зазначити, що опозиційні партії в Киргизстані існують, але свобода їх дій обмежується тиском Державного комітету національної безпеки, який відомий залякуванням і допитами опозиціонерів. Тим не менш опозиційні партії «Ата Мекен», «Азатик», «Улуттар Бірімдігі», «Соціал-Демократи» та «Партія зелених» заявили про невизнання підсумків парламентських виборів 2020 р. і гуртувалися в «народний парламент», щоб протистояти провладним партіям [1].

10 січня 2021 року в Казахстані відбулися парламентські вибори. Місія ОБСЄ з моніторингу виборів дійшла висновку, що вибори були «технічно підготовлені ефективно», але «не мали справжньої конкуренції» і що виборчий процес потребує реформування. Правляча партія «Нур Отан» зберегла кваліфіковану більшість у парламенті. За даними Радіо Свобода, чинний президент Токаєв обіцяв, що дозволить узяти участь у виборах справді опозиційним партіям, але такі партії так і не зареєстрували і не допустили до виборів [17].

Дострокові президентські вибори у Казахстані 9 червня 2019 року були можливістю для потенційних політичних реформ, але характеризувалися порушеннями основних свобод, а також тиском на критично налаштованих громадян. Було сім кандидатів, у тому числі вперше жінка, але значні обмеження права балотуватися, а також обмеження на мирні зібрання та вираження поглядів гальмували справжній політичний плюралізм. У день виборів у великих містах були масові затримання мирних демонстрантів [19].

Права громадян зазнають значних утисків в країнах Центральної Азії. У Таджикистані опозиційний рух «Група 24» визнаний екстремістським і діє в еміграції [15]. Відомо про функціонування Коаліції громадянського суспільства проти тортур та безкарності в Таджикистані створеної у 2011 році, яка продовжує функціонувати. У Туркменістані жорстко реагують на спроби утворення будь-яких недержавних інституцій, відомо лише, що одна ГО «Туркменська Ініціатива з Прав Людини» була зареєстрована і діє в еміграції [8]. Узбецькі правозахисники зіштовхуються з політично мотивованими покараннями, а НУО з невинуватено складною процедурою реєстрації. Однак, відомо про діяльність 3-х правозахисних організацій. В Киргизстані офіційно діють 4 правозахисні організації. Свавільні затримання правозахисників мали місце в Казахстані, як і перешкоджання проведенню мирних зібрань, демонстрацій тощо. Відомо про діяльність 2-ох НУО: громадське об'єднання та фонд.

Права жінок. У Таджикистані дівчатам важче отримати вищу освіту, роль жінки полягає у материнстві. Домашнє насилля не криміналізоване. За даними ООН, кожна п'ята жінка в Таджикистані – жертва домашнього насильства. В Туркменістані ситуація теж невтішна і шокує. Аборти фактично заборонені, низка косметичних процедур та елементів одягу (шорти, джинси) піддаються забороні, вважаються гріхом. Жінка не має тілесної автономії. У звіті ЮНІСЕФ та TürkmenStat (MICS) 59% жінок Туркменістану у віці 15-49 років визнають, що чоловік має право бити дружину [15].

Катування, тортури, нелюдське поводження. Таджикиські в'язниці є погано обладнаними та переповненими, а ув'язнені регулярно зазнають жорстокого поводження. Поширеним є фізичне та сексуальне насильство. У Туркменістані психічно хворих, а також дисидентів поміщають в психлікарню з жахливими умовами. Так звані «пацієнти» часто зазнають фізичного та сексуального насильства, відомо про випадки умисних вбивств. Катування та жорстоке поводження залишається нормою для Киргизстану (77 заяв про катування за минулий рік) й Казахстану (120 заяв), де в'язні живуть в переповнених камерах, отримують малу кількість їжі, зазнають катувань (позбавлення сну, тримання голови під водою) [20].

Свобода слова, доступ до інформації, таємниця кореспонденції. Таджикистан регулярно блокує веб-сайти (Facebook, Радіо Озоді, веб-сайт таджицької служби Радіо Вільна Європа та опозиційні веб-сайти) з потенційно критичним контентом щодо уряду. Журналістів і блогерів притягують до відповідальності за їхню позицію, пости в соціальних мережах. Туркменістан провадить ще більшу цензуру. Усі друковані та електронні ЗМІ жорстко контролюються. Влада мстить

туркменам за надання інформації іноземним ЗМІ. Доступ до Інтернету обмежений, багато веб-сайтів і програм заблоковано. Були випадки огляду вмісту телефонів школярів поліцією на доступ до веб-сайтів. В Киргизстані фізичний тиск на людей є відносно меншими, однак журналісти зазнають переслідувань з боку правоохоронних органів за репортажі з критикою. Чинним є закон про захист від «неправдивої інформації», який дозволяє владі без судового нагляду видаляти з інтернет-платформ інформацію, яку чиновники вважають «неправдивою» або «неточною». Кримінальний кодекс Казахстану теж потурає цензурі, оскільки криміналізує «Публічні образи та інші посягання на честь і гідність Першого Президента» (ст. 373) та «Посягання на честь і гідність Президента» (ст. 375) [17]. Журналісти продовжують зазнавати переслідувань, арештів, фізичних нападів та судових переслідувань за виконання своїх професійних обов'язків.

Користування інтернетом. За даними Світового банку за 2017 рік 76 % населення Казахстану використовувало мережу Інтернет. В Узбекистані користування складало 49 %, в Киргизстані 38 %, у Таджикистані 22 % і в Туркменістані 21 %. До сьогоднішнього відсотковий показник використання Інтернету збільшився на 10-15 одиниць у всіх республіках, окрім Таджикистану й Туркменістану (їх дані за подальші роки відсутні) [25].

Право на здоров'я. У Таджикистані влада жорстко контролювала поширення інформації про пандемію Covid-19, недооцінюючи її реальний вплив, що вплинуло на ефективність захисту здоров'я громадян. Натомість Туркменістан не має жодного зареєстрованого випадку інфікування, в той час коли ЗМІ повідомляють про значну кількість людей, що зверталася до лікарні з відповідними симптомами. Решта Центральноазійських республік визнала поширення хвороби та впроваджувала заходи для стабілізації становища в країнах.

Проблеми у забезпеченні демократії в країнах Центральної Азії. Таджикистан. Нині президентом Республіки є Рахмон Емомалі. Він перебуває при владі з 1994 року. За даними аналітичного центру ADAstra, попри положення Конституції, даний очільник усував різними способами своїх основних опонентів: Гафор Мірзоєв, Мірзоході Німозов, Махамедрузі Іскандаров і Якуб Шакі Салімов, а також ініціював зміни до Конституції, анулюючи власні президентські терміни [9]. Щодо опозиційних партій, то партію Ісламського відродження Таджикистану у 2015 р. засудили за підготовку теракту і визнали терористичною організацією. Водночас опозиційне угруповання «Група 24» – засноване в Москві в 2012 році, вважається екстремістською в Таджикистані. Її засновник Умаралі Кувватов в 2015 році був убитий у Стамбулі. Більша ж частина лідерів опо-

зиції перебуває за кордоном, а ті, хто залишився в Таджикистані, працюють у підпіллі. Таджикиська опозиція має мало засобів для оприлюднення своєї позиції. Влада повністю контролює ЗМІ та комунікації: наприклад, в країні відключили інтернет, коли лідер ПІВТ виступив з промовою в Університеті Джорджа Вашингтона. «Група 24» закликала через соцмережі провести мітинг у Душанбе після результатів виборів 2020 року, але влада швидко це заблокувала [13]. На виборах до Парламенту у 2020 році правляча Народно-демократична партія отримала 47 місць у нижній палаті, тоді як інші проурядові партії поділили решту. Спостерігачі ОБСЄ повідомили, що вибори не відповідали демократичним стандартам, а значить не були достатньо чесними [21]. Відтак, сучасні політики при владі є слабкою ланкою на шляху до розбудови демократії і забезпеченні людей прав і свобод.

Щодо досягнень в країні стосовно захисту прав людини варто зазначити набуття чинності Плану дій у 2021 році, запровадженого у рамках нової стратегії реформування системи кримінального правосуддя. Він передбачає незалежний моніторинг місць утримання під вартою, а також удосконалення механізмів подання скарг для осіб, які перебувають у пенітенціарних установах, та розвиток механізмів незалежного розслідування випадків смерті під вартою [24].

Туркменістан є країною з майже відсутнім фактичним прагненням до забезпечення громадян прав і свобод, які їм належать. За президентства Ніязова після розпаду СРСР була повністю знищена опозиція, а сам президент був практично тоталітарним лідером. З приходом Г. Бердимухамедова система почала набувати авторитарного характеру, відбулося проголошення розвінчання культу глави держави, встановлено багатопартійність. Однак, нові партії, що виникали за словами Г. Бердимухамедова мали брати активну участь у загальнонаціональному русі, який очолює Демократична партія Туркменістану, тобто всі потенційні партії апіорі є провладними [9]. І. Осадчук зазначає, що особливостями формування та функціонування правлячої еліти в Туркменістані є: закритість правлячої еліти та її сімейно-клановий характер (трайбалізм виражається у домінуванні представників племені текінців у владних структурах); віддаленість влади від народу; основна боротьба всередині еліти йде за право поширювати свій вплив на главу держави та інші елітні угруповання тощо. Сходження Сердара Бердимухамедова на президентське крісло в березні 2022 року лише черговий раз підтвердило клановість політичної системи. Попри свавільні вибори, Республіка ратифікувала 13 міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, серед яких: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм

дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання тощо.

Киргизстан є єдиною країною в регіоні, яка часто змінює владу, що вважається результатом відваги народних революцій і протестів. Партійна система держави неоднотипна, є опозиція та відносна свобода слова, але вся влада поділена між місцевими елітами. Якщо якась група впливу намагається захопити владу повністю то виникає спротив суспільства. Власне, киргизьке суспільство майже завжди досягало зміни влади шляхом революцій. Однак, керівникам держави необхідно легітимізувати себе на посадах, для чого в країні проводяться вибори, але їх частково фальсифікують, підкупаючи виборців через низькі доходи населення [3]. Відтак, успіхи революцій щодо повалення владного режиму одного президента нівелюються підкупом виборців і нечесною конкуренцією під час виборів нового очільника.

Казахстан. За часів Назарбаєва, першого президента республіки, були впроваджені конституційні зміни, які то подовжували президентський термін, то послаблювали опозицію за допомогою використання родинно-кланових стосунків всередині країни [9]. Зі зміною глави в державі у 2019 році ситуація мало змінилася, адже новообраний Токаєв володіє де-факто меншою владою аніж його попередник. На думку експертів, процес передачі влади в країні розпочався ще з 2017 року, коли була проведена реформа щодо зменшення повноважень президента і їх збільшення у сторону парламенту. Пізніше главою сенату стала Дарига Назарбаєва, донька тогочасного президента [10]. Тож, розбудова клановості є значним кроком назад у поступі захисту прав людини і створенні прозорого суспільства.

Покращенням у законодавства стосовно прав людини стало прийняття у червні 2021 року закону про інклюзивну освіту, який вилучив численні згадки про медичний та освітній іспит як передумову для зарахування до загальної школи та запровадив нові положення, які передбачають державну відповідальність надавати дітям з обмеженими можливостями належні умови для здобуття освіти. Численні заяви президента Касима-Жомарта Токаєва стосовно того, що захист прав жінок є ключовим можуть бути передвісниками в подальшому фокусуванні уваги на поліпшенні становища жінок в державі [17].

Виклики та перешкоди для демократизації держав Центральної Азії. Як не парадоксально, але однією з найсуттєвіших перешкод у реалізації та захисту прав людини в Центральноазійських республіках є уразлива політична система до родових, кланових та плеємінних політичних зв'язків і її неспроможність функціонувати без

них. Лідери змінюються, проте режими не трансформуються, а тому у цьому регіоні можна прогнозувати подальші потрясіння за умов суспільно-національного прагнення до реального набуття прав і свобод через усунення від влади не лише політичної верхівки, а й всіх службовців на регіональному та місцевому рівнях.

Для Таджикистану серйозним викликом на сьогодні є рівень неонатальної смертності (впродовж 1-го місяця життя). За даними Світового банку, країна має один з найвищих показників у Центральній Азії. Центральноазійське бюро аналітичної звітності (CABAR.asia) повідомляє, що другою важливою проблемою для дітей Таджикистану є дитяче харчування. У 2020 році ситуація ще більше погіршилася через пандемію та скорочення грошових переказів мігрантів, які є основним джерелом доходу багатьох таджицьких сімей. Часте й різноманітне харчування доступне лише для 40 % дітей у віці від 2 до 6 років. Відтак, право дітей на повноцінний розвиток і здоров'я перебуває під загрозою. Крім цього, загрозливим є факт відсутності доступу до базового безпечного та надійного питного водопостачання, особливо серед сільського населення. За даними USAID від лютого 2021 року, понад 40 % населення Таджикистану не мають доступу до чистої питної води, що є причиною 16 % смертей серед дітей до 5 років. Також, у державі право на освіту не реалізується повноцінно. За даними ЮНІСЕФ, ця проблема спричинена недостатнім розподілом державних ресурсів, постійним демографічним зростанням, залежністю від зовнішнього фінансування та браком коштів у батьків [16].

За даними звіту Human Rights Watch за 2021 рік у Туркменістані, влада не змогла подолати вплив багаторічної економічної кризи на продовольчу безпеку та інші основні потреби людей [26]. Відтак, цілком логічною виглядає відстороненість населення від політичного життя, оскільки інші питання є зловбоденними. Уряд Туркменістану заперечує існування бідності в країні та не може забезпечити належний рівень життя та право на їжу для економічно вразливих груп населення, особливо в період розгортання пандемії. Загальнодоступних офіційних даних про потреби населення в продуктах харчування немає, відтак, можна лише здогадуватися про кількість людей, що потерпає від нестачі продовольства [26].

Киргизстан нині хоч і є «демократичнішою» країною в багатьох аспектах у порівнянні з іншими Центральноазійськими республіками, однак і ця держава може зіштовхнутися із суттєвими порушеннями прав людини в найближчому майбутньому та нарощуванням авторитарного апарату. Причиною для цього є Конституція, прийнята на референдумі 11 квітня 2021 р., що містить положення, які за висновком Венеціанської комісії

Ради Європи і Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, прямо порушують міжнародні стандарти прав людини. Зокрема, Стаття 10 забороняє діяльність, публічні заходи та розповсюдження інформації, що суперечать «моральним цінностям і суспільній свідомості народу Киргизстану», і є несумісною з основними правами людини, зокрема, свободою щодо висловлювання поглядів, зібрань та об'єднань. Інше положення включає вимогу отримувати попередній дозвіл від влади на проведення мирних зібрань [20].

Уряд Казахстану продовжує стверджувати, що проводить реформи в галузі прав людини, незважаючи на відсутність значних покращень. Влада розправляє з критикою уряду, використовуючи надмірні звинувачення в «екстремізмі», обмежує право на мирні протести. Уряд не продовжив економічну допомогу, пов'язану з Covid-19, до 2021 року, хоча пандемія продовжувала впливати на рівень життя, зайнятість та навчання в школі. Це може тягнути за собою значні наслідки в сфері захисту прав людини, оскільки право на здоров'я, освіту, харчування для дітей, соціальний захист буде підірвано ще більше. Крім цього, за минулий рік почастишали стихійні страйки робітників та місцеві профспілкові ініціативи, зокрема в Актюбінській області, Нурсултані та Алмати. Офіційні представники влади подекуди зверталися до суду, звинувачуючи працівників за організацію «незаконних» страйків. У червні 2021 р. Міжнародна організація праці оприлюднила вкрай критичні висновки та рекомендації щодо дотримання Казахстаном Конвенції про свободу асоціацій та захист права на організацію, доручивши уряду «припинити практику судового переслідування профспілкових лідерів» [17].

Отже, обрані республіки Центральної Азії у контексті демократизації очікують значних викликів, як от подолання економічних труднощів та продовольчих нестач, викликаних пандемією COVID-19, для повноцінної реалізації права харчування для дітей, права на повноцінний розвиток, а також на освіту і роботу. Крім цього, право на свободу думки може зазнавати подальших порушень за умови збереження авторитарного владного апарату, націленого на створення виключно позитивного іміджу глави держави.

Висновки. Таким чином, дослідження процесів демократизації у Центральноазійських державах показало слабкість їхнього поступу на цьому

шляху, здебільшого через клановість та узурпацію влади родинами колишніх і чинних президентів. Зокрема доведено, що обрані держави плекають подвійні стандарти у сфері захисту прав людини, даючи простір для реалізації тих чи інших прав і свобод до певної міри, які не суперечать їхнім інтересам. Однак, країни мають і певні досягнення на «правозахисному полі» – це удосконалення кримінального кодексу щодо утримання і ставлення до в'язнів у Таджикистані; міжнародні договори щодо захисту тих чи інших представників населення, підписані Туркменістаном, що зобов'язують країну до відповідних правозахисних дій; активність громадянського суспільства та регулярне відстоювання своїх прав шляхом революцій у Киргизстані; вироблення законодавчих положень щодо відповідальності держави у наданні дітям з обмеженими можливостями належних умов для здобуття освіти у Казахстані.

Значні виклики можуть постати перед республіками Центральної Азії у сфері подальшої демократизації. Перш за все це подолання економічних труднощів і суворих продовольчих нестач, викликаних пандемією COVID-19 у Туркменістані й Таджикистані, а також боротьба цих країн з дитячою смертністю через нестачу якісних харчів та води, що підриває право дітей на повноцінний розвиток і отримання допомоги в цьому від держави. Фальсифіковані кримінальні звинувачення, нібито пов'язані з релігійним екстремізмом, а по суті своїй націлені на усунення небажаних владі осіб і настроїв у суспільстві, можуть спровокувати гнів і акції протесту, а також нестабільність в Казахстані. Крім цього, звичне для Казахстану судове переслідування профспілкових лідерів може вилитися ще в більші страйки вже зараз радикально налаштованих працівників, чие право на свободу організацій регулярно утискають. Недавні зміни до конституції Киргизстану, де встановлюється заборона на діяльність, публічні заходи та розповсюдження інформації, що суперечать «моральним цінностям і суспільній свідомості народу Киргизстану», можуть створити поле для зловживань і порушень свобод громадян. В умовах сучасного світу також загострюватиметься проблема захисту прав найбільш вразливих прошарків населення; окрім дітей, жінок та людей з інвалідністю, гостріше постане питання захисту прав представників ЛГБТ-спільноти, релігійних об'єднань і вірян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бийбосунув А. Оппозиционные силы намерены сформировать «народный парламент». Интернет – сайт Киргизской Службы международной медиа компании «Радио Свобода». 2021. URL: <https://rus.azattyk.org/a/31597465.html> (дата звернення 23.10.2022).
2. Боконбаев К. Дж. К вопросу о традиционализме и модернизации кыргызского общества. *Вестник кыргызско-российского славянского университета*. 2015. № 15 (2), С. 7-11.

3. Експрес-революція, або Що відбувається в Киргизстані? Інтернет – сайт аналітичного центру ADASTRA. 2020. URL: <https://adastra.org.ua/blog/ekspres-revoluciya-abo-sho-vidbuvayetsya-v-kirgizstani>(дата звернення 23.10.2022).
4. Кушнар'єв І. В. Політична корупція в умовах неоавторитаризму держав центральної Азії (приклад Казахстану, Киргизстану та Таджикистану) / І. В. Кушнар'єв. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Політологія*. 2017. № 2. С. 4-16.
5. Ляшенко Т. М. Політичні режими країн Центральної Азії: нестійка рівновага. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 264-274.
6. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: монографія / за ред. к.і.н., доц. А.Г. Бульвінського, – Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. 288 с.
7. Осадчук І. Ю. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз: навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 306 с.
8. Туркменская Инициатива по Правам Человека. Інтернет-сайт інформаційного ресурсу «Хроніка Туркменістану». URL: <https://www.hronikatm.com/o-tipch/>(дата звернення 20.10.2022).
9. Чому Центральній Азії потрібна демократія? Інтернет – сайт аналітичного центру ADASTRA. 2020. URL: https://adastra.org.ua/blog/chomu-centralnij-aziyi-potribna-demokratiya_1(дата звернення 20.10.2022).
10. Що буде з Казахстаном після Назарбаєва? Інтернет – сайт аналітичного центру ADASTRA. 2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/sho-bude-z-kazahstanom-pislya-nazarbayeva>(дата звернення 19.10.2022).
11. Фисун А.А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация. *Политическая концептология*. 2010. № 4. С. 158-187.
12. Яворська К. П. Громадянські та політичні права і свободи в умовах режимних трансформацій: порівняльно-політологічний аналіз пострадянських держав: дис.: 2021 р. Одеса, 2021. 249 с.
13. Belafatti F. The judicial system of Tajikistan and the situation of the opposition movement «Group 24»: an assessment. Vilnius University, Centre of Oriental Studies. 2015. URL: <https://vdocument.in/the-judicial-system-of-tajikistan-and-the-situation-of-the-judicial-system-of.html?page=9> (дата звернення 19.10.2022).
14. Collins K. After the Kyrgyz Spring: Challenges to Democratic Deepening. *The Brown Journal of World Affairs*. 2012. № 19 (1), p. 21–30.
15. Freedom in the world 2021: Tajikistan. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Freedom House. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/country/tajikistan/freedom-world/2021> (дата звернення 18.10.2022).
16. How does Tajikistan respect children's rights? Інтернет-сайт Центральноазійського бюро для аналітичної звітності. URL: <https://cabar.asia/en/how-does-tajikistan-respect-children-s-rights> (дата звернення 18.10.2022).
17. Kazakhstan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/kazakhstan>(дата звернення 18.10.2022).
18. Kazakhstan early presidential election 2019: ODIHR observation mission final report. Інтернет-сайт міжнародної Організації з безпеки і співробітництва в Європі. 2019. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/434465> (дата звернення 15.10.2022).
19. Kyrgyzstan's 2021 presidential election: OSCE/ODIHR observation mission final report. Інтернет-сайт міжнародної Організації з безпеки і співробітництва в Європі. 2021. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/kyrgyzstan/488692> (дата звернення 15.10.2022).
20. Kyrgyzstan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/kyrgyzstan>(дата звернення 13.10.2022).
21. ODIHR needs assessment mission report (1–3 March 2022). Інтернет-сайт міжнародної Організації з безпеки і співробітництва в Європі. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/513565.pdf>(дата звернення 13.10.2022).
22. Ranking of Countries by Quality of Democracy. Інтернет-сайт дослідницького проекту «Матриця демократії». URL: <https://www.democracymatrix.com/ranking>(дата звернення 12.10.2022).
23. Smith, Shane A. Leadership transition in Kazakhstan and Uzbekistan implications for policy and stability in Central Asia / Calhoun: The NPS Institutional Archive. 2007. 141 p.
24. Tajikistan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/tajikistan>(дата звернення 12.10.2022).
25. The World Bank Group. Інтернет-сайт міжнародної організації The World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/home>(дата звернення 10.10.2022).
26. Turkmenistan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. – URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/turkmenistan>(дата звернення 10.10.2022).
27. Urmanbetova Z. Democracy in Kyrgyzstan: problems and specific feature. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/30421/31471>(дата звернення 10.10.2022).

СПЕЦИФІКА СУЧАСНИХ ПРОЯВІВ СЕПАРАТИЗМУ В СВІТІ**SPECIFICITY OF MODERN MANIFESTATIONS OF SEPARATISM IN THE WORLD****Лисянський П.Л.,***аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»***Ястребова В.А.,***аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті були знайдені емпіричні дані, щодо сепаратистських рухів по просуванню сепаратизму на пострадянському просторі.

Поняття «сепаратизм» широко інтерпретується у сучасній політичній та правовій практиці. Ця концепція передбачає: підвищення вимог самовизначення частин державних територій та його подальшого поділу та незалежності (із сепаратизмом); використання незаконних методів (потужності) управління розширення автономних, федеральних, конфедеративних правах. У деяких випадках рух сепаратистів може працювати в сусідніх країнах, виступаючи за об'єднання з сусідньою країною або її частиною. Сепаратистські рухи створюють політичні партії, як правило, націоналістична або військова (терористична) освіта і, якщо можливо, свого роду «уряди у вигнанні». Методологічною базою дослідження є системний, структурно-функціональний, порівняльно-політичний підходи, методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, спостереження Сепаратистські рухи сьогодні набирає обертів у всьому світі, у різних країнах на різних континентах. Нині вони є глобальною етно-політичною проблемою. Сепаратизм має поділ на певній галузі багатонаціональної держави та створення своєї незалежної національної держави формування як своє основне завдання.

Хід процесів етнічного сепаратизму в багатонаціональних державах багато в чому залежить від ступеня розвитку демократичних інститутів і цінностей в суспільстві. Залежно від цього чинника рух за відокремлення від єдиної держави може мати форму конституційного процесу та суспільного діалогу або внутрішньодержавного конфлікту (або навіть війни, залежно від масштабу насильства. Зовнішнє військове втручання в етнополітичний конфлікт, засноване на вимогах етнічної групи відокремитися від багатонаціональної держави, на сучасному історичному етапі є негативним фактором у врегулюванні таких конфліктів через те, що воно нездатне вплинути на причини конфлікту. Зовнішнє втручання вводить в конфлікт, крім діючих сторін, додаткового активного агента, який переслідує свої інтереси в даній конфліктній ситуації і не завжди зацікавлений в швидкому врегулюванні конфлікту. Політика етнічних уподобань може зіграти значну роль у зниженні гостроти проблеми етнічного сепаратизму у світі, забезпечуючи гнучке реагування державних органів на проблеми етнічних груп. Варіанти такої політики повинні створюватися тільки на основі місцевого контексту і досвіду взаємин між конкретною державою і його етнічними групами. Сприйняття політики преференцій безпосередньо залежить від переважаючої культури конфлікту в суспільстві.

Для запобігання або вирішення конфліктів на ґрунті етнічного сепаратизму особливе значення має розвиток відповідної системи освіти для населення потенційно сепаратистських регіонів. Пріоритетом має стати формування особистісних установок, відповідних громадянському суспільству, з поступовим зниженням ролі етнічної ідентифікації в повсякденному житті, що забезпечується збалансованим поєднанням громадянського та етнокультурного компонентів в освітній політиці багатонаціональної держави.

Ключові слова: сепаратистські рухи, громадські рухи, просування, сепаратизм, пострадянський простір.

The article contains empirical data on separatist movements to promote separatism in the post-Soviet space.

The concept of "separatism" is widely interpreted in modern political and legal practice. This concept provides for: increasing the requirements for self-determination of parts of State territories and its further division and independence (with separatism); using illegal methods (power) to expand autonomous, federal, and Confederate rights. In some cases, the separatist movement may operate in neighboring countries, advocating unification with or part of a neighboring country. Separatist movements create political parties, usually nationalist or military (terrorist) formations and, if possible, a kind of "government in exile". The methodological basis of the research is systematic, structural-functional, comparative-political approaches, methods of analysis, synthesis, induction, deduction, observation separatist movements are now gaining momentum all over the world, in different countries on different continents. Now they are a global ethno-political problem. Separatism has a division into a certain branch of a multinational state and the creation of its own independent national state formation as its main task.

The course of ethnic separatism processes in multinational states largely depends on the degree of development of democratic institutions and values in society. Depending on this factor, the movement for separation from a single state can take the form of a constitutional process and public dialogue, or an internal conflict (or even war, depending on the scale of violence. External military intervention in an ethno-political conflict, based on the demands of an ethnic group to separate from a multinational state, at the present historical stage is a negative factor in the settlement of such conflicts due to the fact that it is unable to influence the causes of the conflict. External interference introduces into the conflict, in addition to the active parties, an additional active agent who pursues his own interests in this conflict situation and is not always interested in a quick settlement of the conflict. The policy of ethnic preferences can play a significant role in reducing the severity of the problem of ethnic separatism in the world, ensuring a flexible response of state bodies to the problems of

ethnic groups. Options for such policies should be created only on the basis of the local context and experience of the relationship between a particular state and its ethnic groups. The perception of preference policies directly depends on the prevailing culture of conflict in society.

In order to prevent or resolve conflicts based on ethnic separatism, the development of an appropriate education system for the population of potentially separatist regions is of particular importance. The priority should be the formation of personal attitudes appropriate to civil society, with a gradual decrease in the role of ethnic identification in everyday life, which is ensured by a balanced combination of civil and ethno-cultural components in the educational policy of a multinational state.

Key words: separatist movements, social movements, promotion, separatism, post-Soviet space.

Вступ. У сучасному світі руйнівна дія сепаратизму поширюється практично на всі держави. Вона виступає в кількох іпостасях: як явище, власне багатонаціональним і багатоконфесійним державам, і як спосіб втілення в реальність геополітичних інтересів провідних світових держав. В останньому випадку метою є структурна трансформація існуючого світового порядку.

Останні події в деяких регіонах світу показали, що сепаратизм стає серйозною політичною вагою. Це явище дедалі більше впливає на визначення місця та ролі суверенних держав у сучасних світових політичних процесах. Крім того, сепаратистські рухи чинять тиск на цілісність і національну безпеку. У зв'язку з цим виникає потреба у системному дослідженні даної проблеми та розробці комплексу заходів протидії сепаратизму, з метою збереження стабільності як національної держави, так і політичних процесів на глобальному рівні.

Особливий інтерес викликає двоїстість суспільного сприйняття цього явища. З одного боку, сепаратизм підриває основи багатонаціональних держав, з іншого – виступає інструментом реалізації права націй на самовизначення. Тому оцінка цього явища може бути розпливчастою та неоднозначною, що зазвичай призводить до нових етнополітичних конфліктів.

Мета статті – проаналізувати специфіку сучасних проявів сепаратизму в світі.

Виклад основного матеріалу. Сепаратистські рухи можна розглядати як внутрішню та зовнішню загрозу миру водночас, оскільки вони впливають на багатьох учасників. Це, звичайно, держава, де виник сепаратистський рух, оскільки меншість бажає отримати незалежність від нього, порушуючи цілісність держави. Проте під удар потрапляють і сусідні країни. У результаті сепаратистські настрої поширилися далі, ставлячи під загрозу міжнародний мир і безпеку, оскільки боротьба за незалежність може перерости у збройний конфлікт.

Те, як може змінитися політичний і територіальний ландшафт в результаті діяльності сепаратистських рухів і розпаду держав, ми вже бачили кілька десятиліть тому. Наслідки сепаратистських настроїв досить тривожні та можуть призвести не лише до автономії держави: події навколо 1990-х років показують, наскільки кардинально може змінитися політичний ландшафт не лише

держави, а й регіону чи світу в цілому. Розпад Югославії та вимоги Косова щодо автономії, розкол Югославії, відокремлення держав-сателітів Радянського Союзу та розпад СРСР – це принесло великі зміни в систему міжнародних відносин, які не були зроблені мирними засобами (включаючи насильницький конфлікт у деяких випадках).

Однак, незважаючи на попередні приклади в історії, які демонструють боротьбу та негативний вплив на цивільне населення, меншини, які вимагають автономії, все ще можуть використовувати насильницькі засоби. Оскільки ліквідувати та повністю контролювати сепаратистські рухи неможливо, це питання справді потребує особливої уваги, адже кожен випадок особливий. Проте все ж може бути певний спільний підхід чи механізм у міжурядовій організації для боротьби з сепаратизмом, розробленим, оскільки коли справа доходить до сприйняття новостворених акторів, думки розходяться, що ускладнює відносини між державами, які й так могли бути непростими.

Чим більше учасників у системі міжнародних відносин, тим складніше буде вибудовувати діалог, шукати компроміс для вирішення конфліктів і загалом підтримувати міжнародну стабільність. Отже, щоб спробувати зменшити або принаймні врегулювати кількість сепаратистських настроїв, слід враховувати чинники, які впливають на рішення меншості про відокремлення. Зазвичай до таких факторів відносяться: невдоволення економікою, політичні та культурні відмінності.

Взаємовідносини між державою та режимом, з одного боку, та людьми – цивільними особами, резидентами, нелегальними іммігрантами та іноземцями – з іншого боку, є одними з важливих тем, які вивчаються в останні десятиліття. Існуюча література з соціології, політології, антропології та права окреслює та аналізує приклади протистоянь між сторонами в усьому світі. Коли обговорюються тематичні дослідження масового протесту чи колективного насильства, доречними є запитання: чому, коли чи що призвело до зіткнення між державою та народом і що призводить до ескалації. Гарр розробив теорію відносної депривації в 1960-х роках після руху за громадянські права в США [19]. Діані склав карту різних типів протестних рухів, зосередившись на неформальних взаємодіях між протестувальниками [15]. Конте-Морган запропонував різні підходи до ана-

лізу політичного насильства. Конте-Морган [12] і Спрингак [25] зосередилися на внутрішньому політичному насильстві серед євреїв з 1940 по 1995 рік. Нарешті, Хітмен запропонував новий погляд на аналіз політичного насильства з боку арабської національної меншини в ізраїльському суспільстві, зосереджуючись на моделях діяльності, а не на ідеологіях [21].

Кожна група людей має більше двох варіантів (протест/насильство), коли вона змушена реагувати на політику режиму, або коли вона прагне досягти своїх цілей через самоініціативу. Методологічна проблема полягає в тому, що якщо науковець бажає знайти попередні дослідження, що стосуються трьох із п'яти варіантів, він або вона має дивитися за межі політичної дисципліни, яка постійно шукає моделі поведінки соціальних протестних рухів або людей, які вдаються до насильства в для реалізації політичних інтересів.

Сепаратизм – це ідеї чи дії, що виступають за відокремлення групи чи територіальної одиниці від держави (країни), державних інституцій або більшої групи, як правило, у формі автономії чи незалежності. Дослідження складних взаємозв'язків між інтенсивністю сепаратизму та його цілями та мотиваціями між країнами чи в межах окремих штатів є одним із центральних напрямів досліджень у соціальних науках. Систематичний аналіз цього явища є в політології, соціології, антропології, соціальній психології та географії.

Сепаратизм означає прагнення групи відокремитися від країни та утворити нове, незалежне, і, якщо можливо, суверенне утворення. Різноманітні теорії, здебільшого зі школи міжнародних відносин, намагаються зрозуміти умови заяви про відокремлення від союзної держави, переважно в контексті етнічного конфлікту [1-8]. Видається, що такі теорії доречні не лише тоді, коли йдеться про етнічну приналежність, але й коли існують різні ідеології між групами подібного походження, як у прикладі євреїв з ультраортодоксальними переконаннями та нерелігійною єврейською більшістю [9-13].

На думку фахівців, сучасний сепаратизм, як політичний рух, базується на хибно трактованому принципі самовизначення. Кожна етнічна група повинна мати свою державно оформлену територію. Його основою є компактне проживання етнічних груп на території іншої національності [16-18].

Коли держава приймає політику і діє для її реалізації, то одним із варіантів для людей, які протистояли цій політиці, є сепаратизм. Є сім ключових факторів, які допомагають оцінити, чи відбудеться варіант розлучення:

- Регіональне багатство.
- Регіональна автономія.

- Етнічна самобутність.
- Групові навички.
- Елітна вертикальна мобільність.
- Знакові історичні ресурси.
- Демонстраційні ефекти [20].

Деякі вчені стверджують, що найбідніші та найменш розвинені етнічно відмінні регіони найбільш схильні до відділення [21], тоді як до інших відноситься навпаки, тобто найбагатші регіони будуть найбільш сепаратистськими. І Брасс, і Гехтер виявили, що якщо певний регіон уже користується автономією, жителі цього регіону вважають за краще залишатися в союзній державі. Навпаки, Трейсман стверджував у контексті переговорів, що групи, які володіють більшою владою, висуватимуть більш радикальні претензії на сепаратизм, оскільки вони використовують свої ресурси та силу для тиску на державу, як це було у випадку Каталонії у 2017 році [27].

Що стосується інтенсивності, науковці розрізняють латентний сепаратизм у формі вірувань, установок, нормативів, ідеологій, а також колективних спогадів про минулий автономний або незалежний статус, і активний сепаратизм, який може бути мирним (клопотання, недотримання національних законів, формування сепаратистських рухів, мітингів чи демонстрацій) або насильницький (знищення майна, побиття, заворушення, партизанські напади, терористичні акти та громадянські війни). Інтенсивність сепаратизму також пов'язана з масштабом і характером сепаратистських вимог [28]. На найнижчому кінці шкали знаходяться вимоги на рівні групи або громади щодо більшої частки економічних доходів або підвищення статусу їхньої культури та способу життя, які не передбачають зміни конституцій чи інших правових основ національної держави. США; провінційний сепаратизм у Європі, Китаї та Російській Федерації; і сектантське дисидентство (наприклад, нація ісламу в Сполучених Штатах, старообрядництво в Російській православній церкві). В останньому випадку сектантство означає відрив від основної частини основної релігії групи, а дисидентство стосується цих груп, які прагнуть відокремитися від суспільства та уряду у важливих напрямках.

На вищому рівні знаходяться вимоги змінити конституції чи інші основні державні закони з метою децентралізації урядової влади в межах штату на користь складових адміністративних одиниць (провінцій), як правило, стосовно виборчих процесів, призначень уряду, оподаткування, контролю над природними ресурсами та основними економічними діяльностями, використання мови, освіти, регулювання церков та інші культурні та символічні питання. Наприкінці двадцятого та на початку двадцятого першого століття цей тип сепаратистських вимог систематично ілю-

стрував рух, відомий як «парад суверенітетів» у пострадянській Росії (1991–1999). Результатом цього руху стало укладення федеративного договору, пере визначення політичного статусу Росії вісімдесяти дев'яти суб'єктів (країв, республік і округів) у конституції Росії, а також підписання договорів про розподіл повноважень між федеральними урядами понад п'ятдесяти суб'єктів [10].

Швидше за все, якщо говорити про те, чи слід вирішувати ці питання індивідуально чи колективно, то останнє видається більш раціональним, оскільки в умовах глобалізації будь-яка нестабільність може сильно вплинути на інших акторів системи. Робота зі справами сепаратистів багато в чому пов'язана з вирішенням і запобіганням конфліктам, які є одними з основних обов'язків ООН. Однак ефективність ООН у ньому часто викликає сумніви, незважаючи на успішні справи. Проте як міждержавна організація, яка має достатньо інструментів і повноважень, вона може зробити великий внесок у врегулювання питань, пов'язаних із сепаратистськими рухами. Він також може слугувати платформою для обговорення цих питань, сприяючи побудові діалогу як між конфліктуєчими сторонами, так і зацікавленими державами [16].

Що стосується однострійного підходу, то, як було сказано раніше, важко розробити єдиний шаблон, який підходив би для всіх випадків. Проте зосередження на переговорах з метою усунення можливості ескалації до насильства, безумовно, сприяло б зменшенню негативного впливу сепаратистських рухів, а не доводило б його до крайності. Крім того, велику роль відігравав би моніторинг розвитку сепаратистських настроїв, який би дозволив вирішити конфлікт мирним шляхом. Моніторинг і раннє реагування разом є, ймовірно, найкращим підходом до врегулювання та розв'язання конфлікту, і це також стоїть за випадків сепаратистів.

Міжнародна стабільність і безпека є надзвичайно важливими для послідовного розвитку суспільства. Без його обслуговування та оперативного реагування на різні загрози міжнародне співтовариство зіткнеться з катастрофічними проблемами, які потенційно коштуватимуть людських життів. Оскільки сепаратизм також може розглядатися як загроза, його необхідно розглядати та контролювати на ранніх етапах. Співпраця органів місцевого самоврядування з такою міждержавною організацією, як ООН, у цьому плані була б, ймовірно, найкращою стратегією для забезпечення чіткого розуміння ситуації (вимоги та позиція сторін, залучених у конфлікт, щодо прагнення до автономії), і в результаті вжити необхідних заходів [4-11; 29].

Найсильнішою формою сепаратизму є вимога незалежної державності (повного відділення),

що супроводжується наданням сепаратистським підрозділам монополії на законне застосування насильства в межах своїх кордонів і міжнародним визнанням суверенітету нової держави. Відображаючи прагнення до самовизначення, ці вимоги приймають форму громадянського чи етнічного націоналізму або, як правило, поєднання обох. Яскравими прикладами на глобальному рівні як минулого, так і сьогодення є сепаратистські рухи в Іспанії (Баски), Канаді (Квебек), Туреччині (Курди), Великій Британії (Північна Ірландія), Радянському Союзу (Естонія, Литва, Латвія), Російська Федерація (Чечня), колишня Югославія (Хорватія, Косово, Боснія, Словенія), Грузія (Абхазія, Південна Осетія), Індонезія (Ачех, Східний Тимор), Китай (Тибет, Сінцзян), Індія (Кашмір), Мексика (Чьяпас), Нігерія (Біафра), Ефіопія (Еритрея), Сполучені Штати (Конфедерація), та в інших місцях. У більшості випадків, коли ці типи сепаратистських вимог мали сильну соціальну підтримку, вони також супроводжувалися масовими політичними діями, від демонстрацій і референдумів до формування повстанських армій і тривалих війн [9].

Більшість сепаратистських ідеологій або рухів є складними сумішами політичного, етнічного/расового, релігійного та соціально-економічного сепаратизму. Лише рідко можна знайти будь-яку з цих різних форм сепаратизму в чистому вигляді. Політичний сепаратизм являє собою суперечку щодо дизайну та контролю над політичними системами та їх складовими інститутами. Мобілізовані політичні ідеології мають першочергове значення. Це був випадок монархічних, соціалістичних і ліберально-демократичних сепаратистських рухів, які захопили владу в провінційних урядах і мобілізували військові сили, щоб безуспішно боротися з захопленням більшовиками центрального уряду Росії в листопаді 1917 року [8]. Центральний елемент сепаратистських рухів, які пізніше сприяв розпаду Радянського Союзу був антикомунізм. Останнє уможливило об'єднання продемократичних і націоналістичних рухів, які не мали причин об'єднувати зусилля інакше. Перший обраний президент Росії Борис Єльцин мобілізував явно антирадянський сепаратистський рух, який виступав за відокремлення від радянських інституцій, таких як Комуністична партія, КДБ (служба безпеки та розвідки Радянського Союзу) та державне планове агентство.

У Європі вже багато років залишається незмінним перелік значно менш виражених етнічних конфліктів. Перелік проблемних територій, де існують загрози сепаратизму, набагато вужчий. Зазвичай завжди присутні: Ольстер і Шотландія – у Великобританії, Країна Басків і Каталонія в Іспанії, Корсика у Франції, Фландрія і Валлонія в Бельгії, північ країни в Італії. У Сербії

значна частина населення (і не тільки угорського походження) Воєводини постійно проявляє автономістичні тенденції. Албанці, які населяють три південні громади Сербії, вимагають тих же прав, які надає косовським сербам Брюссельська угода (2013) між владою Сербії та Косова. Між македонцями та албанцями в Македонії періодично виникають спалахи напруженості, а в опитуваннях домінують «великоалбанські» настрої (прагнення об'єднати всі албанські землі в єдину державу), а також серед албанців в Албанії та Косово, Македонії. Цілісність Боснії та Герцеговини, підтримана зовнішнім тиском з боку ЄС та НАТО [11-15].

Етнічний, расовий і релігійний сепаратизм передбачає претензії на підвищення статусу, автономію або незалежність окремих етнічних, расових або релігійних груп від держави або більшої групи. У центрі етнічних/расових рухів знаходяться вимоги культурної та/або мовної самобутності та привілеїв (як у Квебеку, Країні Басків і Корсиці). Релігійні сепаратистські рухи виникають всередині основних релігій (католицько-протестантський конфлікт на Північному острові, шиїтсько-сунітський конфлікт в Іраку) або між основними релігіями (індуїстсько-мусульманський конфлікт за Кашмір, відмінності між ісламом і християнством у Боснії). У своїй найбільш крайній формі ці рухи заявляють про необхідність забезпечити фізичне виживання цілої етнічної/расової та/або релігійної групи (Абхазія, Чечня, Сінцзян).

Сепаратизм етнічних, расових і релігійних меншин також може мати форму опору дискримінації, гнобленню, примусовому переселенню, етнічним чисткам, або масове знищення, ініційоване проти них політично домінуючими етнічними чи расовими групами в державі (тобто тими, хто контролює армію, поліцію, сили безпеки, найманців і воєнізованих формувань). В останніх випадках сепаратистські конфлікти стають особливо інтенсивними, жорстокими та затяжними, оскільки моделі дій-відплати загострюються, стають нерозв'язними та обмежують зусилля третіх сторін у розв'язанні конфлікту в межах або за межами держави [1-4]. Одним із важливих емпіричних питань у соціальних науках є те, якою мірою інтенсивність сепаратистських рухів залежить від того, чи є етнічні, мовні, релігійні та інші розколи в суспільстві наскрізними (Індія) чи частково перетинаються (Росія). Економічний сепаратизм, з іншого боку, символізується гаслом американських колоністів, які прагнуть незалежності від Британської імперії – «жодного оподаткування без представництва» – але коли економічні інтереси переважають, сепаратистські рухи, швидше за все, закінчаться угодами з центральною владою, а не розпадом держави.

Перевірка деяких прикладів з минулого показує, що групи етнічних меншин обирають сепаратизм як спосіб дії під час конфліктів з владою. Нижче наведено кілька прикладів, які демонструють і підтверджують цю тезу: алавітська меншина в Сирії, принаймні до 1946 року, була за відокремлення від території Сирії. Це прагнення було підтримано Францією, яка побачила можливість у відокремленні алавітів як частину своїх амбіцій на важливу роль у регіоні [10].

Іншим прикладом є північна гілка ісламського руху в Ізраїлі, яка послідовно прагне створити автаркічні інститути для арабської меншини. У минулому її високопоставлені спікери часто заявляли, що не визнають державу Ізраїль і бажають відокремитися.

У курдів те саме бачення. Понад 30 мільйонів з них більше століття прагнуть відокремитися від Туреччини, Іраку, Ірану та Сирії. Можна заперечити це, стверджуючи, що деякі політичні структури серед курдського населення вважають за краще зберігати статус-кво, і все ж є курди з політичною владою, які закликають – постійно – до встановлення самовизначення та створення власного суверенного політичного утворення. Нарешті, коротко кажучи, референдум у Каталонії 2017 року є ще одним прикладом сепаратизму [12].

Економічна криза, особливо в Іспанії, ставить іспанську державу перед новим випробуванням на міцність. В даний час в Іспанії 17 автономних регіонів, з яких найбільш промислово розвинені Каталонія і Країна Басків. Історичною основою автономії є не втрачені традиції регіональної культурної та мовної ідентичності, які широко поширені по всій Іспанії. Проте лише три історичні регіони протягом століть користувалися широкими правами автономії: Країна Басків, Наварра та Каталонія. На думку експертів Інституту Латинської Америки РАН, потужний сепаратистський напрямок розвинувся в Каталонії, де велика частина населення традиційно вимагає від Іспанії визнання своєї мови та культурних відмінностей. «Каталонці – не іспанці, а іспанці – не каталонці», – це дуже поширене ставлення жителів автономного співтовариства [18].

Каталонський націоналізм підігрівається тим, що донедавна їхній регіон віддавав значну частину заробітку в казну, забезпечуючи до чверті всіх доходів. Каталонці вважають, що як фінансові донори вони «забезпечують всю країну», а деякі значні проекти в автономії не можуть бути реалізовані. Водночас, на відміну від баскських сепаратистів та їхніх прихильників, каталонці віддають перевагу незбройним методам боротьби з центральною владою, орієнтуючись на мирне співіснування різних політичних сил. Цей позитивний момент не скасовує чіткого прагнення до досяг-

нення національного суверенітету, характерного для багатьох каталонців [17].

Через неспроможність фламандської та валлонської сторін домовитися Бельгія викликає більше сумнівів у їх життєздатності. Протириччя між Фландрією та Валлонією спочатку були закладені в основу бельгійської держави. Головною точкою суперечки став Галле-Вілворде, двомовний район Брюсселя, який об'єднує 19 комун регіону Брюссель і 35 муніципалітетів провінції Фламандський Брабант. Район є своєрідною «надбудовою» над «мовним кордоном», що розділяє «одномовну» Фландрію та двомовний Брюссель. Фламандська більшість у бельгійському парламенті прагне приєднання округу, щоб досягти «мовної однорідності» на фламандській території. Важке вирішення долі Брюссельського регіону є, мабуть, останнім бар'єром для фламандських сепаратистів на шляху реалізації своїх планів. За даними Інституту Африки РАН, в основі сепаратистських устремлінь продовжує залишатися африканське етнічне суперництво та політизація міжконфесійних відмінностей. За невеликим винятком, африканські держави є багатоетнічними за характером. У 29 державах континенту проживає більше десятка основних етнічних груп [18].

Сьогодні конфесійний конфлікт в Африці є важливою складовою ідеологічної та організаційної платформи сепаратизму. Загострення протиріч між прихильниками шийтської та сунітської версій ісламу, світськими та релігійними прихильниками розвитку країн Північної Африки та Близького Сходу призвело до ситуації, коли наслідки цих протистоянь стало важко передбачити [19].

Соціальні наукові дослідження визначають три джерела мотивації сепаратистських рухів:

1) структурні умови (макроекономічні показники та міжгрупові відмінності, демографічні тенденції та розподіл етнічного населення, тип державного устрою, етнофедералізм, географія та рельєф);

2) поведінкові мікрооснови (міжгрупові упередження, фрустраційно-агресивна психологія, когнітивні процеси, емоції);

3) інтерактивність (торг або «ігри» всередині та поза державою, конфліктний прецедент, демонстраційні ефекти).

З проблемою сепаратизму в сучасних умовах стикаються практично всі держави, на території яких є анклав, що мають етнічну, релігійну та культурну самобутність. Водночас прояви цих проблем і ступінь їх гостроти значно відрізняються в різних за рівнем розвитку регіонах світу. Відповідно, різні й методи та можливості протидії сепаратизму [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасна система міжнародних відносин

є складною і багато в чому залежить від взаємозалежності. Актори системи пов'язані економічно та політично, і, незважаючи на всі вигоди, які вони від цього отримують, те, як негативні події можуть вплинути на кожного з них, може стати тригером або причиною кризи, яку буде важко вирішити. Хоча сепаратизм можна розглядати більше як локальну загрозу, тобто сепаратистські рухи можуть надихнути сусідні країни в регіоні, якщо він наростатиме й поширюватиметься все далі й далі, він потенційно може призвести до кризи світового масштабу. Отже, перш ніж це потенційно стане тенденцією, профілактичні заходи слід інтегрувати якомога швидше, оскільки для їх розробки завжди потрібен час.

Управління конфліктом, коли він уже загострився, можливо, але дуже ймовірно, що уникнути насильства буде важко. Розробка підстав, платформ і механізму, які б дозволяли шукати найбільш мирні шляхи розв'язання, має здійснюватися заздалегідь. Випадки сепаратистських настроїв не такі вже й рідкісні, і вони є навіть у розвинених країнах. Можна перерахувати безліч випадків, включаючи Каталонію, Шотландію, Кашмір, Гонконг і так далі. Ці ситуації не слід залишати на самоті, оскільки вони не вирішуються самі по собі і можуть загостритися будь-коли. Вони можуть зрости чисельно, і до того, як це станеться, слід створити більш розвинутий механізм мирного управління ними. Випадки сепаратистських настроїв не такі вже й рідкісні, і вони є навіть у розвинених країнах. Можна перерахувати безліч випадків, включаючи Каталонію, Шотландію, Кашмір, Гонконг і так далі. Ці ситуації не слід залишати на самоті, оскільки вони не вирішуються самі по собі і можуть загостритися будь-коли. Вони можуть зрости чисельно, і до того, як це станеться, слід створити більш розвинутий механізм мирного управління ними.

Випадки сепаратистських настроїв не такі вже й рідкісні, і вони є навіть у розвинених країнах. Можна перерахувати безліч випадків, включаючи Каталонію, Шотландію, Кашмір, Гонконг і так далі. Ці ситуації не слід залишати на самоті, оскільки вони не вирішуються самі по собі і можуть загостритися будь-коли. Вони можуть зрости чисельно, і до того, як це станеться, слід створити більш розвинутий механізм мирного управління ними.

Велике значення має недопущення зовнішнього стимулюючого впливу на сепаратистів. Законодавчі вимоги до громадських організацій, які отримують фінансову підтримку з-за кордону та займаються політичною діяльністю, реєструватися як іноземні агенти, не вирішують проблеми, оскільки це потребує комплексного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байректаревич А. Why is (the Korean peninsula and East) Asia unable to capitalize (on) its successes: Asia needs ASEAN-ization not Pakistanization of its continent. *Конфликтология / nota bene*. 2014. Т. 1, № 1. С. 59–64. URL: <https://doi.org/10.7256/2014.1.13520> (дата звернення: 05.01.2023).
2. Ди Грегоріо А. Vetting in post-authoritarian societies: a proposal of classification from the point of view of comparative law. *Конфликтология / nota bene*. 2014. Т. 1, № 1. С. 7–27. URL: <https://doi.org/10.7256/2014.1.12941> (дата звернення: 05.01.2023).
3. Карпович О.Г. «Революция зонтиков» в Гонконге: признаки цветной революции. *Политика и Общество*. 2015. Т. 4, № 4. С. 543–548. URL: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2015.4.13571> (дата звернення: 05.01.2023).
4. Карпович О.Г. Идеологическая база сепаратизма в системе координат современной мировой политики. *Политика и Общество*. 2014. Т. 11, № 11. С. 1339–1352. URL: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2014.11.12959> (дата звернення: 05.01.2023).
5. Польовий М. А., Хевцуріані А. Природа та різновиди сепаратизму в сучасному світі. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голова ред. ради), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 68. С. 114–119.
6. Ilchenko D. A., Maikova V. P. The influence of mass media and the internet on the formation of public consciousness in contemporary Russia. *Bulletin of the Moscow State Regional University (Philosophy)*. 2018. No. 4. P. 17–25. URL: <https://doi.org/10.18384/2310-7227-2018-4-17-25> (date of access: 05.01.2023).
7. Management Institute Management Institute of Latin America. Liderazgo Empresarial: Dirige y Forma Equipos de Manera Más Efectiva. Independently Published, 2020.
8. Acum Da Pas. Acum Da Pas. Official Party Website. 2019. URL: <https://acum.md/Agenda.ge>. (date of access: 05.01.2023)
9. Eastern Partnership countries create catalogue of investment projects. URL: <https://agenda.ge/en/news/2019/1863> (date of access: 05.01.2023)
10. Agius C. Transformed beyond recognition? The politics of post-neutrality. *Cooperation and Conflict*. 2011. Vol. 46, no. 3. P. 370–395. URL: <https://doi.org/10.1177/0010836711416960> (date of access: 05.01.2023).
11. Alexseev M. A. Center-Periphery Conflict in Post-Soviet Russia: A Federation Imperiled. Palgrave Macmillan, 1999. 306 p.
12. Chiveri V. Activity of the business community in the Transnistrian region in the conditions of the unsettled conflict. Institutul pentru Politici si Reforme Europene and Hanns Seidel Stiftung. 2016. URL: <https://ipre.md/2016/06/23/study-activity-of-the-business-community-in-the-transnistrian-region-in-the-conditions-of-the-unsettled-conflict/?lang=en> (date of access: 05.01.2023).
13. Conteh-Morgan E. Collective political violence: An introduction to the theories and cases of violent conflicts. London : Routledge, 2004. 333 p.
14. Russia and the 'frozen' conflicts of the Euro-Atlantic space. *Russian Foreign Policy under Dmitry Medvedev, 2008–2012*. 2015. P. 28–43. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315672403-3> (date of access: 05.01.2023).
15. Diani M. The Concept of Social Movement. *The Sociological Review*. 1992. Vol. 40, no. 1. P. 1–25. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954x.1992.tb02943.x> (date of access: 05.01.2023).
16. Fearon J. D., Laitin D. D. Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*. 2003. Vol. 97, no. 01. P. 75–90. URL: <https://doi.org/10.1017/s0003055403000534> (date of access: 05.01.2023).
17. Gorenburg D. Regional Separatism in Russia: Ethnic Mobilisation or Power Grab?. *Europe-Asia Studies*. 1999. Vol. 51, no. 2. P. 245–274. URL: <https://doi.org/10.1080/09668139999029> (date of access: 05.01.2023).
18. Peoples versus states: minorities at risk in the new century. *Choice Reviews Online*. 2000. Vol. 38, no. 04. P. 38–2401–38–2401. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.38-2401> (date of access: 05.01.2023).
19. Gurr T. A Causal Model of Civil Strife: A Comparative Analysis Using New Indices. *American Political Science Review*. 1968. Vol. 62, no. 4. P. 1104–1124. URL: <https://doi.org/10.2307/1953907> (date of access: 05.01.2023).
20. Hale H. E. The Parade of Sovereignties: Testing Theories of Secession in the Soviet Setting. *British Journal of Political Science*. 2000. Vol. 30, no. 1. P. 31–56. URL: <https://doi.org/10.1017/s0007123400000028> (date of access: 05.01.2023).
21. Hitman G. Israel's Arab leadership in the decade attending the October 2000 events. *Israel Affairs*. 2013. Vol. 19, no. 1. P. 121–138. URL: <https://doi.org/10.1080/13537121.2013.748290> (date of access: 05.01.2023).
22. Kivisto P., Horowitz D. L. Ethnic Groups in Conflict. *International Migration Review*. 1987. Vol. 21, no. 1. P. 170. URL: <https://doi.org/10.2307/2546140> (date of access: 05.01.2023).
23. Separatism and integration: a study in analytical history. *Choice Reviews Online*. 2003. Vol. 40, no. 08. P. 40–4759–40–4759. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.40-4759> (date of access: 05.01.2023).
24. Referendums, nationalism and separatism. *Democracy on demand*. 2021. URL: <https://doi.org/10.7765/9781526158963.00014> (date of access: 05.01.2023).

25. Brother against brother: violence and extremism in Israeli politics from Altalena to the Rabin assassination. *Choice Reviews Online*. 1999. Vol. 36, no. 11. P. 36–6523–36–6523. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.36-6523> (date of access: 05.01.2023).

26. Gunaratna R., Acharya A., Pengxin W. Uighur Separatism: East Turkistan Groups. *Ethnic Identity and National Conflict in China*. New York, 2010. P. 47–88. URL: https://doi.org/10.1057/9780230107878_4 (date of access: 05.01.2023).

27. Treisman D. S. Russia's "Ethnic Revival": The Separatist Activism of Regional Leaders in a Postcommunist Order. *World Politics*. 1997. Vol. 49, no. 2. P. 212–249. URL: <https://doi.org/10.1353/wp.1997.0006> (date of access: 05.01.2023).

28. Albin C. Collapsed states: the disintegration and restoration of legitimate authority. *International Affairs*. 1996. Vol. 72, no. 4. P. 798. URL: <https://doi.org/10.2307/2624134> (date of access: 05.01.2023).

П'ЯТЕ ПОКОЛІННЯ КЕРІВНИКІВ КНР: ПРИКЛАД ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ЦІНЬ ГАНА

THE FIFTH GENERATION OF THE PRC LEADERS: THE CASE OF QIN GANG'S POLITICAL LEADERSHIP

Ліпкан В.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
докторант відділу правових проблем політології
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України*

Сучасна політологічна наука має чимало напрацювань з питань політичного лідерства. Зазвичай їх пов'язують виняткового із функціонуванням демократичних режимів. Однак функціонування китайської моделі політичної меритократії доводить не лише право на її існування, а й певну ефективність і беззаперечні переваги, якими не можна нехтувати, які потрібні для вивчення і впровадження у сучасну модель геостратегії української держави.

Творення сучасної геостратегії є процесом політичної праці стратегічних архітекторів, від фаховості та рівня стратегічного мислення яких залежатиме досягнення цілей геостратегії. Питання політичного лідерства є важливим для Української держави з огляду на бідність пропозицій інтелектуальних та стратегічних лідерів зсередини країни, тому аналіз етапів формування політичних лідерів, їх шляхів поза контекстом демократичних виборів, є важливим з огляду на аналітичну цінність становлення особи політичним лідером. Стратегів не обирають, ними стають, тому в рамках даної статті, продовжуючи авторську тематику дослідження елементів геостратегії сучасного Китаю, робиться докладний аналіз одного з яскравих представників політичних лідерів п'ятого покоління – міністра закордонних справ КНР Цінь Гана.

У статті обстоюється авторська думка, що справжні стратегічні архітектори (політичні стратегічні лідери, стратіархи) мають володіти стратегічною візією, а не лише ставати служниками своїх вищих керівників або ж ухвалювати рішення на догоду електорату. Формування політичної системи має бути збудовано таким чином, щоб запобігати приходу до влади несистемних політиків, недалекоглядних і популістських політичних діячів (не стратегічних лідерів). Універсальність ідеї політичної меритократії полягає у тому, щоб концептуалізувати та глобалізувати ідеологему щодо фаховості на будь-якому напрямів суспільного розвитку, в тому числі і у політиці. Приклад *Цінь Гана* доводить, що ідеї політичної меритократії не є звуженими рамками маленьких міст чи провінцій, а можуть бути екстрапольовані на великі соціальні системи, держави і коаліції держав.

У статті масштабується і послідовно продовжується ключова авторська ідея щодо чіткого відділення геостратегії як окремої від геополітики теорії, доводиться абсолютне несприйняття і повне ігнорування різноманітних течій геополітики в практичній політиці КНР.

Авторська матриця теорії і практики геостратегії накладена на аналіз одного з політичних лідерів сучасного КНР, голови МЗС КНР – *Цінь Гана*. Аналізуються конкретні кейси, а також за допомогою методу геостратегічного моделювання формуються різноманітні сценарії розвитку КНР в різних контекстах та якостях.

Важливим є органічне поєднання даної статті із іншими авторськими статтями, в яких унаочнюється зміст різноманітних концепцій стратегічної невизначеності та ясності, визначаються можливості застосування даного досвіду для формування та розвитку безпекової, сильної, розвиненої Української держави, а також намічаються вектори розвитку власної геостратегії.

Ключові слова: геостратегія Української держави, політичне лідерство, стратегічна невизначеність, стратегічна ясність, зовнішня політика Китаю, п'яте покоління політичних лідерів КНР, політична система КНР, політична меритократія, стратегічна ідентичність, нова сингулярність, стратіарх.

Modern political science has many best practices in political leadership. They are usually associated exclusively with the functioning of democratic regimes. However, the functioning of the Chinese model of political meritocracy proves not only the right to its existence but also some effectiveness and undeniable advantages that cannot be neglected, which are necessary for the study and implementation into the modern model of the Ukrainian state's geostrategy.

The elaboration of modern geostrategy is a process of political work of strategic architects whose expertise and strategic thinking will depend on achieving geostrategy goals. The issue of political leadership is crucial to the Ukrainian state given the poverty of the offer of intellectual and strategic leaders from within the country; therefore, the analysis of the stages of the formation of political leaders and their paths outside the context of democratic elections is important in view of the analytical value of a person becoming a political leader. Strategists are not elected, they become them. Thus, in the framework of this article, expanding the author's research of geostrategy elements in modern China, a detailed analysis of one of the bright representatives of the fifth generation of political leaders – the Minister of Foreign Affairs of the People's Republic of China, Qin Gang – is conducted.

It is justified the author's opinion that genuine strategic architects (political strategic leaders, stratearchs) should have a strategic vision, and not just become servants of their supreme leaders or make decisions to please the electorate. The political system should be built in such a way as to prevent occasional politicians and short-sighted and populist political figures (non-strategic leaders) from coming to power. The universality of the idea of political meritocracy is to conceptualize and globalize the ideology of expertise in any direction of social development, including politics. The example of *Qin Gang*

shows that the ideas of political meritocracy are not limited to small cities or provinces, but can be extrapolated to large social systems, states, and coalitions of states.

The article expands and consistently continues the author's key idea regarding geostrategy as a separate theory from geopolitics and proves the total non-acceptance and complete ignoring of various directions of geopolitics in the practical politics of the People's Republic of China.

The author's matrix of the theory and practice of geostrategy is overlapped on the analysis of one of the political leaders of the modern PRC, the head of the Ministry of Foreign Affairs of the PRC – Qin Gang. Specific cases are analyzed, and various scenarios of the PRC development in different contexts and qualities are formulated using the method of geostrategic modeling.

An organical combination of the present article with other author's articles is important as it illustrates the content of various concepts of strategic uncertainty and clarity, determine the possibilities of applying this experience for the formation and development of a secure, strong, and developed Ukrainian state, as well outlines development vectors for the of original geostrategy.

Key words: geostrategy of the Ukrainian state, political leadership, strategic uncertainty, strategic clarity, China's foreign policy, the fifth generation of PRC political leaders, PRC political system, political meritocracy, strategic identity, new singularity, stratearch.

Аналіз публікацій. Багатоаспектність досліджуваної теми зумовлює звернення до низки між-дисциплінарних політико-правових досліджень науковців із Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: *О. В. Скрипнюка, В. П. Горбатенка, О. М. Костенка, І. О. Кресіної, В. Ф. Сіренко.*

Важливе місце серед публікацій посідають роботи *О. Бабкіної, О. Майборооди, Г. Касьянова, О. Ковалю, Є. Перегуди, Ю. Пойти, І. Поліщук, О. Траверсе, О. Ярош,* авторів Інституту сходознавства НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса.

Однак окреме вивчення політичного лідерства Цінь Гана та його роль у функціонуванні п'ятого покоління політиків КНР в українському науковому сегменті не висвітлено. Більше того, дана стаття, зберігаючи логіку наступності в рамках формування методології теорії геостратегії, продовжує цикл дослідження геостратегічних сценаріїв розвитку України, і розвиває думки щодо концепції стратегічної невизначеності та стратегії стратегічної ясності, закладає новий науковий тренд щодо необхідності детального з'ясування політичної ролі стратегічних архітекторів (стратіархів) у процесі не лише вироблення, а й реалізації геостратегії сучасної Української держави.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних наукових політологічних дослідженнях замало уваги приділено розвитку концепції теорії геостратегії, складовим компонентом якої є з'ясування ролі політичних акторів та суб'єктів політики у процесі вироблення та реалізації геостратегії. Дана стаття є внеском у політологічну науку, оскільки окрім теоретичного наповнення, в ній вперше аналізуються конкретні приклади діяльності одного з політичних лідерів п'ятого покоління керівників КНР – Цінь Гана.

Подані висновки можуть бути екстрапольовані для розуміння ролі політичних лідерів та політичних еліт і мають бути корисними для формування геостратегії сучасної Української держави, форму-

вання та становлення інституту фахових і компетентних політичних лідерів української політичної еліти.

Мета статті полягає у визначенні змісту політичного лідерства Цінь Гана і його ролі і формуванні та реалізації зовнішньої політики КНР.

Для досягнення поставленої мети були поставлені та вирішені наступні наукові завдання: 1) визначено передумови формування стратегічних наративів політичного лідера; 2) проілюстровано тези політичного лідера і рівень їх конкретного втілення в практику міжнародних відносин; 3) сформульовано напрями екстраполяції отриманих даних для розвитку геостратегії сучасної Української держави.

Вступ. У Китаї з моменту його офіційного утворення як держави – 1 листопада 1949 року – зберігалася до жовтня 2022 року традиційна форма приходу і відходу від влади, її передача на основі певних парадигмальних канонів. Кожна політична сила, яка приходила до влади, асоціювалася і представляла певний світогляд конкретного покоління політиків та управлінців, які мали власну теоретичну систему та методологічний інструментарій формування та удосконалення існуючої політичної системи та її інститутів, політичних відносин.

Фактично, *Сі Цзіньпін*, хоч і проголосив про побудову «соціалізму з китайської специфікою нової епохи», на практиці керівництво КНР, особливо через жорстку позицію колишнього міністра закордонних справ *Ван Ї*, фактично вступило у відкриту та неприховано не лише економічну, а й політичну, фактично – стратегічну конфронтацію із США, одним із варіантів якою може бути військовий збройний конфлікт. Чимало американських військових експертів попереджають відкрито про це, а в Стратегії національної безпеки від жовтня 2022 року, не Росія а саме Китай визначено головною загрозою для США.

І хоча *Ван Ї* 19 лютого 2022 року, під час свого останнього виступу в цій посаді на Мюнхенській безпековій конференції, висловив формальну підтримку Україні, заявивши про «необхідність

захисту її незалежності та територіальної цілісності», наголосивши, що Україна має бути мостом, який сполучає Захід і Схід, а не лінією боротьби між великими державами [1]; Китай як велика держава не вжила жодних практичних та реальних заходів, аби зупинити очільника московського режиму від початку варварської війни 24 лютого 2022 року.

Станом на початок 2023 року рівень практичної включеності КНР у припинення конфлікту не змінився: окрім закликів (невідомо: до кого, на кого вони спрямовані, хто адресат; і не зрозуміло з якою метою) «до миру», КНР так і не реалізувала свої потенції та амбіції як глобального гравця в світовій архітектурі безпеки. Замість участі у практичному врегулюванні війни, КНР нарощує напрями економічної взаємодії з РФ, педалює розвиток боргових зобов'язань Африканських держав, нарощуючи інфраструктурну залежність цих країн від КНР. Таким чином, іспит на реальне саме глобальне політичне лідерство, *Сі Цзіньпін* наразі не склав.

У даному розрізі, важливим є вивчення оточення лідера. Одним із впливових політичних лідерів п'ятого покоління виступає нинішній міністр закордонних справ КНР. Тому цікавим і корисним є звернення до аналізу світоглядних позицій нового очільника МЗС КНР (з 30.12.2022 р.) – *Цінь Гана*, який до цього обіймав посаду посла КНР в США.

Викладення основного матеріалу. Напередодні Нового Року – 30 грудня 2022 року – було усунуто з посади міністра закордонних справ КНР *Ван Ї* і призначено нового міністра закордонних справ – *Цінь Гана*, який до цього посідав посаду посла КНР в США.

Геостратегічний ландшафт для політичного маневрування китайських лідерів складний, адже пройшовши у XX столітті чимало перехресть, у XXI столітті людство опинилось на роздоріжжі: триваюча пандемія; глобальні каскадні економічні, фінансові та енергетичні кризи; назріваюча економічна рецесія; назріваючі регіональні конфлікти, ризики деглобалізації, кліматичні зміни.

Причому в кожній мові навіть з'явилися такі неологізми, які стали відлунням негативних тенденцій у світобудові і позначають нові несприятливі зміни суспільних політичних відносин [2]:

- **гангун** (кантонський діалект китайської) – сумне поняття, яке внаслідок безглуздої політики «однієї дитини», які змінила природний гендерний баланс чоловіків і жінок, внаслідок якого чоловіків стало набагато більше, приблизно перекладається як «гола гілка» і позначає чоловіка, який навряд чи одружиться та матиме родину через брак жінок;

- **вельтшмерц** (німецька) – неологізм укладено через поєднання двох німецьких основ *Welt* – «світ» і *Schmerz* «біль» і означає, що світ

може завдавати нам болю так само, як і голова (Kopfschmerzen) або живіт (Magenschmerzen); у легкому прояві – це «світова туга». У найгіршому – страшний екзистенційний біль, що занурає нас у розпач;

- **Cavoli riscaldati** (італійська) – буквально, «підігріта капуста», означає безглузді спроби відродити колишні відносини; реанімоване кохання не смакує так само, як і підігріта капуста. Це дуже пасує тим європейським політикам, котрі Україні пропонують мир на умовах московського режиму.

Який шлях обере Китай і його політичні лідери: продовжуватиме йти у чудове нове століття з новим усвідомленням і новою відповідальністю чи піддасться спокусі «збирати вугілля чужими руками», лише зі сторони озвучуючи галасливі та символічні наративи про «мир для всіх» та «спільноту єдиної долі», покращання інвестиційного клімату, послаблення ковідних обмежень та відкриття китайських ринків, насправді реалізуючи експансіоністську політику і через економіку прагнучи підкорити світ. Це не залежить від вибору китайського народу, а на пряму залежить від його політичного лідера – *Сі Цзіньпіна*. Це виняткового його відповідальність, як політичного лідера, який претендує на статус міжнародного лідера; також це відповідальність його найближчого оточення. Про одного найбільш яскравого представника цього оточення – нового очільника МЗС КНР – *Цінь Гана* – і підеться в цій науковій статті.

Цінь Ган – воїн-вовк, близька довірена особа президента Китаю *Сі Цзіньпіна*, бере на себе ключову роль на тлі високої напруженості між Вашингтоном і Пекіном через низку чутливих питань [3].

Я не поділяю оцінок окремих дослідників та експертів, які з призначенням *Цінь Гана* покладають на нього великі інтегративні надії і акцентують на відході КНР від РФ і повернення до конструктивного діалогу із США та ЄС. У зовнішній політиці Китаю слова і справи почасти мають різні відтінки і відповідно результати реалізації, які можуть бути по-різному інтерпретовані нами – європейцями, та китайцями.

На мій погляд, на тлі високої напруженості між Китаєм та США це призначення може носити двоякий смисл:

- 1) з одного боку, *Цінь Ган* відомий серед американських політиків і йому набагато простіше буде знаходити спільну мову з найбільш чутливих питань, таким чином можна очікувати за даного сценарію певне пом'якшення відносин, охолодження політичного клімату і утягнення КНР в орбіту справжнього глобального лідерства, зокрема і стосовно практичного врегулювання та припинення війни Росії проти Української держави, а фактично – запобігання розвитку та реалізації багатьох загроз світовому порядку і глобаль-

ній безпеці. Адже на тлі цієї війни загострилися відносини між: Азербайджаном та Вірменією, Іраном та Ізраїлем, Північною та Південною Кореєю. Відчуваючи безкарність, світ починає дрейфувати в бік політичної турбулентності, мілітарного геостратегічного дискурсу [4] і саме політичне лідерство не лише США, ЄС, а й КНР, здатне скерувати цей потік у конструктивне русло;

2) з іншого боку, обізнаність нового міністра з особливостями та тонкощами внутрішньої політики США, зокрема механізмом утворення і формування рішень у сфері національної безпеки, уможливує на цій посаді вести більш злагожену та ефективну політику протистояння та результативній конфронтації США, використовуючи системний інструментарій і сукупну дипломатичну могутність зовнішньої політики КНР в якості міністра, а також сформоване внутрішнє лоббі зсередини США, де китайці за останній час отримало чимало конкурентних переваг і наразі, користуючись чисельними недоліками електоральної та представницької демократії чинять суттєвий, для багатьох пересічних громадян – непомітний, вплив на ухвалення рішень зсередини США в інтересах КНР. Проникнення китайців у сферу освіти, науку, військову сферу, розвідку, державні підприємства фактично стало політикою інкорпорації та інфільтрації китайців і державний апарат США. Тому не можна зкидувати китайців як високо ймовірну п'яту колону у гіпотетичному протистоянні США та КНР, яке за певних умов може статися уже в осяжному майбутньому.

Яскравим прикладом, є спроби Цінь Гана називати «наративною западнею» ту політику, яку Китай обрав для Африки, здійснюючи там різноманітні інфраструктурні проєкти, а фактично, формуючи «боргову ловушку», при цьому закликаючи інші держави-донори Африки до «полегшення боргового тягара відповідно до принципів спільних дій і справедливого розподілу тягара» [5]. Тобто коли йдеться про отримання вигод і переваг, про їхній справедливий розподіл Китай дипломатично замовчує, а ось борговий тягар пропонує поділити «справедливо». Ось такі дії і слова мають стати дуже ретельним предметом для політичного прогнозування дій очільника МЗС в тому числі і у сфері міжнародних відносин і напрямів та векторів руху КНР щодо США.

Яким шляхом піде Китай – залежить від Сі Цзіньпіна та його найближчого оточення. Як показує історія, різні варіанти призводять до різних результатів. Згідно з китайським прислів'ям: «Ранок визначає день, весна визначає рік, серце визначає життя». Тож не лише дії, а й передусім бездіяльність визначатимуть те місце, яке посідатиме Китай після формування засад для утворення нового світопорядку із новими учасниками, силами та центрами управління та балансу.

Стосовно Української держави, я, як науковець та аналітик аналізуватиму лише факти, а не ілюзії чи бажання.

По-перше, слід чітко та відверто розуміти, що **Цінь Ган ніколи не визнавав війни в Україні**, продовжуючи політику керівництва своєї країни щодо назви варварської війни московського режиму проти Української держави «конфліктом» або «кризою» [6]. Більше того, у цитованій статті ним акцентується на функціонуванні Шанхайської організації співробітництва, встановленні «Шанхайського духу»: взаємна довіра, взаємна вигода, рівність, консультації, повага до культурної різноманітності та прагнення до спільного розвитку. Але даний пан дуже спокійно обходить тему ролі даної організації у врегулюванні війни в Українській державі.

По-друге, **Цінь Ган, уникає чітких відповідей та ролі КНР у припинення війни московського режиму проти Української держави**. Зокрема, 13 січня 2023 року на конференції в Ефіопії, він знову вдався до притаманних китайській дипломатії наративів, наголошуючи на тому, що «відносини США та КНР не можуть бути відносинами суперництва або грою з нульовою сумою, в якій один програє, а інший виграє. За іншого випадку постраждають обидві сторони і весь світ; США та КНР мають мирно співіснувати і здійснювати співробітництво для досягнення взаємовигідних результатів, а також утримуватися від підриву інтересів третіх сторін, адже саме такий підхід відповідає тенденціям епохи і очікуванням міжнародної спільноти» [7].

Аналіз думок очільника МЗС КНР:

- Китай сам себе проголосив світовою державою;
- Китай постійно наголошує лише двох постулатах: вигода та користь;
- заклик до утримання від підриву інтересів сторін є демагогією: коли московський режим розпочав варварську війну проти Української держави, керівництво КНР ніяк не відреагувало на підрив інтересів нашої держави, утім почало говорити про необхідність «всебічного розгляду історичного контексту», врахування інтересів третіх сторін (РФ), «неподільність безпеки»;
- *Китай бере на себе сміливість визначати «очікування» міжнародної спільноти*. Цей крок є тривіальною спробою возвеличити себе на рівень світових лідерів, здатних формувати глобальну повістку дня, вирішувати світові проблеми в інтересах світової спільноти. Це не відповідає реальності, а прагнення КНР до лідерства, потребують не хмарних наративів, а чітких та прозорих в контексті визначеної мною концепції стратегічної ясності дій і отриманих результатів. За іншого випадку, вся ця балаканина стане цікавою лише для літераторів та філологів, але не матиме жод-

ного стосунку а тим більше впливу на реалізацію міжнародних відносин.

Відтак чітко **констатуємо**: очільник МЗС чітко продовжує політику *Сі Цзіньпіна* в контексті завоювання конкретних та чітких шляхів вирішення конкретних міжнародних проблем. Насправді КНР опікується лише власною вигодою, користю.

По-третє, спільнота єдиної долі, будується КНР якимось по-своєму, дуже дивно і вибірково, однобічно, продовжуючи керівний стиль п'ятого покоління: власна вигода лише власна користь. Незважаючи на тотальну залежність КНР від продуктів харчової промисловості України, КНР не вважає навіть потрібним хоча б у своїй манері навіть проголосити концепцію будови сегмента українсько-китайської спільноти єдиної долі. Але все це робиться дуже успішно і показово з іншими державами. Так, наприклад, 20 січня 2023 року у телефонній розмові зі своїм індонезійським колегою *Р. Марсуді Цінг Ган* проголосив: «Слідуючи стратегічному керівництву лідерів обох держав, маємо сприяти поглибленню і активізації побудови **китайсько-індонезійської спільноти єдиної долі**» [8]. Тобто Китай не розглядає Україну в якості суб'єкта цього «суспільства єдиної волі»: чи то через відмову в суверенітеті нашої держави, чи то просто через забудькуватість, чи то через прогнозування реалізації планів московського режиму щодо поглинання Української держави. Без Української кукурудзи, пшениці, масла – Китай дуже швидко опиниться за горизонтом стійкості, і буде доведений до продовольчої небезпеки, голоду. Симетрична зовнішня політика України щодо КНР може мати наслідки передусім для КНР, оскільки залежність КНР від України є набагато більшою, ніж України від КНР.

По-четверте, *Цінг Ган, безпідставно критикує менталітет холодної війни і блокову конфронтацію.* Щодо першої тези: приписування характеру суперництва і посередування «*менталітетом холодної війни*» у міжнародних відносинах є не даниною моді, а передусім тими наслідками і передусім мілітаризацією КНР, її економічною експансією, в тому числі агресивним економічним зрабуванням Африканських країн, в тому числі її різкими заявами (які дуже чітко контрастують із загальними стратегічно невизначеними наративами зовнішньої політики лідерів КНР) щодо відсутності гарантій щодо незастосування сили тощо.

Відтак, суперництво відбувається передусім з боку Китаю.

Це Китай:

- прагне обігнати США;
- першим побудувати із РФ базу на Місяці, для доступу до природних ресурсів та спробою встановлення суверенітету на певних частинах Місяця;

- постійно впроваджує думку щодо єдиної сили та єдиного рушія розвитку світової економіки;

- прагне побудувати спільноту єдиної долі для власної користі та власної вигоди.

Тому спекулятивні спроби нав'язати старі ідеології нині не працюють серед компетентних фахівців політологів, особливо тих, хто розуміється на стратегічній культурі, та геостратегії, особливостях геостратегічного ландшафту, в тому числі й будови та генезі політичних думок лідерів КНР.

Щодо другої тези: блокової конфронтації. Передусім, потрібно застосовувати теорію Мао Цзедун про причину та зв'язок, а також звернутись до засад конфуціанства, за допомогою яких, лідери КНР вийдуть на **причини утворення блоків, причини конфронтації**. Плутаючи або навмисно уводячи в оману деструктивними політичними кліше, свідомо невірно постулюючи конфронтацію як наслідок існування блоків, КНР сам себе наперед позбавляє можливостей до конструктивного діалогу з партнерами, світовими лідерами, а головне – сучасними системами безпеки, які на відміну від ШОС, мають досвід вирішення тих чи інших конкретних конфліктів. Так, цей досвід не завжди є позитивним, натомість він є.

Причиною утворення блоків стала небезпека нанесення однією більш могутньою державою поразки іншій. Зокрема НАТО було утворено як блок держав, які спільно захищатимуть одну з учасниць в разі нападу на неї СРСР, або будь-якого іншого.

За умови мирного співіснування, можливостей прогнозування балансу відносин, справедливих та партнерських відносин, існування блоків було б обмежене вирішенням багатосторонніх питань економічного, культурного та іншого *не військового* характеру. Тож існування реальної загрози та небезпеки і стало причиною утворення блоків.

Тож потрібно дивитись на те, **чому, наприклад, РФ завжди розглядалася як небезпека для інших країн. Відмічу:** Ні Чехія, ні Австрія, ні Данія, ні Індонезія, ні Гана, ні Аргентина, ні Австралія – саме Росія!

Тож причинно-наслідковий зв'язок тут чіткий і прямий: існування небезпеки з боку однієї держави призводить до необхідності іншим учасникам віднаходити коректні механізми забезпечення та гарантування власної безпеки. Одним із таких механізмів виступає утворення військових політичних блоків та союзів.

Більше того я повністю нівелюю тезу про блокову конфронтацію: як очільники московського режиму не прагнули утягнути блоку ОДКБ, ШОС до війни з Україною, наразі існує:

1) чітке *політичне явище*: війна РФ проти Української держави;

2) *юридичний факт*: порушення норм міжнародного права, здійснення геноциду, військових злочинів, актів міжнародного тероризму одним суб'єктом – Російською Федерацією;

3) *геостратегічний факт*: нині через варварську війну проти Української держави, відбувається переформатування глобальної системи безпеки, ревізія цінностей та принципів будови колективних систем безпеки, утворення засад для формування неосистем глобальної безпеки та світового порядку.

На практиці не існує конфронтації блоків: це ілюзія і вигадка політиків КНР, які вони прагнуть розповсюдити через ЗМІ і нав'язати дискусію щодо власних наперед хибних наративів.

Такі ілюзії у зовнішній політиці є наслідком ілюзій у внутрішній політиці, адже постійна екстраполяція методів управління власним населенням і спроби масштабування принципів управління на керівництво інших країн на інші нації, в тому числі українську історичну автохтонну державну націю – є безперспективними. Лідерство КНР має відбуватись не у царині формування розпливчастих наративів, а у площині реальній і конкретній, з урахуванням глобальних інтересів, а не лише вузькоутилітарних інтересів одного Китаю. За іншого випадку, відповідно до китайського прислів'я: *«Якщо не визнаєш власної помилки – значить, зробиш наступну»*.

Я б сформулював питання по-іншому: **хто на сьогодні самостійно за своєї волі захоче за власною ініціативою бути у військовому блоці з КНР?**

Адже, порушуючи настанови Мао Цзедуну, який відзначав, що *«будь-хто, хто прагне пожитися за чужий рахунок, обов'язково закінчує погано»*, п'яте покоління керівників КНР діє відповідно до власної вигоди, власних інтересів, власної користі, прагнучи вирішити власні стратегічні завдання щодо розвитку КНР за рахунок інших держав світу.

Тож, якщо власні інтереси переважатимуть інтереси країн по блоку, то не немає гарантій того, що КНР захищатиме ту чи іншу державу. Гра слів «партнерські відносини», «союзницькі відносини» – не є цікавою країнам, які зацікавлені у конкретних та відчутних безпекових гарантіях. Особливо на тлі варварської війни московського режиму проти Української держави.

Застосування *методу геостратегічного моделювання* уможливорює сформулювати декілька модельних ситуацій і спрогнозувати поведінку КНР в них.

Наприклад: дуже складно уявити участь КНР в військово-політичному блоці НАТО і відповідно участь КНР у військовій операції, наприклад проти Росії, якщо остання здійснить напад на Естонію. Щодо США такої невпевненості не існує: ст. 5 Статуту НАТО буде застосована мит-

тєво. І РФ це знає, тому поки і не наважується йти на конфлікт та перевіряти слова одного з колишніх одіозних політичних лідерів РФ, що дана стаття є декларацією і ніколи не буде застосована.

Висновки. У статті чітко продемонстрована артикуляція прагнення КНР до глобального лідерства, утім проілюстровано фактичну незрілість політичного керівництва до даної ролі. Також акцентую, що *Цінь Ган* чітко та прямо вказує на таке: *«Зрештою, нашою спільною метою є міцний мир, спільна безпека та спільне процвітання для 1,8 мільярда китайського та американського народу та 7,8 мільярда населення світу. Це історична відповідальність Китаю та Сполучених Штатів як двох великих країн»* [9].

Останнє речення заслуговує на пильну увагу, адже фактично, майбутній на той момент міністр закордонних справ КНР за 4 доби до власного призначення відкрито визнає і відзначає лише на **дві великі держави: Китай та США**.

Таким чином, *Цінь Ган* чітко артикулює: **Китай не розглядає Росію в якості великої держави**, на якій лежить історична відповідальність за міцний мир, спільну безпеку та процвітання. Це є важливим з огляду на велике перезавантаження і бачення Китаєм не лише власного місця, а й передусім місця інших країн в цьому важливому процесі.

Зважаючи на викладене, висновую, що ймовірно, через моделювання дій КНР у зовнішній та безпековій політиці, **КНР**:

1) політичне лідерство п'ятого покоління КНР обмежене територією Китаю, а міжнародних відносинах – сегментом економічних відносин;

2) **не має здатності** до утворення військових блоків;

3) **не володіє системоутворювальними якостями** до утворення військових блоків;

4) **не має стратегічної потужності** для демонстрації корисності участі у військовому блоці за лідерства КНР;

5) **не спроможна розробити інтегральну ідеологію** для об'єднання навколо себе інших держав, оскільки постійний наголос лише на власних вигодах, інтересах, потребах користі, природньо відштовхують інші країни та лідерів, які наперед розуміють безперспективність розрахунку на військову допомогу КНР внаслідок потенційного збройного конфлікту;

6) **інтелектуальна не здатна до вироблення глобальних безпекових та дієвих геостратегічних стратегій та їх реалізації**;

7) **не має потенціалу за п'ятого покоління щодо становлення глобальним лідером** через хижацьке та споживацьке ставлення лідерів п'ятого покоління як до міжнародного співробітництва в цілому, так і щодо двосторонніх відносин зокрема.

Тож в цілому **констатую**: за Цінь Гана продовжується обігрування слів, використання сильних за формою наративів, але і надалі спостерігається повна відсутність навіть **натяків на фактичну діяльність** і як наслідок мною прогнозується відсутність результативності у сфері міжнародних відносин, зокрема і щодо України. Адже, як влучно відзначає М. Морарь: «Політичне лідер-

ство полягає в діях, направлених на зміну середовища» [10, с. 188].

Дій з боку Китаю щодо припинення війни проти України на разі немає. Певним чином є бездіяльність, але дій – немає.

А відсутність дій і відповідальності не лише за себе і свої інтереси – виключає претензії на лідерство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. На Мюнхенській конференції міністр закордонних справ Китаю підтримав Україну. URL: <https://socportal.info/ua/news/na-miunkhenskii-konferentsii-ministr-zakordonnikh-sprav-kitaiu-pidtrimav-ukrainu/>
2. Макдональд Фіона Спосіб мислення: 7 кумедних висловів у різних мовах. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-45709429>
3. China names 'wolf warrior' as new ambassador to US. URL: <https://www.dw.com/en/china-names-xi-ally-wolf-warrior-as-new-ambassador-to-us/a-58682870>
4. Ліпкан В. А. Щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу. *Політикус*. 2022. № 3. С. 34–41.
5. Цинь Ган отверг обвинения в создании так называемой "долговой ловушки" в Африке. URL: <https://russian.news.cn/20230112/21edd0cc45514674b8d4254fc8846261/c.html>
6. Qin Gang Chinese Ambassador: The Ukraine Crisis and Its Aftermath. 18 April, 2022. URL: <https://nationalinterest.org/feature/chinese-ambassador-ukraine-crisis-and-its-aftermath-201867>
7. Африка – это большая площадка международного сотрудничества, а не арена соперничества крупных держав – Цинь Ган. URL: <https://russian.news.cn/20230113/dfd77b1993254721a77cc3a05e35f266/c.html>
8. Цинь Ган провел телефонный разговор с главой МИД Индонезии Р. Марсуди. URL: <https://russian.news.cn/20230120/85a87f7bd5c14411b95634906a253bc3/c.html>
9. Qin Gang Chinese Ambassador: The Ukraine Crisis and Its Aftermath. 18 April, 2022. URL: <https://nationalinterest.org/feature/chinese-ambassador-ukraine-crisis-and-its-aftermath-201867>
10. Морарь М. Політичне лідерство: проблеми теорії та методології. *Наукові записки*. Вип. 45. С. 177–190.

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ПОЛЬЩІ**LEGAL FEATURES OF STATE-CHURCH RELATIONS IN POLAND****Палінчак М.М.,***доктор політичних наук,**професор кафедри міжнародної політики**Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»***Андрій О.Б.,***аспірант міжнародної політики**Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

Конституційно-правові засади взаємодії Республіки Польща та конфесій в умовах трансформації політичної системи країни, утвердження демократії, громадянських прав і свобод, зокрема і в релігійній сфері проаналізовано. Систему та ієрархію джерел конфесійного права, серед яких чільне місце належить чинній Конституції Республіки Польща та Закону «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» від 1989 р. проаналізовано. Визначено й охарактеризовано основні принципи інституційних відносин між державою та церквами і релігійними організаціями.

Зміст та особливості конфесійного права Республіки Польща в умовах демократичних перетворень кінця 1980-х рр. – початку ХХІ ст. досліджено в статті. Встановлено, що цей період був найбільш видатним періодом релігійної свободи в польській історії. На прикладі Польщі переконалися в тому, що механізмами реальної демократизації держави і суспільства, незалежно від конкретної транзитної моделі, є утвердження правової держави на принципах верховенства права, розширення та поглиблення прав і свобод людини, зокрема релігійних, а також формування і зміцнення громадянського суспільства.

Основні принципи відносин між державою і церквою в сучасній Польщі визначені в Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р.

Безпосередньо всі чинні нормативно-правові акти польського конфесійного права, що регулюють відносини між державою та релігійними організаціями, поділяються на два загальні блоки – базові та факультативні.

Виокремлено підгрупи нормативно-правових актів, які регулюють відносини між державою і римо-католицькою церквою в Республіці Польща.

За статистичними даними, питома вага римо-католиків серед усього населення Польської держави коливається в діапазоні від 86,7% до 95,5%.

В статті проаналізовані правові особливості державно-церковних відносин в Польщі. Охарактеризовано особливості функціонування релігійних організацій та церков в країні.

Ключові слова: церква, держава, Польща, право, релігія, свобода.

The constitutional and legal principles of interaction between the Republic of Poland and religious denominations in the context of the transformation of the country's political system, the establishment of democracy, civil rights and freedoms, particularly in the religious sphere, are analyzed. The system and hierarchy of the sources of religious law, among which the current Constitution of the Republic of Poland and the Act "On Guarantees of Freedom of Conscience and Religion" from 1989, have been analyzed. The main principles of institutional relations between the state and churches and religious organizations are defined and characterized.

The content and peculiarities of the confessional law of the Republic of Poland in the conditions of democratic transformations of the late 1980s – the beginning of the 21st century are investigated in the article. It has been established that this period was the most outstanding period of religious freedom in Polish history. Using the example of Poland, were convinced that the mechanisms of real democratization of the state and society, regardless of the specific transit model, are the establishment of a legal state based on the principles of the rule of law, the expansion and deepening of human rights and freedoms, in particular religious ones, as well as the formation and strengthening of civil society.

The basic principles of relations between the state and the church in modern Poland are defined in the Constitution of the Republic of Poland dated April 2, 1997.

Directly, all current legal acts of Polish religious law, which regulate relations between the state and religious organizations, are divided into two general blocks – basic and optional.

Subgroups of legal acts regulating relations between the state and the Roman Catholic Church in the Republic of Poland are singled out.

According to statistical data, the share of Roman Catholics among the entire population of the Polish state ranges from 86.7% to 95.5%.

The legal features of state-church relations in Poland is analyzed in the article. The peculiarities of the functioning of religious organizations and churches in the country are characterized.

Key words: church, state, Poland, law, religion, freedom.

Постановка проблеми. Правова система Польщі містить у собі особливу галузь права, що має назву «конфесійного права» (*prawo wuznaniowe*). Еквіваленти цього терміну вживаються і в інших європейських мовах, зокрема в німецькій (*Kirchenrecht*), французькій (*droit ecclesiastic*), італійській (*diritto ecclesiastico*). Норми названої галузі польського права регулюють відносини між державою та релігійними організаціями. При цьому галузь конфесійного права Польщі не слід плутати з церковним (канонічним) правом, норми якого регулюють внутрішню діяльність церков та релігійних організацій.

Зазначимо, що виокремлення норм конфесійного права у правових системах відбулося в останні століття, коли монархи релігійних держав, керуючись принципом *cuius regio, eius religio* («чия влада, того й віра»), почали закріплювати за собою компетенцію встановлювати норми, що відображають їх ставлення до церкви та вірників у своїй країні. Показово, що ця практика не припинилася з появою демократичних держав, які, визначаючи своє ставлення до проблем, пов'язаних із релігійністю, на перше місце ставили принцип поваги до свободи совісті та віросповідання у приватному та публічному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над даною тематикою працювалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: Владиченко Л. Д., Гелей С. Д., Рутар С. М., Дрозд Р., Гальчак Б., Мусієнко І., Єленський В. Є. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості державно-церковних відносин досліджено багатьма вченими. Але питання правового регулювання державно-церковних відносин потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою є проаналізувати особливості регулювання державно-церковних відносин в Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігієзнавці виділяють дві основні причини загальної потреби держави реагувати на процеси і питання, пов'язані з релігійним життям усередині країни. По-перше, це необхідність захисту прав людини на особисті релігійні переконання та почуття, що характеризує приватний вимір релігії. По-друге, йдеться про необхідність поважати важливу роль, яку релігійні інституції відігравали в минулому та відіграють нині в соціальному, культурному і політичному житті держав, що характеризує суспільний вимір релігії. Як історичний, так і сучасний досвід переконливо доводить, що феномен релігійності, попри процеси контролюваної (в комуністичних державах) або спонтанної (в ліберальних країнах) секуляризації, які відбуваються в суспільствах споживання, демонстру-

вав і продовжує демонструвати в сучасну епоху значну потугу. З огляду на це навіть держави, які декларують нейтралітет щодо віросповідань і вирішення релігійних питань, на практиці не можуть залишатися осторонь пов'язаних із релігійністю явищ і змушені визначати свою позицію щодо них у правових нормах. Потреба в позитивному ставленні держави до релігії в Польщі впливає не лише з історичного зв'язку християнської релігії з національною культурою, а й з факту вагомої присутності релігії в житті сучасного польського суспільства.

Процес формування конфесійного права в історії Польської держави проходив різні етапи, пов'язані зі зміною політичних режимів. Для кращого розуміння сучасних процесів трансформації політико-правового режиму необхідно зробити невеликий екскурс у минуле, особливо враховуючи, що історична доля Польщі і польського народу тісно пов'язана з християнством.

Саме в цей час активних трансформаційних процесів формувалися основи актуальної системи джерел конфесійного права Польщі. Зокрема, 17 травня 1989 р. було прийнято пакет Законів («Про гарантії свободи совісті та віросповідання», «Про відносини держави і католицької церкви в Республіці Польщі», «Про соціальне страхування духовенства»), з якими пов'язані кардинальні зміни відносин між державою і церквою. В дискусіях щодо змісту й характеру цих змін основними орієнтирами слугували, з одного боку, державно-церковні відносини, які склалися в інших, передусім європейських державах з усталеною демократією, а з іншого – моделі таких відносин, що існували за часів польської державності. Значення законодавчих актів, прийнятих 17 травня 1989 р., полягає насамперед у тому, що вони, по-перше, відновили в польському правовому полі статус католицької церкви та інших релігійних об'єднань, який існував у Другій Речі Посполитій, а по-друге, гарантували релігійну свободу в інституційному та особистісному вимірах. Таким чином було заповнено болючу прогалину, що існувала в системі польського права в період тоталітарного режиму. Це був початок формування нового комплексу норм, що містяться в багатьох джерелах польського права і засновані на схваленому 17 жовтня 1992 р. Конституційному законі «Про взаємні відносини між законодавчою і виконавчою владою Республіки Польща та засади територіального самоврядування», який дістав назву «малої Конституції», і прийнятій 2 квітня 1997 р. чинній Конституції Республіки Польща. За своїм предметом зазначені норми становлять розділ конфесійного права в сучасній польській правовій системі.

У контексті нашого дослідження важливо зауважити, що термін «джерело права» є загальноприйнятим як у польському, так і в українському

правознавстві, хоча його значення нерідко є предметом дискусій. Польський дослідник Й. Круковські, зокрема, визначає джерела конфесійного права як усі нормативні акти різної юридичної сили, предметом регулювання яких є правове становище окремих осіб і людських спільнот, зумовлене релігією [6, s. 39]. Зазначимо, що експерти у сфері державно-конфесійних відносин Польщі наводять різноманітні класифікації джерел конфесійного права, які будуються за різними критеріями; отже, немає єдиної універсальної класифікації цих джерел.

Система та ієрархія джерел загальнообов'язкового права, тобто права, що зобов'язує всіх, як державних суб'єктів, так і громадян, усіх фізичних та юридичних осіб, які перебувають під юрисдикцією Республіки Польща, знайшли відображення в розділі III чинної Конституції від 2 квітня 1997 р. Так, у частинах 1 і 2 статті 87 зазначено: «Джерелами загальнообов'язкового права Польщі є: Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори, а також постанови. Джерелами загальнообов'язкового права Польщі на території діяльності органів, які їх видали, є акти місцевого права» [1, art. 87]. Звідси випливає, що, згідно з чинною Конституцією, нормативно-правові акти Польщі розподіляються на акти загальнонаціонального та локального значення. Критерієм даної класифікації виступає принцип застосування норм тих чи інших нормативно-правових актів до суб'єктів права. Даний принцип застосовується зокрема й до джерел польського конфесійного права, в якому суб'єктами правовідносин виступають релігійні інституції.

Безпосередньо всі чинні нормативно-правові акти польського конфесійного права, що регулюють відносини між державою та релігійними організаціями, поділяються на два загальні блоки – базові та факультативні. Ми солідарні з класифікацією польських та українських учених, згідно з якою у блоці базових нормативно-правових актів виокремлюються дві групи джерел конфесійного права. Першу групу цих джерел безпосередньо представляє нормативно-правовий акт загального характеру, норми якого поширюються на всі релігійні організації в Польщі. Друга група, у свою чергу, представлена нормативно-правовими актами, норми яких поширюються виключно на діяльність окремих релігійних організацій, тобто мають індивідуальний характер застосування [3, с. 66]. Прикметно, що в даній класифікації вказаного блоку застосовано вищенаведений принцип, критерієм якого є застосування правових норм до різних релігійних організацій.

Другу групу базових джерел польського конфесійного права доцільно поділити на три підгрупи нормативно-правових актів. До першої підгрупи належать нормативно-правові акти, норми яких

стосуються виключно католицьких церков. Другу підгрупу становлять акти, правові норми яких стосуються тільки чотирнадцяти церков і релігійних організацій. Зрештою, третю підгрупу репрезентує Закон, норми якого регулюють відносини між державою і рештою релігійних організацій та об'єднань, окрім тих, відносини яких з державою врегульовано нормативно-правовими актами, віднесеними до перших двох підгруп.

Виокремлення підгрупи нормативно-правових актів, які регулюють відносини між державою і римо-католицькою церквою в Республіці Польща, можна обґрунтувати вагомою роллю цієї конфесії у процесах державотворення, розвитку культури та зміцненні почуття в поляків національної гордості в минулі століття, а також домінуванням інституцій вказаної релігійної організації в польській релігійній мережі. Так, за статистичними даними, питома вага римо-католиків серед усього населення Польської держави коливається в діапазоні від 86,7% до 95,5% [7, s. 17].

Охарактеризуємо зазначені вище блоки правових актів (джерел) польського конфесійного права. Блок базових джерел, як вже зазначено вище, представляють дві групи нормативно-правових актів, що регулюють відносини між державою та релігійними організаціями.

Безпосередньо до першої групи базових джерел належить чинна Конституція Республіки Польща [1]. Її було затверджено на референдумі 25 травня 1997 р., а 17 жовтня того ж року вона набрала чинності. До того часу в Польщі чинною вважалася так звана «липнева Конституція», прийнята в 1952 р. [4, с. 358].

Як вже зазначалося, правові норми другої групи базових джерел конфесійного права, що регулюють відносини держави та релігійних організацій і правові норми яких поширюються на окремі церкви, релігійні організації та об'єднання, є підстави розподілити на дві підгрупи. Згідно з цією градацією, до першої підгрупи другої групи належать нормативно-правові акти, які регулюють відносини між державою та католицькими церквами, що здійснюють свою діяльність у Польщі. Такими церквами є: 1) римо-католицька церква в Республіці Польща; 2) католицька церква в Республіці Польща греко-католицького (візантійсько-українського) обряду; 3) католицька церква в Республіці Польща вірменського обряду; 4) католицька церква в Республіці Польща візантійсько-слов'янського обряду.

До даної підгрупи нормативно-правових актів належить двостороння міжнародна угода – Конкордат між Святим Престолом та Республікою Польща [2]. Чинний Конкордат було ратифіковано сторонами в 1998 р.

Іншим важливим нормативно-правовим актом даної підгрупи є Закон «Про відносини держави

і католицької церкви в Республіці Польща» від 17 травня 1989 р. [6, s. 71]. Важливо підкреслити, що норми вказаного Закону до ратифікації чинного Конкордату поширювалися на всі католицькі церкви, які діють у Польщі. Після ратифікації Конкордату норми даного Закону поширюються в першу чергу на католицькі церкви східного обряду.

До інших нормативно-правових актів, що представляють дану підгрупу, можна віднести Закони «Про надання Люблінському католицькому університету повних прав державних академічних шкіл» (від 9 квітня 1938 р.); «Про фінансування Люблінського католицького університету з державного бюджету» (від 14 червня 1991 р.); «Про створення Опольського університету» (від 10 березня 1994 р.); «Про фінансування Папської академії теології в Кракові з державного бюджету» (від 26 червня 1997 р.); «Про ратифікацію Конкордату між Святим Престолом і Республікою Польща» (від 8 січня 1998 р.); «Про створення Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині» (від 9 липня 1999 р.); «Про створення Університету кардинала Стефана Вишинського у Варшаві» (від 3 вересня 1999 р.), а також деякі інші законодавчі акти [6, s. 71].

Другу підгрупу другої групи джерел конфесійного права Польщі становлять нормативно-правові акти, що регулюють відносини між державою

та чотирнадцятьма некатолицькими релігійними організаціями. Польські правники найчастіше обґрунтовано вживають щодо них термін «індивідуальні закони» [5, s. 29; 8, s. 16].

Блок факультативних джерел польського конфесійного права репрезентують нормативно-правові акти, до яких належать різні закони, урядові постанови і розпорядження, укази Президента, норми яких повністю або частково присвячені питанням державно-конфесійних відносин у Польщі. Ці акти можна поділити на групи, застосовуючи в якості критерію ті чи інші конкретні області громадсько-соціального життя: майнову, фінансову, освітню, військову, соціальну, інформаційну сфери, сфери шлюбно-сімейних відносин, соціального страхування тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Разом з тим, визначено особливості конституціоналізму сучасної Польщі. За своєю структурою і змістом Конституція Республіки Польща близька до Конституцій багатьох демократичних країн. Її норми узгоджені із західною теорією верховенства права і правової держави. На відміну від багатьох інших держав світу жодна церква в Польщі не має статусу державної – з будь-якими привілеями для неї, і це попри те, що Польщу традиційно сприймають як католицьку державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Stan prawny aktualny na dzień: 20.12.2022. Dz. U. 1997.78.483 – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
2. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. W książce: Warchałowski K. Prawo wyznaniowe. Wybór źródeł. Red. H. Podolski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2020. 621 s.
3. Владиченко Л. Д. Україна та Польща: компаративний аналіз відносин між державними і релігійними інституціями: монографія. Канів: Родень, 2014. 368 с.
4. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політико-правові системи світу: навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 668 с.
5. Borecki P. Prawo wewnętrzne wyznaniowych a państwowy porządek prawny. W książce: Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich związków wyznaniowych w Polsce. Wybór aktów prawnych. Wybór i oprac. P. Borecki, Cz. Janik. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2012. 575 s.
6. Krukowski J., Warchałowski K. Polskie prawo wyznaniowe. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 2000. Wyd. 1. 312 s.
7. Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011. Red. P. Ciecieląg, M. Haponiuk. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013. 24 s.
8. Warchałowski K. Źródła obowiązującego w Polsce prawa wyznaniowego. W książce: Warchałowski K. Prawo wyznaniowe. Wybór źródeł. Red. H. Podolski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2020. 621 s. S. 16-28.

ПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ДЕСУВЕРЕНІЗАЦІЯ: УРОКИ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

POLITICAL SUBJECTIVITY AND DE-SOVEREIGNIZATION: LESSONS FROM RUSSIA'S HYBRID AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Петренко І.І.,

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Салтовський О.І.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Федорченко В.М.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Коршук Р.М.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті автори аналізують вплив десуверенізації як інструменту гібридної агресії росії проти України на політичну суб'єктність останньої, а також конкретизують поняття «державний суверенітет», «десуверенізація», «політична суб'єктність», визначають взаємозв'язок між ними та розглядають їх справжню, практичну, а не теоретичну, значущість для сучасної держави. Державний суверенітет розглядається авторами як стан держави, коли його верховна влада володіє правом та реальною можливістю проводити політику в інтересах народу і держави загалом, на самостійній та незалежній основі. Десуверенізація визначається дослідниками як сукупність процесів, які прямим чи опосередкованим чином, через офіційні механізми міждержавної взаємодії чи за допомогою прихованих методів впливу, позбавляють акторів державної влади можливості використовувати всі необхідні важелі управління для реалізації політики в інтересах народу та держави на самостійній та незалежній основі. Встановлено, що десуверенізація може бути викликана об'єктивною необхідністю для держави брати участь в низці інтеграційних процесів, а також може бути викликаною низкою процесів обмеження суверенітету під впливом зовнішніх суб'єктів та акторів, діяльність яких в тій чи іншій формі може обмежувати доступ влади країни до певних важелів державного управління чи навіть диктувати умови прийняття тих, чи інших рішень. Автори пропонують визначати рівень суб'єктності держави шляхом аналізу трьох блоків: 1) самостійність та належний рівень компетенції в управлінні справами в межах своїх кордонів; 2) ефективність взаємодії з представниками верховної влади іноземних партнерів з метою взаємовигідного співробітництва, а також з метою розроблення спеціалізованих програм, спрямованих на розв'язання наявних міжнародних конфліктів або проблем; 3) участь держави у визначенні глобальних «правил гри». Звертаючись до кожного з вищенаведених блоків державної діяльності, можна проаналізувати рівень політичної суб'єктності держави у різних сферах. Там де її недостатньо для розв'язання суспільних проблем ймовірно може йтися про втрату незалежності держави внаслідок процесів десуверенізації.

Ключові слова: державний суверенітет, десуверенізація, політична суб'єктність держави, гібридна агресія, державна незалежність.

In the article the authors analyze the impact of de-sovereignization as a tool of Russia's hybrid aggression against Ukraine on the latter's political subjectivity, and also specify the concepts of «state sovereignty», «de-sovereignization», «political subjectivity», determine the relationship between them and consider their real, practical, and not theoretical significance for the modern state. State sovereignty is considered by the authors as the condition of the state, when its supreme power has the right and real opportunity to conduct policy in the interests of the people and the state in general, on independent basis. It has been established that de-sovereignization can be caused by the objective need for the state to participate in a number of integration processes, and can also be caused by a number of processes of limiting sovereignty under the influence of external subjects and actors, whose activities in one way or another can limit the access of the country's authorities to certain levers of state administration or even to dictate the conditions for making certain decisions. The authors propose to determine the level of state subjectivity by analyzing three blocks: 1) independence and the appropriate level of competence in managing affairs within its borders; 2) the effectiveness of interaction with representatives of the supreme power of foreign partners for the purpose of mutually beneficial cooperation, as well as for the purpose of developing specialized programs aimed at solving existing international conflicts or problems; 3) participation of the state in determining the global «rules of the game». Turning to each of the above blocks of state activity, it is possible

to analyze the level of political subjectivity of the state in various spheres. Where it is not enough to solve social problems, it may probably be about the loss of state independence as a result of de-sovereignization processes.

Key words: state sovereignty, de-sovereignization, political subjectivity of the state, hybrid aggression, state independence.

Постановка проблеми. Довгий проміжок часу росія та проросійські сили в Україні культивували та активно поширювали як всередині країни, так і за її межами міф про Україну як «Failed State». Роспропаганда наполегливо працювала на теренах інших країн, а проросійські сили до 2020 року мали в Україні розгалужену мережу телеканалів та інших ЗМІ. Ці медійні ресурси та частина політикуму активно розкручували тезу про слабкість України, яка нічого не вирішує та ні на що не впливає, і, що буцімто «західні куратори» ухвалюють рішення замість української влади. Понад те, впритул до повномасштабного вторгнення росії, в Україні діяла агентурна мережа «експертів» (ЛСД) та низка «корисних ідіотів», які усіляко намагались прищепити думку про несамотійність нашої держави та слабкість і некомпетентність влади як безпосередньо українцям, так і представникам інших держав.

Тобто росія активно проводила політику десуверенізації України як альтернативний метод несилового впливу. Поряд з цим на Донбасі РФ використовувала також і силовий інструментарій. Проте політика десуверенізації України виявилася провальною для росії, оскільки українська держава попри все зміцнювалась, а з 2020 року Президент України, використовуючи механізм РНБО, значно звузив можливості роспропаганди та в цілому підривної діяльності російських агентів в Україні. З огляду на це, росія, усвідомлюючи безсилля інших методів, вдалася до радикального аргументу війни, який, щоправда, приніс ще менші успіхи, ніж попередня політика десуверенізації.

З огляду на це постала необхідність теоретичного осмислення впливу десуверенізації як інструменту гібридної агресії на політичну суб'єктність держави. Дослідження проведено на базі аналізу кейсу гібридної агресії росії проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як правило дослідники розглядають проблеми десуверенізації та політичної суб'єктності в контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів. Передусім тут варто згадати таких дослідників як В. Смолянчук, В. Горбатенко, Л. Рябовол, В. Гапотій, А. Капто, В. Пермінов, Ю. Хоббі, О. Щербініна. Проблема державного суверенітету та його трансформації в сучасних умовах становить науковий інтерес для фахівців з різних галузей. Його розглядають і як предмет наукових досліджень (Ю. Шемшученко), і як властивість державної влади (Є. Кубко), і як основу національної ідентичності українського суспільства (Н. Чорна), а також досліджують його соціально-політичну сутність і юридичний зміст (Н. Пархоменко) тощо.

Проте замало досліджень які б розглядали «десуверенізацію» як інструмент гібридної агресії, який використовується задля зменшення політичної суб'єктності держави. «Десуверенізацію» в контексті гібридної війни досліджували такі дослідники як В. Горбулін, В. Семененко, А. Іщенко, М. Карпенко, О. Розумна, В. Токман, Т. Черненко. Водночас у зв'язку зі своєю актуальністю окреслена проблема становить значний науковий інтерес і потребує більшої теоретичної концептуалізації саме в розрізі інструменту гібридної агресії росії проти України, спрямований на зменшення політичної суб'єктності останньої.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на зазначене вище необхідним є виокремлення спеціального підходу до визначення й аналізу державної суверенності в розрізі розгляду фактів обмеження суверенітету з точки зору цілеспрямованої політики десуверенізації, яка призводить до зменшення (втрати) суб'єктності держави-об'єкта впливу цієї політики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – з'ясувати вплив десуверенізації як інструменту гібридної агресії росії проти України на політичну суб'єктність останньої, а також конкретизувати поняття «державний суверенітет», «десуверенізація», «політична суб'єктність», визначити взаємозв'язок між ними та розглянути їх справжню, практичну, а не теоретичну, значущість для сучасної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазвичай українські вчені визначають державний суверенітет як юридичну властивість, що характеризує верховенство, єдність і неподільність державної влади всередині країни та її незалежність на міжнародній арені, правову, політичну, економічну, соціальну самотійність [2, с. 114]. Він має внутрішній та зовнішній виміри. У преамбулі Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року зазначено, що Верховна Рада УРСР проголошує суверенітет України як верховенство, самотійність, повноту й неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах [1].

Сьогодні немає сенсу розглядати державний суверенітет як монолітне право держави, недоторканність якого гарантується йому принципами, закріпленими в Статуті ООН. Хоча, напевно, і раніше такий підхід був оманливим. Сутність сучасного державного суверенітету необхідно визначати в термінах стану, повноти, права, можливості, а також цілепокладання. За такого підходу державний суверенітет визначає такий стан

держави, коли його верховна влада володіє правом та реальною можливістю проводити політику в інтересах народу і держави загалом, на самостійній та незалежній основі.

У цьому контексті державна незалежність постає не просто як протилежність підкоренню та втрати територіальної цілісності, а як сукупність незалежностей в економічній, культурно-ідеологічній, воєнній та інших сферах, автентичний стан яких зобов'язується підтримувати державна влада. Слушно зазначає Л. Рябовол, що визначальними для забезпечення суверенітету й незалежності держави є її політична, фінансова, організаційна спроможність розв'язувати різноманітні питання життєдіяльності держави. Поряд з цим дослідник виокремлює інформаційний суверенітет як складову державного суверенітету [3, с. 263–264]. Тому державний суверенітет є не просто статичним правом чи символом влади, але місткою та динамічною властивістю, ресурсом, стабільна експлуатація якого стає двигуном розвитку держави.

Для держави, яка прагне бути суб'єктом світової політики, зміцнювати й розповсюджувати власну міць, контроль над суверенітетом є стратегічним завданням. Хоча тривалий час культивувалася думка про недоречність державного суверенітету в умовах глобалізації. У цьому контексті слушною є думка Е. Карра, який слушно зазначив, що недоречність державного суверенітету – це ідеологія домінуючих держав, які розглядають суверенітет інших як перешкоду для використання свого власного панівного становища [8, с. 18]. Безумовно, сучасний світ, а точніше особливості кооперації різних країн у сучасному світі (наприклад, інтеграційні процеси), час від часу передбачає вимушене обмеження суверенітету, проте цей акт з боку держави має бути виявом суверенітету, коли держава свідомо поступається частиною суверенітету в тій чи іншій сфері задля інших вигід для народу та держави.

Попри вплив глобалізації на державний суверенітет, держава, маючи значні матеріальні ресурси, а також повноваження на застосування права, використання сили та запровадження порядку, залишається ядром координації публічних дій. Для збереження своїх позицій вона: здійснює дерегуляцію і приватизацію в галузях в яких її присутність є не обов'язковою; розвиває співпрацю з іншими державами та міжнародними організаціями; передає суверенну компетенцію наднаціональній організації, зберігаючи атрибути центральної політичної інстанції [7, р. 10–11].

У тісній зв'язці з поняттям державного суверенітету йде термін «десуверенізація». Його можна визначити як сукупність процесів, які прямим чи опосередкованим чином, через офіційні механізми міждержавної взаємодії чи за допомогою прихованих методів впливу, позбавляють акторів

державної влади можливості використовувати всі необхідні важелі управління для реалізації політики в інтересах народу та держави на самостійній та незалежній основі. Слушно зазначає український дослідник В. Смолянчук, що десуверенізація є механізмом часткового демонтажу традиційних держав у функціональному та структурному сенсах. При цьому слід розрізняти запланований, послідовний характер десуверенізації, що супроводжується відповідним інституціональним оформленням, а також її стихійний перебіг [5, с. 180].

Тобто десуверенізація може бути викликана об'єктивною необхідністю для держави брати участь в низці інтеграційних процесів. А також може бути викликаною низкою процесів обмеження суверенітету під впливом зовнішніх суб'єктів та акторів, діяльність яких в тій чи іншій формі може обмежувати доступ влади країни до певних важелів державного управління чи навіть диктувати умови прийняття тих, чи інших рішень. В контексті нашого дослідження ми зосередимось саме на впливі зовнішніх суб'єктів та акторів (а саме росії), які прагнуть тими чи іншими засобами обмежити суверенітет конкретної країни (у нашому випадку України).

Інструментарій десуверенізації, який застосовувала росія проти України, був доволі широким та всеосяжним. Фактично кожна структурно значуща сфера для функціонування держави (економічна, політична, культурно-ідеологічна тощо) була об'єктом та сферою десуверенізації.

При цьому росія діяла не хаотично чи емоційно, реагуючи на зовнішні виклики, а цілеспрямовано на основі ретельно розробленого плану дій, який виходить із сутності російської цивілізаційної та геополітичної доктрини. На думку українських вчених у фундамент цієї моделі, зокрема зафіксованої в Стратегії національної безпеки РФ до 2020 року від 12 травня 2009 р. [6], покладені не ідеологічні засади чи принципи, а шовіністичні ідеї про «неспроможність» одних народів та «відповідальність» за їхні долі інших [4, с. 196]. Ці ідеї можна звести до наступних постулатів:

- визнання росією того факту, що становлення світоустрою протягом останніх 10 років XX ст. відбулося практично без її участі і витіснило біполярний геополітичний розклад сил;
- прагнення РФ стати одним із полюсів впливу і зафіксувати ці зміни у новому «світовому порядку»;
- необхідність подальшої регіоналізації багатополярного світу з утвердженням потужних регіональних лідерів, які в ролі світових центрів сили виконуватимуть функцію «відповідальних країн» в історично визначених для них регіонах;
- відродження росії як однієї зі світових наддержав;

- повноформатне підпорядкування рф «пострадянського макрорегіону» як сфери її «відповідальності» та «життєвих інтересів»;

- зниження геополітичної ролі України, недопущення її формування як незалежного регіонального лідера з подальшим зниженням її статусу до країни третього світу, повністю залежної від Москви;

- здійснення на прикладі України примусової та показової реінтеграції пострадянського простору під жорстким патронатом росії та на основі її уявлень про цивілізаційні цінності, а в разі неможливості реалізувати такий план – максимальна руйнація її територіальної цілісності та спроможності як держави;

- примушення Києва (а на його прикладі – й інших країн) будь-якими методами до узгодження своєї внутрішньої та зовнішньої політики з інтересами росії;

- компрометація політики України, спрямованої на здобуття реальної та повної незалежності від російської федерації;

- унеможливлення для України реалізації проекту європейської та євроатлантичної інтеграції шляхом створення перешкод у здійсненні курсу щодо асоціації з Євросоюзом та поглиблення співпраці з НАТО [4, с. 196–197].

Як бачимо, саме росія обрала конфронтаційну модель розвитку ситуації. Вона відкрито використовувала вкрай жорстку риторику та військову силу, кінець кінцем схилившись до війни як останнього аргументу просування своїх інтересів. Понад те росія використовувала величезні ресурси спецслужб та ЗМІ, задля дискредитації України в очах світової спільноти, а також самої влади в середині країни. Дії рф всередині України були спрямовані на зміну керівництва держави, повернення політичного курсу та настроїв населення у бік росії. Кінцевою метою таких дій було створення проросійського маріонеткового режиму, який би проголошував курс на «дружбу» з рф.

Досягти своїх цілей російське керівництво намагалося через:

- сприяння федералізації України з подальшим сценарієм проведення референдуму про зміну політичного устрою;

- створення з використанням підконтрольних ЗМІ та агентів впливу морального тиску на українське суспільство, шляхом демонстрації неспроможності нинішніх українських політиків реалізувати державницьку ідею;

- підігрівання протестних настроїв та створення умов для розколу цілісності нації за принципом регіонального егоїзму та в інтересах регіональних еліт (бізнесу та місцевих керівників);

- розбалансування політичної системи держави та деморалізацію державних посадовців та інститутів, аби запобігти належному виконанню ними своїх функцій;

- активізацію прихованої діяльності проросійського лобі в державних структурах та розпалювання з їхньою допомогою різноманітних суперечностей у суспільстві;

- використання агентури впливу для компрометації найдієвіших політиків, які обстоюють державні позиції України [4, с. 198].

Паралельно з цим російська влада активно працювала над створенням з України та українців образу ворога для власного суспільства. Звідси обігрування пасажів про «українських фашистів», «зрадництво» України, яка начебто стала сателітом США, «вигаданість» української мови, нації та держави тощо.

У цьому контексті ключовим питанням є: до якої межі верховна влада держави може дозволити собі допускати обмеження сфери власної компетенції, зберігаючи при цьому можливість ефективно та швидко реагувати на загрози просування політики національних інтересів. З огляду на це важливо знаходити «сфери десуверенізації», які сигналізують про надмірне відчуження верховної влади від важелів та механізмів державного регулювання. Наявність чи відсутність цих сфер десуверенізації дозволяють робити висновок про втрату державою частини своєї політичної суб'єктності.

Стан суб'єктності здебільшого характеризується не просто як потенційна можливість діяти, але як реальна і досить активна форма. Суб'єктність повинна бути помітна в навколишньому середовищі. Суб'єктність актора у міжнародних справах – це не лише суть зовнішньої політики держави, а й ступінь її впливу на дії чи очікування інших учасників політичних відносин, а також здатність фіксувати системні проблеми, визначати методи їх розв'язання та ініціювати необхідні програми реформ.

Визначення суб'єктності тієї чи іншої держави в глобальному плані не є простим завданням і потребує концептуалізації критеріїв, за якими можна оцінювати її наявність чи відсутність. З огляду на це, ми пропонуємо визначати суб'єктність держави шляхом аналізу як мінімум трьох блоків діяльності, за якими можна ставити «бал суб'єктності» конкретній державі.

Перший блок – самостійність та належний рівень компетенції в управлінні справами в межах своїх кордонів. Класичними прикладами держав, які б не здобули «бал суб'єктності» на рівні першого блоку, є так звані держави, що не відбулися («Failed States»), або держави, які частково втратили контроль над внутрішніми процесами в країні, наприклад, Лівія, Ірак, Сирія, Афганістан.

Одна з основних позитивних характеристик суверенітету полягає в тому, що суверенна держава може в кожний момент часу вільно взяти на себе здійснення необхідних їй повноважень.

Це і продемонструвала Україна в ситуації повномасштабного російського вторгнення, коли суверенна українська влада змогла не тільки ефективно організувати оборону проти в рази більших сил ворога, але й зберегти контроль над усіма іншими сферами, зокрема, й економічною. Попри всі песимістичні прогнози щодо падіння за 4 дні, Україна не лише змогла вистояти, а ще й зміцнилася як внутрішньо, так і зовнішньо. Сьогодні Президент Зеленський має підтримку населення на рівні 90%, а авторитет влади загалом ні в кого не викликає сумнівів.

Другий блок – перелік всіх необхідних дій державного суб'єкта для ефективної та плідної взаємодії з представниками верховної влади іноземних партнерів з метою пошуку, визначення та застосування взаємовигідних форм співробітництва, а також з метою розроблення спеціалізованих програм, спрямованих на розв'язання наявних міжнародних конфліктів або проблем. У цій площині міжнародних взаємин державний суб'єкт отримує черговий «бал суб'єктності» за умови, що його політична вага справді відіграє ключову роль у виборі напряму розвитку того чи іншого процесу, який визначається колективним шляхом.

За останні десять місяців українській владі вдалося налагодити на надзвичайно високому рівні співпрацю з нашими партнерами. Сьогодні ми маємо дійсно стратегічні відносини з США, Британією та ЄС. Президенту та МЗС в кооперації з союзниками вдалося налагодити як санкційний механізм проти РФ, так і механізм постачання Україні сучасної зброї, а також надання фінансової допомоги. Понад те, за рекордний проміжок часу Україна отримала статус країни – кандидата в члени ЄС.

Третій блок належить до сфери найважливіших питань, відповіді на які визначають глобальні «правила гри». Зазвичай держави виявляють свої творчі здібності у цьому напрямі в особливі історичні періоди, наприклад, коли світ занурюється в глобальну економічного чи іншого роду кризи (наприклад, COVID) чи поринає у масштабні війни. У XX ст. прикладом політичної суб'єктності на такому високому рівні може бути формування світового повоєнного порядку, створення великих політичних, військових та економічних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, НАТО, МВФ, СОТ, конструювання Бреттон-Вудської валютної системи тощо.

У даному контексті Україна виступає опініонмейкером, адже з огляду на те, що світова система безпеки тріщить по швах, Президент Зеленський висунув новий перспективний формат мінімізації ризику виникнення агресії, подібної нападу Росії на Україну – клуб відповідальних країн U-24 (United for Peace). Мова йде про світовий союз від-

повідальних держав, які протягом 24 годин будуть зупиняти будь-які конфлікти та війни. Це своєрідна служба порятунку, яка, попри параліч ООН і право вето, зможе протягом 24 годин надати допомогу державі, яка постраждала від агресії. Служба, яка протягом 24 годин покарає агресора шляхом накладення санкцій та надання реальної допомоги країні-жертві. Безумовно це амбітні пропозиції та заявка України на лідерство в процесі побудови нової дієвої системи безпеки. Україна має право на це лідерство, бо вже заплатила й продовжує платити вкрай високу ціну за слабкість чинних міжнародних інституцій та небажання світу довгий час помічати злочинну діяльність Росії. Попри те, що такий механізм ще не створено, на порядку денному він вже є, і запропонувала його саме Україна.

Таким чином, звертаючись до кожного з вищенаведених блоків державної діяльності, можна проаналізувати рівень політичної суб'єктності держави у різних сферах. Там де її недостатньо для розв'язання суспільних проблем ймовірно може йтися про втрату незалежності держави внаслідок процесів десуверенізації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. «Десуверенізація» є методом несилового (на противагу війні) впливу на опонента у міжнародних відносинах. Сьогодні інструментарій механізмів десуверенізації є дуже широким і практично кожна структурно важлива сфера для функціонування держави може бути об'єктом десуверенізації. В середині цих сфер завжди можна знайти певні елементи, внутрішній чи зовнішній вплив на які може суттєво змінити хід розвитку держави. Внутрішнє чи зовнішнє походження даних процесів та вектор їх впливу залежить від рівня суверенності держави та рівня її політичної суб'єктності. Своєю чергою рівень суб'єктності держави визначається шляхом аналізу трьох блоків: 1) самостійність та належний рівень компетенції в управлінні справами в межах своїх кордонів; 2) ефективність взаємодії з представниками верховної влади іноземних партнерів з метою взаємовигідного співробітництва, а також з метою розроблення спеціалізованих програм, спрямованих на розв'язання наявних міжнародних конфліктів або проблем; 3) участь держави у визначенні глобальних «правил гри».

Розвитком теми даного дослідження може стати подальший розгляд ерозії суверенітету сучасних держав внаслідок процесів десуверенізації задля вироблення алгоритму оперативного виявлення наявних загроз функціонування держави й вироблення ефективної системи їх усунення або бодай визначення причин дестабілізації важливих для існування держави систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Пархоменко Н.М. Суверенітет держави: соціально-політична сутність та юридичний зміст. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право». 2011. Вип. 14. С. 113–121.
3. Рябовол Л. Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмежень в умовах глобалізації. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3 (43) 2019. С. 262–266.
4. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
5. Смолянчук В. Десуверенізація сучасних держав: необхідність теоретичного осмислення. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 1 (20) 2014. С. 170–187.
6. Стратегия национальной безопасности российской федерации до 2020 года. Утверждена Указом президента российской федерации от 12 мая 2009 г. № 537. URL: <https://web.archive.org/web/20150403150504/http://www.scrf.gov.ru/documentd/99.html>
7. Aniol W. Panstwo postsuwerenne? Rozproszenie wladzy w srodowisku miedzynarodowym. Sprawy Miedzynarodowe. 2002. № 4. P. 10–17.
8. Carr E. The Twenty Years Crisis 1919–1939. An Introduction to the Study of International Relations. 1939. 233 p.

СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ГЕОПОЛІТИКИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

THE CONTROVERSIAL NATURE OF GEOPOLITICS:
THE UKRAINIAN EXPERIENCE

Романюк Р.Й.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

Романюк Н.А.,

кандидатка політичних наук,

доцентка кафедри європейських та регіональних студій
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті подано загальну характеристику розвитку геополітики як одного з теоретичних напрямів дослідження міжнародної проблематики. Автори стверджують, що сучасне геополітичне вчення набуло еклектичних рис, інкорпорувавши в себе певну кількість суміжних підходів науки про міжнародні відносини. Однак, широкий спектр чинників світового розвитку, який бере до уваги сучасна неокласична геополітика, не вчиняє з неї дисципліни, яка могла б претендувати на об'єктивність при поясненні сучасних процесів у міжнародному середовищі. Автори поділяють погляд вчених критиків про неминучу пов'язаність геополітичних образів світу та зовнішньої політики. Фактично, геополітика завжди є відображенням визначеного зовнішньополітичного дискурсу і, відтак, не є об'єктивною у загальному сенсі. Тому її аспірації щодо пояснення міжнародних відносин є непереконливими.

На підтвердження власного постпозитивістського трактування геополітики автори наводять відомий у політичній науці приклад цивілізаційного підходу у версії А. Кольба та С. Гантінгтона й залучають до розгляду геополітичні підходи відомого українського політичного діяча та науковця Л. Цегельського. Висновок про неодмінну ангажованість геополітичних уявлень спонукає авторів до аналітичної перевірки того, чи геополітика може слугувати прийнятним засобом пояснення міжнародних відносин, а також теоретичною основою для обґрунтування й реалізації зовнішньополітичних стратегій у наш час.

З огляду на сучасний багатокладний характер міжнародних процесів, наголошено на диференційованому характері могутності міжнародних акторів, що дає змогу використовувати кумулятивні ефекти від їхньої взаємодії. Це, на думку авторів, знецінює виключно матеріально орієнтовані зусилля держав, спрямовані на акумуляцію могутності. Підтверджено інтенційний, політично ангажований характер геополітичних уявлень, які здатні генерувати суперечності та конфлікти, зокрема територіальні. Зроблено висновки про важливість взаємодії акторів на основі усталених і релевантних у міжнародному співтоваристві правил та норм.

Ключові слова: геополітика, зовнішня політика, постпозитивізм, взаємозалежність, демократія, міжнародні відносини.

The article presents a general description of the development of geopolitics as one of the theoretical approaches to the international relations study. The authors argue, that modern geopolitics has acquired eclectic features, having incorporated a certain number of related approaches of the science of international relations. However, the wide range of world development factors, which are taken into account by the modern neoclassical geopolitics, does not make it to a discipline, that objectively explain a wide range of modern processes in the international relations. The authors share the view of other critics about the inevitable connection between geopolitical images and foreign policy. In fact, geopolitics is always a reflection of a certain foreign policy discourse and, therefore, is not objective in general sense. Therefore, the aspirations of geopolitics to explain international relations are unconvincing.

To confirm their own post-positivist interpretation of geopolitics, the authors study an example of the civilizational approach of A. Kolb and S. Huntington. They also discuss the geopolitical approach of the well-known Ukrainian politician and scientist L. Cehelskyj. The conclusion about the crucial involvement of geopolitical ideas prompts the authors to analytically check whether geopolitics can serve as an acceptable way to explain international relations, as well as a theoretical basis for the justification and implementation of foreign policy strategies in our time.

Considering the modern multilevel nature of international processes, the differentiated nature of international actor's power is emphasized, which opens the possibilities to use the cumulative effects of their interaction. This, according to the authors, devalues materially oriented efforts of states to accumulate own power. The intentional, politically engaged character of geopolitical ideas, which are able to generate contradictions and conflicts, particularly territorial ones, has been confirmed. Conclusions about the importance of interaction between actors on the basis of established and relevant rules and norms in the international community were made.

Key words: geopolitics, foreign policy, post-positivism, interdependence, democracy, international relations.

Постановка проблеми. Геополітику традиційно розглядають як вчення про простір та політику. Справді, на початковому етапі власного розвитку геополітика спрямовувалася на теоретичне обґрунтування належних форм силової політики та контролю держави над простором. У той час

вона послуговувалася здебільшого монофакторним підходом, основою якого був розгляд державної могутності крізь призму бінарних протилежностей: суша-море, гірський-рівнинний, зручний-невигідний, сприятливий-непридатний тощо. Ці протилежності давали змогу аналізувати переваги держав відповідно до їхнього просторового розміщення у досить спекулятивний спосіб: світ вимірювався і поділявся, виходячи зі специфічних державних інтересів. Властиво останні слугували своєрідними маркерами, що обумовлювали надання атрибутивних бінарно орієнтованих ознак визначеним географічним об'єктам.

Через негативний досвід інструменталізації з боку німецьких націонал-соціалістів у переддень та під час Другої світової війни, геополітика як самостійний експланативний напрям у міжнародних відносинах зазнала маргіналізації наприкінці 1940-х років. Однак елементи геополітичного світогляду все ж були адаптовані й набули розвитку у теоретичних напрацюваннях реалістів та нео-реалістів післявоєнної доби. В останній чверті XX ст. геополітичний стиль мислення поширив увагу на додаткові чинники могутності держави (окрім гео-просторових), з огляду на зростання взаємозалежності й пришвидшення глобалізації. Заразом оперативне поле геополітичних дискурсів охопило низку підходів із суміжних парадигм науки про міжнародні відносини і навіть окремих суспільних дисциплін (економіки, соціології, культурології тощо). Характерною особливістю цих дискурсів став виразний еkleктизм у відборі епістемологічних програм, завдяки чому в межах геополітичного пізнання з'явилися позірно «нові» предметні сфери, як наприклад, «геоекономіка». Примітним є те, що з'ясувати відмінність гео-економіки від наявного в теорії міжнародних відносин напрямку міжнародної політичної економії (IPE)¹, вкрай складно, якщо взагалі можливо.

Спроби геополітики «грати на полях» інших наукових напрямів, теорій та дисциплін, з одного боку, не означають її універсалізації як загальної програми з пояснення міжнародних відносин (властиво, – підміни геополітикою теорії міжнародних відносин), а з іншого, – не забезпечують підвищення її «статусу» до рівня науки. Спосіб, у який відбувається розгляд різноманітних чинників та атрибуція їхнього значення крізь призму могутності держави та її динаміки у просторі, й надалі зберігає виразну умоглядність. З огляду на це, прихильники постпозитивістської критичної геополітики наголошують на неодмінній політичній ангажованості класичних та неокласичних геополітичних уявлень. Загалом же західні дослідники часто відмовляють геополітиці в окремому

науковому статусі, визначаючи її як підхід у межах парадигми реалізму теорії міжнародних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Після закінчення холодної війни спостерігалось істотне поживлення наукового інтересу до геополітичної проблематики. Своєрідне відродження геополітичного мислення стало не лише поштовхом до (пере)осмислення відомих геополітичних ідей в нових умовах, що сприяло зміцненню неокласичних геополітичних підходів у науці про міжнародні відносини, а й зумовило розвиток у її межах нового напрямку – критичної геополітики. При цьому не йдеться про прогресивний розвиток геополітики від класичної до критичної, а про два принципово відмінні способи трактування міжнародної реальності. Якщо неокласична геополітика засновується на традиціях класичних геополітичних підходів і намагається адаптувати їх до актуальних умов, зокрема шляхом розширення меж власного пізнання за рахунок суміжних сфер (про що вже йшлося), то критична геополітика зосереджується на виявленні та викритті політично мотивованих уявлень та картографічних відображень (нео)класичної геополітики. Беручи до уваги цей «поділ праці» між двома напрямками сучасного геополітичного дискурсу, слід виокремити найістотніші дослідження вчених-неокласиків, реалізовані Г. Волькельсдорфером [1, с. 33–56], К. Флінтом та П. Тейлором [2], Г. Шульцом [3]. Серед релевантних учених критицистів – Г. Дерек [4], С. Долбі [5], Дж. Раггі [6], Дж. О'Туал [7]. Загальні принципи систематизації окремих теорій та підходів у науці про міжнародні відносини, зокрема геополітичного дискурсу, подають С. Барчіл та Е. Лінклейтер [8], С. Вебер [9], М. Гріффітс [10], Т. Данн [11].

Метою статті є розкрити суперечливий характер геополітичних уявлень та дискурсів, зумовлений конкретними історичними змінами й міжнародно-політичними обставинами. Досягнення мети реалізоване на основі епістемології постпозитивізму та критичного переосмислення окремих геополітичних ідей, зокрема українських, і тенденцій у розвитку міжнародних відносин.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблематизує уявлення про геополітику як теорію та практику світової політики, що значною мірою утвердилось в державах Центральної та Східної Європи. Спростування «об'єктивного» характеру геополітичних ідей та експланативних програм реалізоване за допомогою низки кейсів, що дає змогу підтвердити інструментальний, владний характер геополітичних уявлень та картографічних відображень, котрі слугують забезпеченню конкретних зовнішньополітичних цілей держави у визначену епоху.

¹ Примітка. (IPE – *англ.*) аббревіатура від англomовної назви напрямку International Political Economy.

Виклад основного матеріалу. Як уже йшлося, поновлення інтересу до принципів класичної геополітики наприкінці 1980-х років, супроводжувалося розширенням її первинного натуралістично-природничого інструментарію шляхом рецепції елементів інших підходів науки про міжнародні відносини та суміжних дисциплін. Відтак, упродовж останніх десятиліть геополітика набула позірно нового змісту, який зумовив хибне сприйняття цього напрямку політичного реалізму як загальної теорії міжнародних відносин. Така «універсалізація» уявлень щодо геополітичних знань є особливо характерною для частини академічного середовища, більшості політикуму та широких кіл громадськості держав Центральної та Східної Європи.

Пояснення цього стану справ є двояким: з одного боку, брак ґрунтовних знань з теорії міжнародних відносин спричиняє фактичну «підміну» цієї науки елементами геополітики в численних дослідженнях, а з другого, – геополітику, як засновану на дихотомічних протиставленнях і спрощених відображеннях міжнародної реальності легко інструменталізувати для практичних політичних потреб й мобілізувати громадську думку через зрозумілі й однозначні коди. Останнє є особливо придатним у випадку суспільств із деформованою авторитарними/тоталітарними гаслами ідентичністю, проблематизація якої та пошук власного «Я» в нових умовах не завжди здійснюються безболісно. Таким чином, бажання визначити чіткі й ясні політичні цілі (як було у минулому) щодо свого міжнародного призначення в постмодерному мінливому світі провокує «втечу» до геополітичного надбання. Зауважимо, що еклектичне поєднання в сучасному геополітичному дискурсі елементів багатьох суспільних дисциплін, передовсім, соціології, економіки, політології, історії, культурології, справді здатне генерувати уявлення про епістемологічну широту й експланативну (над)спроможність геополітики. Очевидним наслідком такого бачення є некритичне ставлення до «об’єктивних» істин, які експлуатує цей теоретичний напрям.

Об’єктивізація уявлень: маніпулятивність геополітичних образів. Існує безліч підтверджень того, як геополітичні відображення набули нормативного характеру й стали «об’єктивним» знанням про міжнародні відносини. Ми ж обмежимося лише двома прикладами. Першим прикладом є всесвітньо відома модель С. Гантінгтона щодо «зіткнення цивілізацій», яка на десятиліття визначила сприйняття ймовірної конфігурації конфліктів у міжнародному середовищі. Не підлягає сумніву, що відокремленість (проте не відособленість) культурних просторів була і залишається невід’ємною складовою динаміки міжнародних

процесів. Утім, події після 11 вересня 2001 р., а також міграційна криза в ЄС (2015 р.) виразно унаочнили, що конфлікти можуть відбуватися не лише «між» окремими суспільствами чи цивілізаціями, але й проходити «усередині» них, немов «пронизуючи» розгортання політичних процесів. Окрім того, критично переосмислюючи перспективу «зіткнення цивілізацій», не можна залишити поза увагою того факту, що на 30 років раніше за С. Гантінгтона, майже ідентичну теорію культурних просторів запропонував географ А. Кольб (1962) [12]. У той час таке відображення ліній (культурного) поділу в світовому контексті розглядали як проект майбутньої географії миру. Іншими словами, використовуючи аналогічні моделі, обидва автори дійшли протилежних висновків: якщо у 1960-х роках А. Кольб акцентував на культурному діалозі та його значенні для становлення миру, то у 1990-х роках С. Гантінгтон переконливо доводив неминучість зіткнення й конфліктів. При цьому, аналітичною «інтригою» є не лише існування тотожної цивілізаційної моделі й обґрунтування на її основі двох взаємовиключних стратегій, а й те, що її «мирна» експланативна спрямованість розвинулася під час протистояння між Сходом і Заходом, коли не існувало жодних ознак потенційного зміцнення солідаризму в міжнародній системі. Натомість «войовнича» інтерпретація вказаної моделі з’явилася у період демократичних перетворень, зокрема у межах так званого пострадянського простору, з огляду на які низка відомих науковців навіть обґрунтовувала можливість розвитку нового типу міжнародної спільноти за зразком теорії міжнародного суспільства Англіійської школи.²

Другим прикладом може слугувати еволюція геополітичних поглядів відомого українського політичного діяча та вченого Л. Цегельського. Під час Першої світової війни він активно обґрунтовував доцільність створення незалежної Української держави на українських етнічних землях, виокремлених зі складу царської Росії. При цьому, його аргументи були підкріплені ґрунтовним геополітичним аналізом. Зокрема, у книзі «Великі політичні завдання війни на Сході та українське питання» (1915 р.) [13], подається розгорнутий опис господарства, культури й українських етнографічних меж, які, на переконання Л. Цегельського, виразно унаочнюють окремішність України щодо Росії й засвідчують її спроможність розвиватися самостійно. Значну увагу у цій роботі автор зосереджує також на релевантних аспектах

² Примітка. Дискусія щодо міжнародного суспільства почалася ще на початку 1970-х років майже одночасно у ФРН та Великобританії працями Н. Люманна (1971) і Дж. Бартон (1972), однак її було продовжено лише у 1990-х роках з огляду на розпад соціалістичного табору й виникнення нових умов для співпраці акторів у міжнародному середовищі.

взаємодії потенційно незалежної Української держави з іншими акторами регіону, що дала б змогу істотно послабити позиції Росії у Європі [14].

Більше ніж через 30 років після своєї першої статті, Л. Цегельський опублікував іншу змістовну працю (1949 р.), присвячену переосмисленню історії українських визвольних змагань початку XX ст. й проблематики створення незалежної України у той час [15]. Примітно, що у ній автор піддає сумніву уявлення про можливість відродження Української держави лише на українських етнічних землях і на основі геополітичного аналізу стверджує, що життєздатним організмом у східній частині Європи, ймовірно, може бути лише державне утворення в кордонах стародавньої Київської Русі з центром у Києві.

Поза сумнівом, метаморфози у переконаннях Л. Цегельського відбулися, не в останню чергу, під впливом історичного й особистого досвіду. З одного боку, після Другої світової війни СРСР розширив сферу власного впливу у Центральній та Східній Європі, що позірно підтвердило сприйняття геополітичної єдності цього простору. З другого ж, – Л. Цегельський, перебуваючи на еміграції у США, переконався у значній ефективності багатонаціональних держав, яка була недооціненою на початку XX ст. Так чи інакше, обидві конфігурації потенційно незалежної України – окреслимо їх як «мононаціональна» (1915 р.) та «поліетнічна» (1949 р.), були майстерно обґрунтовані одним автором з допомогою переконливих засобів геополітичної риторики.

Таким чином, наведені праці Л. Цегельського дають змогу, по-перше, обґрунтувати на окремому українському прикладі справедливості критичних вимог постпозитивістів щодо формування геополітичних уявлень з політичною метою й, по-друге, – продемонструвати варіативність принципів українського геополітичного дискурсу, пов'язану з визначеною міжнародно-політичною кон'юнктурою. Це, серед іншого, вказує на доречність й актуальність використання епістемології критичної геополітики для вивчення української геополітичної думки, що досі не отримало широкого застосування у межах сучасної політичної науки.

Обидва приклади, – як Гантінгтона-Кольба, так і Цегельського, – дають змогу підтвердити, що геополітичні конструкції, включно з їхніми картографічними відображеннями, не існують об'єктивно. Дивергентні геополітичні уявлення формують зразки аргументації, з яких лінгвістичними та картографічними засобами конструюються нові «об'єктивні» геополітичні дискурси [7, с. 185]. Немає сумніву, що природні фізичні об'єкти (суходіл, гірські та водні масиви тощо) існують об'єктивно, однак значення, яке їм нада-

ють міжнародні актори у різні історичні періоди та з огляду на власні специфічні політичні потреби істотно різняться. Саме ці значення можуть ставати джерелами небезпечної політичної інструменталізації, стратегічного зловживання геополітичними образами світу з метою втілення визначених інтересів у міжнародному середовищі. Цей аспект є особливо характерним для авторитарних і тоталітарних держав, зокрема сучасної Російської Федерації.

Як «працює» сучасний світ поза геополітикою? У минулому успішність реалізації геополітичних сценаріїв пов'язувалася, значною мірою, із матеріальними, насамперед військовими, аспектами могутності потенційних супротивників. Справді, якщо взяти до уваги лише військовий вимір могутності, то Російська Федерація перед повномасштабним вторгненням в Україну 24 лютого 2022 р., володіла значною перевагою, порівняно з Україною. Така ситуація, гіпотетично, мала би сприяти могутнішій у військовому плані державі, якщо оцінювати динаміку конфлікту з погляду політичного реалізму, чи класичної геополітики. Однак у світовій практиці існували й винятки. До них, зокрема, зараховують В'єтнамську війну, під час якої США стикнулися з «парадоксом нереалізованої могутності» [16, с. 163].

Утім, на відміну від попередніх періодів, сучасна російсько-українська війна розгортається у постмодерну епоху. Особливістю останньої є кумулятивний вплив паралельних реальностей і функціонування розширених структур могутності, що взаємодоповнюються. Сучасний досвід гібридизації війни вказує на те, що нова якість протистояння досягається не тільки і не стільки завдяки «гібридності» самого конфлікту (адже зміст війни залишається незмінним і простим для ідентифікації: вирішальним засобом досягнення цілей для держави-агресора є воєнне насильство), скільки через багатоукладний характер засобів впливу на агресора, котрий не бере до уваги чинників взаємозалежності в міжнародному середовищі. З постмодерністських перспектив може йтися навіть про так звану «радикальну взаємозалежність» [17, с. 95], яка з огляду на космополітичні основи, змушує до співпраці задля запобігання небажаним тенденціям у світовому розвитку.

Прихильність до співпраці є загальноновизнаною властивістю демократій [18, с. 30–38; с. 90–92]. Вони не лише поділяють спільні цінності, а й володіють схожими структурами могутності. Демократії демонструють значний потенціал до об'єднання, особливо у випадках, коли спільні демократичні цінності опиняються під загрозою. А їхня здатність до зваженого використання усіх

структур могутності (знання, фінанси, культура тощо) дає змогу ефективно впливати на агресора, як невійськовими, так і військовими засобами.

Акцент на багатоукладній могутності й потенціалі демократичної співпраці вказує на причину численних перемог демократій у їхньому протистоянні з різними авторитарними чи тоталітарними режимами. Він пояснює також причину втрати популярності серед розвинутих демократичних держав «чистої» або класичної геополітики, орієнтованої здебільшого на розвиток військового потенціалу. Сучасні геополітичні патерни, як частина стратегічних досліджень, є багатоукладними і беруть до уваги якісні, а не лише кількісні показники військового потенціалу, особливо з урахуванням наслідків так званої «революції у військових справах». Остання була пов'язана з намаганням істотно зменшити кількість жертв серед військових та цивільного населення під час збройних конфліктів, насамперед шляхом використання новітніх досягнень у військовій сфері [19, с. 654].

Підсумовуючи зазначимо, що тривала відсутність чіткої й послідовної національної геополітичної стратегії в українському зовнішньо- та внутрішньополітичному дискурсі парадоксально компенсується сьогодні прихильністю нашої держави до демократичних принципів розвитку. Це посилює могутність України через залучення демократичних держав та їхніх потенціалів, насамперед військового, політичного та економічного характеру. Водночас з огляду на необхідність комплексної протидії російській агресії, істотного значення набуває здатність України до внутрішньодержавної трансформації й забезпечення ефективної оборони.

Висновки: геополітика загроз vs геополітика можливостей. Роль геополітики можна розглядати як істотну саме у площині формування конкурентних, а не солідаристських стратегій, хоча розвиток останніх також є мислимим у середовищі акторів, що поділяють однакові цінності. Тим не менше, з перспектив визначеного міжнародного актора, геополітичні образи і дискурси завжди є відображенням конкретних стратегічних цілей, які мають, у першу чергу, територіальний вимір. Ціннісне «навантаження» окремих елементів фізичного простору неминує призводити до формування односторонньої регіоналізації шляхом легітимізації «ліній поділу». Таким чином, інструменталізація геополітичних дискурсів, незалежно від того, чи її спрямовано на об'єднання визначених акторів зі збіжними інтересами, чи навпаки, – на конфронтацію між ними, неминує постає якщо не загрозою, то викликом для міжнародної безпеки у розумінні потенційної зміни *status quo*.

Не слід залишати поза увагою й напрацювання у геополітичних дискурсах окремих акторів визначених «іміджів» для інших суспільств або держав, представники яких можуть розглядатися як загроза для національної чи міжнародної безпеки. Отож, дихотомічні понятійні пари на зразок «свій/чужий», що містять ціннісні навантаження, здатні мобілізувати не лише зовнішню, але й внутрішню політику на протидію чітким та «очевидним» викликам. Тому «лінії поділу», які є неодмінною складовою геополітичних відображень, однаковою мірою функціонують в уявленнях щодо міжнародної і внутрішньої безпеки. Наслідки цього можуть бути вельми диференційованими, залежно від типу спільноти-творця геополітичних образів, її політичного режиму, рівня розвитку й залучення у світові процеси, ступеню відкритості тощо. При цьому, чим некритичніше конкретна спільнота ставиться до стратегічної функції поширених у її межах геополітичних уявлень, тим простіше використовувати останні у боротьбі за владу і простір, як в самому політичному дискурсі, так і з метою поляризації й мобілізації суспільства з політичною метою.

Формування солідаристських уявлень є критично важливим для розвитку дружніх відносин між взаємозалежними акторами та зміцнення міжнародної безпеки. Однак воно має лише обмежені можливості для втілення у рамках напряду, зосередженому на відображенні територіальних відмінностей. Адже одна із найвпливовіших парадигм у науці про міжнародні відносини – інституціоналізм, – вказує, що процеси міжнародної інституціоналізації (режими)³ націлюються на потреби функціонального опрацювання проблем каталізують тенденцію до послаблення конфліктів інтересів, які можна відобразити територіально. Це формує придатні структури опрацювання суперечливих питань у сучасному взаємозалежному світі.

Таким чином, розуміння могутності більше не зводиться лише до володіння матеріальними чинниками, а проектується на структурні й дискурсивні аспекти соціального буття. Сучасне міжнародне суспільство держав базується на глобальному режимі прав людини та міжнародного права, який залишається релевантним й ефективно протидіє намаганням окремих акторів домогтися ревізії світового порядку, відповідно до їхніх геополітичних уявлень.

³ Примітка. Теорію режимів зараховують до неоніституціоналізму, як позитивістської трансформації інституціоналізму. Однак у цьому випадку ми не вдаватимемося до розрізнення ідейно-світоглядної парадигми інституціоналізму крізь призму змін у її методологічних підходах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wolkersdorfer G. Politische Geographie und Geopolitik: Zwei Seiten derselben Medaille? *Politische Geographie. Handlungsorientierte Ansätze und Critical Geopolitics. Heidelberger Geographische Arbeiten I* (Hrsg.) Reuber Paul, Wolkersdorfer Günter. B.112. Heidelberg : Selbstverlag des Geographischen Instituts Heidelberg, 2001. 304 S.
2. Flint C., Taylor P. J. Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality. 7th edn. London and New York : Routledge, 2018. 390 p.
3. Schultz H-D. Herder und Ratzel: Zwei Extreme, ein Paradigma? *Erdkunde*. 1998. Nr.52. S. 212–233.
4. Derek G. Geographical Imaginations. Cambridge : Blackwell, 1994. 456 p.
5. Dalby S. Calling 911: geopolitics, security and America's new war. *Geopolitics*. Nr.8 (3). 2003. P. 61–68.
6. Ruggie J. G. Territoriality and Beyond. Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*. 1993. Nr.47 (1). P. 139–174.
7. Ó Tuathail G. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. *Borderlines*. B.6. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 328 p.
8. Theories of international relations / Scott Burchill et al. 3rd ed. Palgrave Macmillan, 2005. 321 p.
9. Weber C. International relations theory: a critical introduction. 3rd ed. London & New York : Routledge, 2010. 336 p.
10. International relations theory for the twenty-first century : an introduction / Ed. Martin Griffiths. London & New York : Routledge, 2007. 200 p.
11. Dunne T., Kurki, M., Smith, S. International Relations Theories: Discipline and Diversity. Oxford : Oxford University Press, 2007. 400 p.
12. Kolb A. Die Geographie und die Kulturerdteile / Hrsg. Leidelmair Adolf. Hermann von Wissmann-Festschrift, Tübingen : Geographisches Institut der Universität Tübingen, 1962.
13. Cehelskyj L. Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. Berlin, 1915. 37 S.
14. Романюк Р. Проблема українського державотворення у праці Л. Цегельського «Великі політичні завдання війни на Сході і українське питання». *Вісник Львівського Університету. Серія міжнародні відносини*. 2001. Вип. 5. С. 36–44.
15. Цегельський Л. Проблема української нації. *Універсум*. 2002. № 11–12. С. 58–61.
16. Baldwin D. Power Analysis and World Politics: New Trends versus Old Tendencies. *World Politics*. 1979. № 31 (1). pp. 161–194.
17. Campbell D. Politics without Principle: Sovereignty, Ethics, and the Narratives of the Gulf War. Boulder, CO : Lynne Rienner, 1993. 115 p.
18. Russett B. Grasping the Democratic Peace. Principles for a Post-Cold War World. Princeton : Princeton University Press, 1993. 192 p.
19. Handwörterbuch Internationale Politik. / Hrsg. Woyke W. 9. Auflage. UTB : Stuttgart, 2005. 676 S.

АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ ЛИТВИ ЩОДО ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ НА ФОНІ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ У 2022 РОЦІ

ANALYSIS OF THE KEY ASPECTS OF THE INTERNATIONAL POLICY OF LITHUANIA REGARDING THE SUPPORT OF UKRAINE AGAINST THE FULL-SCALE INVASION OF RUSSIA IN 2022

Туряниця І.А.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
Українсько-угорського навчально-наукового інституту
Ужгородського національного університету*

У статті авторка аналізує ключові аспекти міжнародної політики Литовської Республіки (Литви) щодо підтримки України на фоні повномасштабного вторгнення на її територію військ Російської Федерації у лютому 2022 р., а також акцентує увагу на тенденціях міжнародної підтримки країн Балтії в змісті євроатлантичної коаліції проти російської агресії. Зроблено спробу прослідкувати позицію офіційної влади Литви у перший місяць початку повномасштабної агресії росіян в Україну, подаючи при цьому хроніку реакції політичних і дипломатичних кіл балтійської країни щодо безпрецедентного порушення норм міжнародного права. Авторка підкреслює, що саме Литва стала однією з перших країн серед євроатлантичної спільноти, які відразу заявили про безумовну міжнародну підтримку України в боротьбі з російським окупантом і закликала до формування євроатлантичної коаліції допомоги Україні в захисті її державної незалежності та територіальної цілісності. Аналізуючи також новизну постановки наукової проблеми, дослідниця констатує, що в українській та іноземній історіографії ця тема ще не достатньо розроблена й висвітлена.

Головною метою статті авторка висуває аналіз ключових аспектів міжнародної політики Литви щодо підтримки України на фоні повномасштабного вторгнення на її територію військ Російської Федерації у лютому 2022 р. Розкриваючи загальну тему дослідження дослідниця ставить декілька конкретних тематичних завдань. Серед них: прослідкувати хроніку офіційної реакції політичної влади Литви на повномасштабну агресію російських військ проти України; проаналізувати зусилля Литви із забезпечення миру і стабільності в регіоні на основі консолідованої співпраці з іншими країнами Балтії та Центрально-Східної Європи; визначити пріоритети політики Литви у процесі формування антиросійської коаліції з метою надання економічної та військової допомоги українцям.

Загалом, у центрі уваги постають раніше не вирішені питання російсько-української війни сьогодення, а саме підтримки України в її боротьбі з російською агресією, що водночас постають як пріоритетні в сфері національної безпеки самої Литви та стабільності регіону і всього Європейського Союзу.

Ключові слова: Литва, Україна, російсько-українська війна, повномасштабна агресія, НАТО, ЄС, підтримка України.

In the article the author analyzes the key aspects of Lithuania's international policy regarding support for Ukraine against the background of a full-scale invasion of its territory by the troops of the Russian Federation in February 2022, and also focuses on international trends in support of the Baltic countries in the context of the formation of the Euro-Atlantic coalition against Russian aggression. An attempt was made to follow the position of the official authorities of Lithuania in the first month of the beginning of the full-scale aggression of the Russians in Ukraine, while providing a chronicle of the reaction of the political and diplomatic circles of the Baltic country to an unprecedented violation of the norms of international law. The author emphasizes that Lithuania became one of the first countries of the Euro-Atlantic community, which immediately declared unconditional international support for Ukraine in the fight against the Russian occupier and called for the formation of a Euro-Atlantic coalition to help Ukraine, which defends its state independence and territorial integrity. Analyzing the novelty of posing a scientific problem, the researcher states that in Ukrainian and foreign historiography, this topic is not yet sufficiently developed and covered.

The main goal of the article is to analyze the key aspects of Lithuania's international policy regarding support for Ukraine against the background of a full-scale invasion of its territory by the troops of the Russian Federation in February 2022. The researcher singles out several specific tasks. Among them: follow the chronicle of the official reaction of the political authorities of Lithuania to the full-scale aggression of Russian troops against Ukraine; analyze Lithuania's efforts to ensure peace and stability in the region on the basis of consolidated cooperation with other Baltic and Central Eastern European countries; determine the priorities of Lithuania's policy in the process of forming an anti-Russian coalition with the aim of providing economic and military assistance to Ukrainians.

In general, the focus is on the previously unresolved issues of the Russian-Ukrainian war, namely the support of Ukraine in its fight against Russian aggression, which at the same time are becoming a priority in the field of Lithuania's own national security and stability of the Baltic region and the entire European Union.

Key words: Lithuania, Ukraine, Russian-Ukrainian war, full-scale aggression, NATO, EU, support of Ukraine.

Постановка проблеми. Країни Балтії, як колишні радянські республіки та сучасні члени Європейського Союзу і НАТО, завжди симпатизували українцям у їх прагненні до національної свободи та державної незалежності. Упродовж останніх трьох десятиліть, коли Україна динамічно змінювала свій вектор розвитку в напрямку європейських демократичних цінностей, саме ці країни запропонували використати їх інноваційний досвід дерадянізації та повноцінної європеїзації політичної системи і сфери національної безпеки. Особливу підтримку в цих напрямках надає традиційно Литовська Республіка (Литва), з якою в українській владі налагодилися міцні партнерські та дружні міждержавні відносини відразу після розпаду СРСР. Упродовж років державної незалежності України незмінно відчутною була підтримка Литви в її євроатлантичних прагненнях. Особливо вона проявилася і під час анексії Криму та з початку російсько-української війни в 2014 р. Після нової хвилі воєнної агресії Російської Федерації проти України, що розпочалася повномасштабним вторгненням російських військ на територію України в лютому 2022 р., саме Литва однією з перших серед євроатлантичної спільноти висловила за міжнародну підтримку України в боротьбі з агресором. Тому, в даній статті спробуємо проаналізувати ключові аспекти міжнародної політики Литви щодо підтримки України на фоні повномасштабної агресії Росії у 2022 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги новизну постановки наукової проблеми, констатуємо, що в українській історіографії ця тема ще не достатньо висвітлена. Переважно, українські автори наукових розвідок торкалися питань колективної безпеки Балтійського регіону, прозахідного вектору зовнішньої політики країн Балтії, воєнної політики пострадянських держав тощо. Серед них варто назвати С. Білоножку [1], М. Гладиш і О. Краєвську [2], О. Слободян [9]. Назвемо і наш авторський опублікований матеріал, що стосувався процесу реформування оборонної та безпекової політики Литовської Республіки, визначення сфери та головних пріоритетів розвитку оборонної політики в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції Литви, а також геополітичної характеристики Балтійського регіону [10].

Серед іншомовних досліджень можна назвати праці Ф. Камерона [12] та С. Крупніка [14], де вивчаються євроатлантичні потуги країн Балтії та Центрально-Східної Європи. Джерельну цінність для нашого дослідження мають також інші тематичні матеріали [13; 15–16]. А виходячи з обставин новизни теми, ми використали й джерела періодики, які відслідковували офіційні дії литовської влади впродовж 2022 р. [3–8]. Вважаємо, що такі джерела потребують введення в науковий обіг із зазначеної теми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з анонсованої постановки проблеми, вважаємо за доцільне зробити дослідницький акцент на науковому осмисленні актуальності міжнародної єдності країн Європейського Союзу та членів НАТО в протистоянні російському імперіалізму, що в наші дні проявляється в агресивних постулатах «руського міра» й формується в антидемократичну ідеологію «рашизму». У даній статті зосереджуємо свою увагу на регіоні країн Балтії, зокрема на політиці підтримки України Литвою на фоні повномасштабного вторгнення на її територію військ Російської Федерації у лютому 2022 р., що ще не достатньо проаналізовано в науковій спільноті.

У центрі уваги сучасності постають і раніше не вирішені питання загальної теми підтримки України, що виділяються як пріоритетні в сфері національної безпеки самої Литви на фоні російської агресії проти українців:

1) дипломатична підтримка і політична комунікація на міждержавному рівні в координатах відносин «Литва – Україна»;

2) консолідація зусиль із безпеки регіону з сусідніми державами Балтії (Латвія, Естонія), що перебувають в безпосередній близькості до Російської Федерації – країни потенційного агресора й терористичної країни, а також тісна співпраця у цьому напрямку зі Скандинавськими країнами (Фінляндія, Швеція, Норвегія) і країнами Центрально-Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина);

3) міжнародна підтримка України й заклики до формування антиросійської коаліції у різноманітних форматах з метою надання гуманітарної, економічної та військової допомоги українцям.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є аналіз ключових аспектів міжнародної політики Литви щодо підтримки України на фоні повномасштабного вторгнення на її територію військ Російської Федерації у лютому 2022 р. Розкриваючи загальну тему дослідження авторка ставить перед собою декілька конкретних тематичних завдань. Серед них:

– прослідкувати хроніку офіційної реакції політичної влади Литви на повномасштабну агресію російських військ проти України впродовж 2022 р.;

– проаналізувати зусилля Литви із забезпечення миру і стабільності в регіоні на основі консолідованої співпраці з іншими країнами Балтії (Естонія, Латвія) та Центрально-Східної Європи (Польща), а також визначити її роль у формуванні антиросійської коаліції з надання всеосяжної допомоги українцям у війні з Росією.

Водночас, бачимо необхідність введення в науковий обіг і нових джерел із даної теми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розпочнемо виклад матеріалу з нагадування, що всі країни Балтії є членами ЄС і НАТО. При цьому, в демократичному світі вони «завжди сприймалися як частина західної цивілізації» [10, с. 324]. Однак попри це, через ведення агресивної політики сусідньої Російської Федерації по відношенню до демократичних країн і, зокрема, в Балтійському регіоні, у безпеці вони себе не почувають і до сьогодні. Ускладнює ситуацію і той факт, що Литва «має кордон із Калінінградською областю РФ (північна частина колишньої німецької провінції Східна Пруссія, центр Кенігсберг)» [10, с. 323]. Відтак, офіційна влада Литви відкидає будь-які ілюзії щодо стабільності регіону без формування дієвої та ефективної державної оборонно-безпекової політики. З цією метою і була розроблена цілісна державна політика інтеграції в ЄС і НАТО, що й сформувало врешті-решт так названий геополітичний «буфер Грібаускайте» як буферну зону між Росією та країнами Європи, про що говорилося і на офіційному державному рівні [16].

Незмінною залишилася міжнародна політика Литви й після анексії українського Криму та початку російсько-української війни. Ще з 2014 р. Литва стала першою державою, від якої Україна отримала летальну зброю, боєприпаси, а з 2015 р. литовські військові інструктори розпочали підготовку української армії за стандартами НАТО. За цей час викристалізувався зовнішньополітичний вектор Литви з чітким пріоритетом отримання реальних гарантій для національної безпеки, що й лягло в основу затверджені 17 січня 2017 р. нової редакції «Стратегії національної безпеки» [15] та принципів оборонної політики держави [13].

Отже, країни Балтії чітко визначилися щодо партнерів, які безпосередньо впливають на організацію надійності їх національної безпеки. Це США, НАТО і ЄС, а також інші країни-партнери, зокрема скандинавські держави. Але, все ж вирішальну роль в організацію їх національної безпеки Литва, Латвія та Естонія відводять НАТО та підтримці США [10, с. 325].

Наприкінці лютого 2022 р. весь світ шокувала інформація про початок повномасштабного воєнного нападу Росії на Україну. Країни Балтії відразу виступили спільним дипломатичним фронтом на підтримку України. А вже на початку березня розпочали надання різноманітної практичної допомоги в Україні. Наведемо деякі факти з хроніки тогочасних подій. Так, уже 11 березня 2022 р. латвійські медики прибули до України для підтримки українських лікарів у проведенні мікрохірургічних операцій, передали відповідну спецтехніку та організували роботу з надання високоспеціалізованої медичної допомоги особам із вогнепальними

пораненнями. 15 березня Парламент Естонії ухвалив звернення до парламентів країн-членів ЄС та НАТО, а також інших країн світу про посилення санкційного режиму проти Російської Федерації та закриття неба для всіх літаків над Україною. 20 березня Литва, Естонія, Німеччина, Польща, Словаччина та Швеція почали розслідування воєнних злочинів Росії в Україні (того ж дня у Латвії вже відкрили сім справ за виправдання агресії та воєнних злочинів Росії в Україні). 21 вересня міністр закордонних справ Латвії Едгарс Ринкевичс запропонував використати усі заморожені за кордоном активи Російської Федерації на післявоєнну відбудову України, а наступного дня уряд Латвії озвучив плани заборонити російським кораблям заходити до своїх портів, що підтримали Литва та інші сусідні держави. 26 березня всі країни Балтії закрили повітряний простір для літаків Російської Федерації [5].

Отже, бачимо, що зусилля Литви на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 р. із забезпечення миру і стабільності в регіоні на основі консолідованої співпраці з іншими країнами Балтії були активними та ефективними.

Принципова підтримка литовцями України продовжилася і в наступні місяці, коли стало зрозуміло, що українці боротимуться із загарбниками за свою свободу і незалежність на полі бою. Так, у липні вони передали Україні Bayraktar, а також за купили антидрони і радары Wingman для ЗСУ. Тоді ж уряд Литви схвалив пакет допомоги Україні в розмірі 10 мільйонів євро. 16 вересня країна передала українській армії 62 бронетранспортера М 113 і боєприпаси. 23 вересня Литва передала бронетехніку для ЗСУ, а 26 вересня – ще 50 бронетранспортерів М 113 [11]. Крім того, глава МЗС Литви Габріелюс Ландсбергис закликав союзників по НАТО передати Україні більше танків. А в кінці листопада Литва відправила в Україну 6 вантажівок з трансформаторами, щоб допомогти країні після масованих ударів по критичній інфраструктурі [4]. Президент Литви Г. Науседа висловлювався і про іншу зброю, зокрема, протидрону: «Хочу зазначити, що ми прийняли рішення в Раді держоборони, що підтримка буде надана, що вже в цьому році планується 40 мільйонів. євро, і я не сумніваюся, що ця сума буде збільшена в разі потреби. Ця сума призначена не лише для відродження потужностей місцевої промисловості, а й для долучення до міжнародних фондів та ініціатив для закупівлі зброї для українських військових» [6].

У грудні 2022 р. Міністр оборони Литви Арвідас Анушаускас повідомив, що «Литва відправляє 155-мм боєприпаси для української артилерії» [4]. Ще раніше глава Міноборони повідомляв, що в найближчий місяць буде виконаний контракт з виробниками зимового одягу для ЗСУ та багато

іншої допомоги, про яку публічно навіть не повідомлятимуть [4].

Слід зазначити, що консолідований проукраїнський вектор зберігали представники всіх литовських рівнів влади. У 2022 р. з підтримкою України особисто «відвідали Президент Литовської Республіки Гітанас Науседа, Спікер Сейму Литовської Республіки Вікторія Чміліте-Нільсен, Прем'єр-міністр Литви Інґріда Шимоніте, Міністри уряду, депутати (найбільше з усіх парламентів світу – *Авт.*) – представники міжпарламентської групи дружби з Україною, а також добровольці, відомі діячі культури та медицини» та ін. [7].

Таким чином, хроніка офіційної реакції політичної влади Литви на повномасштабну агресію російських військ проти України та зусилля Литви із забезпечення миру і стабільності в регіоні на основі консолідованої співпраці з іншими країнами Балтії та Центрально-Східної Європи свідчать про формування в 2022 р. в епіцентрі міжнародної політики Литви принципових аспектів діяльності на підтримку України в її протистоянні російській агресії.

Отже, підтримка України з боку Литви в 2022 р. була всеосяжною, адже охопила не тільки політичний, дипломатичний, економічний, військовий, матеріально-технічний, соціально-міграційний, гуманітарно-волонтерський аспекти, а й морально-психологічний вектор допомоги. В унісон з діями місцевої влади у литовських населених пунктах відбувалися різноманітні заходи на підтримку українців. Директор Центру досліджень Східної Європи у Вільнюсі Лінас Кояла стверджує, що взаємність литовців і українців закладена історичною пам'яттю: «Завжди були дружні стосунки між українцями та литовцями, чимало литовців пам'ятають, як українці підтримували рух Литви до незалежності на початку 1990-х років. Цей історичний зв'язок досить сильно відчують» [3]. Він також наголошує, що серед литовців існує чітке усвідомлення спільності боротьби, того, що «Україна бореться і за нас, бо Росія проявляє агресію і щодо балтійських країн. Успіх України означає успіх балтійських держав, українська боротьба – це наша боротьба» [3].

Тому, вважаємо, цілком логічним і надважливим кроком на шляху підтримки України в її євроінтеграційних прагненнях стало рішення Литовського Сейму, який своїм складом одностайно підтримав резолюцію щодо заклику ЄС невідкладно надати Україні статус кандидата на вступ та відкрити переговори про її членство в євроспільноті [7].

Відтак, констатуємо, що немає сумнівів у тому, що Литва й надалі залишається послідовним партнером і союзником України у її протистоянні з російським агресором. Колишня Президент Литви Д. Грібаускайте неодноразово

наголошувала, що, підтримуючи такі країни як Україна, «Литва створює кільце безпеки і демократії навколо себе» [10, с. 330].

Одночасно з цим, Литва проявила активність у процесі формування масштабної антиросійської коаліції з метою надання економічної та військової допомоги українцям. Влада Литви активно використовує всі можливі політичні та дипломатичні майданчики й підтримує діалог з іншими партнерами з ЄС і НАТО, які безупинно продовжують допомагати Україні в її боротьбі з російськими агресорами. Нагадаємо, що одним із найновіших колективних міжнародних союзів є «Люблінський трикутник», який об'єднав політиків Литви, Польщі та України. Ця платформа політичного, економічного і культурного співробітництва між трьома країнами була створена у 2020 р. й спрямована на зміцнення регіонального співробітництва. Перший саміт «Люблінського трикутника» пройшов у грудні 2021 р., а другий відбувся 23 лютого 2022 р. – саме напередодні російського повномасштабного вторгнення в Україну [8].

І ось вже на початку 2023 р., а саме 11 січня, президенти України, Польщі та Литви – Володимир Зеленський, Анджей Дуда і Гітанас Науседа – зустрілися знову в рамках саміту «Люблінського трикутника». Тут було проголошено декларацію про підтримку Литвою і Польщею членства України в НАТО і сприяння консенсусу з цього питання серед союзників по Альянсу [8].

Того дня Президент Литви Г. Науседа заявив, що «Литва і Польща підтвердили свою рішучість продовжувати надання військової, політичної, дипломатичної, економічної та гуманітарної допомоги Україні. Війна в Україні – це наша спільна війна. Війна вільного світу проти диктатора. Ми будемо разом з Україною до перемоги, стільки, скільки буде потрібно» [8]. Також Г. Науседа наголосив, що «Литва не лише входить до числа країн, які надають Україні найбільшу допомогу з розрахунку на одну людину, а й ефективно допомагає Україні дипломатичними засобами в консолідації міжнародної підтримки для реалізації її цілей євроатлантичної інтеграції. Він нагадав, що минулого року союзникам України лише за чотири місяці вдалося консолідувати країни Європейського союзу для того, щоб Україні було надано статус країни-кандидата в члени ЄС» [8]. І напередодні саміту НАТО у Вільнюсі 2023 р. така концентрація зусиль на досягненні подальших цілей євроатлантичної інтеграції України в час подальшої російської агресії є надзвичайно важливою. Усі ці та інші ініціативи й дії говорять проте, що справді «Литва наближає Україну до європейського мирного та спільного майбутнього» [7].

Можемо припустити, що саме ініціативи та активність таких партнерів України на міжнарод-

ній арені як Литва і Польща змусять переконати весь демократичний світ надати максимальну підтримку Україні для остаточного зупинення війни й відновлення довготривалого миру і стабільності в Європі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, виходячи з вищеведеного, можна зробити наступні висновки.

На сьогодні ще бракує наукового осмислення даної проблеми, але наявні джерела, зокрема в періодиці, матеріали якої, де йдеться про офіційну інформацію про дії влади, слід вводити в науковий обіг, свідчать про актуальність теми для майбутніх досліджень. Зокрема доводимо, що хроніка офіційної реакції політичної влади Литви на повномасштабну агресію російських військ проти України впродовж перших місяців зухвалого нападу свідчить про те, що така реакція стала визначальним чинником для формування коаліції країн з підтримки України в її боротьбі проти російських загарбників. Литва однією з перших організувала канали практичної допомоги українцям у гуманітарному та військовому напрямках. Принципова дипломатична позиція офіційної влади Литовської Республіки щодо захисту загальноприйнятих норм міжнародного права, цінностей демократії та поваги до національного суверенітету надала впевненості іншим країнам і стимулювала до публічного оприлюднення власної позиції

щодо неправомірних дій Російської Федерації в Україні.

Внаслідок цього, вважаємо, що на фоні повномасштабної агресії Росії проти України впродовж березня – грудня 2022 р. Литва проявила себе справжнім регіональним лідером із забезпечення миру і стабільності в регіоні, координуючи різнопланову співпрацю з іншими країнами Балтії (Естонією та Латвією) і Центрально-Східної Європи (Польщею, Словаччиною, Чехією). Така активність литовських політиків на найвищому державному рівні сприяла формуванню нових форм співпраці у вигляді антиросійської коаліції не тільки з метою надання гуманітарної, економічної та військової допомоги українцям, а й з лобювання євроатлантичних перспектив та інтересів України в найближчому майбутньому. Одним із таких прикладів є створення «Люблінського трикутника», що об'єднав Литву, Польщу та Україну, що, насмілимося припустити, матиме хороші перспективи для тісної співпраці в напрямку захисту європейської демократії та протистояння євроскептичним і авторитаристським загрозам для майбутнього Європейського Союзу.

Таким чином, у наші дні констатується і відповідна позитивна роль Литовської Республіки у формуванні антиросійської коаліції з надання всеосяжної допомоги українцям у їхній справедливій війні з Росією, а також провідна місія партнера в євроатлантичних перспективах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоножко С. Західний вектор зовнішньої політики країн Балтії: шлях від незалежності до євроінтеграції. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 130–135.
2. Гладиш М., Краєвська О. Балтійський вимір Європейської політики безпеки та оборони. *Грані*. 2005. № 4. С. 80–85.
3. Ерман Г. Балтійська солідарність. Як Литва, Латвія та Естонія допомагають Україні і кому це не подобається. *BBC News Україна*. 2022. 17 вересня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62755030>
4. Жерновська Л. Литва передає нову допомогу для ЗСУ. *Уніан*. 2022. 5 грудня. URL: <https://www.unian.ua/world/zbroya-dlya-ukrajini-litva-peredaye-zsu-boyeprpasi-12067227.html>
5. Інформація відібрана особисто авторкою зі стрічки новин UNN в *Telegram* за березень 2022 р. URL: t.me/eaudiounn
6. Кравченко О. Литва планує надати Україні протидронову зброю. На думку Президента Литви, війна увійшла у вирішальну стадію. *LRT*. 2022. URL: https://lb.ua/society/2023/01/12/542381_litva_planuie_nadati_ukraini.html
7. Овчинникова Ю. Як Литва допомагає Україні під час війни. *Слуга народу*. 2022. 5 травня. URL: <https://sluga-narodu.com/yuliia-ovchynnykova-yak-lytva-dopomahaie-ukraini-pid-chas-viyny/>
8. Польща та Литва підтримують членство України в НАТО – саміт «Люблінського трикутника». *Укрінформ*. 2023. 11 січня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3650595-polsa-ta-litva-pidtrimuut-clenstvo-ukraini-v-nato-samit-lublinskogo-trikutnika.html>
9. Слободян О. Воєнна політика пострадянських держав: порівняльний аналіз. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук*. Київ, 2016. 219 с.
10. Турияниця І. Пріоритети оборонної політики та національної безпеки Литовської Республіки на сучасному етапі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. Випуск 18. С. 323–333.
11. Як Литва допомагає Україні. *24TV*. 2022. 14 листопада. URL: https://24tv.ua/litva-dopomagaye-ukrajini-shho-vidomo_n2197583

12. Cameron F. The European Union and the Challenge of Enlargement. *The Enlarging the European Union: Relations between the EU and Central and Eastern Europe*. London – New-York, accessed December 12, 2017. URL: <http://www.eliamap.gr/wp-content/uploads/en/2008/10/op973.pdf>.
13. Defence Policy. Ministry of National Defence Republic of Lithuania, accessed January 11, 2018. URL: https://kam.lt/en/defence_policy_1053.html
14. Krupnik C. *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2003.
15. Nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2017 m. balandžio 4 d. nutarimo Nr. XIII-273 «Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimo Nr. IX-861 «Dėl Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato ribų nustatymo ir jo zonų ribų plano patvirtinimo» pripažinimo netekusiu galios*. Lietuvos Respublikos Seimo 2017 m. sausio 17 d. nutarimo¹ XIII-202 redakcija, accessed November 25, 2017. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.167925/PnIbjdLoYO>
16. Samoškaitė, Eglė. D. Grybauskaitės išpuodžiai po susitikimo su JAV vadovais: matome naują geopolitinę trajektoriją. *Delfi*. August 20, 2013, accessed December 15, 2017. URL: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/d-grybauskaites-ispudziai-po-susitikimo-su-jav-vadovais-matome-naujageopolitine-trajektorija.d?id=62202141>.

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 304.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.24>

ПРОБЛЕМНИЙ АРЕАЛ БІОПОЛІТИКИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ – ВІД ПЛАНЕТАРНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ ДО МІКРОБІОПОЛІТИКИ

THE PROBLEMATIC AREA OF BIOPOLITICS IN MODERN CONDITIONS – FROM THE PLANETARY ECOLOGICAL CRISIS TO MICROBIOPOLITICS

Костючков С.К.,*доктор філософських наук, кандидат політичних наук,
професор кафедри філософії, соціології та соціальної роботи
Херсонського державного університету*

У статті викладено окремі ракурси досліджень у галузі біополітики – відносно нового наукового напрямку, що являє собою специфічний конвергентний комплекс біології та політології, орієнтований на цілісне усвідомлення феномена людського життя, його місця й ролі в політичному бутті суспільства. Стверджується, що сучасна біополітика вже має свою історію, насичену всіма нюансами оціночних суджень – від безумовного заперечення і наукової неспроможності та безперспективності до декларативно-пафосних тверджень про те, що в ХХІ столітті будь-які політичні процеси і явища мають суто біополітичну основу. Розглянуто роль біополітики, яка набуває рис не тільки природознавчої, але й соціогуманітарної сфери знання. Підкреслено, що бівалентний характер біополітики, зумовлений конгеніальністю біологічного та політичного, є в умовах нового типу цивілізації вельми актуальним. У просторі практичної політики біополітика може слугувати базою для продукування комплексу соціальних і політичних технологій корекції, контролю та конверсії тих механізмів, які вже впроваджені в суспільно-політичному просторі відповідно до імперативів тих або інших політичних сил. Показано сучасні підходи до розуміння біополітики, в межах якої вибудовуються зв'язки між людиною, враховуючи її біосоціальну природу, та структурно-функціональними складовими, з яких побудована політична конструкція. Виявлено ключові тенденції розвитку сучасної біополітики, в контексті якої виділяють декілька ключових дослідницьких векторів, у яких проблематизується зміст і концептуалізується предметна сфера науки на перетині біологічного й політологічного знання. Актуальним визначено біополітичний аналіз пандемії коронавірусної інфекції COVID-19, як одного з найбільш загрозливих викликів в історії цивілізації. Зроблено висновок про те, що проблема «біологічного в політиці» та «політичного в біології» є фундаментальною для біополітики, а відтак, на шляху пізнання цих феноменів виникли та продовжують розвиватися численні теорії, концепції та моделі.

Ключові слова: біополітика, людина, екологічна криза, біовлада, глобалізація, біосоціальна компетентність, мікробіополітика, біотехнології, пандемія COVID-19, цивілізація.

The article presents separate perspectives of research in the field of biopolitics – a relatively new scientific direction, which is a specific convergent complex of biology and political science, focused on the holistic awareness of the phenomenon of human life, its place and role in the political being of society. It is claimed that modern biopolitics already has its history, saturated with all the nuances of evaluative judgments – from unconditional denial and scientific incapacity and hopelessness to declarative and pathetic statements that in the 21st century any political processes and phenomena have a purely biopolitical basis. The role of biopolitics, which acquires features not only of the natural science, but also of the socio-humanitarian sphere of knowledge, is considered. It is emphasized that the bivalent nature of biopolitics, caused by the congeniality of the biological and the political, is very relevant in the conditions of a new type of civilization. In the space of practical politics, biopolitics can serve as a basis for the production of a complex of social and political technologies for the correction, control and conversion of those mechanisms that have already been implemented in the socio-political space in accordance with the imperatives of certain political forces. Modern approaches to the understanding of biopolitics are shown, within which connections are built between a person, taking into account his biosocial nature, and the structural and functional components from which the political structure is built. Key trends in the development of modern biopolitics are identified, in the context of which several key research vectors are identified, in which the content is problematized and the subject area of science at the intersection of biological and political knowledge is conceptualized. The biopolitical analysis of the pandemic of the coronavirus infection COVID-19 is determined to be relevant, as one of the most threatening challenges in the history of civilization. It is concluded that the problem of «biological in politics» and «political in biology» is fundamental for biopolitics, and therefore, numerous theories, concepts and models have emerged and continue to develop on the way to understanding these phenomena.

Key words: biopolitics, man, ecological crisis, biopower, globalization, biosocial competence, microbiopolitics, biotechnology, the COVID-19 pandemic, civilization.

Постановка проблеми. Дискусії стосовно біополітики, як відносно нового наукового напрямку досліджень, не вщухають вже понад століття. І це не зважаючи на те, що біополітика вже має свою історію, насичену всіма нюансами оціночних позицій – від безумовного заперечення і декларації наукової неспроможності та безперспективності до пафосних тверджень про те, що в XXI столітті будь-які політичні процеси і явища мають саме біополітичну основу. З середини минулого століття західна політична наука взяла курс на принципово нові напрями досліджень, які набули яскраво вираженого міждисциплінарного характеру та поєднують у собі як природничу, так і суспільно-політичну компоненти. Серед зазначених напрямів – політична антропологія, біоетика, біосоціологія, етнопсихологія, антропологія влади, політична психологія, екополітика та, зокрема, біополітика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми біополітики, в різних аспектах, відображено в наукових розвідках дослідників, як закордонних: Дж. Агамбена, Ф. Айяли, К.-О. Апеля, Р. Бланка, Ф. Варели, А. Влавіанос-Арванітіс, Р. Еспозіто, Г. Йонаса, Л. Колдуела, Ч. Ламсдена, М. Лаццарато, Т. Лемке, К. Лоренца, Х. Матурани, А. Мбембе, А. Негрі, С. Петерсона, М. Рьюза, Т. Сарецькі, Е. Собера, А. Соміта, Е. Таккера, Дж. Теннера, Т. Торсона, Дж. Уайнера, Д. Фессена, М. Фуко, Ф. Фукуями, С. Хайнса, Дж. Харрісона, Р. Челлена, так і вітчизняних: В. Глазка, А. Кравець, О. Токовенка, В. Чешка, Д. Шевчука. Окремі аспекти біополітики знайшли відображення в попередніх публікаціях автора, зокрема – в монографічному дослідженні «Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства» (2018) та в підручнику «Основи біофілософії» (2022).

Мета статті полягає в розкритті специфіки проблемного простору сучасної біополітики, що охоплює значний спектр дослідницьких питань – від планетарної екологічної кризи до мікробіополітики.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні кілька десятиліть біополітика набула певної теоретичної стабільності, що перетворює її на об'єкт критичної зацікавленості науковців різних дослідницьких галузей. Біополітика в умовах сьогодення становить результат двох процесів – соціалізації й гуманітаризації біології та певної біологізації соціальних і гуманітарних наук, оскільки широкий діапазон політичних проблем мають чітко виражену біологічну складову. Навіть більше – вона розглядається як «незавершена революція» в науці, яка, незважаючи на поважний вік, все ще перебуває на стадії активного розвитку.

Слід відзначити, що сам термін «біополітика» використовуються у працях Р. Челлена ще

у 1920 році: в них держава *per se* розглядається як «квазібіологічний організм» та «суперіндивідуальна істота». Дослідник аналізував «громадянську війну» між різними соціальними групами з біологічної позиції та називав свої дослідження «біополітикою». Західні біополітики підкреслюють важливу роль саме політичних концепцій, що містяться у філософії від періоду Античності до сьогодення, акцентуючи увагу на філософському та політологічному корінні біополітики. Наприклад, А. Соміт і С. Петерсон вбачають ініціальні витoki біополітики в політичних теоріях і зазначають, що «натяк на вплив біології на людську політику такий же старий як і давньогрецькі філософи» [1, с. 3].

На ранніх етапах розвитку біополітика формувалася переважно як продукт певної когерентності соціополітичних і біологічних закономірностей. Цей напрям було намічено теоретичними розвідками Л. Колдуела, котрий писав у програмній статті, датованій 1964 роком: «Біополітика – це корисне кліше, що означає політичні зусилля, спрямовані на зведення соціальних, особливо етичних цінностей із фактами біології» [2, с. 3].

Саме в такому контексті біополітика бачилася (і сьогодні бачиться) тим когнітивним ресурсом, за допомогою якого з'являється можливість виявити та проаналізувати чинники, що обумовлюють ескалацію етнополітичних конфліктів у різних регіонах планети. Біополітичне знання дозволяє з'ясувати цивілізаційну роль етнічності, яку доречно розглядати як похідну біосоціального чинника, а також з'ясувати соціогенез і еволюцію історично сформованої спільноти людей певної ойкумени. Слід звернути увагу на те, що в загальному вигляді процеси біополітичного пізнання, його стратегічні тренди й базові методи дослідження аналогічні тим, що застосовуються в будь-яких інших царинах наукового пізнання. Незважаючи на те, що сучасна біополітика щодалі доводить свою актуальність і затребуваність, із боку її активних критиків продовжують лунати звинувачення в тому, що біополітика вельми розкуто маніпулює людською природою, продукуючи викривлені форми буття людини політичної – *homo politicus*.

У сучасному науковому просторі біополітика характеризується величезною кількістю визначень – від поетично-метафоричних, на кшталт порівняння її з кентавром, який має біологічний тулуб і політичну голову, до строго академічних дефініцій, окремі з яких ми розглянемо нижче. Скажімо, американський учений Р. Еспозіто пропонує чи не найлаконічніше визначення науки про біологічне в політиці і політичне в біології – «Біополітика – це політика життя» [3].

Американський дослідник Семюель Хайнс наголошує на тому, що «...біополітика повинна

знайти своє місце (екологічну нішу) в межах політологічних дисциплін і довести свою здатність пояснити, якщо не вирішити, обопільні протиріччя (що розглядаються у вигляді концептуальних дихотомій) у середині політології, особливо у взаємовідносинах фактів і цінностей, емпіричних і нормативних концепцій» [4, с. 12].

Як зазначає сучасний німецький дослідник Т. Лемке в праці «Біополітика. Введення», «...національно-соціалістична концепція біополітики зосереджує увагу на конститутивній напруженості між, із одного боку, ідеєю життя як фатальної сили міфічного походження, та, з іншого боку – переконання, що активні зміни і контроль біологічних подій є можливими. Для того, щоб сформулювати і розробити власні соціальні та політичні концепції, націонал-соціалістичний рух використовував багато різних джерел, інтегруючи соціальні ідеї дарвінізму, Пан-Німеччини та націоналістичні ідеології. Вони взяли антропологічну, біологічну й медичну концепції та одночасно стимулювали виробництво теорій і емпіричних досліджень у цих областях» [5, с. 11].

Аналізуючи екологічний стан планети у першій чверті ХХІ століття, бразильський соціолог В. Марчезіні фокусує свою дослідницьку увагу на біополітичних передумовах практичної діяльності урядів держав у питанні адекватного реагування на різномасштабні стихійні лиха й катастрофи геоекологічного характеру. В такому контексті дослідник робить акцент на непередбачуваних негативних наслідках біополітичного управління, зокрема – на знеціненні соціального життя, використовуючи поняття «антропологія катастроф» [6].

Сучасний норвезький географ К. Дж. Кавана у своїх трактуваннях інтелектуального режиму біополітики спирається на концепції М. Фуко, запропоновані французьким філософом для характеристики біологічного аспекту політичної влади або «влади над життям» (*pouvoir sur la vie*), але пропонує більш широку концептуальну основу біополітики, екстраполюючи її положення на контекст історико-географічних умов розвитку політичного процесу [7].

Італійський учений Дж. Агамбен розглядає біополітику як танатополітику (стародавньогрецьк. *Θάνατος* *танатос* – «смерть»), спираючись на загальне окреслення двох вимірів біополітики – позитивного (вітального, конструктивного) і негативного (летального, деструктивного). Формування та здійснення танатополітики передбачає не лише політизацію життя, а й політизацію смерті, оскільки життя і смерть не є реальними науковими поняттями, але постають категоріями політичними, які набувають реального, точного значення тільки в процесі їх пізнання [8].

Помітною віхою на шляху розвитку біополітики стала робота М. Робертса «Біополітика: Есе з фізіології, патології та політики соціального й соматичного організму». В ній автор встановлює тісний науковий зв'язок між політикою та біологією. Аналізуючи стан організму людини, вчений стверджує, що цей стан не може бути стабільним і прогнозованим, а відтак, керувати ним можна тільки завдяки оцінці його наявних і потенційних захворювань. Ці захворювання постають як істина в останній інстанції, оскільки будь-який організм – це жива істота, котра будь-якої миті може померти. А отже, ключовим завданням біополітики є по-перше, виявлення тих ризиків, що становлять загрозу для, за висловом М. Робертса, «політичного тіла», а по-друге, створення ефективних механізмів захисту проти вказаних ризиків [9].

Оригінальний підхід до з'ясування сутності біополітики запропонував сучасний камерунський учений А. Мбембе. Він розробив, як елемент біополітики, концепцію «некрополітики», в якій розглядаються механізми політичного контролю над смертністю населення. Вчений вказує на те, що в сучасному світі суверенітет держави визначається імперативним правом політичних інституцій вирішувати, кому дарувати право на життя, а кому – ні. В деяких сучасних державах, зокрема у Гватемалі, Гондурасі, Сальвадорі, стверджує А. Мбембе, життя людини, її свобода та гідність відкрито знецінюються, оскільки в цих країнах потужними є чинники некрополітики. До таких чинників дослідник відносить жорсткі, антигуманні дії влади, спрямовані на девальвацію людської гідності, а також порушення прав меншин – етнічних, культурних, сексуальних, релігійних. Це також легалізація сегрегації, рабства, ізоляції, наркоторгівлі, фізичного насилля, реінкарнація політики колоніалізму у вигляді так званої «колоніальної окупації» [10].

Є підстави стверджувати, що біополітика, як самостійний напрям наукових досліджень у політичній сфері, характеризується міждисциплінарним характером і реалізується в сегменті імплікації біологічного і політологічного знання; вона має власний дослідницький ареал, володіє специфічним понятійно-категоріальним апаратом і являє собою простір, у якому формуються нові парадигми, концепції, теорії в декількох генеральних стратегічних напрямках – екологічному, соціально-політичному, біотехнологічному, глобалізаційному. Формування нових ідей у сфері дослідження «біологічного в політичному» обумовлено не тільки локальними проблемами й протиріччями, але, й це головне – потужними глобальними перетвореннями в суспільному житті, змінами його політичного, економічного, правового, культурного забарвлення, а також модерні-

зацією моделей соціально-політичної взаємодії з урахуванням постійно виникаючих цивілізаційних викликів і ризиків.

Сучасна українська дослідниця А. Кравець зауважує, що біополітична парадигма сягає своїм ґносеологічним корінням античної філософії; вона формувалась під впливом біхевіоризму, психоаналітичних концепцій, етології людини та фундаменталізується на положеннях еволюційної теорії та неоеволюціонізму. Саме на початку ХХІ століття, на думку А. Кравець, біополітика набуває виразних ознак системності й парадигмальності, а відтак, припустимо розглядати її як новітню еволюційну парадигму політичної науки, що «...являє собою багатовимірний комплекс окремих напрямів, що були сформовані на основі базових теорій і концепцій, які об'єднані спільними ідеями та гіпотезами, де основною є ідея про те, що усі політичні явища й процеси еволюціонують: політична влада набуває форми біовлади; політичні системи еволюціонують у біополітичні з мережевими структурами, а політичне лідерство набуває рис біополітичного лідерства тощо» [11, с. 11].

Вітчизняний сучасний дослідник В. Шевчук вказує на те, що «Окремо варто згадати про можливість трактування біополітики як певної методологічної чи дослідницької перспективи в рамках досліджень політики. Витворюється щось на кшталт біополітології як напряму політологічного дослідження, що ставить за мету дослідження взаємозв'язку між біологічними та політичними концепціями і має демонструвати причини і форми політичної поведінки» [12, с. 120].

Ми розглядаємо біополітику як «...один із продуктів цивілізаційної культури, що є специфічним конвергентним комплексом біології та політології, орієнтованим на цілісне усвідомлення феномена людського життя, його місця й ролі в політичному бутті суспільства» [13, с. 69].

У сучасній біополітиці виділяють декілька ключових дослідницьких векторів, у яких проблематизується зміст і концептуалізується предметна сфера науки на перетині біологічного й політологічного знання:

1. Політична поведінка є складним багатограним феноменом наукового аналізу, оскільки серед дослідників точаться дискусії з приводу того, які з еволюційно обумовлених особливостей так або інакше впливають на соціальну та політичну поведінку людини. Сучасні наукові факти свідчать, що зрозуміти людську поведінку можна тільки шляхом ретельного вивчення її генези та еволюції, а також порівняння з поведінкою близьких до людини видів ссавців, зокрема, приматів. Але, слід враховувати – окрім спадковості, на поведінку людини, як біосоціальної істоти, впливають виховання і соціалізація, тобто засвоєння певних суспільних норм і, як результат, набуття індивідом

достатнього рівня «біосоціальної компетентності» (за С. Костючковим). Подібний аспект біополітики знайшов відображення у класичному творі Нобелівського лауреата Еліаса Канетті «Маса та влада», в якому розглядаються, зокрема, яскраво виражений у сучасному світі феномен схильності до руйнування у людей і приматів, а також біосоціальні засади парламентаризму, біологічні витoki рабства тощо [14].

2. Предметом критичної зацікавленості біополітиків постає проблематика впливу стану культури в суспільстві на соціально-політичну поведінку людини. Культурний плюралізм є таким же важливим для збереження людства на Землі, як і ґенофонд планетарного біологічного різноманіття, при тому що культурне різноманіття не є спадковим і не фіксується й не зберігається природно-біологічним шляхом. Як стверджує сучасний американський філософ Ф. Фукуяма «Жоден поважний біолог не заперечуватиме, що культура є важливою, що вона часто впливає на поведінку і може придушити природні інстинкти. Культура – здатність передавати правила поведінки між поколіннями – сама по собі зашита в головному мозку і є основним джерелом еволюційної переваги для людського виду» [15].

3. Сучасними вченими доведено, що існує тісний причинно-наслідковий зв'язок між фізіологічними умовами в країнах різного рівня економічного розвитку (охорона здоров'я, харчування, стан довкілля, народжуваність, тривалість життя тощо) та політичними поглядами населення. В даному аспекті показовими є дослідження американського ученого Д. Шварца, який вивчав питання впливу стану здоров'я на поведінку в політичній сфері. В якості гіпотези дослідник висунув тезу про те, що поганий стан здоров'я людини значно знижує її політичну активність, а відтак – електоральну (ширше – політичну) поведінку можна корегувати заходами медико-санітарного характеру [16].

4. Влада, в біополітичній трактовці, постає однією з базових засад політичного розвитку суспільства: вона виникла одночасно з елементарними виявами упорядкованого певним чином людського буття як його неодмінний атрибут. Біополітика, характеризуючи владні відносини, ініціально виходить із поліцентризму влади, пункти генерації якої можуть знаходитись як у державних структурах так і мати місце в осередках громадянського суспільства. З «легкої руки» згаданого вище М. Фуко концепції біополітики та біовлади вже півстоліття стають об'єктами як безумовної підтримки так і виваженої аргументованої критики. Сам Фуко пов'язував зародження біовлади з певним етапом розвитку капіталізму в XVII–XVIII століттях, виокремлюючи два ключових аспекти біовлади – анатомополітику або всеохопний дисциплінарний контроль і управ-

ління так званим «колективним тілом народу». В епоху модерну і постмодерну концепція «біовлади» М. Фуко продовжується і розвивається, а відтак, її фокус можна використовувати в процесі аналізу не тільки минулого й сьогодення, але і майбутнього.

5. Для сучасної біополітики важливим вбачається аналіз сучасних практичних політичних проблем, когеруючих із біологією, в тому числі, пов'язаних із політичним регулюванням розробок у галузі демографії, генної інженерії, біотехнології та біомедицини, химеризації та гібридизації, штучного життя й штучного інтелекту тощо. Враховуючи ту стрімкість, із якою розвиваються біотехнології в першій чверті XXI століття, логічним виглядає припущення, що вплив біологічного аспекту в політичному житті буде експоненціально зростати. Сьогодні штучне життя постає специфічним трендом у науці й техніці, мета якого – дослідження та комп'ютерне моделювання найбільш загальних закономірностей життя, створення штучних істот, функціонально подібних до реальних живих організмів.

6. У планетарному вимірі роль біополітики бачиться ще й у формуванні теоретичного підґрунтя боротьби з екологічною кризою, реальні форми якої вже не є елементом есхатологічної риторики минулого і сприймаються людством як жорстка, але невідворотна розплата за розвиток техногенної цивілізації. В умовах, що склалися у першій чверті XXI століття, природа під натиском людської діяльності неупинно трансформується у ворожу відносно людини силу, яка здатна кардинально змінити або навіть знищити біологічне підґрунтя життя людини як виду, тобто спровокувати екоцид. Людство знаходиться у фазі активного пошуку шляхів оптимізації природопретворюючої діяльності, а глибина й обсяг досягнення людським розумом механізмів зародження та еволюції екосу, дають можливість Людині розумній пізнавати себе як гармонійний елемент живої природи. Підкреслимо, що біополітична доктрина досить близька до міжнародної течії під назвою «глибинна екологія» (*«deep ecology»*), представленої працями, зокрема, сучасного норвезького філософа А. Несса.

7. Актуальним віднедавна став біополітичний аналіз пандемії коронавірусної інфекції COVID-19, яку світова спільнота оцінює, як, без перебільшення, найбільш загрозливий виклик в історії цивілізації. Ця обставина зумовлює необхідність генерування превентивних суспільно-політичних зусиль, обмежених тим, що сучасний прогрес нерідко постає не стільки рухом уперед, скільки атавістичним реверсом до неадекватних вимогам сучасності нормам і формам суспільного життя. За таких умов «...суспільно-політичний резонанс наукових, зокрема – біополітичних досліджень

неупинно зростає; пандемічна загроза стимулювала наукову, медичну спільноту до розробки ефективних вакцин для боротьби з COVID-19, а політичних лідерів – до продукування принципово нових або модернізованих механізмів локалізації/ліквідації наслідків пандемії. Сучасна біополітика визначає напрями й зміст переходу з мікросвіту вірусів і бактерій у макросвіт соціально-політичних відносин, що дає підстави вести мову про нову галузь біополітичного знання – мікробіополітику» [17, с. 23].

У продовження теми пандемії COVID-19 і розвитку мікробіополітики, зазначимо, що канадська дослідниця П. Айронстоун використовує поняття «мікробіополітика», розглядаючи мікробіом (сукупність мікроорганізмів, які населяють конкретне середовище) людини як одну з ключових біомедицинських структур. Мікробіополітика мікробіому людини має суттєву відмінність від моделі Луї Пастера, в якій «Я» людського організму протистоїть і демонструє певну резистентність щодо негативного впливу мікробного «не-Я». П. Айронстоун зазначає, що людський організм складається з множини екосистем, на які негативно впливають чинники зовнішнього впливу, наприклад – антибіотики. Відтак, спроби знищити начебто шкідливі мікроорганізми мають поступитися позитивній мікробіополітиці, яка ґрунтується на генеративному міжвидовому взаємозв'язку [18].

Розвиваючи мікробіополітичну проблематику, іспанський дослідник С. Крузада припускає, що вірус – збудник COVID-19 є тим, умовно кажучи, «видом», співіснування з яким є небажаним, необхідно шукати можливості для руйнування контактів людини та вірусу. Вимушена ізоляція людини в період пандемії значно змінює її звичний спосіб життя – С. Крузада [19] змальовує «гігієнізовану» та «біобезпечну» реальність, яка формується в результаті спільних зусиль держав та міжнародних організацій, наукових і медичних установ і інститутів громадянського суспільства. Саме таким чином мікробіополітика демонструє спектр соціально-політичних, економіко-технологічних, адміністративно-правових, культурно-гуманітарних заходів, спрямованих на боротьбу з пандемією COVID-19 та пов'язаними з нею процесами і явищами.

Висновки. З огляду на вищевикладене, доцільно зазначити, що біополітика, як і будь-яка наука, реалізується через ключові складники дослідницької стратегії – системність і комплексність. Сьогодні, як ніколи, вивчення біополітичної проблематики є актуальним не лише серед біологів, екологів, медиків, а й серед дослідників у сфері політології, соціології, психології, демографії, педагогіки, етнології, військової справи. Визначальною рисою біополітики слід вважати

певну гетерогенність об'єктів її дослідження, паралельне існування різних способів пізнання глибоко відмінних між собою образів біологічної та соціальної реальності. Сучасність активізує необхідність біополітичного обґрунтування оптимістично-генеруючого та культурно-творчого стану людини в сучасному світі. В умовах військових конфліктів, пандемічних загроз і геокліматичних катаклізмів – явищ, пов'язаних із питаннями життя і смерті великих соціальних груп, події суспільно-політичного знання.

пільного життя необхідно розглядати саме з урахуванням біополітичного складника, що набуває ознак політичної детермінанти соціального прогресу або регресу. Проблема «біологічного в політиці» та «політичного в біології» є фундаментальною для біополітики, в зв'язку з чим на шляху пізнання цих феноменів виникли та продовжують розвиватися різні теорії, концепції та моделі. Це безумовно доводить філософську затребуваність, наукову евристичність і суспільну значущість біополітичного знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Peterson S., Somit A. *Biology and politics: The cutting edge*. S. Peterson, A. Somit. UK: Emerald Group Publishing, 2011. 235 p.
2. Caldwell L. K. Biopolitics, science, ethics and public policy. *Yale Rev.* 1964. Vol. 54. № 1. P. 1–16.
3. Esposito R. *Bios. Biopolitics and Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. 225 p.
4. Hines S. M. Jr. Politics and the Evolution of Inquiry in Political Science. *Politics and the Life Sci.* 1982. Vol. 1, № 1. P. 5–16.
5. Lemke T. *Biopolitics. An Advanced Introduction*. New York: University Press, 2011. 158 p.
6. Marchezini V. The Biopolitics of Disaster: Power, Discourses, and Practices. *Human Organization*. 2015. Vol. 74 (4). PP. 362–371. DOI: <https://doi.org/10.17730/0018-7259-74.4.362>
7. Cavanagh C.J. Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies. *Forum for Development Studies*. 2014. Vol. 41. Iss. 2. P. 273–294. DOI: <https://doi.org/10.1080/08039410.2014.901243>
8. Агамбен Дж. *Номо sacer. Суверенна влада й голе життя*. К.: «Критика», 2022. 265 с.
9. Roberts M. Bio-politics: An essay in the physiology, pathology and politics of the social and somatic organism. London: Dent Ruse, 1938. 334 p.
10. Mbembe Ach. At the Edge of the World: Boundaries, Territoriality, and Sovereignty in Africa. *Public Culture*. 2000. № 12(1). P. 259–284.
11. Кравець А. Ю. Біополітична парадигма політичної науки: сучасний стан та перспективи розвитку: автореф. дис. на зд. н. ст. доктора політ.н. 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Дніпро, 2019, 33 с.
12. Шевчук Д. Політизація життя в контексті біополітики: соціально-філософський аналіз. *Наукові записки. Серія Філософія*. 2013. Вип. 13. С. 119–124.
13. Костючков С. К. Біополітична філософсько-освітня концепція: теоретико-методологічні основи та практичний аспект в умовах громадянського суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. 2016. № 10. С. 68–72.
14. Canetti E. *Crowds and Power*. N.-Y.: Farrar, Straus and Giroux, 1984. 496 p.
15. Fukuyama F. *State-Building*. Ithaca: Cornell University Press, 1999. 208 p.
16. Schwartz P. «His Majesty the baby»: Narcissism and royal authority. P. Schwartz. *Political Theory*. 1989. № 17. P. 266–290.
17. Kostyuchkov S. K., Kartashova I. I. Philosophical Anthropology as a Space for the Evolution of Biopolitical Knowledge: From Ancient Natural Philosophy to Modern Microbiopolitics. *Anthropological measurements of philosophical research*. 2022. № 21. PP. 15–27. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i21.260307>
18. Ironstone P. Me, my self, and the multitude: Microbiopolitics of the human microbiome. *European Journal of Social Theory*. 2019. Vol. 22, Iss. 3. P. 325–341. <https://doi.org/10.1177/1368431018811330>
19. Cruzada S. M. The microbiopolitics of a «total-trans-species» social institution. *Social Anthropology*. 2020. № 28 (2). PP. 246–247. DOI: <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12823>

ІНАВГУРАЦІЙНІ ПРОМОВИ ПРЕЗИДЕНТІВ США Ф. РУЗВЕЛЬТА ТА Д. БАЙДЕНА: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

INAUGURAL SPEECHES OF THE PRESIDENTS OF THE USA F. ROOSEVELT AND D. BIDEN: HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS

Яковенко Ю.Л.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Болотіна Е.В.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Кваша О.П.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті здійснено історико-політологічний аналіз інавгураційних промов Президентів США Франкліна Рузвельта у 1941 р. (третя промова) та Джозефа Байдена у 2021 р. Зазначено, що політична промова – особливий вид промов, який відрізняється специфічністю. Для неї характерні такі риси: функціональне різноманіття, монологічність, орієнтація на масового слухача, політична тематика. Інавгураційна промова – різновид політичної промови. Вона супроводжує ритуал вступу нового Президента на посаду. Це звернення до своїх громадян з метою транслявання важливих ідей. У статті підкреслюється, що інавгураційна промова акумулює основні риси політичного курсу нового Президента та має на меті інтеграцію суспільства. Проведено порівняльний аналіз інавгураційних промов 32-го та 46-го Президентів США по таких критеріях, як структура промови, лексичні та стилістичні особливості, ключові слова, основна ідея, коло проблем та питань, які згадує політик, символи. У статті враховано історичні умови вступу обох Президентів на посаду. Підкреслюється, що вони були проголошені в час глибоких геополітичних криз. Виявлено спільні риси промов Ф. Рузвельта та Д. Байдена. Це проголошення демократичних цінностей як найвищих, заклик до захисту демократії та свободи, до рішучих дій, підкреслення важливої історичної місії американського народу, готовність нового Президента сумлінно виконувати свої обов'язки. Спільні риси пояснюються традиційністю побудови інавгураційних промов, стабільністю американських цінностей, відносно схожими історичними обставинами. Відмінності у промовах двох лідерів США полягають у стилістичних та лексичних особливостях текстів. Різними є ті проблеми та виклики часу, які згадуються в інавгураційних промовах як актуальні та важливі. В промові Рузвельта акцент зроблено на зовнішніх викликах для американської демократії. В промові Байдена – на внутрішніх проблемах, в першу чергу, пов'язаних із внутрішнім тероризмом та пандемією. У промовах проявляються особливості історичних періодів, окремі особистісні характеристики політиків.

Ключові слова: політична промова, інавгураційна промова, Президент, демократія.

The article provides a historical and political analysis of the inaugural speeches of US Presidents Franklin Roosevelt in 1941 (the third speech) and Joseph Biden in 2021. It is noted that a political speech is a special type of speech that is specific. It is characterized by the following features: functional diversity, monologicity, focus on a mass audience, political themes. An inaugural speech is a type of political speech. It accompanies the ritual of the inauguration of the new President. This is an appeal to its citizens for the purpose of broadcasting important ideas. The article emphasizes that the inaugural speech accumulates the main features of the new President's political course and aims at the integration of society. A comparative analysis of the inaugural speeches of the 32nd and 46th Presidents of the USA was carried out according to such criteria as the structure of the speech, lexical and stylistic features, key words, the main idea, the range of problems and issues mentioned by the politician, and symbols. The article takes into account the historical conditions of both Presidents taking office. It is emphasized that they were announced during deep geopolitical crises. The common features of the speeches of F. Roosevelt and D. Biden were revealed. This is a declaration of democratic values as the highest, a call for the protection of democracy and freedom, for decisive actions, an emphasis on the important historical mission of the American people, and the readiness of the new President to faithfully fulfill his duties. The common features are explained by the traditional construction of inaugural speeches, the stability of American values, and relatively similar historical circumstances. The differences in the speeches of the two US leaders lie in the stylistic and lexical features of the texts. Different are the problems and challenges of the time, which are mentioned in the inaugural speeches as urgent and important. Roosevelt's speech emphasized external challenges for American democracy. Biden's speech focused on domestic issues, primarily related to domestic terrorism and the pandemic. Peculiarities of historical periods and individual personal characteristics of politicians are revealed in the speeches.

Key words: political speech, inaugural speech, President, democracy.

Постановка проблеми. Політична промова – важлива частина сучасного політичного та суспільного життя. В умовах конкуренції та боротьби за владу політики, використовуючи сучасні засоби масової інформації, активно звертаються до народу з ідеями, програмами, концепціями. Вони використовують різноманітні мовні прийоми та засоби з метою впливу на умонастрої та дії громадян. Політичні промови в контексті подій та з урахуванням діяльності тих чи інших політиків, інтерв'ю та політичні ток-шоу в засобах масової інформації є цікавим явищем для дослідження та аналізу. Привід для промови, умови її проведення, рівень підготовки до неї оратора, її лексичний склад, риторичні прийоми, основні ідеї, співвідношення між ідеями та діяльністю – все має значення. Аналіз усіх цих аспектів дає можливість краще зрозуміти конкретну особу, цінності, які вона пропагує та які вона захищає насправді. Такий підхід до публічних виступів відомих осіб корисний не тільки для фахівців (політологів, аналітиків, іміджмейкерів, спічрайтерів, інших політиків), але й для усіх громадян, які воліють робити свідомий вибір під час виборчих кампаній. Сукупний аналіз декількох промов політика на тлі побудови ним політичної кар'єри дає можливість прослідкувати зміни в уподобаннях та цінностях особи, оцінити внесок у вітчизняну політику. Цікавим дослідженням може також стати порівняння публічних виступів та діяльності відомих політиків однієї чи різних країн світу в однаковій або різних відрізках часу. Важливі наукові та практичні результати можна отримати в результаті порівняльного аналізу виступів яскравих політиків – «обличчя» однієї держави різних епох.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників політичних дискурсів – Н. Стебліна [1], О. Завадська [2], О. Ковальчук [3], В. Бойко, А. Болсун [4] та інші науковці. Такий тип промов цікавить філологів, соціологів, політологів, істориків, а також аналітиків, спічрайтерів, іміджмейкерів, журналістів. Це пояснюється тим, що політичний дискурс стосується важливих та актуальних для суспільства та держави питань, та виступає специфічним типом промов.

Велика кількість робіт присвячена лінгвістичним та стилістичним особливостям політичних промов [5; 6]. Окремі роботи містять політологічний аналіз. Так, дослідниця Стебліна Н. О., проаналізувавши промови президентів України (В. Ющенко, П. Порошенка та В. Януковича), показала, як політичний розвиток нашої держави у 2008-2019 рр. та зміни у політичному режимі віддзеркалюються у текстах таких виступів [1]. Дослідники В. А. Бойко та А. А. Болсун в результаті аналізу векторності інавгураційних промов усіх українських президентів виявили особливості періодів вітчизняної історії, які мали відо-

браження в цих промовах [4]. Прийом порівняння досить поширений в наукових дослідженнях політичних промов. Він, наприклад, застосований в роботі Н. Кондратенко при дослідженні інавгураційних промов Президентів України та Словаччині, обраних на ці посади одночасно [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порівняльний історико-політологічний аналіз інавгураційних промов Президентів однієї країни, але різних часів дозволить отримати цікаві та важливі наукові результати про зв'язок політичного дискурсу з загальною внутрішньополітичною ситуацією в державі та міжнародними процесами, специфічні риси національних промов, національні цінності та символи, їх незмінність або трансформацію, зміни в прийомах донесення інформації до громадян та багато інших аспектів.

Мета даної статті – провести аналіз інавгураційних промов Президентів США Франкліна Рузвельта та Джозефа Байдена, які вступили на цей пост у періоди значних геополітичних криз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична промова відрізняється від інших видів промов в першу чергу ідеологічною функцією [3, с. 190]. Політична промова – це частина політичної комунікації, її вид, який характеризується поширенням ідей суб'єктом політики з метою здійснення впливу на громадян, їх переконання [7, с. 45]. Вона має свої специфічні риси: монологічність, проголошення суб'єктом політики, часто декларативне авторство (оскільки текст може бути написаний прес-секретарем, спічрайтером), орієнтація на масового слухача [7, с. 45]. Політична промова ретельно продумана, підготовлена, вичитана, може стосуватись одночасно декількох важливих питань [3, с. 191]. Вона виступає як посередник між політичними діячами та суспільством, створює образ політика, відображає його ідеологію, впливає на прийняття рішень, виконання чи ігнорування дій, сприяє політичним та соціально-економічним змінам [3, с. 190]. Жанри політичних промов за функціями: ритуальні, орієнтаційні, агональні. Для ритуальних промов характерний широкий спектр питань, прив'язка до важливої дати чи події. До орієнтаційних промов відносяться спічі, присвячені уточненню певної події, поясненню її наслідків. До агонального жанру належать емоційні виступи під час мітингів, дискусій, ток-шоу, передвиборчих дебатів [7, с. 44]. Політична промова, як і будь-яка інша, містить вступ, основну частину та висновки. Вона доволі часто насичена риторичними прийомами від гумору до метафор та повторень, що робить її яскравою та більш переконливою [3, с. 192].

Інавгураційна промова – особливий вид політичних промов, належить до жанру ритуальних. Це важлива подія, яка розпочинає новий етап в істо-

рії держави, нову сходинку в політичній кар'єрі суб'єкта політики, знаменує початок нового курсу держави на наступні 4–5 років. Перше офіційне звернення до громадян держави є одночасно і зверненням до міжнародної спільноти.

Для інавгураційної промови характерна пишномовність, монологічність, звернення до широкої аудиторії, трансляція актуальних та важливих для народу ідей [5, с. 12]. Інавгураційна промова – це по суті політична дія, яка повинна слугувати інтеграції суспільства та національно-патріотичній самоідентифікації [4, с. 135]. Це канал, який транслює громадянам майбутній вектор розвитку, зміст та характер політичного курсу, ставлення нового президента до актуальних проблем часу [4, с. 136]. Важливою частиною інавгураційних промов є апеляція до конкретних цінностей [2, с. 110]. Якщо проаналізувати мету інавгураційної промови, то можна стверджувати, що вона містить інформативну, оціночну та імперативну складові, тобто одночасно повідомляє про політику та його політичний курс, дає оцінку важливим подіям, спонукає до дії [7, с. 44].

Традиційно структура інавгураційної промови передбачає вступ, подяку за довіру населенню та попереднику, окреслення політичного курсу, завершення [5, с. 13]. Інавгураційна промова схожа дещо на агітаційну, бо містить заклик підтримати нового Президента країни та його курс. При її аналізі слід звернути увагу на прийоми початку та завершення промови, основну ідею, ключові слова тощо [8, с. 355].

Франклін Делано Рузвельт – 32-й Президент США, єдиний, хто обирався на цю посаду більше двох разів, один з найвідоміших американських політиків, який очолював країну у скрутні часи Великої депресії та Другої світової війни. Член Демократичної партії.

Чотири рази Рузвельт проголошував інавгураційні промови. Найцікавішою, з нашої точки зору, є третя, з якою він виступив 20 січня 1941 р., в часи Другої світової війни, в період складної геополітичної кризи, коливань політичних діячів стосовно вступу США у війну в Європі, переговорів з країнами антифашистської коаліції [9]. Контент-аналіз даної інавгураційної промови дозволив виділити слова, які зустрічаються найчастіше. Це «нація» (9 разів), «демократія» (8 разів), «Америка» (8 разів), «людина» (15 разів), «свобода» (разом зі словом «вільні» 8 разів). Також з помітною періодичністю зустрічаються слова «республіка», «інтелект», «дух», «історія». Основна ідея третьої інавгураційної промови Рузвельта – захист країни від зовнішньої загрози, заклик до єдності, до рішучості, до дій.

Початок промови – повернення в історію, згадка подій, пов'язаних із створенням США; тут Рузвельт згадує видатних політиків Сполучених

Штатів Америки – Джорджа Вашингтона та Авраама Лінкольна. Основна частина – викладення основних рис політичного курсу на наступні чотири роки, обґрунтування необхідності захисту демократії та республіканської форми правління на фоні зовнішніх викликів. У завершальній частині чітко звучить заява про рішучість у захисті свободи, демократії та республіки.

Промова відрізняється релігійністю та філософічністю. В основній частині Рузвельт розмірковує над тим, що є нація, якими є американці та яка їх історична місія. Націю він порівнює з людиною: матеріальні блага – це тіло; інтелект – інформація, пізнання себе та інших народів і країн; душа – дух. Він наголошує на триєдності цих елементів, але зазначає, що головну роль відіграє дух нації. Саме дух шукає свободи та прагне її захищати.

Ф. Рузвельт згадує в промові багато важливих законодавчих актів (Мейфлауерський договір 1620 р., Декларацію незалежності 1776 р., Конституцію США 1787 р.) та історичних подій (Геттісбургську промову А. Лінкольна у 1863 р.) у контексті роздумів про свободу. Він підкреслює, що ця ідея вкорінена в історію Америки, правотворчість, діяльність політиків, свідомість народу.

Демократія у Рузвельта постає як стабільна форма правління, вічна, бо заснована на «силі свідомої і просвіченої волі людини», на волевиявленні народу, прийнятті рішень більшістю голосів, об'єднанні багатьох людей спільною справою. Це свобода і безпека. Він асоціює демократію з самою історією, а Америку – зі свободою. Рузвельт акцентує увагу на рішучості народу у боротьбі за ідеали свободи та демократії, за допомогою якої було подолано багато перепон, криз, на його стійкості, на вже досягнутих результатах, які потрібно зберегти. Зберегти слід і республіканську форму правління, підкреслює він, особливо на фоні подій, що відбувались тоді на початку 1941 р. в Європі, враховуючи політичні режими Німеччини та Італії, події великої війни. Тому що, на думку Рузвельта, лише республіка здатна забезпечити комфортні умови життя та діяльності громадян. Він наголошує, «збереження священного вогню свободи і доля республіканської моделі правління» залежать від американців.

Міжнародні проблеми, ідея допомоги воюючій Європі звучать дуже обережно, поміж рядків, оскільки населення, переживши не так давно Велику депресію, не підтримувало ідею вступу у війну, відправку допомоги та військ. Хоча Сполучені Штати Америки вже відправляли в той час озброєння, пальне та продовольство країнам антигітлерівської коаліції.

Інавгураційна промова Рузвельта насичена риторичними засобами: риторичні питання, повторення, неповні та окличні речення, аналогії, порівняння, епітети, цитати.

Отже, інавгураційна промова Ф. Рузвельта яскрава, при цьому не занадто емоційна, більше стримана, в певних питаннях обережна, релігійна та філософічна. Вона пропагує цінності свободи та демократії, транслює намір та готовність нового Президента захищати їх та республіканську форму правління.

Джозеф Байден – 46-ий Президент США з 20 січня 2021 р., член Демократичної партії. До цього займав посади сенатора та віцепрезидента. Це політик з великим досвідом та авторитетом.

Інавгураційна промова Байдена складається зі вступу (подяка), основної частини (виклики часу, основні риси політичного курсу), завершальна частина (необхідність подолати всі труднощі задля більш щасливого майбутнього) [10].

Завдяки контент-аналізу з'ясувалось, що ключовими словами інавгураційної промови Д. Байдена є «Америка/США», «демократія», «історія» та «єдність». Часто зустрічаються слова «виклики» та «нація». Головна ідея промови – це заклик американців до єдності задля подолання всіх труднощів, з яким зіштовхнулись США останнім часом. Слова «єдність» та «об'єднання» Д. Байден повторює більше 11 разів, стільки ж звучить слово «демократія». Слова про єднання доповнюються частим повторенням слів «ми», «нас», «наші», «нашої» (більше 100 разів), що підсилює акцент на необхідності подолання всіх протиріч, які існують на даний момент в суспільстві. Це зумовлено подіями 6 січня 2021 р., штурмом Капітолія у Вашингтоні прихильниками Д. Трампа з метою зміни результатів президентських виборів 2020 р. Тоді загинуло 5 людей, а члени Конгресу США були змушені тимчасово евакуюватись. Штурм був засуджений як американським політками, так і міжнародною спільнотою. Д. Трампу був оголошений імпічмент, відкрито 160 розслідувань за звинуваченнями у внутрішньому тероризмі та організації бунту, більше 80 учасників штурму були арештовані. Саме тому в промові Байдена звучить заклик до подолання розбіжностей: «Давайте знову будемо слухати один одного. Чути один одного. Бачити одне одного. Поважати один одного». Саме тому серед викликів часу звучить і внутрішній тероризм. Він оголошує готовність служити всьому американському народові, прислухатись і до тих, хто не підтримував його під час президентських виборів. В цьому ж контексті наголошується на необхідності збереження демократії, яку Байден називає «коштовною» та «тендітною». І він розуміє її як синтез свободи з повагою, гідністю, честю, істиною, яка передбачає в тому числі й право на мирну незгоду. Слово «рівність» звучить не так часто в промові, але цей принцип демократії теж згадується через звернення до історії руху темношкірого населення США та руху жінок за свої права. Наголошується,

що ці рухи дали позитивний результат (скасування нерівності, обрання на посаду віцепрезидента Камали Гарріс).

У промові Байдена робиться акцент на витривалості, рішучості американського народу, його унікальності, нероздільності. «Ми велика нація. Ми хороші люди» – звучить на початку виступу. Ця думка проголошується на фоні перерахування усіх випробувань часу, серед яких, окрім внутрішнього тероризму, ще Ковід-19, безробіття, закриття підприємств, економічні та соціальні проблеми, які хвилюють громадян.

У промові лунають згади про Конституцію США, національний гімн як символи держави. Релігійності промові надають фрази «збережена Богом нація», «Бог захистить», образи Святого Августина та ангелів, цитати з Біблії. Теплоти додає згадка про родину, про нагальні проблеми кожного американця.

Традиційно новий Президент у своїй промові підкреслює єдність історичного розвитку країни, будуючи її на основі синтезу подій минулого, сьогодення та майбутнього. Він звертається до подій минулого (громадянська війна, Велика депресія, Друга світова війна), згадує видатних особистостей США, зокрема, першого американського Президента Д. Вашингтона, 16-го Президента США А. Лінкольна, 39-го Президента Д. Картера, борця за громадянські права темношкірого населення М. Л. Кінга. Наголошує на необхідності бути згуртованими та рішучими у справі захисту демократії на сучасному етапі розвитку: «Давайте ж докладемо історії нашої великої країни наші власні зусилля і молитви». Підкреслює важливість вирішення всіх проблем часу, щоб «передати нашим дітям новий, кращий світ».

В промові Д. Байден наголошує на цінностях, яких буде дотримуватись у зовнішній політиці. Це мир, прогрес та безпека. Він планує підтримувати статус США як важливого гравця міжнародного політики.

У завершальній частині він урочисто підкреслює важливість Америки та американського народу [3, с. 192].

Отже, інавгураційна промова Д. Байдена характеризується емоційністю, релігійністю, позитивністю, оптимістичністю, побудовою за принципом синтезу минулого, сьогодення та майбутнього, окресленням загальних рис внутрішнього та зовнішнього політичного курсу.

Порівняльний аналіз інавгураційних промов Президентів США Ф. Рузвельта та Д. Байдена, які прозвучали в періоди значного ускладнення міжнародної ситуації у січні 1941 та січні 2021 рр., показав, що їх мета – консолідувати американський народ в складні історичні періоди – співпадає. В обох промовах проголошуються одні і ті ж цінності – свобода і демократія, Бог і Америка.

Обидва Президенти заявляють про свою рішучість у боротьбі за них. Обидві промови є віддзеркаленням свого історичного періоду та головних його проблем, враховують настрої в суспільстві. Виступи яскраві та переконливі, містять багато риторичних прийомів, звернень до ключових сторінок минулого, відчуття відповідальності за сьогодення та майбутнє. Згадуються одні й ті ж видатні історичні постаті та державні символи. Американці постають як сильний та рішучий народ, який пройшов багато випробувань та все витримав і здолав.

У той же час порівняльний аналіз промов американських президентів з різницею у 80 років показав, що промова Байдена більш проста, душевна, відверта, звернена до пересічних громадян. Промова Рузвельта філософічна, включає роздуми про дух нації та дух Америки, навіть її лексичний склад більш різноманітний та складний. У своїх заявах стосовно міжнародних питань Рузвельт більш обережний, він враховує громадську думку. Його промова прямо не вказує на роль США у міжнародних процесах на наступні декілька років, але його готовність захищати демократичні цінності та республіканські ідеали не тільки всередині держави, але й за кордонами, зрозуміла. Байден визначає головні орієнтири зовнішньополітичного курсу США, в тому числі, підтримання миру і безпеки у світі.

Через промови змальовуються і портрети політиків. Франклін Рузвельт розмірковує над історичною місією Америки, відчуває, що скоро йому доведеться прийняти історичне для держави рішення, м'яко, поступово підготувати до цього громадську думку. Джозеф Байден у свої 79 років виступає як «батько», який прагне всіх зрозуміти, з усіма співпрацювати, примирити, допомогти.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Політичні промови у складні часи, часи змін та випробувань завжди цікаві та заслуговують на ретельне дослідження. Вони є специфічною формою промов, можуть охоплювати велике коло актуальних питань чи бути поясненням наслідків однієї події. Можуть бути стриманими або емоційними. Завжди орієнтуються на масову аудиторію, що ускладнює процес її підготовки, вимагає уважності, ретельної підготовки. Але політична промова завжди привертає увагу самих політиків та спеціалістів інших сфер діяльності своєю важливістю. Інавгураційна промова виділяється з-поміж політичних виступів. Вона пишномовна, є частиною цілого ритуалу, початком нового етапу в житті держави, в кар'єрі політика.

Інавгураційні промови Франкліна Рузвельта та Джозефа Байдена, проголошені в часи геополітичних криз, дозволяють виявити багато спільних рис, які можна пояснити традиційністю побудови такого типу промови, стабільністю американських цінностей та ідеалів, відносною схожістю історичних обставин. Відмінності стосуються і лексичного складу, і ключових слів, і характеру промов, і кола питань. Рузвельт через промову виступає як політик, який розмірковує над прийняттям історичного для держави рішення. Байден – як «батько» великої сім'ї та досвідчений політик, який підбирає правильні слова, щоб звернутись до виборців у періоди внутрішніх потрясінь.

Вивчення політичних промов Ф. Рузвельта та Д. Байдена варто продовжити для змалювання більш чітких портретів цих політиків. Аналіз промов інших лідерів США другої половини ХХ – початку ХХІ ст. дозволять краще зрозуміти кожний історичний період, перебіг історичних подій, прийняті рішення, політичні курси, охарактеризувати політичні процеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стебліна Н. О. Тексти офіційного політичного дискурсу як індикатор еволюції політичного режиму (на матеріалах промов українських президентів) *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. Серія: Політичні науки. 2019. № 4. С. 85-95.
2. Завадська О. Р. Інавгураційні промови українських президентів як символічний ресурс влади. *Політикус*. 2020. Вип. 3. С. 109-114.
3. Ковальчук О. Лінгвориторичні аспекти політичних промов сучасних американських політиків. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 42, Т. 1. 2021. С. 190-195.
4. Бойко В. А., Болсун А. А. Культурно-символічне наповнення інавгураційних промов українських президентів у контексті націєтворення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. 85. С. 134-142.
5. Білоніжка І. С., Чіжова Н. В. Лінгвостилістичні засоби інавгураційної промови Президента США Джозефа Р. Байдена-молодшого. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2021. № 48, Т. 1. С. 12-15.
6. Кондратенко Н. Інавгураційна промова як мовленнєвий жанр президентської риторики в українському та словацькому політичному дискурсі. *Slavica Slovaca*. 2022. R. 57. S. 33-46.
7. Крапива Ю. В., Крікун Д. А. Політична промова як різновид політичної комунікації. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 11, Т. 2. С. 42-45.

8. Яковенко Ю.Л. Виступ політика як об'єкт дослідження. Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2022. Вип. 42. С. 353-358.

9. Інавгураційні промови Президентів США / уклад. Е. Прутнік, В. Тейлор. Харків : Фоліо, 2009. 336 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/5ec99c09f3b04/lnavhuratsiini_promovy_prezydentiv_SShA.pdf?PHPSESSID=g857umqo9uei2aevnqv1n24sg4 (дата звернення: 22.01.2023)

10. Інавгураційна промова Президента США Джозефа Байдена. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/inaugural-address-by-president-joseph-r-biden-jr/> (дата звернення 22.01.2023)

РОЗДІЛ 6

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 37.014: 94: 327

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.26>

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ДИПЛОМАТИЧНОЇ ОСВІТИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIPLOMATIC SERVICE AND DIPLOMATIC EDUCATION IN THE REPUBLIC OF POLAND (LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURY)

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

Бусленко В.В.,

*доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Стаття присвячена аналізу окремих етапів становлення і розвитку дипломатичної служби та дипломатичної освіти в Республіці Польща (РП). Дипломатична служба РП створювалася на основі Віденської конвенції про дипломатичні відносини (1961). Важливим для розвитку дипломатичної системи РП став ухвалений 27 липня 2001 р. Закон про закордонну службу. Функціонування дипломатичної служби Польщі за комуністичного періоду ґрунтувалося на радянській моделі, що безпосередньо впливало на здійснення зовнішньополітичної діяльності соціалістичної Польщі, функціонування її дипломатичної служби, підготовку дипломатичних кадрів, що ґрунтувалася на комуністичній ідеології. Демократичні перетворення в політичному, суспільному житті РП у 1990–1991 рр. вплинули на організацію дипломатичної служби в демократичній Польщі, підготовку дипломатичних кадрів нового покоління, що забезпечувала відповідна нормативно-правова база. Чітка зовнішня політика РП, орієнтація на європейську та світову інтеграцію, національні цінності, спрямованість на участь держави у формуванні стабільної безпекової політики в тісній співпраці з державами Вишеградської четвірки, НАТО, ЄС, ООН, ОБСЄ, розвиток добросусідських стосунків зі всіма державами світу – ці та інші чинники вплинули на концепцію підготовки дипломатів, високі вимоги до фахівців у сфері дипломатичної та консульської підготовки тощо. Показано роль Дипломатичної академії у всебічному процесі підготовки кандидатів, що приймаються на роботу до закордонної служби, а також у перепідготовці кадрів і підвищення їхньої кваліфікації, значення для професійної підготовки майбутніх фахівців-міжнародників приватних університетів. 2004 р. у Дипломатичній академії (Варшава) створено Школу досліджень закордонної політики. Важливим суб'єктом міжнародних відносин є польські інститути. У РП підготовку дипломатичних кадрів здійснюють численні університети різних форм власності. Польща – одна із європейських держав з високим рівнем дипломатичної освіти, зокрема приватної.

Ключові слова: Вишеградська четвірка, Республіка Польща, дипломатична служба, консульська служба, Дипломатична академія, дипломатична освіта, приватні університети, професійна підготовка дипломатичних кадрів.

This article analyzes individual stages of the formation and development of the diplomatic service and diplomatic education in the Republic of Poland (RP). The diplomatic service of RP was established based on the Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961). An important milestone for the development of Poland's diplomatic system was the adoption of the Law on Foreign Service on July 27, 2001. During the communist period, the functioning of Poland's diplomatic service was based on the Soviet model, which directly influenced the conduct of its foreign policy, the functioning of its diplomatic service, and the training of diplomatic personnel rooted in communist ideology. The democratic transformations in the political and social life of RP in 1990-1991 influenced the organization of the diplomatic service in democratic Poland, the training of a new generation of diplomatic personnel, and the establishment of an appropriate legal framework. Clear foreign policy, orientation towards European and global integration, national values, and participation in shaping a stable security policy in close cooperation with the Visegrad Group, NATO, EU, UN, OSCE, as well as the development of good neighborly relations with all countries in the world—these and other factors affected the concept of diplomat training, imposing high requirements on professionals in the field of diplomatic and consular preparation, and more. The article demonstrates the role of the Diplomatic Academy in the comprehensive process of preparing candidates for employment in the foreign service, as well as in retraining and enhancing the qualifications of personnel, and its significance for the professional training of future international relations experts at private universities. In 2004, the School of Foreign Policy

Research was established at the Diplomatic Academy in Warsaw. Polish institutes play an important role as subjects of international relations. In the RP, numerous universities of various ownership forms provide training for diplomatic personnel. Poland is one of the European countries with a high level of diplomatic education, including private institutions.

Keywords: Visegrad Group, Republic of Poland, diplomatic service, consular service, Diplomatic Academy, diplomatic education, private universities, professional training of diplomatic personnel.

Постановка проблеми. Республіку Польщу (РП) небезпідставно вважають однією з найуспішніших з-поміж держав Вишеградської четвірки. Після розпаду соцтабору РП набула членства в НАТО, ЄС, здійснила важливі політичні, економічні перетворення, розбудувала національну дипломатичну систему, створила ефективну систему дипломатичної освіти, яка відповідає світовим стандартам. З огляду на це досвід діяльності дипломатичної та консульської служб, організації дипломатичної діяльності, професійної підготовки дипломатичних кадрів у РП є особливо корисним для України, яка декларує курс на євроатлантичну інтеграцію. Потреба вивчення цього досвіду зумовлюється і відсутністю комплексного дослідження цих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що українські науковці досліджують різні аспекти розвитку університетської освіти, вищої професійної освіти в Польщі (І. Артьомов, С. Зуб, К. Біницька, В. Липчук, В. Ковалів, М. Євтух, К. Корсак, О. Копанська, В. Майборода, К. Хоменко, В. Шинкарук та ін.), питання підготовки дипломатичних кадрів у РП були предметом вивчення небагатьох авторів (А. Савчук, І. Цепенда, О. Клочак).

Мета статті – висвітлити окремі аспекти становлення і розвитку дипломатичної служби та дипломатичної освіти в Республіці Польща.

Виклад основного матеріалу. Становлення і розвиток дипломатичної служби в РП визначався державними документами, зокрема Конституцією, Законом про державну службу (1999), та іншими (до прикладу, Законом від 13 лютого 1984 р. про функції консулів Республіки Польща, та ін.), які регламентували порядок організації та функціонування закордонної служби, а також права та обов'язки її учасників, зокрема й уміщували вимоги до осіб, які претендували на ту чи іншу дипломатичну посаду. Знаковою подією стало ухвалення 27 липня 2001 р. Закону РП про закордонну службу (2001) [11], де було прописано концептуальні засади, які регламентували діяльність дипломатичної служби в державі.

Дипломатична служба РП розбудовувалася на основі Віденської конвенції про дипломатичні відносини, укладеної у Відні 18 квітня 1961 р. (Dz.U. z 1965 r. Nr 37, poz. 232).

Її функціонування за комуністичного періоду ґрунтувалося на радянській моделі. За підтримки СРСР комуністичний табір у повоєнній Польщі сформував блок партій комуністичного спрямування, використавши радянські методи боротьби

з «ворожими силами» (політичний тиск, масові фальсифікації тощо), які ще в січні 1947 р. здобули перемогу на виборах до Законодавчого сейму, уряд на чолі з Ю. Ціранкевичем, обрав президентом Б. Берута, провів «чистку» в комуністичних партійних лавах, усунув представників опозиції, запровадив диктатуру Об'єднаної партії (ПОРП), що наприкінці 1948 р. була створена на базі об'єднання ППР і ППС), проголосив програму будівництва соціалізму тощо. Таким чином, упродовж 1949-1955 рр. у Польщі правляча партія за підтримки СРСР, його активного втручання у внутрішньо- та зовнішньополітичні справи держави встановила тоталітарний режим за зразком СРСР, де всі сфери суспільного життя, зокрема й освіта (більш докладно про це в нашій окремій публікації [4]), суворо контролювалися ПОРП, супроводжувалися жорстокими репресіями щодо незадоволених діями чинної влади. Регресивним став 1969 р., коли керівництво університетів повністю підпорядковували адміністративним органам, це поціновуємо як реакцію влади на студентські протести в березні 1968 р. проти внутрішньої та зовнішньої політики Польської Народної Республіки [7, s. 396]. Підпорядкування університетів владі стало актом прояву її страху перед незалежністю середовища вищої школи [4, с. 176].

СРСР чітко контролював ситуацію в Польщі: відділи безпеки діяли під тотальним контролем «фахівців» з СРСР, польська армія отримала радянське командування: маршала К. Рокоссовського, який став міністром оборони, та генералів [10]. Усе це безпосередньо впливало на здійснення зовнішньополітичної діяльності РП, організацію і функціонування її дипломатичної служби, забезпечення її фахівцями, мало вплив на підготовку дипломатичних кадрів, що відбулася в дусі радянзації, де визначальною була комуністична ідеологія. Це тривало до початку перебудовних процесів, які розпочалися в СРСР із епохою М. Горбачова.

У Польщі на початку 1989 р. започатковано активні кроки на шляху до налагодження компромісу між правлячим комуністичним режимом та опозиційними силами [1]: перемовини між представниками чинної влади та опозиційним табором увінчалися успіхом. Розпочалася епоха демократизації польського суспільства, який співвідносимо з періодом передумов та початку розбудови дипломатичної служби, підготовки дипломатичних кадрів для «нової» демократичної Польщі. Доленосні події, що мали місце в політичному житті країни в 1990-1991 рр., зокрема зміни до Конститу-

ції, заборона цензури, політичні обмеження, засудження форм і методів комуністичного правління, саморозпуск ПОРП, створення нових політичних партій різноманітного спрямування, перший від 1947 р. демократичний (некомуністичний) уряд, який очолив Т. Мазовецький, перші демократичні вибори до Національних зборів (літо 1991 р.), обрання президентом Польщі Л. Валенси (осінь 1991 р.), а також економічні процеси тощо, уможливило до 1995 р. досягти рівня ВВП 1989 р., Польща стала першою посткомуністичною державою Центральної Європи, яка пододала цю кризу [10].

Ці чинники спричинилися до організації дипломатичної служби в демократичній Польщі, підготовки дипломатичних кадрів нового покоління.

Зовнішня політика Польщі початку 1990-х рр. була виваженою, чіткою, прогнозованою, з виразно декларованою позицією розриву з радянською системою, відходу від комуністичних ідеалів, чіткою спрямованістю на участь держави у формуванні стабільної безпекової політики в тісній співпраці з державами Вишеградської четвірки, НАТО, ЄС, ООН, ОБСЄ, розвиток добросусідських стосунків зі всіма державами світу тощо. Цей зовнішньополітичний курс наклав відбиток на концепцію підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин. Політична стабільність (1995 р. президентом обрано представника лівиці А. Квасьневського, який перебував на цьому посту до 2005 р., ухвалена 1997 р. Конституція РП, що запровадила парламентсько-президентський устрій, роль Польщі як держави-лідера у Вишеградській групі та ін.) слугувала успішній розбудові та функціонуванню дипломатичного корпусу РП, зокрема її МЗС, яка не тільки становить важливу ланку центральної державної адміністрації, а й забезпечує реалізацію зовнішньої політики РП, налагоджує стосунки із міжнародною спільнотою, регулює та здійснює контакти РП з міжнародним середовищем [9].

Працівники дипломатичного та консульського корпусу, уперше отримавши дипломатичний ступінь, складають присягу: «Я обіцяю і зобов'язуюсь гідно представляти Республіку Польща та піклуватися про неї за її інтереси і чесне ім'я чесно і сумлінно виконувати покладені на мене обов'язки» (стаття 14) [11]. Текст присяги, що має виразний державницький характер, засвідчує пріоритетність громадянсько-патріотичних цінностей у підготовці дипломатичних працівників Польщі. Згідно зі статтею 39 Закону про закордонну службу, дипломатичним і консульським стажером може бути особа, яка є громадянином Польщі і відповідає вимогам, зазначеним у статті 12 (розділ 2, п. 3-5) [11]. Цей добір здійснюється на конкурсній основі, набір кадрів є відкритим. Метою конкурсу є перевірка рівня загальних знань та рівня знання іноземної мови у претендентів, з'ясування рівня їхньої схильності та придатності до роботи

на зовнішньополітичній службі. Водночас перевірка знань здійснюється об'єктивно, за принципом анонімності. Оголошення про проведення конкурсу публікується у «Віснику державної служби» генеральним директором зовнішньополітичної служби, яка організовує та проводить конкурс. Очільник МЗС розпорядженням після консультації з керівником державної служби визначає докладні правила та порядок проведення конкурсу, зазначеного в абз. 2 з урахуванням проведення тестів, у тому числі психологічних, змісту та форми заяви про вступ на дипломатичну та консульську підготовку, з можливістю використання електронних засобів передачі даних [11].

Закордонні представництва РП підлягають періодичним перевіркам, які проводяться на вимогу генерального директора МЗС. Обсяг і докладний порядок інспектування визначаються очільником МЗС з урахуванням організації інспекційних служб, вимог, яким мають відповідати інспектори, їхніх повноважень під час здійснення інспекційної діяльності, документів, які повинні мати інспектори, а також повноваження інспекційних служб під час здійснення контрольної діяльності особи, яка керує підконтрольним закордонним представництвом (стаття 23) [11].

Дипломатична та консульська підготовка завершується складанням дипломатичного та консульського іспиту, метою якого є перевірка знань, кваліфікації та придатності, необхідних для виконання обов'язків працівника дипломатичного і консульського служб. Випускник Національної школи державного управління та державний службовець, який відповідає вимогам, зазначеним у статті 12 (п. 3-5), а також особа, зазначена у статті 40 (абз. 2), можуть складати дипломатичний і консульський іспит без необхідності проходження дипломатичної та консульської підготовки. Очільник МЗС своїм розпорядженням визначає організацію дипломатичного та консульського навчання, спосіб документального підтвердження знання іноземних мов, а також докладні правила та порядок допуску до дипломатичного та консульського іспиту, обсяг цього іспиту, з особливим наголосом на методі призначення членів екзаменаційної комісії, їх винагороді та способі проведення дипломатичного та консульського іспиту, дотримуючись при цьому принципу анонімності під час перевірки знань та беручи до уваги можливість повторного іспиту (стаття 41) [11].

До працівників дипломатичних та консульських служб ставляться високі вимоги [5]. Розділ 3 «Права та обов'язки працівників зовнішньої служби» Закону про закордонну службу увиразнює умови конкурсу на заміщення посад працівників дипломатичного та консульського корпусу, конкурсу на посаду генерального директора закордонної служби, який проводить керів-

ник державної служби за участі дипломатичних і консульських співробітників, призначених очільником МЗС, які мають дипломатичні ранги не нижче рангу радника. Так, для проведення конкурсу генеральний директор зовнішньополітичного відомства призначає конкурсну групу, яка складається з генерального директора МЗС, трьох членів дипломатичного і консульського персоналу, призначених генеральним директором МЗС, і трьох представників Голови державної служби. Оголошення про конкурси на зайняття посад, зазначених у абз. 1, публікуються в Бюлетені державної служби, у МЗС, та в закордонних представництвах принаймні за місяць до оголошення конкурсу, з повідомленням про це керівника державної служби.

Важливим суб'єктом міжнародних відносин РП є польські інститути [6], які є представництвами МЗС РП у всьому світі. Їхня діяльність регламентувалася Законом від 20 грудня 1996 р. про Польський інститут закордонних справ (Dz.U Nr 156, poz. 777). Ключовими завданнями їх діяльності є промоція Польщі, популяризація наукового, культурного, освітнього життя Польщі, презентація цікавих подій та явищ, що відбуваються у Польщі тощо. У країнах і містах польські інститути виконують завдання відділів із питань культури та науки закордонних місій РП. Отже діяльність польських інститутів передбачає наявність висококомпетентних фахівців у сфері науки, культури, освіти, інформаційної діяльності тощо, позаяк вони забезпечують польську присутність у культурному житті закордоном. Діяльність представників польських інститутів, спрямована, окрім іншого, і на активну співпрацю з польськими та закордонними партнерами, налагодження міжнародного наукового, культурно-освітнього обміну досвідом, організацію співпраці з місцевими осередками культури, представниками ЗМІ тощо. Це слугує розширенню середовища осіб, які в майбутньому популяризують польську культурну спадщину, надбання польських науковців, митців, займаються промоцією Польщі в державі. Окрім МЗС Польщі, підтримують розвиток польських інститутів у світі державні культурні установи, що своєю діяльністю передбачають такий аспект, як міжнародна співпраця (ідеться, насамперед, про Польський Інститут Кіномистецтва, Інститут Книги, Театральний Інститут, Інститут Адама Міцкевича, Національний Інститут Фридерика Шопена та ін.). Зазвичай налагоджують діяльність такого виду публічної дипломатії, як польські інститути, колективи, що складаються із шести/восьми осіб, з-поміж яких з польської сторони директор та його співробітник, двоє/троє місцевих фахівців, які вільно володіють польською мовою, добре обізнані з місцевим культурним середовищем, двоє співробітників із технічних питань.

Однією зі структур, що готувала дипломатичних працівників нового покоління, стала Дипломатична академія, ідею якої виношували ще з 90-х рр. XX ст. 2002 р. започаткування цього проекту «стало предметом інтенсивної діяльності» МЗС, 4 липня того ж року її створено. Дипломатична академія МЗС «мала зайнятися підготовкою, вихованням і професійним удосконаленням членів закордонної служби, корпусу цивільної служби та інших працівників публічної адміністрації», ключовим завданням «стало здійснення систематичного всебічного процесу підготовки кандидатів, що приймаються на роботу до закордонної служби, а також перепідготовка кадрів і підвищення їх кваліфікації». За думкою дослідника О. Клочака, це значною мірою було зумовлено «новими, все більш складними викликами, пов'язаними із захистом національних інтересів і позицією Польщі на міжнародній арені» [2, с. 103]. Щорічно до цього закладу вступає близько 600 осіб, проте кількість прийнятих на навчання не перевищує 40 осіб [2, с. 125]. 2004 р. у Дипломатичній академії створено Школу досліджень закордонної політики «з метою організації професійного розвитку працівників публічної адміністрації, а також інших осіб, виконуючих публічні функції, надання їм знань і навичок в галузі міжнародних відносин» [2, с. 129]. Наведені окремі дані засвідчують напрями підготовки дипломатів найвищого рівня.

У РП підготовку дипломатичних кадрів здійснюють численні університети різних форм власності. Польща – одна із європейських держав з високим рівнем освіти, зокрема й приватної. За даними дослідників В. Липчука, В. Коваліва, у 2014/2015 р. налічувалося загалом 434 заклади вищої освіти (ЗВО), з яких лише 132 (29,1 %) були державними, у них здобували освіту понад 1,1 млн студентів (75,6 %), лише кожен четвертий студент навчався в недержавних ЗВО, загалом в одному закладі навчалося 3385 студентів, хоча в державних ЗВО цей показник становив 8410 студентів, а в приватних – лише 1189 студентів [3, с. 19].

Характерною особливістю розвитку дипломатичної освіти в РП є активний розвиток приватних закладів вищої освіти, багато з яких (особливо у великих містах) є міжнародного рівня, це престижні університети, освітні програми яких відповідають міжнародним стандартам. Створені на початку 90-х рр. XX ст., вони не тільки уникнули трансформаційного колапсу, а й завдяки комерціалізації освіти, високим попитом на вищу освіту, курсу на європеїзацію освіти, входження до Болонського процесу невдовзі перетворилися в центри підготовки фахівців високого рівня, зокрема в галузі міжнародних економічних відносин (Університет Козьмінського у Варшаві та ін.). Наприкінці 90-х рр. XX ст. у країні було створено 200 приватних університетів [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес становлення і розвитку дипломатичної служби в Республіці Польщі досліджуваного періоду пройшов складний шлях, мав свої особливості. Розвиток дипломатичної служби в Польщі визначався державними документами, зокрема Конституцією, Законом про державну службу (1999), та іншими (до прикладу, Законом від 13 лютого 1984 р. про функції консулів Республіки Польща, та ін.), які регламентували порядок організації та функціонування зовнішньої служби, а також права та обов'язки її учасників, зокрема й уміщували вимоги до осіб, які претендували на ту чи іншу дипломатичну посаду. Дипломатична служба РП будувалася на основі Віденської конвенції про дипломатичні відносини (1961). Важливим для розвитку дипломатичної системи РП став ухвалений 27 липня 2001 р. Закон про закордонну службу. Функціонування дипломатичної служби Польщі за комуністичного періоду ґрунтувалося на радянській моделі, що безпосередньо впливало на здійснення зовнішньополітичної діяльності соціалістичної Польщі, організацію і функціонування її дипломатичної служби, забезпечення фахівцями, підготовку дипломатичних кадрів, що ґрунтувалася на комуністичній ідеології. Є підстави стверджувати про радянізацію дипломатичної освіти. Цей процес тривав до початку перебудовних процесів, які розпочалися в СРСР із епохою М. Горбачова та мали вплив і на розвиток демократичних проце-

сів у Польщі, налагодження компромісу між правлячим комуністичним режимом та опозиційними силами, що знаменувало період демократизації польського суспільства та створило передумови для розбудови дипломатичної служби, підготовки дипломатичних кадрів для «нової» демократичної Польщі. Демократичні перетворення в політичному, суспільному житті РП у 1990-1991 рр., створення демократичного уряду, обрання президентом Леха Валенси, створення МЗС тощо вплинули на організацію дипломатичної служби в демократичній Польщі, підготовку дипломатичних кадрів нового покоління, що забезпечувала відповідна нормативно-правова база. Чітка зовнішня політика РП, орієнтація на європейську та світову інтеграцію, національні цінності, спрямованість на участь держави у формуванні стабільної безпекової політики в тісній співпраці з державами Вишеграду, НАТО, ЄС, ООН, ОБСЄ, розвиток добросусідських стосунків зі всіма державами світу тощо наклали відбиток на концепцію підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин, високі вимоги до фахівців у сфері дипломатичної та консульської підготовки, виконання обов'язків працівника дипломатичного та консульського персоналу, працівників МЗС РП та осіб, що працюють у закордонних установах, вимог до здобуття дипломатичних рангів, осіб, які виконують службові обов'язки в закордонному представництві, міжнародних організаціях, польських інститутах тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бусленко В. В. Тенденції взаємодії влади та опозиції в Польщі в контексті процесів демократизації. Політичне життя / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця: В-во ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. № 1. С. 5–12.
2. Клочак О. З. Зовнішня політика і дипломатія Республіки Польща в епоху глобалізаційних змін (1989-2004 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02. "Всесвітня історія" / Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2018. 274 с.
3. Липчук В. В., Ковалів В. М. Тенденції польської системи вищої освіти та основні уроки для України. Інноваційна економіка. 2017. № 3–4. С. 17–23.
4. Палінчак М. М., Гжешук В. Розвиток державної освітньої політики в Польській Народній Республіці. Регіональні студії. 2022. № 30. С. 174–179.
5. Савчук Б. Європейський вектор підготовки дипломатичних кадрів у державах Вишеградської групи (початок 90-х років XX сторіччя). *Modernen gineering and innovative technologies. International periodic scientific journal. Germany. Karlsruhe, 2019. Issue 7. Part 4. P. 24–29.*
6. *Istytutu Polskie*. URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/instytuty-polskie>
7. Eisler J. *Polski rok 1968*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2006. 809 s. [in Polish]
8. *Kozminski University*. URL: <https://www.kozminski.edu.pl/en>
9. *Ministerstwo Spraw Zagranicznych*. URL: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja>
10. Szczepanik K. *Dyplomacja Polski 1918–2005. Struktury organizacyjne*. Warszawa: Askon, 2005. 244 s. [in Polish]
11. *Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o służbie zagranicznej [Act of 27 July 2001 on foreign service]*. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – Journal of Laws of the Republic of Poland*, 128. URL: https://www.ms.gov.pl/pl/ministerstwo/sluzba_zagraniczna/ustawa_o_sluzbie_zagranicznej/ <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011281403/T/D20011403L.pdf> [in Polish]

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄС****THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RIGHT-WING POPULIST
POLITICAL PARTIES IN THE LEADING EU COUNTRIES****Пашина Н.П.,***доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Маріупольського державного університету***Іванець Т.М.,***кандидат політичних наук,
завідувачка кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету*

У статті проаналізовано підходи до трактування поняттєвої категорії «популізм», у тому числі як методик боротьби за електорат, як типу ідеології, як політичного явища. Виділено складові елементи популізму загалом (народоцентризм, антиелітизм, необмежений народний суверенітет) та характерні риси, притаманні виключно правому популізму (нативізм та авторитаризм). Вивчено передумови розвитку сучасного популізму в країнах Європи та класифікацію причин націонал-популізму, яку запропонували дослідники Р. Ітвел та М. Гудвін (схема «чотири D»). Визначено особливості розвитку євроскептицизму як одного з провідних трендів в суспільних настроях електорату країн Європи та політичних програм правих радикальних партій, які стоять на засадах популізму. Проаналізовано особливості євроскептичної риторики в програмних документах правих популістських партій в провідних країнах Європи – Франція («Національне об'єднання»), Німеччина («Альтернатива для Німеччини»), Велика Британія («Партія незалежності Сполученого королівства» та партія «Reform UK» – наступниця «Партії Brexit»). Охарактеризовано особливості та причини зростання рівня підтримки правих популістських партій як на національному рівні, так і на рівні Європарламенту. Визначено вплив пандемії на політичну риторику правих популістських партій та оцінено результати її впливу на уподобання електорату. Розглянуто особливості внесення питань, пов'язаних з повномасштабним вторгненням РФ в Україну, до порядку денного правих популістських партій, характерні риси політичної риторики окремих правих популістських партій щодо цього питання. Оцінено перспективи подальшого посилення впливу правих популістських партій в Європі та його потенційний вплив на підтримку України з боку ЄС в майбутньому.

Ключові слова: правий популізм, правий радикалізм, права популістська партія, євроскептицизм, партійна система.

The article analyzes approaches to the interpretation of the conceptual category «populism», including as a methodology for fighting for the electorate, as a type of ideology, as a political phenomenon. The constituent elements of populism in general (people-centeredness, anti-elitism, unlimited popular sovereignty) and the characteristic features inherent exclusively in right-wing populism (nativism and authoritarianism) are highlighted. The prerequisites for the development of modern populism in European countries and the classification of the causes of national populism proposed by researchers R. Eatwell and M. Goodwin (the «four D» scheme) are studied. The peculiarities of the development of Euroscepticism as one of the leading trends in the public mood of the electorate of European countries and the political programs of right-wing radical parties based on populism are determined. The author analyzes the features of Eurosceptic rhetoric in the program documents of right-wing populist parties in the leading European countries – France («National Rally»), Germany («Alternative for Germany»), Great Britain («United Kingdom Independence Party» and «Reform UK» party – the successor of the «Brexit Party»). The features and reasons for the growth of support for right-wing populist parties at both the national and European Parliament levels are characterized. The influence of the pandemic on the political rhetoric of right-wing populist parties is determined and the results of its impact on the preferences of the electorate are assessed. The peculiarities of putting issues related to the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation on the agenda of right-wing populist parties, as well as the characteristic features of the political rhetoric of individual right-wing populist parties on this issue are considered. The author assesses the prospects for further strengthening of the influence of right-wing populist parties in Europe and its potential impact on the EU's support for Ukraine in the future.

Keywords: right-wing populism, right-wing radicalism, right-wing populist party, euroscepticism, party system.

Постановка проблеми: Особливості розвитку політичних процесів в Європі на сучасному етапі характеризуються активізацією популістської риторики та посиленням впливу правих популістських партій. Подібна ситуація являється реакцією на ті негативні наслідки для національного суверенітету країн, які потягнули за собою

пришвидшені процеси глобалізації та регіональної інтеграції. Сучасний популізм являється продуктом ліберальної демократії, яка базується на інститутах представництва та підзвітності, цінностях свободи, плюралізму, політичної рівності, спирається на права людини та верховенство права, однак виступає альтернативою ліберальній

демократії, ставлячи в якості свої основних засад антиплуралізм, антидемократизм, конфронтаційність [1]. На сьогодні праві популістські партії вже виступають значною силою на політичній арені Європи, яка може впливати на визначення зовнішнього та внутрішнього курсу окремих держав та ЄС в цілому (праві популістські сили являються провідними опозиційними партіями в ряді національних парламентів, входять в урядові коаліції, мають власну фракцію в Європарламенті).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання популізму являється актуальним для сучасної політичної науки. Як соціально-політичний феномен популізм досліджували Г. Вайнштейн, Е. Лакло, Ф. Паніцца, І. Кіянка, Р. Янсен, О. Барабанов А. Філіпович. Особливості та основні тенденції розвитку правого популізму в Європі розглядали М. Грубер, Дж. Іссеті, Л. Грірарделло, М. Валдер. Правий популізм в контексті кризи ліберальної демократії аналізували Р. Ітвелл, М. Гудвін, М. Бурдюг. Євроскептицизм як ідеологічну складову європейських правопопулістських партій вивчали К. Караман, М. Гримська, М. Шепелев. Характерні риси розвитку та еволюції правих популістських партій в європейських країнах характеризували Р. Капаул, К. Еверт, Дж. Фейхі, Т. Аллен, Х. Аларіан. Ф. Молз, Дж. Джеттен.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на наявність значної кількості робіт, пов'язаних з вивченням європейського правого популізму, на сьогодні відсутнє дослідження, в якому б було здійснено компаративний аналіз особливостей політичної риторики та рівня її успішності на різних етапах розвитку правих популістських партій в провідних країнах Європи.

Формулювання цілей статті. Здійснити компаративістський аналіз основних тенденцій розвитку правих популістських партій в провідних європейських країнах на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Популізм являється багатозначним феноменом. Його можна трактувати як певну методику, яку використовують політичні організації у своїй боротьбі за електорат. Також, відповідно до позиції дослідника К. Мюдде, популізм являється типом ідеології, яка передбачає поділ суспільства на дві антагоністичні групи – народ та корумповану еліту (популісти вважають, що політик має бути вираженням інтересів саме волі народу) [5]. Крім цього, популізм можна розглядати як політичне явище сучасності. В рамках такого трактування популізму можна виокремити декілька його складових елементів. По-перше, народоцентризм, який передбачає сприйняття народу як певної гомогенної одиниці. По-друге, антиелітизм, що передбачає протиставлення народу та еліт. По-третє, акцент на вимогах необмеженого народ-

ного суверенітету. Якщо є розглядати правий спектр популізму, то він ще і додатково характеризується наявністю таких характеристик як ідеологія нативізму, що наголошує на привілейованому статусі корінних народів або титульної нації у порівнянні з мігрантами, та авторитаризм [4].

Можна виокремити декілька основних передумов розвитку сучасного популізму в країнах Європи. По-перше, наслідки глобалізації (передача частки національного суверенітету наднаціональним структурам, активізація міграційних процесів, які завдали шкоди національній самобутності культур, у тому числі і під впливом підтримуваної елітами політики мультикультуралізму). По-друге, відмежування еліт від широких верств населення. По-третє, негативні наслідки проведення неоліберальної економічної політики (передбачала деіндустріалізацію Європи та перенесення виробництва в країни третього світу й Китай) для європейського середнього класу. По-четверте, розвиток інформаційних технологій, поширення мережі інтернет та соціальних мереж (свобода слова отримала нову необмежену свободу, що зовсім не піддається контролю) [2].

Дослідники Роджер Ітвел та Метью Гудвін, аналізуючи правий популізм, який в своїй роботі називають націонал-популізмом, вважають, що він спричинений чотирма основними причинами («чотири D» (distrust, destruction, deprivation, dealignment) – недовірою (недовіра до уряду), руйнуванням ідентичності (через масову міграцію та політику мультикультуралізму), депривацією (падіння рівня життя середнього класу в наслідок впливу глобалізації), переорієнтацією (відхід від підтримки електоратом традиційних політичних сил) [3].

Усі зазначені вище фактори в європейських країнах проявилися у суспільних настроях, які отримали назву «євроскептицизм». Падіння рівня довіри до ЄС та його інституцій можна прослідкувати паралельно з зростанням кризових явищ. Якщо за результатами соціологічних досліджень 2007 року довіру до ЄС відчували 57% населення, то вже у 2012 році (після чергового розширення організації, в умовах боротьби з наслідками фінансово-економічної та бюджетної криз) цей показник впав до 33%. Станом на грудень 2016 року (в умовах активізації міграційної кризи) близько 50% громадян вважало, що ЄС повинен повернути країнам-членам частину їх суверенітету та владних повноважень [5]. Найяскравіше євроскептичні настрої були висвітлені саме в програмах правих популістських партій Європи. В нашому дослідженні ми розглянемо особливості коливання рівня підтримки популістських правих партій в провідних країнах Європи – Франція («Національне об'єднання»), Німеччина («Альтернатива для Німеччини»), Велика Британія («Партія неза-

лежності Сполученого королівства» та партія «Reform UK» – наступниця «Партії Brexit»).

Якщо прослідкувати за особливостями змін у підтримці правих радикальних популістських партій, які стоять на принципах євроскептицизму, в цих країнах, то ми побачимо, що зростання підтримки євроскептичних настроїв збігається з міграційною кризою, яка почалася у 2014-2015 роках і була наймасштабнішою з часів Другої світової війни. Багатомільйонний некерований потік біженців зі Східної Європи (колишні республіки СРСР) та арабських країн, як наслідок війни в Сирії та Іраку, дій ІДІЛ, вторгнення РФ на сході України, призвів до загострення проблеми безпеки на території європейських країн. Це сприяло посиленню позицій правих популістських сил, які вдало внесли пункти щодо захисту країн від викликів з боку міграції до своїх партійних документів [5].

У цей час євроскептики з правих політичних сил посилили свій вплив не лише на рівні національних парламентів, але й на рівні Європарламенту. Так, за результатами виборів до Європарламенту 2014 року значний успіх продемонстрували правопопулістські партії з усіх країн, які включені до нашого аналізу: «Національний Фронт» отримав 24 з 74 місць; «Альтернатива для Німеччини», створена лише у 2013 році, – 2 місця з 96; «Партія незалежності Сполученого Королівства» – 24 місця з 73. У 2019 році подібні тенденції щодо значного впливу правих популістів та євроскептиків в Європарламенті збереглися: «Національне об'єднання» (яке замінило в межах ребрендингу «Національний фронт» у 2018 році) отримало 22 місця; «Альтернатива для Німеччини» збільшила свій результат до 11 місць; підтримку, яку мала «Партія незалежності Сполученого Королівства», в умовах партійної кризи перетягнула на себе новостворена її колишнім лідером Найджем Фараджем «Партія Brexit» (з 2020 року партія «Reform UK») – 29 місць.

Подібні результати спостерігалися і на національному парламентському рівні, але лише у тих країнах, де функціонують багатопартійні системи – в Німеччині та Франції. У 2017 році «Національний фронт» вперше за багато років отримав цілих 8 місць у французькому парламенті, а «Альтернатива для Німеччини» взагалі продемонструвала надзвичайні успіхи, отримавши 94 місця в Бундестазі. Ці результати підтверджують тезу про те, що в країнах, де функціонує мажоритарна виборча система та склалася дієва двопартійна система, шанси правих популістських партій потрапити в парламент є малоімовірними – так партія «Партії Brexit» у 2019 році отримала 29 місць до Європарламенту (за пропорційною виборчою системою) та жодного місця в національному парламенті за мажоритарною виборчою системою [8].

Пандемія Ковід-19, враховуючи її потенційний негативний вплив на всі сфери суспільного життя держав, була дуже швидко включена до партійної риторики всіх правих популістських партій. «Національне об'єднання» у питаннях, пов'язаних з пандемією та подоланням її наслідків, зробило акцент на «суверенності», зауважуючи, що якби Франція мала більше національного суверенітету, розв'язати проблеми, що виникли, було б простіше. Основною національною метою проголошувалася необхідність власного забезпечення себе медичними товарами та медичними послугами. Партія звинувачувала уряд в недостатньому захисті життя та здоров'я громадян, засуджувала звільнення ув'язнених та відкриті кордони. Треба відзначити, що «Національне об'єднання» у своїй політичній риториці недостатньо уваги приділяло кризі французької системи охорони здоров'я, водночас перебільшуючи негативний вплив ісламізації та соціальної кризи. Продовжувалося акцентування на антиглобалістській риториці. У сферу традиційної уваги, яку партія приділяла представникам простих професій (фермери, рибалки тощо), були включені медичні працівники, захистом яких, на думку цієї політичної сили, уряд займався недостатньо. У всіх проблемах «Національне об'єднання» перш за все звинувачувало ЄС, а в закритті кордонів бачило залог деглобалізації, ренаціоналізації та повернення власного суверенітету. Тобто, питання пандемії розглядалися в контексті традиційних пріоритетних складових партійної риторики французьких правих популістів – відродження суверенітету, протистояння ісламізації, антиглобалізм, євроскептицизм [5].

«Альтернатива для Німеччини» в умовах поширення Ковід-19 вдалася до критики тих заходів, які вводив уряд для стримування та протидії пандемії. Акцент робився на неправильному керуванні кризою, затримці в реагуванні, неефективних заходах. Серед проблем, що підіймалися, були питання, пов'язані з особистісною свободою в умовах карантину, та критика німецької системи охорони здоров'я. Все це, як і у випадку з французькими популістами, подавалося через призму традиційних пріоритетів партії – критика уряду, який очолювала А. Меркель, критика питань, пов'язаних з іммігрантами. Треба зазначити, що «Альтернатива для Німеччини» відзначилася непослідовною риторикою щодо пандемії. Заходи, прийняті урядом, то визнавалися недостатніми, в чому вбачалася загроза безпеці, то занадто жорсткими, в чому бачили обмеження свободи. Керівництво держави то критикувалося за перебільшення масштабів пандемії, то за применшення. Інколи робився акцент на загрозі демократії, інколи – на загрозі економіці. Така непослідовність в партійній риториці в купі з загальною позитивною оцін-

кою дій уряду щодо боротьби з пандемією з боку населення призвело до падіння рівня електоральної підтримки «Альтернативи для Німеччини» [5].

Щодо правих популістських сил в Великій Британії, то в «Партія Brexit» в умовах досягнення своєї основної мети (виходу Великобританії з ЄС) була трансформована в 2020 році у партію «Reform UK», яка спробувала розширити коло своїх партійних цілей, у тому числі шляхом введення акцентування уваги на питання, пов'язані з пандемією. Ця політична сила критикувала ті жорсткі карантинні заходи, які реалізовував уряд Бориса Джонсона, та пропонувала зосередитися на захисті тих верств населення, які є найбільш вразливими (люди похилого віку та хворі), а звичайних людей не обмежувати у їхніх спробах жити нормальним життям. Особлива увага також приділялася критиці негативних наслідків карантинних обмежень для британської економіки. Тобто, партія переорієнтувалася з однієї войовничої ідеї на іншу. Однак, в умовах сталої двопартійної системи Великобританії, закріпити свої позиції на політичній арені цій політичній силі не вдалося [7].

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року створило доволі неоднозначні умови для подальшого розвитку правих популістських партій в Європі. В одного боку, їх традиційне русофільство в нових умовах викликало певне несприйняття та критику з боку широких верств електорату. З іншого боку, кризові процеси зазвичай сприяють зростанню підтримки правих популістських сил. Враховуючи той факт, що населення європейських країн ще остаточно не оговталася від наслідків криз та пандемії (зниження рівня життя, зростання безробіття, інфляція тощо), новий виклик, у вигляді найбільш масштабного військового зіткнення на європейському континенті з часів Другої світової війни, викликало у частини електорату занепокоєння. Праві популісти в цих умовах маніпулювали на питаннях, пов'язаних з витратами на допомогу українським біженцям, на військову допомогу Україні, проводячи пряму залежність між ними та неефективною діяльністю урядів з одного боку, й зниженням рівня добробуту громадян європейських країн з іншого боку. Тому припинення війни та витрат на війну у будь-який спосіб вбачалося частині електорату доцільним.

Треба зазначити, що серед політичних партій, які ми аналізували в рамках нашого дослідження, лише британська «Reform UK» не робила в своїй політичній риториці акцент на українське питання. Це обумовлено, перш за все, тим, що після виходу Великобританії з ЄС та в умовах відсутності необхідної підтримки з боку електорату, щоб відігравати вагомий роль на загальнонаціональній політичній арені в умовах двопартійності, ця політична сила змістила свої акценти на регіо-

нальний рівень, де має шанси отримали представництво.

«Національне об'єднання» та його лідер Марі Ле Пен, яка у свій час визнала анексію Криму, отримувала кредити в російських банках, особисто зустрічалася з В. Путіним, засудили російське вторгнення в Україну в 2022 році. М. Ле Пен заявила, що ця подія змінила її погляд на російського президента, якого вона тепер визнала авторитарним. Подібна зміна в риториці відповідала настроям електорату, на який орієнтувалося «Національне об'єднання», що знайшло підтвердження в результатах виборів до французького парламенту 2022 року – партія здобула рекордні 89 місць та стала другою опозиційною силою. На президентських виборах цього ж року М. Ле Пен вдалося вийти до другого туру разом з чинним президентом Е. Макроном. Однак послаблення проросійської риторики виявилось тимчасовим – після виборів «Національне об'єднання» поступово повернулося до попереднього курсу: необхідність зняття антиросійських санкцій, миру в інтересах Росії тощо [9].

«Альтернатива для Німеччини» навпаки одразу посилила свою проросійську риторику. Це можна пояснити структурою її електорату – переважним чином це вихідці зі східної Німеччини (колишньої НДР), де традиційно вищий рівень симпатій до РФ, що пояснюється наявністю зав'язків з СРСР в період існування соціалістичного табору, проживання великої кількості етнічних німців, які переселилися сюди після розвалу Радянського Союзу, та продовжують розмовляти російською мовою, дивитися російські ЗМІ, мають проросійські погляди [6]. Ця стратегія для «Альтернативи для Німеччини» виявилася вдалою та призвела до зростання рівня підтримки (що можна побачити на прикладі результатів місцевих виборів), причину цього аналітики вбачають у тому, що німецькі праві популісти вдало грають на побоюваннях німців щодо економічної рецесії, подальшого падіння рівня добробуту (особливо у східній Німеччині, яка і так знаходиться за рівнем доходів у невихідному положенні порівняно з західною) через той курс, якого дотримується уряд, у тому числі відносно питань, пов'язаних з допомогою Україні (гуманітарна, військова, утримання українських біженців тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, до основних причин успіху правих популістських партій в Європі можна віднести наступні: вдалий акцент на тих проблемах, які актуалізувалися в Європі (криза євроінтеграції, євроскептицизм, міграційна криза, пандемія, страх перед негативними наслідками російсько-української війни); посилення позиції шляхом отримання реального досвіду перебування при владі; змога впливати на порядок денний через співпрацю

з традиційними парламентськими партіями. Російська агресія проти України спричинила зростання рівня підтримки правих популістських партій, бо в умовах невизначеності, падіння рівня економічного добробуту населення праві популісти вдало маніпулюють неефективністю діяльності національних урядів та пропонують прості відповіді на складні питання. Подібна ситуація спостерігалася і в інші кризові періоди розвитку європейських

країн – тоді також відзначалося зростання рівня підтримки правих популістів. На сьогодні зростання впливу правих популістських партій спостерігається в усіх європейських країнах, і враховуючи, що в наступному році пройдуть вибори як до національних парламентів, так і до Європарламенту, це може вплинути на загальний курс Європи щодо підтримки України, тому це питання потребує подальшого наукового опрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдюг М. М. Чинники зростання популізму в умовах ліберальної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 66. С. 89-97. URL: chrome-extension://efaidnbmninnnibpcajpcgicfindmkaj/http://app.nuoua.od.ua/archive/66_2020/15.pdf
2. Холявка А. Популістська хвиля проти глобалізму. URL: <https://ussd.org.ua/2021/05/28/populistska-hvylya-proty-globalizmu/>
3. Eatwell R., Goodwin M. National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. *Pelican Books*. London, October 2018. URL: https://www.academia.edu/38144204/National_Populism_the_Revolt_against_Liberal_Democracy_October_2018
4. Capaul R., Ewert Ch. Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments – A Comparative Analysis. *Swiss Political Science Review*. December 2021. Volume 27, Issue 4. Pp. 778-798. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spsr.12491>
5. Gruber M., Isetti G., Ghirardello L., Walder M. A Cross-Country Critical Discourse Analysis of Right-Wing and Left-Wing Populist Parties in Europe. *Special Issue: Populism in the Age of COVID*. Volume 6. Issue 2. Pp. 147-171. URL: https://brill.com/view/journals/popu/6/2/article-p147_3.xml
6. The invasion of Ukraine is making life difficult for right-wing populists. *The Economist*. 21.03.2022. URL: https://www.economist.com/europe/2022/03/21/the-invasion-of-ukraine-is-making-life-difficult-for-right-wing-populists?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gad_source=1&gclid=CjwKCAjws9ipBhB1EiwAccEi1PMK9HnyzngSPSU6tr5elJeJ9BVK6mEKftce0QmdYReS1esPLD5RoC51kQAvD_BwE&gclidsrc=aw.ds
7. Brexit Party re-branding as anti-lockdown party Reform UK. 01.11.2020. URL: <https://news.sky.com/story/brexit-party-re-branding-as-anti-lockdown-party-reform-uk-12121428>
8. Пашина Н., Іванець Т. Особливості правого популізму в країнах західної Європи та Японії: порівняльний аналіз. *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice*. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 8(27) 2023. С. 368 – 379. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-368-379](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-368-379)
9. Друг не на словах: як Марін Ле Пен відмовилася від Путіна, але продовжує йому допомагати. *Європейська правда*. 19.04.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/19/7138016/>

ТЕХНОЛОГІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІЗРАЇЛЮ ТА ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

TECHNOLOGIES OF THE FOREIGN POLICY OF ISRAEL AND NORTH KOREA: COMPARATIVE ANALYSIS

Іщенко І. В.,

*доктор політичних наук, професор
завідувач кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Досліджено особливості зовнішньої політики Ізраїлю та Північної Кореї у контексті технологічного виміру. Актуальність статті обумовлена схожістю геополітичного стану двох країн, перебуваючих у ворожому зовнішньому середовищі, можливістю творчого врахування цих технологій для вітчизняних умов України. У статті автор здійснює порівняльний аналіз технологій зовнішньої політики Ізраїлю та Північної Кореї. Комплексних дослідницьких праць з цієї тематики немає, хоча технології зовнішньої політики окремо кожної з цих країн науковці досліджують. Основою технологій зовнішньої політики Ізраїлю є положення сіонізму, що політичне розв'язання єврейського питання має бути узгоджене з великими державами. Стратегічні комунікативні практики з США, реалізовані в технологіях двосторонніх відносин є матеріалізацією цього положення. Прихованість ядерного потенціалу, опора на швидкість реагування звичайними високотехнологічними збройними силами, розвиток спецслужб, імпровізація, позиціонування себе як багатостраждальної від тероризму країни – головні технологічні особливості зовнішньої політики Ізраїлю. Країна проявляє жорсткість у відносинах з арабськими країнами.

Північна Корея активно використовує технологію асиметричної дипломатії у різних проявах. Чільне місце в цих технологіях посідає ракетно-ядерний чинник у різних модифікаціях – від отримання максимальної компенсації за невеликі поступки в розвитку ядерної програми, до використання свого геополітичного положення як буферної зони між КНР і Південною Кореєю. Автор дослідив ідеологізацію зовнішньої політики як технологію Північної Кореї.

Спільні риси та відмінності в технологіях зовнішньої політики двох країн наступні. Спільне – проблема безпеки перебуває в основі технологій двох країн. Використання ядерного потенціалу як стримуючого чинника, але КНДР використовує його експліцитно, а Ізраїль приховано – для створення невпевненості агресивних намірів ззовні. Ідеологія сіонізму в основі технологій зовнішньої політики Ізраїлю, згідно з якою провідні країни повинні опікуватися існуванням Ізраїлю. Технологія щодо створення іміджу країни в облозі ставить на перше місце армію Ізраїлю. Ідеологія «чучхе» разом з політичним віровченням чхондоїзмом і принципом верховенства армії в житті народу «сангун» – керівні положення ідеологічного забезпечення технологій зовнішньої політики КНДР.

Ключові слова: зовнішня політика, зовнішнє середовище, технології, Ізраїль, Північна Корея, комунікативні практики, ядерна зброя, двосторонні відносини.

The author studied the features of the foreign policies of Israel and North Korea in the context of the technological dimension. The relevance of the article is due to the similarity of the geopolitical state of the two countries, located in a hostile external environment, and the possibility of creatively studying these technologies for the domestic conditions of Ukraine. In the article the author analysis and compares the foreign policy technologies of Israel and North Korea. There are no comprehensive research works on this topic, although scientists are studying foreign policy technologies separately for each of these countries. The basis of Israel's foreign policy technology is the position of Zionism that a political solution to the Jewish question must be agreed upon with the great states. Strategic communication practices between Israel and the United States, implemented in the technologies of bilateral relations, are the materialization of this situation. The concealment of nuclear potential, reliance on the speed of response of conventional high-tech armed forces, the development of special services, improvisation, and positioning itself as a country long suffering from terrorism are the main technological features of Israel's foreign policy. The country acts harshly in relations with Arab countries. North Korea actively uses the technology of asymmetric diplomacy in various manifestations. The leading place in these technologies is occupied by the nuclear missile factor in various modifications – from obtaining maximum compensation for small concessions in the development of the nuclear program to using its geopolitical position as a buffer zone between the PRC and South Korea. The author studied the ideologization of foreign policy as a technology of North Korea.

The common features and differences in the foreign policy technologies of the two countries are as follows. What they have in common is that the security issue is at the core of the technologies of the two countries. The use of nuclear potential as a deterrent, but North Korea uses it explicitly, and Israel uses it hidden, to create uncertainty about aggressive intentions from the outside. The ideology of Zionism is the basis of Israeli foreign policy technologies, according to which leading countries should care about the existence of Israel. The technology for creating the image of a country under siege puts the Israeli army at the forefront. The Juche ideology, together with the political creed of Cheongdoism and the Sangun principle of the supremacy of the army in the life of the people, are the guiding principles for the ideological support of North Korean foreign policy technologies.

Key words: foreign policy, external environment, technology, Israel, North Korea, communicative practices, nuclear weapons, bilateral relations.

Постановка проблеми. Проблемою сучасності є дестабілізація сучасної світової системи з тенденцією до утворення багатополарності. В цих умовах боротьба за збереження статус кво призводить до протистояння провідних акторів, серед яких США та КНР мають приблизно однакові ресурсні потенціали. Обидва ці геополітичні гравця забезпечують свої інтереси шляхом підтримки тих міжнародних суб'єктів, зовнішня політика яких відповідає їх цілям та національній безпеці. Для Сполучених штатів такою країною є Ізраїль – форпост з надання впливу США на Близькому Сході, а для Китаю – Північна Корея, що виконує роль буферної зони між КНР і проамериканською Південною Кореєю. Таким чином, обидві країни і Південна Корея, і Ізраїль перебувають у ворожому навколишньому середовищі та змушені маневрувати, створюючи собі безпечні умови різними технологіями зовнішньої політики та комунікативними практиками.

Звідси випливає актуальність нашої статті. Вона полягає в тому, що порівняльний аналіз цих технологій дозволить взяти їх до уваги і творчого використання в процесі здійснення зовнішньої політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексного дослідження цієї проблеми поки що немає, хоча публікації, зорієнтовані на висвітлення особливостей зовнішньої політики окремо Ізраїлю та Північної Кореї, є. Вони належать і вітчизняним, і зарубіжним дослідникам. Засадничі ідеї зовнішньої політики Ізраїлю властиві Т. Герцлю [2]. Серед українських науковців слід назвати О. Юрченко [5], Ю. Матвієнко [3], Л. Волошину [1]. Зовнішню політику Північної Кореї досліджували А. Ланков [7], Д. Сенгер [8]. Соціально-психологічний аспект, у контексті сприйняття технологій зовнішньої політики КНДР, висвітлив А. Вендт [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мета статті полягає у здійсненні порівняльного аналізу технологій зовнішньої політики Ізраїлю та Північної Кореї.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних дослідницьких завдань: 1) проведення аналізу технологій зовнішньої політики двох країн та 2) охарактеризування специфіки технологій зовнішньої політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка зовнішньої політики держави та її комунікативних практик це не тільки відповідь на питання як здійснюються двосторонні відносини, до цього слід додати відповідь на інше – чому державі властиві певні дії протягом тривалого часу, та у який спосіб вони реалізуються. Якщо уважно проаналізувати думки батька-засновника сіонізму Теодора Герцля, то можна знайти схожість з сучас-

ними технологіями зовнішньої політики Ізраїлю. У своїй книзі «Юдейська держава. Досвід сучасного розв'язання єврейського питання» він писав, що єврейське питання слід вирішувати не еміграцією з однієї країни діаспори в іншу або асиміляцією, а створенням незалежної єврейської держави. Політичне розв'язання єврейського питання, на його думку, має бути узгоджене з великими державами [2].

У сучасності ми бачимо як матеріалізувалася його думка, адже Ізраїль має свого потужного стратегічного партнера – США, який не тільки допомагає, а також вибачає за помилки, конкретні комунікативні практики, що не узгоджуються з інтересами США. Сіоністи довгий час при підготовці алії послуговувалися ідеєю незаселеної, пустої Палестини, висловлюючи це у своєрідному слогані «безлюдна земля для безземельних людей». Окрім того, новий ішув – сіоністи, які прибували переважно з Європи для побудови єврейської держави власними руками на основі практик, не властивих єврейству історично, представляв себе провідником прогресу, передових технологій і кращого майбутнього. Так сформувалися специфічні цінності – працьовитість, практичність, відсутність зайвих обговорень. Теоретичні знання прирівнюються до слабкості та недостатньої продуктивності, а центральним персонажем нового ізраїльського суспільства був уже не мудрець (рабин), а фермер. Усе це мало вплив на підхід до військових питань – практичний, інструментальний, орієнтований на дії та розв'язання негайних проблем, часто шляхом імпровізації в комунікативних практиках [5]. Сучасні технології Ізраїлю у військовій сфері можна характеризувати як інноваційні, рішучі, орієнтовані на миттєву відповідь терористам, хоча почасти це пояснюється впевненістю його лідерів у підтримці США. Період 1960-1980 рр. – це активна комеморація Голокосту, процес над Адольфом Ейхманом у Єрусалимі в 1961 році. На тлі Шестиденної війни 1967 року, Голокост набув нового значення як абсолютного втілення безпомічного й бездержавного єврейського існування, реалізації всіх загроз національній безпеці у своїй суті. Проекція цього позбавленого контексту образу «Голокосту» (жертва спалення) або «Шоа» (Катастрофи) наслідком має сприйняття ледь чи не будь-якої загрози як екзистенційної і для народу, і для держави, а також той факт, що єврейство фактично застрягло в модусі жертви, з якого воно ніби й бажає вийти, але водночас не пропонує принципово нового формату ідентичності, і, відповідно, ця поведінкова модель закріплена в стратегічній культурі [5].

Віктимність для стратегічної культури – головна передумова формування «менталітету облоги» сприйняття зовнішнього середовища як ворожого

та потенційно або реально небезпечного, а його представників – як націлених на колективне знищення. У зовнішній політиці ця комунікативна практика вже оформилась як технологія впливу на зовнішнє середовище. Образ багатостраждального від ісламського тероризму Ізраїлю підтримується постійно і слугує стимулом для надання військової та іншої допомоги від свого головного стратегічного союзника.

Оскільки обстановка навколо Ізраїлю постійно змінюється, національну оборонну доктрину ця держава не створює через швидку втрату актуальності подібного документу. Зважаючи на те, що війна є різко негативним явищем в юдаїзмі, ізраїльтяни розглядають її через призму покладання відповідальності за конфлікт на сторону, що його розпочала. У юдаїзмі існує 3 види війни: 1) мілхемет міцва – обов'язкова, необхідна війна, що спрямована на завоювання Ерец-Ізраель – її «легітимність» пояснюється 613 заповідями юдаїзму; 2) мілхемет хова – обов'язкова, оборонна війна; 3) мілхемет рашут – дозволена війна, спрямована на розширення кордонів Ерец-Ізраель. Перші дві переважно є оборонними, тоді як остання в суті своїй є лише наступальною. Інколи виділяють превентивну, необов'язкову війну, що керується постулатом «якщо хто прийде вбити мене, то вбий його першим» – цю категорію інколи відносять до мілхемет хова [4].

Перебуваючи у ворожому оточенні, керівництво Ізраїлю продовжує активно вживати заходи з реформування та розвитку розвідувальних та спеціальних служб з метою підвищення їх можливостей з урахуванням поточних тенденцій розвитку безпекової обстановки довкола країни. В першу чергу, чинне керівництво Ізраїлю намагається підвищити ефективність роботи розвідувальних та інших спеціальних служб щодо забезпечення прийняття урядових рішень. В цьому напрямку значна увага приділяється поглибленню координації спеціальних служб на урядовому рівні та усуненню можливих перешкод на шляху своєчасного інформування ключових урядовців з одночасним збереженням можливості отримувати альтернативну інформацію. Також спостерігається тенденція щодо все більш активного використання ізраїльським керівництвом можливостей спеціальних служб для посилення своїх міжнародних позицій та міжнародного співробітництва, в першу чергу, з метою поліпшення безпекової ситуації довкола країни. Звертає на себе увагу системність заходів, що вживаються ізраїльським керівництвом. Вони спрямовані на розширення можливостей спеціальних служб за напрямком сучасних технологій з метою створення умов для гарантованого отримання інформаційної переваги заздалегідь або в короткі терміни над будь-яким ймовірним противником [3].

Інформація, що слугує прийняттю рішень має використовуватись ефективно. Однак інститут Міністерства закордонних справ Ізраїлю працює не досить ефективно. Це видно хоча б зі стану дипломатичних відносин з арабськими країнами, орієнтація переважно на силові методи. Хоча технології м'якої сили використовуються в системі Хазбари, але цього явно недостатньо. Українські мас медіа відзначають, що нейтралітет Ізраїлю по відношенню до війни в Україні швидше означає його проросійську позицію. Більше того, нещодавно ізраїльський уряд успішно провів два раунди політичних переговорів на високому рівні з МЗС Росії. Крім того, була досягнута домовленість про створення ще однієї російської дипломатичної місії в Єрусалимі, для якої навіть була безкоштовно виділена земля.

Стосовно ж голосування в ООН, можна впевнено говорити про повну підтримку Ізраїлем США у двосторонніх відносинах. Особливо в тих випадках, коли на голосуваннях ГА ООН у резолюціях піднімаються питання проблематики взаємовідносин Ізраїлю та ПНА, терористичних атаках на Ізраїль, визнання Єрусалиму столицею Ізраїлю і т.ін.

Попри те, що США – стратегічний союзник Ізраїлю, в зовнішній політиці останній використовує технологію мотивації США у двосторонніх відносинах до ще більшої допомоги своєю присутністю в регіоні. Так, наприклад, розвиваючи відносини з Китаєм, Беньямін Нетаньяху заявляв про вигоду цих двосторонніх відносин з метою викликати ще більше бажання США залишити Ізраїль у сфері впливу своєї зовнішньої політики та надавати йому допомогу.

На тлі цих технологій Ізраїлю у зовнішній політиці, Північна Корея, сподіваючись на власні ресурси, по-своєму адаптується до існування у ворожому зовнішньому середовищі.

Якщо Ізраїль, фактично володіючи ядерною зброєю, обрав технологію замовчування про її кількісні та якісні характеристики, тим самим поставив зовнішнє середовище перед дилемою, що з цим робити, а може не звертати на це серйозну увагу. За цього ставиться мета – викликати почуття небезпеки у тих арабських країн, що можуть планувати військове вторгнення до Ізраїлю. Північна Корея, навпаки демонструє реалізацію своєї ядерної програми. Вона застосовує технологію асиметричної дипломатії. Ряд зарубіжних авторів розкривають окремі риси цієї технології. По-перше, з'ясуємо специфіку сприйняття ядерної зброї. Тут варто навести думку конструктивістів, зокрема А. Вендта. Конструктивізм розглядає світ і те, що ми можемо знати про світ, як соціально сконструйовані. Цей погляд відноситься до природи реальності і природи знання, онтології і епістемології. А. Вендт пропонує відмінний приклад, який

ілюструє соціальне конструювання реальності, коли він пояснює, що 500 одиниць ядерної зброї Великобританії менш небезпечні для Сполучених Штатів, ніж п'ять одиниць ядерної зброї Північної Кореї. Ці ототожнення викликані не ядерною зброєю (матеріальна структура), а скоріше значенням, що надається матеріальній структурі (ідеальною структурою). Важливо розуміти, що соціальні відносини між Сполученими Штатами і Великобританією, Сполученими Штатами та Північною Кореєю однаково сприймаються цими державами, оскільки це загальне розуміння (або інтерсуб'єктивність) формує основу їх взаємодії [10]. Приклад також показує, що ядерна зброя саме по собі не має ніякого значення, якщо ми не розуміємо соціальний контекст. Це також демонструє, що конструктивісти виходять за рамки матеріальної реальності, включаючи вплив ідей і переконань на світову політику. Це також тягне за собою те, що реальність завжди будується і цей факт відкриває перспективи для змін. Іншими словами, значення не фіксовані, але можуть змінюватися з часом в залежності від ідей і переконань, яких дотримуються актори.

Отже, ядерна зброя КНДР сприймається як вкрай небезпечна, на базі чого ця країна обрала технологію асиметричної дипломатії. Оскільки денуклеаризація країни практично нереальна, адже ядерна зброя є засобом виживання Північної Кореї, то єдине можливим важелем стримання прискореного розвитку цієї програми є заохочення цієї країни. Як можна помітити, за невеликі поступки КНДР отримує певну компенсацію [7]. Разом з тим, ситуація кожного року змінюється, ведуться розмови, що у 2023 році Національні збори КНДР ухвалить поправку до Конституції, згідно з якою країна повинна мати ядерну зброю. Це означатиме, що в майбутньому КНДР не плануватиме скорочення своїх ядерних арсеналів в обмін на якісь дивіденди. Однак існують й інші технології, що дозволяють вижити цій країні. Наприклад, та ж сама ядерна програма, у обговоренні щодо скорочення якої брали участь Китай і Росія, враховуючі домовленості Кім Чен Ина з російським керівництвом, отримала так би мовити друге дихання. У разі обміну на постачання РФ боєприпасів для продовження війни в Україні, Північна Корея отримає ракетні технології, що дозволить у недалекому майбутньому реально загрожувати безпеці США. Вдосконалення та нарощування ядерного потенціалу КНДР вигідно Китаю. Коли ракетно-ядерні сили Південної Кореї настільки зростуть, що по-справжньому будуть непокоїти США і Республіку Корея (Південну Корею), то останні шукатимуть відносин з Китаєм із метою якось вплинути на КНДР.

Як бачимо це та ж сама технологія асиметричної дипломатії. КНДР використовує технологію

асиметричної дипломатії як обмін на невеличкі поступки в реалізації своєї ядерної програми на максимальну компенсацію з боку провідних міжнародних акторів. У сучасності ця технологія трансформувалася на створення тиску з боку КНДР в першу чергу на США та Південну Корею. Від такого тиску Північна Корея виграватиме вдвічі – вона вірогідно отримає дивіденди і від Китаю, і від США. Китай особливо зацікавлений в політичній та економічній стабільності КНДР, тому він постійно надає їй допомогу, постачаючи медикаменти, продукти харчування добрива тощо.

Сучасним проявом технології асиметричної дипломатії Північної Кореї є відображення двосторонніх відносин між КНДР та Росією, в яких остання йде на поступки Північній Кореї під час голосувань в Раді Безпеки ООН, підтримуючи диктаторський режим, в обмін на зброю, щоб продовжувати війну проти України.

Іншим прикладом асиметричної дипломатії Північної Кореї є її операції в світовому кіберпросторі. За допомогою хакерських атак і технологій Південна Корея неформально фінансує свою ядерну програму, проникаючи в банки країн Заходу. Крім того, такі невеликі витрати дозволяють Пхеньяну не тільки обходити економічні санкції, а також здійснювати хакерські атаки на об'єкти критичної інфраструктури інших країн, збирати розвідувальну інформацію тощо [8].

Зазначимо ще одну важливу технологію Північної Кореї, що має відношення як до внутрішньої, так і до зовнішньої політики цієї країни – організація і проведення військових парадів на честь пам'ятних дат у житті КНДР. Вражає якість їх проведення і у зовнішній аудиторії складається картина непереможної армії в світі. Спостерігаючи за цими парадом, політичні лідери інших країн переконуються у військовій та політичній згуртованості країни. У контексті конструктивістської парадигми цей захід, періодично повторюваний, свідчить про позиціонування країни на міжнародній арені як самодостатньої, готової дати відсіч будь-якому агресору, є символом незламності народу і країни в цілому.

Якщо ж проаналізувати за цим компонентом Ізраїль, то з 1968 року, коли в останнє відбувся масштабний військовий парад, вони не проводилися до 2018 року. Причина полягає в тому, що коли Голда Меїр, прем'єр міністр Ізраїлю побачила кошторис цього заходу, вона заявила, що Ізраїль має потужну армію і більше не потребує демонстрації цієї військової сили на публіку, оскільки цей перформанс властивий тільки авторитарним африканським режимам, підкреслила вона. Однак з тих пір минуло чимало часу і військовий потенціал арабських країн став більш потужним. Мабуть тому Бен'ямін Нетаньяху нинішній прем'єр у 2017 році вирішив відродити традицію

проведення військових парадів. «Я пам'ятаю, як уперше побачив танки та гармати, побачив солдатів. Мене це схвилювало до глибини душі», – розповів Нетаньяху [1].

На завершення варто вказати й на таку особливість, притаманну зовнішній політиці КНДР, як її ідеологічна обґрунтованість. Як відомо, Трудова партія Кореї сповідує ідеологію «чучхе», починаючи з Кім Ір Сена. З тих пір «чучхе» – офіційна ідеологія північнокорейського режиму. Оскільки вона теоретично обґрунтовує існування режиму одноосібної влади Кім Ір Сена, «чучхе» можна розглядати як узаконену версію культу особистості. Термін «чучхе» вперше офіційно пролунав у промові Кім Ір Сена на «пропагандистсько-агітаційному» з'їзді ТПК, що відбувся 28 грудня 1955 року. Було сказано про необхідність «встановлення «чучхе» та викорінення догматизму і формалізму в ідеологічній роботі».

Спочатку термін «чучхе», або «опора на власні сили» застосовувався у різних настановах щодо ідеологічної роботи. Але, в міру усунення різних фракцій опозиційного штибу всередині ТПК, його використання набуло загального характеру. Термін почали використовувати стосовно економіки, оборони та інших сфер. Коли розгорівся радянсько-китайський конфлікт і заговорили про ревізіонізм, термін «чучхе» з'явився і в керівних документах з дипломатії. Після остаточного встановлення режиму особистої влади та укорінення в північнокорейському суспільстві культу особистості Кім Ір Сена «чучхе» почали називати «монолітною системою поглядів». Цей вислів закликав до політичної та ідеологічної єдності суспільства. У 1970 році на V з'їзді ТПК вчення «чучхе» було закріплено у Статуті партії як офіційну ідеологічну платформу. Крім того, в 1982 році термін «чучхе» у вигляді поправки потрапив до Конституції, в якій «чучхе» набуло статусу офіційної ідеології в Північній Кореї. У 1974 році «чучхе» перейменували на кімірсенізм (або кімізм) як «нову та унікальну систему революційних поглядів, теорію та методологію, що обґрунтовує необхідність переходу до епохи опори на власні сили». Як стверджувалося, кімізм не був марксизмом-ленінізмом і навіть перевершував його. Починаючи з 1982 року термін «чучхе» став у більш конкретній інтерпретації використовуватися в політичному, економічному та військовому контексті, і вчення «чучхе» перетворилося на керівництво до дії для всього північнокорейського суспільства. Кім Чен Ір заявив, що вперше його батько проголосив ідеї чучхе на нараді керівного складу «Антиімперіалістичної спілки молоді», що відбулася в Манчжурії в червні 1930 року [6].

Серед ідеологій Північної Кореї за своєю сутністю близький до чучхе і впливає на характер її зовнішньої політики – національний релігійний

корейський рух чхондоїзм. Колискою цього руху був Донхак («Східне навчання»), основний антизахідний селянський рух кінця XIX ст. Все почалося в травні 1860 року, коли релігійний лідер Чхве Чже Ю нібито зустрів Бога і отримав містичний талісман Йонджу. Його наступник Сон Бьонг-хі перетворив свої вчення на власне релігію під назвою Чондогьо, Школа Шляху Неба. У 1946 році була заснована політична партія, заснована на цій релігії, і вона стала однією з трьох партій, які приєдналися до Народного фронту. Її представники переважно селянського походження. Цей релігійний рух характеризувався прото-антиімперіалістичними позиціями, тому його представники не втекли на Південь після поділу півострова. На сьогодні партія чхондоїстів є третьою в країні з 22 місцями в Асамблеї [9].

Політичний контекст цієї партії ототожнює зовнішній курс Північної Кореї з незалежністю, самостійністю у всіх сферах життя і за основними положеннями збігається з «чучхе». Перебуваючи у ворожому кільці, на першому місці з питань забезпечення, державного будівництва перебуває армія КНДР, а звідси ще один ідеологічний принцип, на засадах якого живе країна і проводить свою зовнішню політику, таким є «сонгун», що буквально означає «пріоритет армії». Отже, цей панівний принцип у політичній, економічній та ідеологічній системах КНДР, який віднайшов відповідне місце в умовах «чучхе» – державної ідеології, розробленої Кім Ір Сеном замість «імпортного марксизму».

Такими є провідні технології зовнішньої політики держави Ізраїль та КНДР. Порівняння їх дозволило дійти висновків.

Висновки. Технології зовнішньої політики Ізраїлю та КНДР мають спільні риси та відмінності. Перебуваючи у зовнішньому ворожому середовищі, обидві країни спрямовують свою зовнішню політику, в першу чергу, на гарантування національної безпеки. Враховуючи абсолютно різні політичні системи країн, вони мають стратегічних партнерів, союзників, що між собою конфліктують на міжнародній арені. У Ізраїлю таким стратегічним союзником є США, а у КНДР – Китай і Росія. Між двома країнами стосунки відсутні, адже Північна Корея не визнає Ізраїль як державу.

Сутність технологій зовнішньої політики держави Ізраїль спирається на положення сіонізму, згідно якого єврейська держава повинна мати потужного союзника, який має її захищати та допомагати. Це положення реалізувалося на практиці, США як надійний партнер і стратегічний союзник Ізраїлю, фактично підтримує екзистенціальну спроможність Ізраїлю. Технологією зовнішньої політики Ізраїлю виступає стимуляція і мотивація США проявляти більше уваги цій

країні, лобіювати інтереси в ООН, надавати військову, економічну допомогу. Технологією Ізраїлю є також позиціонування себе у зовнішньому середовищі як багатостраждальної від тероризму країни. Жорсткість, непоступливість у стосунках з арабськими країнами обумовлює технологію застосування військової сили, імпровізацію, швидке прийняття політичних рішень.

Причому, якщо Ізраїль приховує кількісні та якісні показники своєї ядерної зброї для дезорієнтації супротивників, Північна Корея навпаки всіляко демонструє розвиток своєї ракетно-ядерної зброї, тим самим використовує її як технологію асиметричної дипломатії, що полягає у невеликих тимчасових поступках у розвитку

ядерної програми за певну компенсацію. Зараз ця технологія трансформувалася, адже КНДР, виконуючи роль буферної зони між Китаєм і Південною Кореєю, демонструє свою ядерну зброю і військову силу загалом, намагається отримати більше дивідендів зі свого геополітичного стану. Ізраїль тільки останніми роками почав приділяти увагу демонстрації своєї військової сили як технології впливу на зовнішнє середовище, до 2017р. його керівники вважали військові паради марнотратством і непотрібною справою. Важливе значення Південна Корея приділяє технології ідеологічної обґрунтованості зовнішньої політики, провідними поняттями якої є «чучхе», чхондоїзм і сонгун.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волошина Л. Фальшиві стогони. Чому антипарадним істеричкам більше не смішно. *DSNEWS.UA*, 21 серпня 2017. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/antiparadnaya-isteriya-21082017120000>.
2. Герцль Т. Юдейська держава. Спроба сучасного розв'язання єврейського питання. *Львів: Априорі*. 2020. 108 с. с. 46.
3. Матвієнко Ю. Приклад для України: Як в Ізраїлі реформують розвідувальні та спеціальні служби. *Defense Exhress*, 03 січня 2022. URL: https://defence-ua.com/weapon_and_tech/jak_v_izrajili_reformujut_rozviduvalni_ta_spetsialni_sluzhbi-5668.html
4. Норман С. Юдаїзм та етика війни. *Міжнародний журнал Червоного Хреста*. 2005. № 87 (858). С. 79-97. URL: https://www.icrc.org/doc/assets/files/other/08_irrc_858_solomon.pdf
5. Юрченко О. Стратегічна культура Ізраїлю: травма і тріумф. *Adastra*, 2Aug 2020. URL: <https://adastra.org.ua/blog/strategichna-kultura-izrayilyu-travma-i-triumf>
6. Juche ideology. (2020). *Korean Peninsula from A to Z*. URL: http://world.kbs.co.kr/special/northkorea/contents/archives/supreme_leader/ideology.htm?lang=r
7. Lankov, A. (2021). The Perspective from Pyongyang: Limits of Compromise. *Survival*, 63(6), 107-118. URL: <https://doi.org/10.1080/00396338.2021.2006447>
8. Sanger, D., Kirkpatrick, D., & Perlroth, N. (2017). The World Once Laughed at North Korean Cyberpower. No More. *New York Times*, October 15. URL: <https://www.nytimes.com/2017/10/15/world/asia/north-korea-hacking-cyber-sony.html>
9. Stefanin E. (2020). North Korea: The Many Religions of an Atheist Country URL: <https://cycloscope.net/north-korea-religions-juche-chondoism>
10. Wendt A. (1995). Constructing International Politics. *International Security*. – Vol.20, №.1, P. 71-81. URL: <https://www.jstor.org/stable/2539217?seq=1>

ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ: ДОСВІД ХАСБАРИ

PUBLIC DIPLOMACY TECHNOLOGIES OF THE STATE OF ISRAEL: HASBARA'S EXPERIENCE

Кривошеїн В. В.

*доктор політичних наук, професор,
в.о. декана факультету суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Котов І. Д.

*здобувач вищої освіти спеціальності
«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

У даній статті було детерміновано ретроспективу становлення та еволюції ізраїльської публічної дипломатії в парадигмі Хасбари. Автором розглянуто аспекти трансформації соціального вектору зовнішньополітичної діяльності Єрусалиму, відповідно до кон'юнктури регіональної військово-політичної стабільності, а також міждержавної лабільності на Півдні Лівану в 2006 році та в Секторі Газа в інтервалі 2008-2009, 2012 та 2014 років. Висвітлено основні зміни, що продемонструвала публічна дипломатія Ізраїлю в рамках воєнної колізії, комбінованої з інформаційно-психологічною конфронтацією Держави Ізраїль і маніпулятивних новинних наративів «Хезболли» та ХАМАС. Роз'яснено причини циклічного регресу рівня глобальної соціальної підтримки дії Ізраїлю та поширення скептицизму по відношенню до концепції міжнародної діяльності Єрусалиму. Визначено методологію модернізації Хасбари в епоху цифровізації та залучення іноземних громадян і етнічних євреїв, що проживають закордоном, до матеріалізації та досягнення її завдань. Ідентифіковано роль проектів «Eye2Israel», колегіальних ініціатив уряду Ізраїлю та організації StandWithUS, а також структур Тагліт і Маса у публічній дипломатії Ізраїлю. Матеріал висвітлює гіпотетичні проблеми та прерогативи, що надає соціалізації відомства зовнішньополітичного апарату Держави Ізраїль інтегруючи в нього студентів вищих навчальних закладів та представників єврейської діаспори. Одночасно проведено кореляції з прогресуванням Хасбари абстраговано від військових конфліктів, апелюючи до узагальненого позитивного амплуа країни, шляхом делегування послуг та диверсифікації туристичної і фармацевтичної галузі Ізраїлю. Наведено аспекти стабілізації взаємодії єврейської країни та мусульманських держав Арабського світу як наслідок розвитку Хасбари.

Ключові слова: публічна дипломатія, Ізраїль, Хасбара, світова спільнота, імідж держави, інформаційні операції, суспільне трактування, технології.

This article determined a retrospective of the formation and evolution of Israeli public diplomacy in the Hasbara paradigm. The author considered aspects of the transformation of the social vector of Jerusalem's foreign policy activity, in accordance with the conjuncture of regional military-political stability, as well as interstate lability in the South of Lebanon in 2006 and in the Gaza Strip in the period of 2008-2009, 2012 and 2014. The main changes demonstrated by Israel's public diplomacy within the framework of the military conflict, combined with the informational and psychological confrontation of the State of Israel and the manipulative news narratives of Hezbollah and Hamas, are highlighted. The reasons for the cyclic regression of the level of global social support for Israel's actions and the spread of skepticism towards the concept of Jerusalem's international activities are explained. The methodology of the modernization of Hasbara in the era of digitalization and the involvement of foreign citizens and ethnic Jews living abroad in the materialization and achievement of its tasks has been determined. The role of the "Eye2Israel" projects, the collegial initiatives of the Israeli government and the StandWithUS organization, as well as the structures of Taglit and Masa in Israel's public diplomacy has been identified. The material highlights the hypothetical problems and prerogatives provided by the socialization department of the foreign policy apparatus of the State of Israel by integrating students of higher educational institutions and representatives of the Jewish diaspora into it. At the same time, correlations were made with the progression of Hasbara abstracted from military conflicts, appealing to the generalized positive role of the country, through the delegation of services and the diversification of the tourist and pharmaceutical industries of Israel. Aspects of the stabilization of interaction between the Jewish country and the Muslim states of the Arab world as a consequence of the development of Hasbara are presented.

Keywords: public diplomacy, Israel, Hasbara, international community, state image, information operations, public interpretation, technologies.

Постановка проблеми. Аналізуючи процес формування амплуа Держави Ізраїль на міжнародній арені, варто говорити про специфічну геополітичну роль цієї країни в ойкумені арабських держав, що було актуалізовано в історичному контекстуві та є релевантним до сьогодення.

Інституціональне загострення відносин між мусульманами та євреями пов'язане з експатріацією багаточисельного єврейського населення у 1944-1948 роках, що було еквівалентно релокації більше 200 тисяч євреїв з території європейських держав до Палестини. Це елімінувало

ефективність імплементованих у даному регіоні колоніальною владою Великої Британії директив для обмеження потоку біженців, з метою нівелювання загрози дестабілізації через локальні або глобальні етнічні колізії, можливість виникнення яких у зв'язку з антагонізмом двох народностей у минулому була значною.

Як наслідок, ця деструктивна кон'юнктура була втілена в 1947 році, каталізуючи початок соціально-політичного дисбалансу в Палестині. Вона експонувалася конфронтацією євреїв та арабів, перші з яких прагнули отримати право оперувати прерогативами утворення власної держави, що не було схвалено мусульманським населенням Палестини. Воно, своєю чергою, сакралізувало потребу в протекції суверенності та унітарності власної країни, а також недопущенні абсорбції євреями провідної ролі в регіональному політикумі, що могло стати лейтмотивом до відхилення культурно-етичних та дійсних аспектів життєдіяльності арабів.

На цьому тлі, Лондон був вимушений делегувати юрисдикцію над цією областю Генеральній Асамблеї ООН, яка 29 листопада 1947 року на міжнародно-правовому рівні погодила ліквідацію компетенції Великої Британії в сфері контролю за цим домініантним володінням. Після чого організація апробувала ліквідацію Палестини та її дивергенцію на абстраговані одне від одного країни, що відводилися для перманентної диспозиції євреїв та мусульман відповідно.

Дериватом вищезгаданих подій була валідизація прокламацій офіційних представників Верховного арабського комітету про їхній обскурантизм відносно резолюції ООН, що де-факто анігілювала Палестину як гомогенний національний об'єкт, паралельно декларуючи стан війни з просіоністськими комбатантами, які входили до складу констеляцій ПАЛЬМАХ та «Хагана». Отже, за умов початку Арабо-ізраїльської війни (листопад 1947 р. – липень 1949 р.), наприкінці 1947 року мілітаристські структури євреїв у військовий спосіб виконали директиву ООН. Таким чином, шляхом військового підходу і збройного конфлікту євреї запровадили свій патронат над Палестиною, що юридично були призначені для їхньої вітальності та дефініціювалися в рамках терміну «Ішув» (від івр. יִשׁוּב – заселене місце, населення, заселення), яке використовується як збірна назва єврейського населення Ерец-Ізраель (Палестини).

Водночас, апологети сіонізму актуалізували метаморфози в муніципальних та центральних органах влади, що було аргументовано необхідністю секуляризації впливу ісламу в системі реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави. Згадані процеси були верифіковані у жовтні 1947 року, коли відбулася конвергенція виконавчого органу «Єврейського агентства» та Націо-

нального комітету, у наслідок чого було створено Надзвичайний комітет, який 12 квітня 1948 року був реорганізований у Народну раду (Моєсет а-ам), юстиційна інстанція якої, а саме Народна адміністрація (Міналат а-ам), координувала консолідацію політичних партій, електоратом яких була єврейська громада Палестини.

Результатом розширення компетенції діяльності цих інституцій визначається офіційна віралізація в рамках пленуму Народної ради лідером Партії робітників Землі Ізраїльської (МАПАЙ) Давидом Бен-Гуріоном Декларації Незалежності Ізраїлю, що експозиціювала початок розвитку суверенної єврейської країни.

Паралельно з цими процесами ініціювалися квантитативні озброєнні пертурбації Єрусалиму та окремих учасників Ліги арабських держав, перспективи до зайняття домінуючого становища, в яких були релевантними лише за умов елімінації антисіоністського шовінізму з боку глобальної спільноти. Водночас, важливим була ратифікація декретів про постачання Державі Ізраїль продукції ВПК з боку капіталістичного блоку держав епохи Холодної війни.

Зовнішньополітична модель Ізраїлю має певну суміжність із зовнішньополітичною моделлю України, геополітичний статус якої аналогічний країні іудеїв. І Держава Ізраїль, і Україна експонуються периферією між епігонами східних авторитарних та західних ліберально-демократичних атрибутів. Спільним елементом двох країн також денотується розширене коло держав-сусідів, що канонізують потребу ліквідації територіальної цілісності та суверенітету й Ізраїлю, й України, апелюючи до власного експансіонізму та девіантного ультраконсерватизму.

У результаті, вивчення шиболету суспільного конструкту міжнародної діяльності Держави Ізраїль українськими дослідниками є пріоритетним аспектом, оскільки це делегує політичному керівництву України можливість більш ефективного лобювання своїх інтересів на міжнародній арені, експлуатуючи методологію впливу на суспільні маси країн-союзників або візаві. За рахунок цього держава отримає своєрідний карт-бланш для форсованої акомодатії до глобальної лабільності системи безпеки, що в актуальній реальності спричиняється делінквентністю Росії. Водночас, це каталізує залучення додаткових дивідендів з боку інших держав та приватних консорціумів для модернізації і прогресії економіки України, а також ратифікацію міждержавних циркулярів, семантикою яких визначається протекція національної безпеки. Саме цей аспект може бути реалізований шляхом інтеграції України до НАТО та отримання військово-технічного асистування. При цьому, синхронно актуалізується можливість релокації збройних сил інших країн на територію

України на постійній основі або за кон'юнктури несанкціонованого перетину її конституційних кордонів фігурантами, індивідуальними до догм міжнародного права.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему генезису та інструментального потенціалу публічної дипломатії Держави Ізраїль у її технологічному вимірі крізь призму діяльності Хасбари доволі детально досліджували західні вчені, проте в українському науковому дискурсі вона ще залишається малодосліджуваною. Серед західних авторів, що досліджували вказану проблему, можна виділити таких учених, як: Міріам Аура, яка досліджувала публічну дипломатію Хасбари в цифрову епоху [1]; Рам Герштайн та Рон Бергер [7], Неуріель Шор [12], які розкрили зміст такого важливого напрямку публічної дипломатії Ізраїлю як брендінг країни; Кароліна Єнджеєвська [9], яка комплексно дослідила публічну дипломатію Ізраїлю через діяльність Хасбари; Ейтан Гілбоа [3-4], а також Нахман Шай [4], Гал Хадарі та Асаф Тургеман [5], які в критичному ключі розглядали роль Хасбари у зовнішньополітичній діяльності Ізраїлю; Джонатан Каммінгс, який сфокусував свою увагу на ретроспективний аналіз діяльності Хасбари [2]; Рафасель Харкхем [6], який намагався збалансовано представити публічну дипломатію Ізраїлю; Рон Шлейфер [10], який розкрив генезу Хасбари, а у співавторстві із Джессікою Снаппер [11] компліментарно, але всебічно розкрив суть такого важливого напрямку публічної дипломатії Ізраїлю як пропаганда; Абдулла Свалха [13], який розглянув технологічний інструментарій діяльності Хасбари у контексті системи «м'якої сили» та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою дослідження є визначення і розкриття суті технологій публічної дипломатії Держави Ізраїль у контексті діяльності «Товариства Хасбари».

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сакралізації Ізраїлем у рамках власної публічної дипломатії оптимізації й еволюції двосторонньої координації з основними стратегічними партнерами Західної Європи та США, відбувається фабрикація і форсована адаптація до сучасних міжнародних умов праксеології зовнішньополітичного апарату Держави Ізраїль.

Хасбара (від івр. חסבר – роз'яснення) – це прагнення міжнародних єврейських організацій, а також владних установ Ізраїлю краще роз'яснити світовій спільноті дії та політику Держави Ізраїль. В основу діяльності Хасбари закладена теза, що політика уряду Держави Ізраїль буде доступною широкому загалу населення, якщо вона буде представлена з точки зору простого ізраїльтянина. Вже у перші роки існування Держави Ізраїль керівники Хасбари зіткнулися із серйозною проблемою – як

зобразити Ізраїль: як націю, яка воює (це було б корисно для поповнення бюджету) чи як країну, яка більше зацікавлена в державному будівництві. Менталітет облоги відлякує потенційних іммігрантів та туристів, а зображення Ізраїлю як країни, що живе в мирі, не відображало б реальності. По суті, ізраїльська модель публічної дипломатії формувалася в умовах постійних загроз з боку Арабського світу. Отже, першочерговим завданням зовнішньої політики Ізраїлю, а це стосується і Хасбари, стала боротьба за право на існування єврейської держави.

Маємо констатувати, що «Товариство Хасбара» у структурі зовнішньої політики Держави Ізраїлю є законспірованою та проводиться у завуальованому форматі, який має покращувати амплуа держави на єврейських національних меншин, що дислокуються поза їх суверенних кордонів. При цьому, виключно за умов існування колізій між Єрусалимом та мусульманськими державами, а також афілійованими з ними екстремістськими угрупованнями, методика Хасбари переорієнтовується на функціонування в акселерованому режимі для лобіювання позиції Ізраїлю як неофіту Статуту ООН.

Варто зазначити, що паралельно з цими процесами публічній дипломатії Ізраїлю трапляються періодичні ексцеси. Вони візуалізують потребу в диверсифікації та модернізації ідеології реалізації Хасбари. Також фіксується необхідність генерації більш ефективних механізмів аргументування спектру зовнішньополітичних дій та прокламацій представників адміністрації Держави Ізраїль.

Отже, першочергова траєкторія діяльності публічної дипломатії Ізраїлю стосується нівелювання загрози втрати репутації у форматі синергії з країнами-партнерами, одночасно просуваючи власні інтереси у глобальному світі.

Ці тези підтверджуються обставинами Другої ліванської війни (12 липня – 14 серпня 2006 р.). В її рамках концепція Хасбари як фрагмент композитної публічної дипломатії Ізраїлю експонувалася у фазі пристосування до технологічної еволюції, що започаткувала інкорпорування цифрового інформаційного середовища та швидкісного обміну даними [3, р. 717-718]. Означеному вектору публічної дипломатії Ізраїлю була іманентна інтеграція у сегмент реалізації системи Хасбари студентів факультетів міжнародних відносин у вишах через інституції «Міжнародного союзу єврейських студентів». За каденції прем'єр-міністра Ехуда Ольмерта, Уряд Ізраїлю делегував суб'єктам цієї платформи оферту на їхню участь у міжнаціональних електронних дискурсах, фабулою яких був аналіз актуальної воєнної ескалації на кордоні держави юдеїв та Лівану.

Одночасно з цими процесами, кібернетичні інстанції Армії оборони Ізраїлю (АОІ) запровадили практику тез та інформаційних операцій серед автохтонного населення Лівану, які входили до сфери інтересів Єрусалиму. Вони організовувалися шляхом комунікації з даними резидентами, використовуючи контактні телефонні лінії зв'язку операторів «Touch» і «Alfa Mtc», що надають корельовані послуги в Державі Ізраїль. Завданням подібних акцій є лобізм діяльності терористичної організації «Хезболла» як єдиного лейтмотиву до актуального воєнного конфлікту і редукації рівня життя громадян Лівану. Водночас, просувалися положення, що мали дегуманізувати «Хезболлу» серед цивільного населення Лівану. Реалізація даних завдань відбувалася шляхом прокламацій, асоційованих зі зростанням статистичних показників смертності в державі. Ця кон'юнктура пов'язувалася з експлуатацією терористами громадської інфраструктури, аргументуючись прагненням екстремістів усунути загрозу, завданого по ним ракетно-бомбового ураження з боку ЦАХАЛ.

Як наслідок, через преференційне положення «Хезболли» в кон'юнктурі інформаційної війни з Ізраїлем, ця організація скомплювала превентивно заангажоване негативне ставлення світової спільноти до євреїв, акцентуючи увагу на експресії та морально-етичних якостях соціуму.

По закінченню Другої ліванської війни, 17 вересня 2006 року було створено Комісію, очолювану Еліяху Виноградом. У результаті вивчення праксеології функціонування органів влади Ізраїлю під час Другої ліванської війни, було резюмовано, що ліквідація преференцій АОІ на досягнення успіху під час власного вторгнення була асоційована з двома основоположними пунктами. Перший з них апелює до нехтування генералітетом та дослідницькими центрами ЦАХАЛ необхідності визначення основних факторів конвергенції мутуалізму між автохтонним населенням Лівану та владою цієї держави, що унеможливило штучну компіляцію умов антропогенного конфлікту між урядом та громадянами шляхом інформаційно-психологічних операцій. Другий, своєю чергою, фіксує дефіцит конструктивної аргументації цілей воєнного протистояння з Ліваном. Оскільки, офіційна причина початку колізії між державами тлумачилася репатріацією капрала ЦАХАЛ Гілада Шаліта з полону «Хезболли».

До головних проблем Хасбари було віднесено значний рівень бюрократизації та виділення реглацій на контроль за соціальним вектором зовнішньополітичної діяльності Держави Ізраїль до розширеного спектру адміністративних установ, що створювало умови дивергенції та неузгодженості дій відповідних комітетів і органів влади. У результаті, дана дезінтеграція стала причиною суперечності наративів, що синхронно десимуну-

валися різними епігонами уряду Держави Ізраїль для власних громадян та світової спільноти.

Важливою пертурбацією у функціонуванні Хасбари також є брак форсованого поширення ізраїльської контрпропаганди у відповідь на маніпуляції делінквентами «Хезболли» новинними сюжетами з жертвами серед мирних громадян, які набагато ефективніше абсорбувалися закордонною аудиторією. Паралельно, в кон'юнктурі інформаційного поля уряд Ізраїлю апробував політику автаркії, табуюючи комунікацію з представниками медіа-агентств інших країн.

Для забезпечення онтогенезу публічної дипломатії Ізраїлю, з метою збільшення її конкурентоспроможності в умовах антагонізму з державами Арабського світу, була сформована концепція нової методології суспільної траєкторії зовнішньополітичної діяльності Держави Ізраїль у транснаціональному дискурсі.

Паралельно з цим, розробка стратегій реанімування позицій Держави Ізраїль в сегменті її морально-етичного визначення глобальною спільнотою, а також конфігурування аспектів подачі матеріалу різним суспільним угрупованням, декларує іманентність новій Хасбари воєнного централізму. При цьому, даний фактор вступає у протиріччя з офіційно заявленим урядом Ізраїлю оперуванням виключно політикою «м'якої сили», що спричиняє неоднорідність та суперечливість у аргументуванні урядом Ізраїлю зовнішньополітичних дій країни. Як наслідок, головним ексцесом оновленої моделі Хасбари трактується протиріччя у герменевтиці її концепції. Оскільки, нова публічна дипломатія Ізраїлю декларувала на нормативно-правовому рівні прагнення до поетапного виключення з порядку денного експлуатації армійських підрозділів. Це доводилося рецесивною ефективністю збройних сил, що власною праксеологією імплементували короткотермінову стабілізацію дискурсу з мусульманським населенням держав-сусідів, яку було запропоновано замінити на багатовекторний та валідний консенсус. При цьому, аналізуючи розширений спектр інструкцій у сегменті корекції соціальної траєкторії зовнішньої політики Держави Ізраїль за обставин повномасштабних воєнних дій або проведення локальних кампаній, необхідно констатувати продовження делегування концепції «грубої сили» домінуючого положення [13].

Важливим напрямком публічної дипломатії Ізраїлю є адвокація позитивного іміджу Ізраїлю в рамках концепції «м'якої сили», що аргументується віралізацією в ізраїльських ЗМІ сюжетів про розв'язання близькосхідного конфлікту дипломатичним шляхом.

Аргументація вищевикладених тез апробується в кон'юнктурі початку операції АОІ «Литий свинець» в рамках війни в Секторі Газа

(з 27 грудня 2008 року по 18 січня 2009 року) [8]. Лейтмотивом до даної колізії виступає зайняття терористами угруповання ХАМАС преференційного положення в Секторі Газа у червні 2007 року. Дана ескапада була асоційована з військовою поразкою делінквентів з організації ФАТХ, комбатанти якої базувалися на ідентичній території, у протистоянні з проксі-силами Ісламської Республіки Іран, представленими бойовиками ХАМАС. Як наслідок, зазначена плеяда отримала карт-бланш на патерналізм соціально-політичного, гуманітарного та торгово-економічного розвитку конгруентної території. Апелюючи до експлуатації теократичним Іраном патронажу над даним деструктивним угрупованням, перспективи елімінації конфронтації між Ізраїлем та Сектором Газа, що актуалізувалася за циклічною методикою, були майже ліквідовані.

Варто зафіксувати, що каталізатором до ескалації у мутуалізмі ХАМАС і Держави Ізраїль визначається відмова екстремістів Сектору Газа від формації інклюзивного діалогу з Єрусалимом, визнаючи єдиними релевантним варіантом нанесення євреям воєнної поразки. При цьому, через відсутність контролю за вітальністю ХАМАС з боку президента Держави Палестини Махмуда Аббаса, прокламації даної персоналії про потребу в забезпеченні виключно дипломатичної праксеології розв'язання конфлікту не спричиняли інфлюкції на перебіг подій уздовж демаркаційної лінії між Сектором Газа та Ізраїлем.

Метою цього аспекту діяльності Хасбари була стабілізація діалогу з мусульманськими плеядами автохтонного населення регіонів, що перебували під протекторатом Палестинської національної адміністрації. Одночасно, Держава Ізраїль переслідувала мету протекції прогресування міжнародних позицій Єрусалиму в середовищі його аналізу глобальною спільнотою як інклюзивної держави та миротворця.

Однак, у зв'язку з ідеологічним реакціонізмом неофітів ХАМАС, політика Держави Ізраїль була розцінена терористами як демонстрація регресу воєнно-політичного потенціалу. Як наслідок, патримоніальна система керівного бомонду екстремістської організації позначила необхідність повної репатріації під контроль Палестини всіх територіальних надбань, що були інтегровані в регіональну конфігурацію Ізраїлю протягом ХХ століття. Це, своєю чергою, інтерпретувалося лейтмотивом до ініціювання регулярних ракетних ударів по південних районах Ізраїлю з боку Сектора Газа для психологічної депривації резидентів цих областей [8].

Для усунення бюрократизації та амфіболічності в парадигмі публікації матеріалів, асоційованих з діяльністю Ізраїлю в Секторі Газа, з боку розширеного спектру державних інституцій, які

не узгоджують між собою тези прес-конференцій, було створено Директорат національної інформації, до компетенції якого було делеговано мандат на самостійне регулювання вектору зовнішньої соціальної політики Ізраїлю. Також цією формацією встановлювався авторитарний контроль за функціонуванням ЗМІ, що були зареєстровані та апробовані на території країни. І як наслідок, згенерована інстанція детермінувала методологію донесення до глобальної аудиторії матеріалів, що окреслювали Ізраїль виключно як суб'єкта, котрий прагне до протекції суверенності, територіальної гомогенності та захисту власного населення.

Директорат національної інформації скомпілював програми, що були асоційовані з лобіюванням пропагандистських ідей у соціальних мережах. Ці програми матеріалізувалися за допомогою формування плеяди відповідних аккаунтів у цифровій ойкумені, на яких фігурував контент, що висвітлював актуальні дії АОІ в Секторі Газа. Таким чином, у цифровому середовищі на декількох мовах транслиювалися фотоколажі та ролики, що демонстрували систематичну анігіляцію інфраструктури терору ХАМАС, включно із пунктами базування комбатантів, а також місць зберігання та продукування

Після завершення операції «Литий свинець» 18 січня 2009 року, епістемологічній сфері публічної дипломатії Ізраїлю була іманентна повторна трансформація, апелюючи до виявлених практичною методологією проблем даної конфігурації [8].

Описані метаморфози продемонстрували себе під час операції ЦАХАЛ «Хмарний стовп», яка проводилася 14-21 листопада 2012 року. За обставин даного конфлікту, регламентування інформаційних матеріалів, що висвітлювали ЗМІ на загальну аудиторію, а також верифікували представники уряду, перебувало під інституціональним патерналізмом Департаменту зв'язків з громадськістю АОІ. Однак, у цей же час, до форсованого розповсюдження пропагандистських тез у рамках Хасбари, що ідентифікували Ізраїль у сприятливому для Єрусалиму кліматі як жертви агресії ХАМАС, було впроваджено інстанції Єврейського агентства для мобілізації єврейських громад у світі. Як наслідок, єврейські діаспори аргументували дії Ізраїлю як боротьбу проти терористичних угруповань та протекцію власних громадян, що сприяло збільшенню підтримки країни з боку міжнародної спільноти [9, р. 110-111].

Необхідно також зафіксувати, що в умовах делегування общинам єврейського населення прерогатив для реалізації доктрини зовнішньополітичної діяльності Ізраїлю, було реалізовано дві програми, що визначалися одними з основних механізмів публічної дипломатії Хасбари.

Програма «Презентація Ізраїлю» передбачала регулярний трансфер трьох мільйонів грома-

дян Держави Ізраїль кожного року у розширений спектр держав для підтримки акцій місцевих єврейських діаспор, вітальність котрих корегувалася муніципальними очільниками даних етнічних меншин. Метою цієї кампанії є апробація та розширення централізовано і гомогенного кола осіб в країнах світу, що будуть репрезентувати інтереси єврейської держави за кордоном.

Програма «Обличчя Ізраїлю» передбачала систематичне відвідування США та Канади представниками єврейського народу, диспозиція окремих груп якого варіювалася територією Ефіопії, Ізраїлю та мусульманськими країнами. Завданням цієї інституції визначалася демонстрація автентичності та особливостей культурно-етичних атрибутів євреїв, а також відмінних рис їх плеяд в даній парадигмі, відповідно до регіону постійного проживання [9, р. 112].

Важливими проєктами також виявилися ініціативи Маса і Тагліт, що асистували тимчасовий трансфер студентів із США для аналізу ними культурно-соціальної та освітньої структури Ізраїлю. Для більш ефективного використання Ізраїлем на міжнародній арені амплу демократично-орієнтованого фігуранта транснаціональних відносин, публічна дипломатія Хасбари зазнала додаткових трансформацій. Ці нововведення компіювалися на фундаменті Авраамівської Угоди, що офіційно легітимізувала Державу Ізраїль як суб'єкта міжнародного права на Близькому Сході. У результаті, зовнішньополітична тактика уряду Ізраїлю, що в ретроспективі проводила кореляцію між критичним аналізом міжнародної діяльності Єрусалиму і загрозою суверенітету країни, через перманентний антагонізм з ісламськими країнами, була дератифікована. За цих умов, адміністрація Ізраїлю адресувала негласні інструкції до афілійованих лідерів громадських організацій та ЗМІ як на території Ізраїлю, так і в інших країнах. У них було наголошено на релевантності публікації і декларуванні матеріалів, що висвітлюють проблемні аспекти доктрини міжнаціонального функціонування Ізраїлю.

Під час ізраїльської операції ЦАХАЛ «Непорушна скеля», що проводилася у період з 7 липня по 26 серпня 2014 року, публічній дипломатії Хасбара було притаманне прагнення до виведення з інформаційного простору маніпулятивних новинних сюжетів, патерналізованих екстремістами ХАМАС, що висвітлювали значну кількість жертв серед цивільного населення. Як наслідок, для захисту суспільного трактування Ізраїлю виключного як суб'єкта, що конкретизує сакральність протекції національних кордонів та громадян в рамках міжнародного права, на платформах Twitter і Facebook було сформовано об'єднання асоційованих з Єрусалимом проєктів.

Найбільш розповсюдженою у сегменті закордонного соціуму ініціативою денотується програма «Ізраїль під вогнем», що була сформована студентами Міждисциплінарного центру, який релокується в Герцлії. Кадровий потенціал цього проєкту був еквівалентний 400 особам, котрі адміністрували функціонування 5 акаунтів у Facebook іспанською, німецькою, арабською, англійською та португальською мовами. Водночас, даною групою осіб було інкорпоровано інтернет-джерело, що локалізувалося на 21 лінгвістичну конструкцію. На його основі лобіювалися пропагандистські ідеї, що мали на меті забезпечувати глобальну соціальну підтримку операції АОІ «Непорушна скеля» та просувати прокламації про діяльність ЦАХАЛ виключно в рамках догматів міжнародно-правової констеляції.

Оскільки основною метою ізраїльської публічної дипломатії проголошено просування національних інтересів та формування наративу серед міжнародної спільноти, який полягає у тому, що Ізраїль є сучасною розвиненою демократичною державою. Отже, ключовою метою Хасбари є формування позитивного іміджу Держави Ізраїль на міжнародній арені. На Національному форум Хасбари, скликаному 28 грудня 2021 р., прем'єр-міністр Нафталі Бенет сформулював своєрідне кредо публічної дипломатії Держави Ізраїль: «Імідж, який приписується Державі Ізраїль, і поінформованість про нас у світі є головною складовою нашої національної безпеки і нашої національної сили» [14, 2021].

Висновки. Отже, стратегія Єрусалиму щодо публічної дипломатії Хасбари є екзистенціальним аспектом існування держави. В умовах деструктивного та реакціоністського геополітичного положення, що притаманне Ізраїлю через консервативність та клерікалізованість держав Арабського світу, соціальний вектор зовнішньополітичної доктрина країни юдеїв був значно трансформований. Завершення епохи «Холодної війни», що стала лейтмотивом до прискорення глобалізаційних процесів та лібералізації світового соціуму, каталізувала потребу в компіляції метаморфоз у середовищі Хасбара. Першочергово дані видозміни були аргументовані потребою в акомодатії дипломатичного апарату Ізраїлю до цифровізації та прогресу електротехнічної галузі. В умовах регресу часу, необхідного для направлення депеш або міждержавних повідомлень, міжнародна концепція діяльності Ізраїлю абсорбувала фактичний карт-бланш для оптимізації власного іміджу на транснаціональній арені.

Як висновок, основні пертурбації ізраїльської зовнішньої політики, пов'язані з обмеженою кондицією технологічного розвитку комунікацій в діапазоні другої половини ХХ століття, були нівельовані. На цьому тлі набула релевантності потреба

у частковій реформації публічної дипломатії Хасбари для забезпечення її ефективної інтервенції та експлуатації медіа-ресурсів.

Період Другої ліванської війни експонується поразкою Ізраїлю у веденні інформаційно-психологічної війни з терористами «Хазболли». Результатом цього стало інституційне переформування методології реалізації сіоністської публічної дипломатії Хасбара за умов ревізії результатів каденції прем'єр-міністра Ізраїлю Ехуда Ольмерта. На цьому тлі, суспільна траєкторія зовнішньої політики Ізраїлю була конвергована та делегована

під патронаж єдиної формації Директорату національної інформації. Ця установа включала у себе інституції, що регламентували епістемологію роз'яснення дій Ізраїлю для збереження та зростання позитивного іміджу країни.

Дериватом цих процесів стало інкорпорування афілійованих з Єрусалимом акаунтів у соціальних мережах, які в подальших конфліктах, включно з операціями «Литий свинець», «Хмарний стовп» та «Непорушна скеля» демонстрували лише матеріали, пов'язані з ліквідацією інфраструктури терору ХАМАС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aouragh, M. (2016) Hasbara 2.0: Israel's Public Diplomacy in the Digital Age. *Middle East Critique*. Vol. 25. Is. 3. P. 271-297.
2. Cummings, J. (2016). Israel's Public Diplomacy: The Problems of Hasbara, 1966-1975. *New York: Rowman & Littlefield Publishers*. 218 p.
3. Gilboa, E. (2006). Public Diplomacy: The Missing Component in Israel's Foreign Policy. *Israel Affairs*. Vol. 12. Is. 4. P. 715-747.
4. Gilboa, E., Shai, N. (2011). Rebuilding Public Diplomacy: The Case of Israel. *Trials of Engagement: The Future of US Public Diplomacy* / A. Fisher, S. Lucas (eds.). *Boston: Brill*. P. 33-54.
5. Hadari, G., Turgeman, A. (2016) Chaos is the Message: The Crisis of Israeli Public Diplomacy. *Israel Journal of Foreign Affairs*. Vol. 10. Is. 3. P. 393-404.
6. Harkham, R.D. (2011). Understanding Israel's Public Diplomacy Strengths and Weaknesses. *Israel Journal of Foreign Affairs*. Vol. 5. Is. 3. P. 103-113.
7. Herstein, R., Berger, R. (2013). A country as a Brand: Israel's Evolving Branding Strategy. *Journal of Brand Strategy*. Vol. 2. Is. 2. P. 177-188.
8. Friedman, U. (2012). Israel Defense Forces Live Blogs Gaza Offensive. *Foreign Policy*. November 14. URL: <https://foreignpolicy.com/2012/11/14/israel-defense-forces-live-blogs-gaza-offensive/>.
9. Jędrzejewska, K.Z. (2020). Hasbara: public diplomacy with Israeli characteristics. *Torun International Studies*. Vol. 13. Is. 1. P. 105-118.
10. Schleifer, R. (2003). Jewish and Contemporary Origins of Israeli Hasbara. *Jewish Political Studies Review*. Vol. 15. Is. 1-2. P. 123-153.
11. Schleifer, R., Snapper, J. (2014). Advocating Propaganda Viewpoints from Israel: Social Media, Public Diplomacy, Foreign Affairs, Military Psychology and Religious Persuasion Perspectives. *Liverpool: Liverpool University Press*. 192 p.
12. Shore, N. (2010). Brand Israel: An Analysis of Nation Branding Concepts as they Relate to the State of Israel. *Los Angeles: University of Southern California*. 96 p.
13. Swalha, A. (2014). The Anti-Israel Toolbox: From Hard Power to Soft Tools. *Strategic Assessment*. Vol. 17. Is. 1. P. 21-31.
14. The Public Diplomacy Directorate in the Prime Minister's Office Convened the Public Diplomacy Forum today for the first time in many years (2021). *Prime Minister's Office*. URL: www.gov.il/en/departments/news/event_forum281221

ТЕХНОЛОГІЧНІ СИСТЕМНО-УТВОРЮЮЧІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

TECHNOLOGICAL SYSTEM-FORMING FACTORS OF THE FORMATION OF THE FOREIGN POLITICAL IMAGE OF NORTH KOREA: GENERAL CHARACTERISTICS

Петров П. Г.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті автор досліджує місце Північної Кореї у сучасній системі міжнародних відносин, через призму зовнішньополітичного іміджу держави. Метою статті виступає окреслення загальних характеристик системо-утворюючих чинників формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї у технологічному вимірі. Актуальність дослідження іміджу Північної Кореї визначається її геополітичним значенням як у регіоні так і у рамках системи міжнародної стабільності. Також, актуальність проявляється у значимості ролі іміджу у позиціонуванні у зовнішньополітичному просторі. Саме його характер, що базується на загально визнаних у міжнародній спільноті політичних, економічних, соціальних особливостях буде виступати або позитивним елементом, що сприятиме міжнародному позиціонуванню держави, або негативним елементом. На основі досліджень українських та закордонних дослідників здійснено огляд системно-утворюючих чинників формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї. Зокрема проаналізовано його політичну систему як один з фундаментальних внутрішніх чинників формування, розгалуженість системи наявних зовнішньополітичних зв'язків і відповідні ефективність і можливості реалізації міжнародної політичної комунікації. Досліджується участь Північної Кореї у системі міжнародних організацій та міжнародних договорів. Проаналізовано особливості публічної дипломатії Північної Кореї. У рамках висновків до дослідження, проаналізувавши широкий комплекс наявної інформації щодо, Північної Кореї, зазначається про відсутність системної державної політики з формування зовнішньополітичного іміджу держави. Класичні технологічні системно-утворюючі чинники формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї функціонують у рамках створення її негативного зовнішньополітичного іміджу, що базується на об'єктивних характеристиках.

Ключові слова: технологія, зовнішня політика, демократія, політична комунікація, міжнародні організації, публічна дипломатія.

In the article, the author examines the place of North Korea in the modern system of international relations, through the prism of the state's foreign policy image. The purpose of the article is to outline the general characteristics of the system-forming factors of the formation of the foreign policy image of North Korea in the technological dimension. The relevance of the study of the image of North Korea is determined by its geopolitical significance both in the region and within the framework of the international stability system. Also, relevance is manifested in the importance of the role of image in positioning in the foreign policy space. Its very nature, which is based on the political, economic, and social features generally recognized in the international community, will act either as a positive element that will contribute to the international positioning of the state, or as a negative element. Based on the research of Ukrainian and foreign researchers, an overview of the system-forming factors of the formation of the foreign policy image of North Korea was carried out. In particular, its political system was analyzed as one of the fundamental internal factors of its formation, the extensiveness of the system of existing foreign political relations and the corresponding effectiveness and possibilities of international political communication. The participation of North Korea in the system of international organizations and international treaties is studied. Peculiarities of public diplomacy of North Korea are analyzed. As part of the conclusions to the study, after analyzing a wide range of available information about North Korea, it is noted that there is no systematic state policy on the formation of the state's foreign policy image. The classic technological system-forming factors of the formation of the foreign policy image of North Korea function within the framework of the creation of its negative foreign policy image, which is based on objective characteristics.

Keywords: technology, foreign policy, democracy, political communication, international organizations, public diplomacy.

Постановка проблеми. Імідж держави у сучасних міжнародних відносинах відіграє роль системо-утворюючого чиннику, що може здійснювати якісний чи негативний вплив на його позиціонування у системі міжнародних взаємин. Важливість іміджу можливо пояснити і через особливості характеру сучасної системи міжнародних відносин, що володіє продемократичним

характером тому, позиції міжнародного актора у міжнародному просторі, зокрема у сфері реалізації з ним дискурсу, будуть залежить у першу чергу, від рівня розвитку демократії в рамках його внутрішнього позиціонування та дотримання демократичних інституцій у зовнішній діяльності, а по-друге від ментального конструкту, що сформований про актора у зовнішньої спільноті. Зна-

чимість фактору уявлення зовнішньої спільноти, починаючи від пересічного громадянина, пояснюється фактором демократичного розвитку провідних акторів системи міжнародних відносин, так як, саме пересічний громадянин виступає елементом влади у демократичній державі і може здійснювати вплив на зовнішню політику держави.

Актуальність дослідження іміджу Північної Кореї визначається її геополітичним значенням як у регіоні так і у рамках системи міжнародної стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття теми формування іміджу Північної Кореї чи її зовнішньополітичної діяльності не віднайшло широкого висвітлення в українському науковому просторі, що знов актуалізує визначену тематику дослідження, зокрема, у рамках дослідження було використано науковий доробок Осадчук І.Ю. у вивченні політичного режиму Північної Кореї. Інший вектор ми вбачаємо у зарубіжному науковому дискурсі: Nishizawa L., Duan A., Albert E. Hellmann O., Oppermann K. Також використовувалась інформація з джерел міжнародних інститутів, зокрема The Diplomatic Service of the European Union тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті виступає окреслення загальних характеристик системоутворюючих чинників формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї у технологічному вимірі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних дослідницьких завдань: проаналізувати внутрішні та зовнішні системоутворюючі чинники формування іміджу Північної Кореї у технологічному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державний імідж системно складне та багатогранне явище, що формується під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, тобто, уявлення про державу формується на основі її діяльності у внутрішньому державному просторі та зовнішньому міжнародному просторі. Можливо виділити і статичні чинники, наприклад географічне положення, кліматичні умови. Проте, фундаментальними для системи сучасних міжнародних відносин, залишається саме оцінка при формуванні іміджу держави його внутрішньополітичної діяльності та зовнішньополітичної діяльності. Тому дослідження системо-утворюючих чинників іміджу Північної Кореї саме на аналізі таких.

Досліджуючи внутрішні чинники формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї першочергово варто зазначити, що держава є специфічним актором міжнародних відносин, узагальнено у науковому просторі її характеризують як комуністичну диктатуру, що залишилась єди-

ною у сучасній міжнародній системі [2]. Утворена 1948 р. у наслідок радянського впливу її геополітична характеристика також залишається незмінною та підтверджується тісними зовнішньополітичними зв'язками з московським режимом та КНР. Осадчук І. у рамках свого дослідження політичного режиму Північної Кореї визначає його посттоталітарним, тобто таким, в рамках діяльності якого присутня офіційна ідеологія, наявний обмежений плюралізм, присутня вагома роль у політичній системі монополії на засоби масової інформації, поліцейський контроль та вплив військових [1, с. 224-225].

Така внутрішньополітична характеристика як чинник формування зовнішньополітичного іміджу не є тотожною з загальним продемократичним характером сучасної системи міжнародних відносин, що дозволяє стверджувати про формування негативного зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї як недемократичної держави.

У рамках підтвердження такої тези, можливо навести контекстуально зовнішній чинник формування іміджу Північної Кореї, а саме оцінка держави незалежними міжнародними організаціями.

Прикладом може слугувати аналітична діяльність Freedom House, недержавна організація діяльність якої спрямована на захист прав людей, просуванням демократичних трансформацій, концентруючи свою діяльність на політичних правах і громадянських свободах [4]. А саме, їх аналітичний звіт «Freedom in the World» – «це найбільш читаний і цитований звіт такого роду, який відстежує глобальні тенденції щодо політичних прав і громадянських свобод за 50 років» [3]. Звіт відображає числові рейтинги по країні, що сформовані за акторською методикою, аналізуючи специфіку виборчого процесу, політичний плюралізм, громадянську участь у політичному процесі, свободу вираження переконання та поглядів, верховенство права, право на утворення асоціацій, організацій, індивідуальні права, особисту автономію [3].

Відповідно до звіту Freedom in the World 2023 р. Північна Корея набрала 3 зі 100 балів [3]. за визначними вище критеріями. Узагальнено, вона характеризується як держава в якій: голова держави та національні законодавчі представники обрані не у рамках демократичних принципів, а саме вільними та чесними виборами і відповідно, законодавство держави у цій сфері є упередженим; люди не мають право об'єднуватися в різні політичні партії, конкуруючі політичні організації, відсутня будь-яка політична можливість для опозиції реалізувати свою діяльність, на політичний вибір людей впливають зовнішні фактори та відсутня рівність політичного вибору; великий рівень закритості діяльності політичних інститутів та високий рівень корупції; відсутні вільні та незалежні засоби масової інформації, існують

критичні обмеження та контроль віросповідань, відсутня академічна свобода та свобода слова в принципі; відсутня незалежна судова система та будь який інший вид захисту громадян державою тощо [3]. Проте, наявні певні свободи в економічній сфері на рівні 1 з 4 відповідно до градації звіту, усі попередні показники – 0 з 4 [3]. Така характеристика, додатково, як чинники впливає на формування відповідного негативного іміджу держави.

Такі негативні чинники, не визначають Північну Корею як активного учасника міжнародного дискурсу, проте, комунікація у рамках дипломатичної діяльності держави існує та також може виступати чинником формування іміджу. Північна Корея має 47 посольств у країнах світу та підтримує певну дипломатичну комунікацію зі 160 країнами світу [7]. У свою чергу, політичний режим Північної Кореї і відповідний імідж, що він несе за собою, не дозволяють, у повній мірі реалізувати наявну мережу дипломатичних контактів та досягти якісного позиціонування у системі міжнародних відносин.

У цьому контексті, можливо навести приклад взаємовідносин ЄС та Північної Кореї, активний діалог між якими реалізується на регулярній основі з 1998 р. і з 2001 р. європейське співтовариство встановило дипломатичні відносини з Північною Кореєю як і більшість країн ЄС. Наявні можливості комунікації дають змогу дискурсу щодо питань нерозповсюдження ядерної зброї та захисту прав людей. Основна позиція ЄС у відношеннях з Північною Кореєю полягає у «політиці критичного ставлення до Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР). Її цілі полягають у підтримці тривалого зниження напруженості на Кореїському півострові та в регіоні, підтримці міжнародного режиму нерозповсюдження зброї масового знищення та покращенні ситуації з правами людини в КНДР» [9].

Окремим чинником формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї можливо визначити участь держави у міжнародних організаціях. Так, Північна Корея, є членом ООН з 1991 р. та членом більше 20 його інституцій, зокрема: Програма ООН з навколишнього середовища 1994 р.; Міжнародна організація цивільної авіації 1977 р.; Фонд народонаселення ООН 1985 р.; Міжнародна морська організація 1986 р.; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку 1981 р. та ін. Також Північна Корея є учасником ряду багатосторонніх міждержавних організацій та регіональних організацій, зокрема: Міжнародний центр сільського господарства та біологічних наук 2010 р.; Міжнародна електро-технічна комісія 2004 р.; Міжнародна організація мобільного супутникового зв'язку 2013 р. та ін. [8]. Проте, неможливо не визначити високий чи достатній рівень політичної участі Пів-

нічної Кореї у міжнародних організаціях, і надати їй характеристику як латентного учасника таких міжнародних інституцій, що, у свою чергу, також виступає негативним чинником формування іміджу Північної Кореї.

Варто зазначити, Північна Корея не є учасником провідних міжнародних економічних, фінансових організацій, інститутів це відповідно Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Азіатський банк розвитку Світова організація торгівлі, Всесвітня митна організація та ін. [3]. Наприклад, як наслідок, не будучи членом Світової організації торгівлі вона не користується перевагами щодо імпорту своєї продукції із країн, що розвиваються до ЄС у відповідності до Загальної системи преференцій ЄС [9]. Узагальнено, зовнішньоекономічну діяльність Північної Кореї можливо окреслити як зовнішньоекономічну діяльність «Північна Корея-КНР». КНР є основним економічним партнером держави та у багатьох економічних сферах основою її існування. Так, у період з 2022 р. по 2023 р. експорт Китаю зріс на 110%, імпорт зріс на 95,6%. У 2023 р. найбільшими експортними товарами Китаю до Північної Кореї були ліки на 5,05 млн доларів, тканина 4,8 млн доларів, харчові продукти 9 млн доларів. Також, у 2023 року найбільше імпорту Китаю з Північної Кореї становили базові продукти ручної праці на більше ніж 10 млн доларів [11]. Неучасть Північної Кореї у провідних міжнародних економічних організаціях, інститутах не дають можливості оцінити її як учасника світової економіки і відповідного позиціонування у ній, що можливо оцінити також як неопозитивну тенденцію в уявленні про неї та, у цілому стверджувати, про відсутність позитивного міжнародного економічного іміджу.

Відповідні іміджеві тенденції Північної Кореї прослідковуються і у сфері міжнародної безпеки, а саме не участь держави ряді міжнародних організацій, інститутах, діяльність яких спрямована на контролі над озброєннями, нерозповсюдженням ядерної зброї, зокрема Організація із заборони хімічної зброї, Вассенаарські домовленості, Режим контролю за ракетними технологіями, Міжнародне агентство з атомної енергії [8].

Діяльність Північної Кореї у рамках міжнародної безпеки, що відповідно впливає на її імідж, можливо оцінити украй негативно. Так починаючи з 2006 р. Рада Безпеки ООН прийняла ряд резолюцій, що накладають санкції на Північну Корею за розробку балістичних ракет та ядерної зброї. Санкції включають: «заборону торгівлі зброєю та військовою технікою, технологіями подвійного призначення, транспортними засобами, промисловим обладнанням та металами; заморозку активів осіб, які беруть участь у ядерній програмі країни; заборону імпорту деяких предметів розкоші; заборону експорт електрообладнання, вугілля, мінера-

лів, морепродуктів та іншої продовольчої та сільськогосподарської продукції, деревини, текстилю та каменю; обмеження північнокорейського експорту робочої сили; обмеження імпорту нафти та продуктів її переробки; заборону імпорту природного газу; обмеження права рибальства; обмеження науково-технічне співробітництво з Північною Кореєю; заборона членам ООН відкривати північнокорейські банківські рахунки та банківські офіси» [6].

Схожа реакція на роль Північної Кореї у міжнародній безпековій сфері реалізують «центральної» держави системи міжнародних відносин. Так, США реалізують власну політику санкцій проти Північної Кореї, в якій первинно зосереджують свою увагу на економічному секторі, а також більшій кількості компаній та осіб. Окрема політика санкцій США має ширший характер на обмежуючі санкції ООН. Основною метою санкцій США полягає у перешкодженні розробці ядерних технологій, ракет Північною Кореєю та на кібератаки (кібератака на комп'ютерні систем «Sony» у 2014 р., атака програми-вимагача «WannaCry» у 2017 р.) організованих нею [6].

У рамках нівелювання зазначених вище негативних іміджевих чинників в зовнішньополітичній діяльності Північної Кореї присутнє використання публічної дипломатії, проте це використання носить специфічний характер. У класичному розумінні, публічна дипломатія передбачає використання технологій, що забезпечують інформаційний вплив на зовнішню спільноту створюючи відповідне ментальне уявлення про державу у неї, зазвичай формування образу базується на демонстрації культурних, політичних, економічних перевагах тощо. Невід'ємним елементом сучасної публічної дипломатії є налагодження двосторонньої комунікації державним інститутами та громадянами держави з зовнішньою спільнотою. Ефективними методами реалізації виступають цифрові технології комунікації, політичної комунікації.

Проте, Північна Корея характеризується низьким технологічним розвитком, зокрема цифрової сфери тоталітарним обмеженням зовнішньої, внутрішньої комунікації. Як наслідок, основною технологією, що використовується Північною Кореєю є пропагандистські фотографії. Застосування такої технології має на меті штучно наділити політика певними якостями, зокрема наділити політичного лідера атрибутами співчуття візуалізуючи потискання руки або обіймів зі пересічними громадянами, наблизити політичного лідера до народу, що є актуальним для авторитарних/тоталітарних лідерів, фото у колі дітей, спрямовані викликати співчуття, для демонстрації сили політичного лідера, візуалізація реалізується у контексті демонстрації його,

наприклад, на полюванні [5] «Схоже, що Кім хоче посилити враження, що він молодий, енергійний, рухливий – якості, які він також приписує своїй країні» [10]. Така публічна дипломатія також спрямована на формування у зовнішньої спільноти думки не лише про політичного лідера та державу, але й проте, як внутрішнє суспільство ставиться до своєї держави та свого політичного лідера.

Як стверджують Хелман О. та Оперман К. така специфіка публічної дипломатії Північної Кореї, а саме пропагандистських фотографії є ефективною але у рамках аудиторії, що володіє обмеженими політичними знаннями [5].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У рамках проведеного дослідження було проаналізовано ряд внутрішніх та зовнішніх чинників формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї. Узагальнено, можна стверджувати, що існуючий посттоталітарний політичний режим формує негативне уявлення про внутрішньополітичну, економічну, соціальну діяльність держави. Ця теза підтверджується і іншим зовнішнім чинником, а саме звітами міжнародних недержавних організацій, що здійснюють оцінку рівня розвитку демократії та демократичних інституцій у Північній Кореї.

Геополітичне положення держави у формуванні її зовнішньополітичного іміджу окреслюються тривалою історичною та сучасною конфліктністю, що також виступає як системний негативний чинник.

Окремо виділення, як зовнішнього чиннику формування зовнішньополітичного іміджу, технологія участь країни у міжнародних організаціях. Аналіз продемонстрував латентну участь Північної Кореї у політичних міжнародних організаціях і відсутність участі у організаціях економічного характеру. Це не дозволяє сформувати імідж Північної Кореї як позиційного учасника політичної та економічної сфери сучасної системи міжнародних відносин.

Аналіз ролі Північної Кореї у сфері безпеки системи міжнародних відносин, як технології формування її зовнішньополітичного іміджу, демонструє систематичне порушення нею норм та принципів міжнародного права та неучастю у відповідних міжнародних організаціях та договорах і як наслідку, постійного санкційного впливу.

Проаналізувавши широкий комплекс наявної інформації щодо, Північної Кореї, можна стверджувати про відсутність системної державної політики з формування зовнішньополітичного іміджу держави. Використання у рамках власної публічної дипломатії технології «пропагандистської фотографії» не здійснюють якісного інформаційного впливу для трансформації уявлення про Північну Корею у зовнішньої спільноти.

Класичні технологічні системно-утворюючі чинники формування зовнішньополітичного іміджу Північної Кореї функціонують у рамках створення її негативного зовнішньополітичного іміджу, що базується на об'єктивних характеристиках.

У рамках подальшого наукового дослідження було б за доцільне більш комплексно дослідити технологію публічної дипломатії Північної Кореї – «пропагандистські фотографії» у контексті вироблення інструментів протидії такій технології чорної пропаганди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Осадчук І.Ю. (2016). Політичний режим Північної Кореї (1991-2016 рр.): тоталітаризм чи посттоталітаризм? Вісник Маріупольського державного університету. 2016, № 17. С. 216-225. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Osadchuk_North-Korea_Polit_regime.pdf.
2. ADASTRA (2020). Держава 38-ої паралелі: погляд Північної Кореї на міжнародні відносини. Аналітичний центр ADASTRA. 20 січня 2020 р. URL: <https://adastra.org.ua/blog/derzhava-38-oyi-paraleli-poglyad-pivnichnoyi-koreyi-na-mizhnarodni-vidnosini>.
3. Freedom House. (2023). Freedom in the World. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.
4. Freedom House. (2023). Our Issues. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/issues>.
5. Hellmann O., Oppermann K. (2022). Propaganda photographs as a tool of North Korean public diplomacy: an experimental analysis of the Kim Jong-un effect. Cambridge Review of International Affairs, May. URL: https://www.researchgate.net/publication/360475547_Propaganda_photographs_as_a_tool_of_North_Korean_public_diplomacy_an_experimental_analysis_of_the_Kim_Jong-un_effect.
6. Nishizawa L., Duan A., Albert E. (2022). What to Know About Sanctions on North Korea. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/background/north-korea-sanctions-un-nuclear-weapons>.
7. North Korea in the World. (2023). Diplomatic Relations and Embassies. URL: <https://www.northkoreaintheworld.org/diplomatic/countries-have-established-diplomatic-relations-dprk>.
8. North Korea in the World. (2023). North Korean membership in international organizations. URL: <https://www.northkoreaintheworld.org/multilateral/international-organizations>.
9. The Diplomatic Service of the European Union. (2022). DPRK and the EU. EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/dprk-and-eu_en#15726.
10. The Guardian. (2021). Rollercoasters, horses and weight loss: 10 years of Kim Jong-un image politics. December. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/17/kim-jong-un-image-politics-north-korea-official-portraits>.
11. The Observatory of Economic Complexity. (2023). China (CHN) and North Korea (PRK) Trade. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/prk>.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 32

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 22,32. Замов. № 0323/131. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.